

FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok

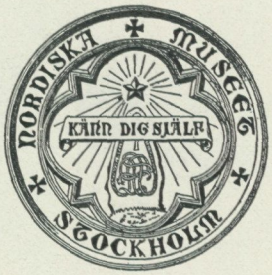
NORDISKA MUSEET
KÄNN DIG SJÄLF
STOCKHOLM

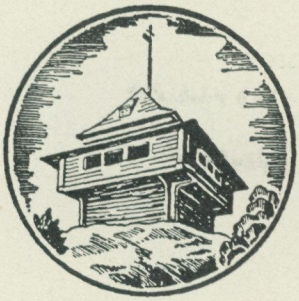

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK

1961

Tradition och nutid. Grenljusstöpning i Bollnässtugan julen 1960. Elin Karlsson, som i snart trettio år stöpt ljus på Skansen, lär ut konsten till Stockholms Lucia, Ingrid Engström. Foto Stockholms-Tidningen, Sven Braf.

Redaktion:
GÖSTA BERG · SAM OWEN JANSSON
MARSHALL LAGERQUIST

Redaktör: Marshall Lagerquist

Omslagsbilden återger ett utsnitt ur en oljemålning från 1600-talets slut av Bernardus van Schendel visande stjärngossar på besök i ett borgerligt holländskt hem. Se Albert Eskeröds uppsats Stjärngossar i denna årsbok.

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1961

INNEHÅLL

Lillies och Fersens Löfstad 7
Professor Andreas Lindblom

"Thet folket, som fara omkring" 37
Intendenten, dr philos. Carl-Herman Tillhagen

Adelshovets heraldik 61
Fil. dr Sigurd Wallin

Tradition och nutid 77
Förste intendenten, fil. dr Anna-Maja Nylén

Nelsons "Victory" i Blekingeskären 101
Professor Alf Sjövall och förste intendenten, fil. dr Bengt Bengtsson

Jakob Wallenberg lägger ut texten 113
Fil. dr Nils Afzelius

En arkitekts resa i Värmland 145
Landsantikvarien, fil. lic. Gösta von Schoultz

BLAND ÅRETS NYFÖRVÄRV

"Opposition c'est conspiration". Kring en kunglig snusdosa 161
Fil. dr Carl-Fredrik Palmstierna

Ett par gustavianska guldbraceletter 169
Intendenten, fil. lic. Elisabet Stavenow

Drottning Lovisa Ulrikas toalettservis 172
Amanuensen, fil. kand. Kersti Holmquist

Gossen Albert Ivar Stenbocks resebestick 178
Amanuensen, fil. kand. Kersti Holmquist

Vinkannan från Almesåkra 181
Amanuensen, fil. kand. Kersti Holmquist

Snibbskålen från Stora Dala 185
Intendenten, fil. lic. Bo Lagercrantz

En rar fågel 196
Fil. kand. Inger Bonge

Nyheter i ståletsning 199
Intendenten, fil. lic. Bo Lagercrantz

Emballage 204
Intendenten, fil. lic. Arne Biörnstad

Örngott från westfaliska fredens år 209
Intendenten, fil. lic. Elisabet Stavenow

Handarbetets Vänners textilsamling 213
Fil. kand. I. Sofia Danielson

En rya från Roslagen 219
Amanuensen, fil. kand. Inga Wintzell

Två buntar tyg 221
Förste intendenten, fil. dr Anna-Maja Nylén

Kretongmönster för industrin 223
Förste intendenten, fil. dr Anna-Maja Nylén

En silhuettklipperska från Öland 226
Fil. kand. I. Sofia Danielson

Stjärngossar 228
Förste intendenten, fil. dr Albert Eskeröd

Summaries in English, French and German . . . 232

Vilhelm Sahlstedt död 243
Fil. dr Carl Fries

Nordiska museet och Skansen under år 1960 245
Allmogeavdelningen 245
Lapska avdelningen 249
Högreståndsavdelningen 250
Skansen 254
Kulturhistoriska avdelningen 254
Klädkammaren 257
Observatoriet 257
Naturhistoriska avdelningen 257
Högtidligheter, fester och övriga programinslag 269
Tyresö 276
Julita gård 277
Svindersvik 277
Härkeberga 277
Arkivet 278
Biblioteket 279
Undervisningsavdelningen 280
Den Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning samt Institutet för folklivsforskning vid Nordiska museet och Stockholms universitet 281
Utställningar 285
Depositioner och utlån 295
Fältarbeten 296
Offentliga uppdrag och museal rådgivning 300
Förvaltning 303
Utgivna skrifter 309
Styrelseberättelse för år 1959 314
Revisionsberättelse för år 1959 321
Förteckning över personer och institutioner som 1960 överlämnat gåvor till Nordiska museet och Skansen 323

LILLIES OCH FERSENS LÖFSTAD

av Andreas Lindblom

med en bildserie av *Åke Grundström*

Den som för några år sedan färdades på riksettan mellan Norsholm och Norrköping varseblev ganska snart högt uppe till höger Löfstads imponerande byggnadskomplex. Sedan en ur bilsynpunkt nödvändig omläggning av trafikleden ägt rum, far nog de flesta förbi utan att märka någonting. Men den resenär som tar den gamla vägen fram till slottet, blir rikt belönad, ty där slumrar minnen från tre sekel, minnen som kan väckas till liv och berätta om krigar- och statsmannasläkterna Lillie och von Fersen.

När flaggan fladdrar på höjden, erinrar man sig en dikt som den oscariska tidens gymnasister i Linköping lärde att patetiskt deklamera:

Douglas, Lillie, krigskamrater hade delat samma tält, samma äventyr och dater på Germaniens segerfält . . .

Snoilsky låter vapenbröderna på äldre dar utbyta hälsningar genom flaggsignaler från sina slott — att man omöjligt kan se Stjärnorp och Löfstad från varandra spelar ingen roll i diktens romantiska värld!

Tillvaron under trettioåriga krigets dagar var inte romantik utan barsk verklighet, därom erinrar bilden av Löfstads byggherre, fältmarskalken Axel Lillie. Det kärva porträttet ger belägg för omdömet att han var "en tapper herre, men hetlevrad och självrådig." Han hade 1631 fått ena benet avslitet genom en kanonkula. Stolt över blessyren satte han in i sitt vapen en enbent krigare med en granat liggande på marken nedanför — såsom motiv betraktat sannolikt ett unicum i svensk heraldik!

När Lillie på 1640- och 50-talen uppförde en ny manbyggnad

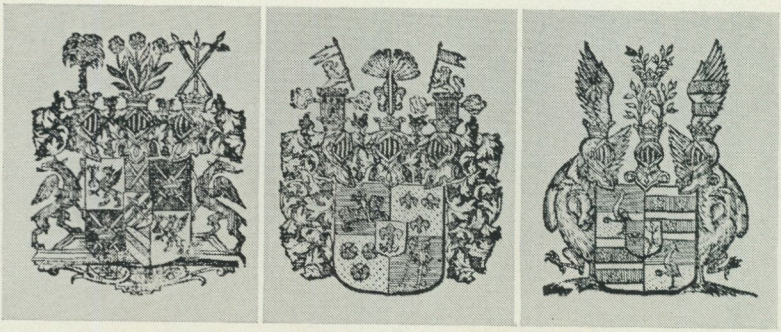

Vapen tillhörande, från vänster räknat, de grevliga ätterna von Fersen, Lillie och Piper.

på den urgamla släktgården, var han alltjämt beroende av de arkitektoniska ideal som utmärkte Gustav Adolfstiden. Göran Axel-Nilsson har lyckats identifiera detta nya Löfstad bland Erik Dahlberghs skisser och visat, att det liksom nu bestod av en vitrappad trevånings huvudbyggnad med tvåvåningsflyglar, avslutade med fyrkantstorn. Taken var höga med svagt konkava fall och gavlarna trappformade. Fasaderna livades av hörnkedjor och fönsteromramningar samt av portaler och friser, allt i sandsten. Mellan fönstren var målade väldiga ryttargestalter och fotsoldater. Allt verkade rikt, präglat av samma anda som utmärkte Jakob De la Gardies berömda palats Makalös i Stockholm. För de från krigen återvändande segerherrarna betydde "det bombastiskt representativa och det skrytsamt berättande i en byggnads yttre oerhört mycket mer än sköna ytor och samspelande proportioner, inre commoditet och yttre måttfullhet och förfining" (Axel-Nilsson). Av den utvändiga prakten på Löfstad finns alltjämt ett flertal portaler kvar med årtalen 1652 och 1653, likaså en festlig fris kring stora huset, där byggherrens och grevinnans porträtthuvuden tittar fram, ingalunda fagra att se uppå. Den ornamentik som stenskulpturerna företräder visar sådana svulstiga broskformer som efter ett par årtionden skulle försvinna i vårt land till förmån för rent klassicistiska element.

Går man in i slottet, möter oss den lillieska perioden inte längre i paradrummen, utan blott i välvda vestibuler och kök samt i

Axel von Fersen d. y. (1755—1810). Oljemålning av Peter Dreuillon, Düsseldorf, utförd något av åren 1798—1800. Fersen bär uniform som överste vid "Gula husarregementet" (Mörnerska husarerna). Djupblå dolma med guldtränsar. Löfstadsamlingen.

Axel Lillie och hans maka Christina Mörner. Detalj av slottsfasadens fris på Löfstad.

andra enklare utrymmen. Av detaljer finns dock något kvar, exempelvis ett aldrig restaurerat, ståtligt bjälktak från ca 1650 med rankmålning i vinrött och grått mot vit botten, vilket täcker en stor sal i södra flygeln, en stilfull spis i en annan sal samt en hel del skulpturfragment.

I våra dagar växlar den ståndsmässiga byggnadssmaken efter ett eller två årtionden, i sextonhundratalets Sverige var intervallerna längre, trettio à fyrtio år. Det är sålunda ganska naturligt att sonen, Axel Lillie d. y. omkring 1680 igångsätter en ombyggnad, vars karaktär framgår av det ståtliga Svecia-sticket. I räkenskaperna möter oss namnet Mattias Spihler, känd byggmästare och måg till den berömde stadsarkitekten i Stockholm Jean de la Vallée. Huruvida det är han eller svärfadern som ritat det nya taket på huvudbyggnaden, är ovisst; säkert är att det med sin svängda kontur imiterar Vallées eleganta avslutning på Riddarhuset i Stockholm. Man lägger märke till de två takfallen, skilda genom en kort, lodrät avsats. Liksom på flyglarna är taket på huvudbyggnaden sålunda ett "säteritak", med nyss beskriven konstruktion, en typ som snart blev karakteristicum för adelns gårdar (Sigurd Wallin). Fasaderna verkar nu sedan målningarna försvunnit relativt enkla. Årtalet 1685 på tvenne portaler betecknar säkerligen restaureringens fullbordan.

Den yngre Axel Lillies sondotter var gift med Magnus Julius De la Gardie. När deras dotter Hedvig Catharina förmäldes med frihetstidens berömde statsman Axel von Fersen d. ä., gick Löfstad över till denna släkt, som gjort slottet mest ryktbart för

Fältmarskalken Axel Lillie (1603—1662). Oljemålning tillskriven Matthæus Merian d. y. På porträttets baksida en samtida inskription, omtalande att Lillie målats vid 59 års ålder, alltså samma år som han avled. Löfstadsamlingen.

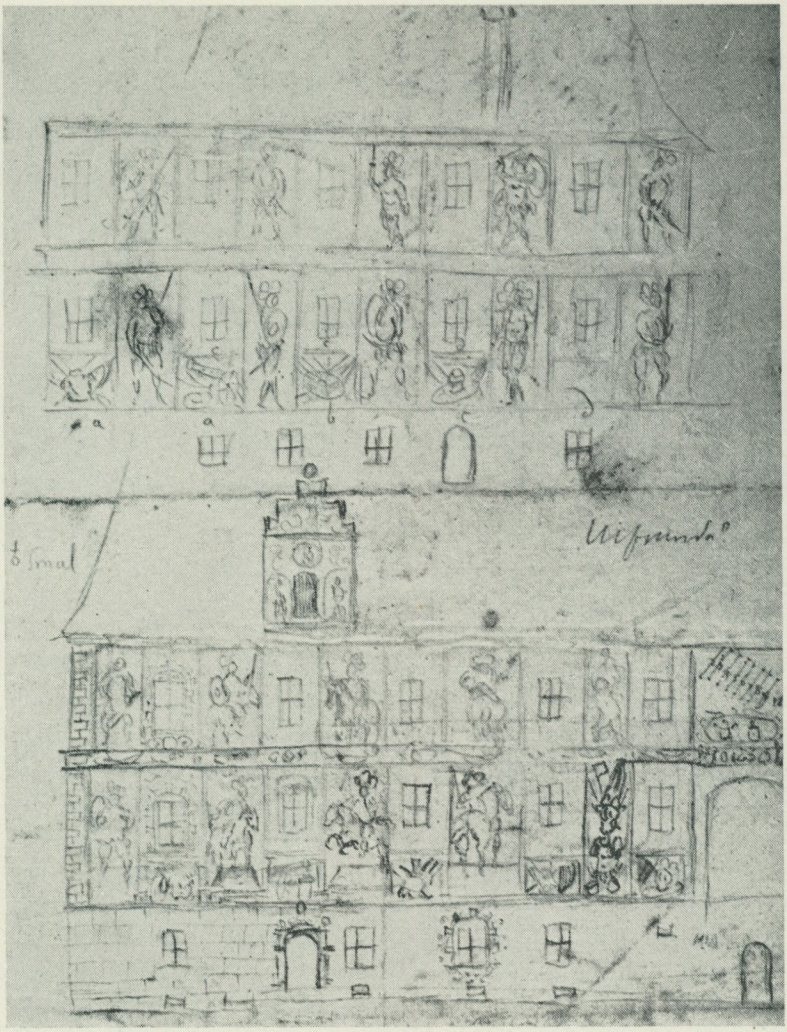

Löfstad före 1680-talet. Detaljer av huvudfasaden. Skisser av Erik Dahlbergh i Kungl. Biblioteket. Den felaktiga beteckningen "Ulfsunda" stammar från 1800-talet.

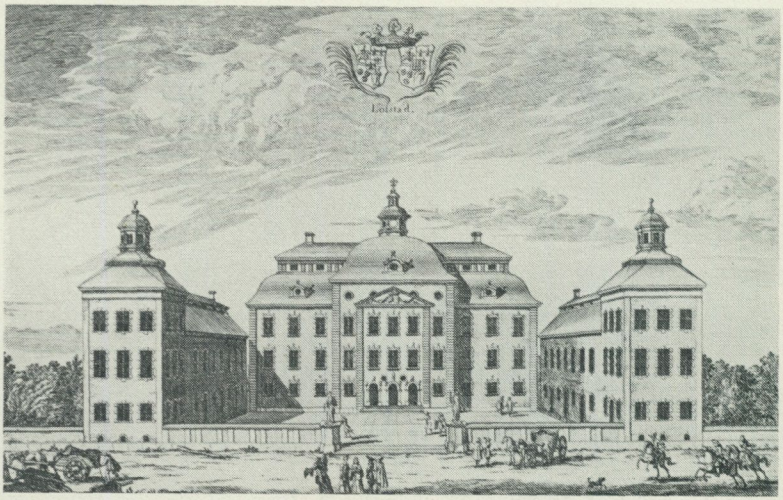

Löfstad omkring 1690, slottets östra fasad. Gravyr i Svecia Antiqua et Hodierna.

nutidens människor. Den äldre Fersen var innehavare av de högsta poster i civilt och militärt hänseende: riksråd, lantmarskalk och fältmarskalk. Därjämte var han en av Sveriges rikaste män, vilket kom väl till pass när han blev tvungen att omsorgsfullt iståndsätta det en januaridag 1750 nedbrunna Löfstad. Hur mycket som då blev lågornas rov, vet vi inte; säkert är att de höga taken och tornspirorna helt spolierades. Vi har tidigare följt slottets omvandling från senrenässans till barock, nu får vi tillfälle att se, hur rokokon ger den gamla borgen en ny make up både ut- och invändigt, i möjligaste mån svarande mot tidens ideal av sirlighet och behag. Taken blir låga och brutna, mansardtak sålunda, tornspirorna ersättes av nedtryckta huvar, fönstrens omramningar försvinner. Årtalet 1753 över huvudfasaden betecknar detta nya skede. I bostadsrummen är barockinredningen helt bortsopad, överallt ser vi enkla, plana plafonder som med mjuka hålkälslister övergår mot väggarna. Av boaseringar och rokokotapeter finns inte mycket kvar, åtminstone f. n. synligt. Matsalen är dock alltjämt panelad; en ekimiterande färg täcker den ursprungliga lju-

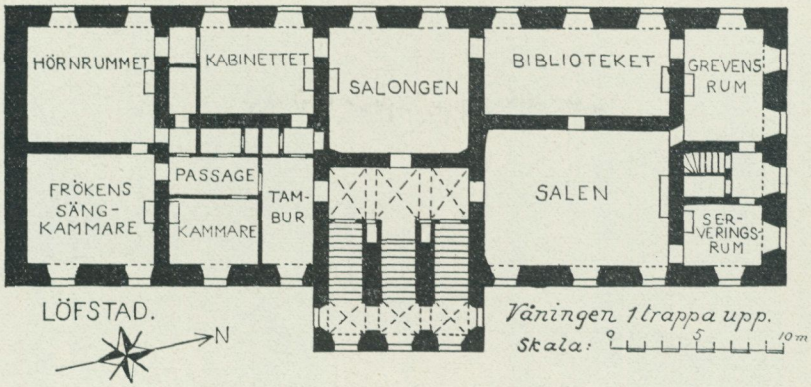

Löfstad. Den nuvarande våningsplanen en trappa upp.

sare. Här liksom på många ställen i slottet är den vackra öppna rokokospisen bevarad. En hel del möbler stammar från denna period, man lägger märke till två förgyllda konsolbord med speglar i biblioteket, en byrå av Friedrich Kruus i salongen samt en serie utsökta, polerade matsalsstolar i holländsk stil. De flesta äldre möblerna blev nog lågornas rov, men åtskilliga karolinska stolar liksom några gamla konterfej lyckades man tydligen rädda; intet är ju så lätt att bära ut under en eldsvåda som just tavlor och stolar. Samlingen av porträtt på Löfstad är som helhet betraktad sällsynt representativ, den utgöres av ett sjuttiotal i olja och ett nittiotal i miniatyr.

När den gamle Fersen gick hädan 1794, ärvdes fideikommissegendomarna Ljung och Steninge liksom palatset i Stockholm av sonen Axel d. y., medan Löfstad föll på systern Sophies, grevinna Piper, lott. Genom sin make hade hon också blivit slottsfru på Ängsö. Där trivdes hon emellertid inte, men har i dess historia fått en viss herostratisk ryktbarhet genom att familjen efter hennes makes frånfälle sålde bort en mängd av slottets dyrbaraste inventarier, liksom det omkring 4 500 volymer stora biblioteket. Efter sin faders död residerade Sophie Piper permanent på Löfstad eller i Fersenska palatset i Stockholm, som värdinna för sin älskade ogifte bror Axel, sedan denne 1799 mer definitivt återvänt

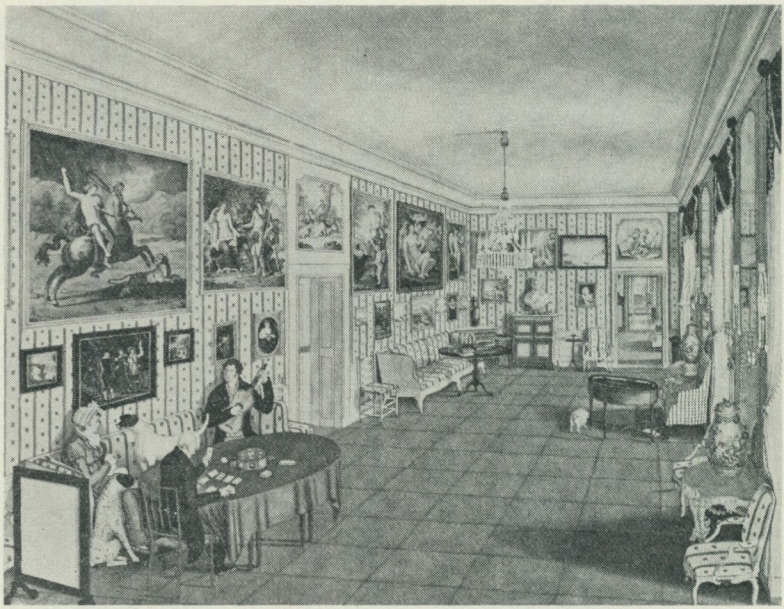

Vardagsliv på Löfstad. Interiör av det rum, som senare omgjorts till bibliotek. Väggar och möbler är klädda med blå- och vitrandigt tyg. I soffan sitter Sophie Piper och kelar med hundarna Othello och Fidèle. Duc de Pienne lägger patience och Sophies son Carl Fredrik Piper spelar gitarr. "Lilla Mutte", den tredje hunden, leker på golvet. Akvarell, målad av Duc de Pienne 1812. — Löfstadsamlingen.

hem från utlandet. Löfstad betraktade han som sitt egentliga hem och dit går ofta hans tankar under den långa, mer eller mindre frivilliga exilen i Gamla och Nya världen. "Varför skall min arvslott ha blivit att ständigt irra ensam, att överallt känna mig som en främling, att aldrig kunna finna på samma plats föremålen för mitt intresse och min kärlek", utbrister han i ett brev. "Jag tänker, att ni nu alla är församlade på Löfstad, varför får jag inte vara med er, jag skulle varit så glad och lycklig däröver."

Minnena i hemmet från den tidsperiod, den sengustavianska, då Fersen vistades här är många. I möbelbeståndet ingår en utsökt serie pjäser, däribland ej mindre än sex eller sju utförda av

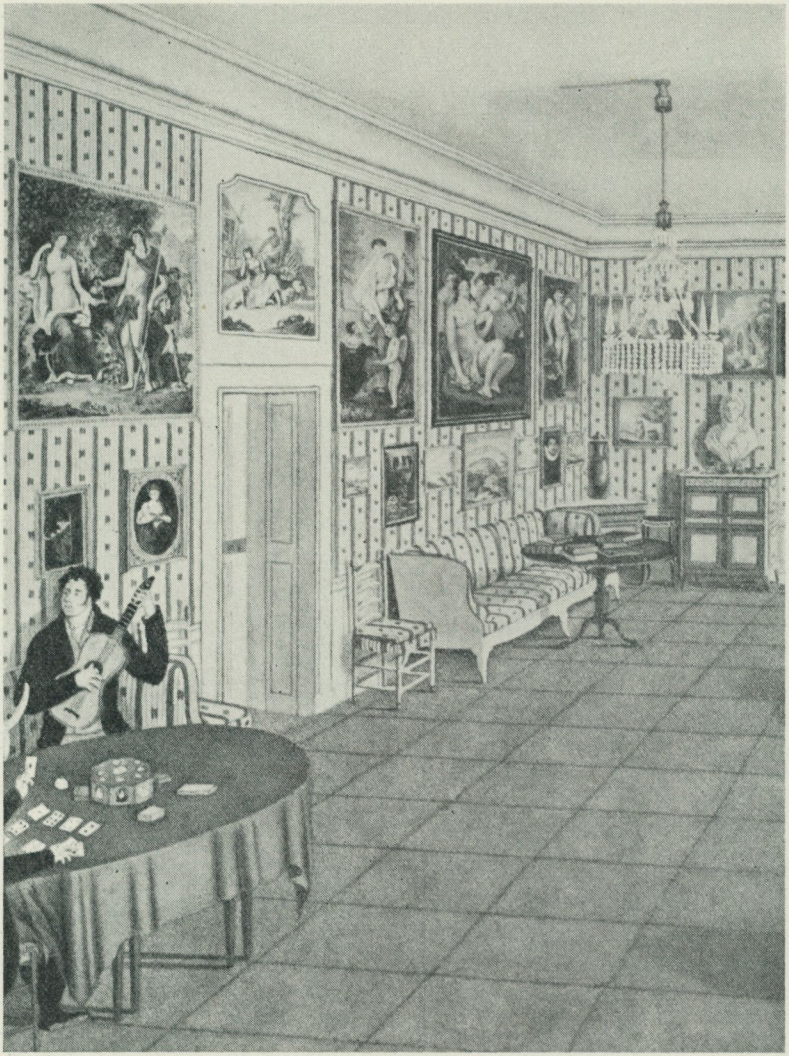

Utsnitt ur bilden på motstående sida. Dörröppningen leder in till salen (jfr planen på sid. 13). På kortväggen bl. a. ett skåp, som sannolikt är ett arbete av Georg Haupt och som alltjämt finnes på Löfstad.

Georg Haupt. Att utpeka föremål som med visshet nyttjats av honom själv är däremot vanskligt. Både fadern och systern bidrog givetvis med nyanskaffningar, vartill kom att familjens vän baron Evert Taube 1799 testamenterade en mängd värdefulla saker till Axel. Å andra sidan har hans personlighet så fascinerat omgivningen, att släkttraditionen måste tillerkännas större värde än i vanliga fall. Ett tiotal ting säges sålunda ha varit hans speciella egendom. Dit hör ett skrivbord, en resesäng, ett par silkestömmar för hästspann samt det kanske mest intressanta, nämligen ett reseklavikord, tillverkat i Wiesbaden 1796. Fersen var mycket musikalisk och med det lilla instrumentet framför sig i karossen kunde han förkorta de långa resorna. Som en relik verkar en tallrik av blommigt engelskt flintporslin, på vilken han åt sin sista måltid före mordet. Den franske överadjutanten hos Karl XIII Ch. J. B. de Suremain berättar att Fersen frukosterade på Stockholms slott tillsammans med honom, "innan vi begav oss ut ur staden för att mottaga och ordna liktåget. Han var lugn som en man, vars samvete är rent och som ingen fara kan förskräcka. Såsom vi sedermera fick veta, bar han på sig ett skändligt brev, vari döden samma dag bebådades honom." Fersens kallblodighet i denna stund är värd vår ärliga högaktning; den hade tränats i nordamerikanska frihetskriget och under franska revolutionen. Riksmarskalkens sista frukost leder osökt tanken till hans samtida Sandels, vars epikureiska måltidsro före bataljen besjungits av Runeberg — de två svenska generalerna ägde tydligen båda det som fransmännen beundrande brukar kalla *la folie héroïque*.

Men de viktigaste minnena från Fersen och hans omgivning möter oss i arkivet. Man vet, att hans efterlämnade papper fördelades så, att en del — däribland den stora dagboken samt Marie Antoinettes och hans brevväxling (publicerad 1872, sedermera till största delen försvunnen!) — hamnade hos systern Hedvig Klinckowström på Stavsund, medan den andra delen stannade på Löfstad hos Sophie Piper. Där finns sålunda bl. a. en mängd brev från brodern till henne, liksom från Gustaf Mauritz Armfelt, Georg Carl von Döbeln och drottning Hedvig Elisabeth Charlotta. Det

Slottet från en punkt i närheten av gamla vägen Kimstad—Norrköping.

Den monumentala uppfarten till gårdsplanen med Axel von Fersen d. ä:s och Catharina De la Gardies initialer.

T. h. slottets trädgårdsfasad. Man observerar hörnkedjan och frisen, vilka tillhör den första lillieska byggnadsperioden.

A.F. C.D.
1714.

Den stora salen i södra flygeln, ca 10 × 11 meter i fyrkant. Taket är dekorerat i vinrött och grått på vit botten, en utsmyckning som man känner igen från byggnader i Stockholm omkring 1650. Även väggarna har målningar, fragmentariska. Spisen är rekonstruerad.

T. v. södra flygeln. De tre portalerna, daterade 1652 och 1653, leder — från vänster räknat — till den stora salen, till en korridor genom huset samt till en kyrksal från 1700-talet. Fasaden visar spår av ursprunglig, dekorativ målning på vit puts.

Trapplan mellan våningarna en och två trappor upp. Stolarna är karolinska.

T. h. slottsköket. 1600-talsarkitektur, men inventarier från 1700- och 1800-talen.

Matsalen visar en brokig stilblandning. Stolar i holländsk rokoko. Bordet täcks av en röd ylleduk med korsstyngsbroderier från senare delen av 1800-talet. Engelsk skärm från 1700-talets början, av gyllenläder med landskapsmålning i Watteaustil. Porträtt: Hedvig Eleonora, Karl XII, Fredrik I och — ovanför spisen — Gustav III.

T. h. biblioteket med inredning från mitten av 1800-talet. Möbler från 1600- till 1800-talet.

Kabinettet innehåller porträtt, huvudsakligen av medlemmar i de Fersenska och Piperska familjerna. Det nedersta porträttet till höger föreställer den lilla prinsessan Marie-Thérèse-Charlotte, hertiginna av Angoulême, dotter till Marie Antoinette, målat av A. U. Wertmüller i toner av brunt, violett, crème och rosa mot en jadegrön fond.

T. h. kabinettet, andra sidan. På högra väggen porträtt av Axel von Fersen d. y. och systern Hedvig Klinckowström. Det ovala Fersenporträttet av Dreuillon. Det fyrkantiga därunder, av von Breda, visar honom i riksmarskalksdräkt. Dreuillonbilden med dess ödesbetonade kolorit och besvikna ansiktsuttryck är det mest karakteristiska av alla Fersenporträtt.

Ett hörn av salongen. Ovala porträtt av Axel von Fersen d. ä. och Catharina De la Gardie. Byrå av Friedrich Kruus. I skåpet förvaras större delen av miniatyrsamlingen. Kring gardinerna hänger tömmar till hästspann, vävda av rött, grönt och vitt silke, 4 cm breda. De skall enligt en osäker tradition ha tillhört Axel von Fersen d. y. och använts vid flykten från Paris; rimligare vore måhända om de hade använts vid den sista färden 1810.

Fröken Emelie Pipers sovrum med brokig samling inventarier från 1700- och 1800-talen. Skåpet i fonden och skrivbordet är utförda av Georg Haupt.

Kökspigornas rum. Kakelugnen med Lillievapnet är från 1800-talets slut. I innerhörnet står en enkel dragkista.

T. h. gästrum nr 13, det s. k. spökrummet. Det har ej använts under de senaste 100 åren. Tapeten är utförd som kopia efter en bevarad originaltapet i slottet från 1750-talet. Himmelssängen är förgylld och utrustad med draperier av röd sidendamast. På väggen en karta över Nordamerika, utförd hos Michel, London, måhända använd av Axel von Fersen d. y., som i egenskap av fransk officer kämpade på amerikanarnas sida åren 1780—1783 mot engelsmännen. Under denna karta en plan över Paris, graverad av Charpentier 1764. I samma rum hänger också en karta över Tyskland från 1612, nött och tummad, vilken enligt traditionen använts av fältmarskalken Axel Lillie.

ATLANTIC
OCEAN

Monument i parken över Axel von Fersen d. y. Av grå och röd kalksten med ornament i gjutjärn. Medaljongen av Sergel. Monumentet restes 1813.

värdefullaste är dock den ytterst märkliga brevväxlingen mellan politikern Barnave, en av de ledande inom den franska nationalförsamlingen, och den fängslade Marie Antoinette. Breven, ett hundratal, rör sig om politiska dagsfrågor, särskilt möjligheten att rädda konungadömet och — indirekt — den kungliga familjens liv; brevväxlingen sträcker sig mellan återkomsten från den misslyckade flykten i juni 1791 och till girondisternas övertagande av makten i mars 1792. Det råder intet tvivel, att drottningen överlämnat den farliga, delvis chiffrerade brevväxlingen till sin svenske vän, för att den skulle räddas undan polisundersökning i fängelset. Breven publicerades delvis 1912 och 1913 av kammarherre O. G. von Heidenstam, men på ett så slarvigt och historiskt okunnigt vis, att de av ett flertal utländska forskare uppfattades som falsarier; frågan föranledde en animerad polemik mellan de lärde under ett decennium. Det var den utmärkta kännaren av den franska revolutionen, professor Alma Söderhjelm, som 1934 genom en kritisk utgåva slutgiltigt bevisade brevens äkthet och fastställde deras stora värde för revolutionshistorien. En intressant men i och för sig obetydlig figur från den tiden har samma författarinna kunnat rekonstruera i en elegant essä, tack vare slottsarkivet på Löfstad. Det gäller en fransk emigrant, Louis-Marie Céleste Duc de Pienne, sedermera Duc d'Aumont, som kommer landsflyktig till Sverige såsom "minister" för hertigen av Provence, senare Ludvig XVIII. De Pienne vistas på Löfstad som Sophie Pipers gäst under åtskilliga år, han var hennes trogne kavaljer när hon efter mordet på brodern måste dväljas som fånge på Vaxholms fästning. Löfstad lämnade Pienne först 1814, då han efter tjugutre års landsflykt genom restaurationen kunde i triumf återvända till Paris och bli en av hovets mest betrodda funktionärer. På Löfstad erinrar än i dag en liten fransk parterr, populärt kallad "Dycken", om Duc de Piennes intresse för trädgårdsodling.

Efter Sophie Pipers död gick godset i arv i piperska familjen. Under adertonhundratalet skedde mycket få förändringar i rummen, den viktigaste var att ett förmak omkring 1850 smakfullt inreddes till bibliotek, numera omfattande 5 000 band. Den sista ägaren, fröken Emilie Piper, testamenterade godset med dess bygg-

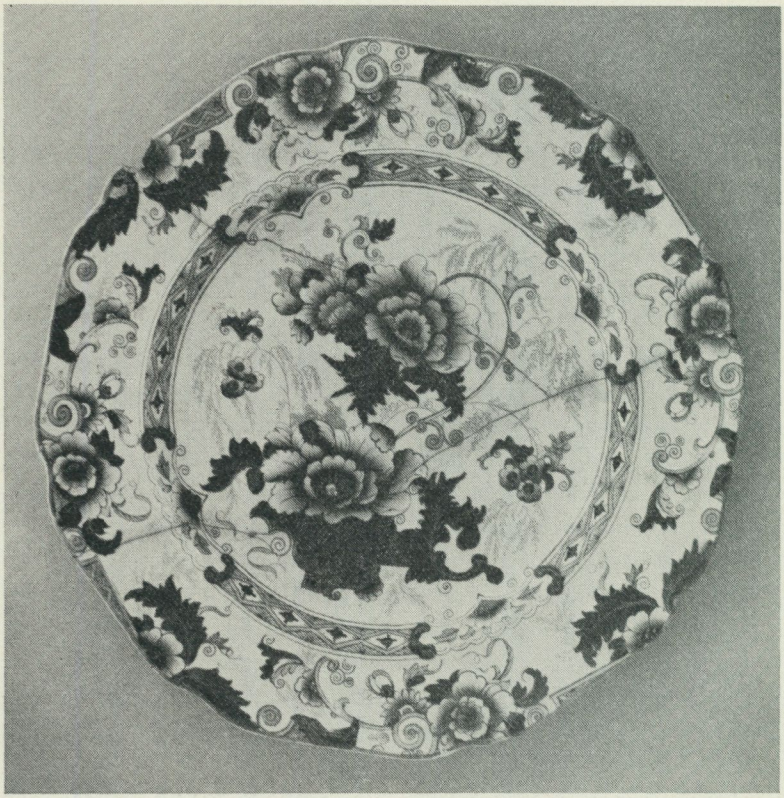

Tallrik av engelskt flintporslin med dekor i brunrött, djupblått och rosa. Imiterar japanskt imariporslin. På baksidan är klistrat ett papper med följande inskrift, utförd med tysk stil under 1800-talets förra del: "På denna tallrick, som hörde till en servis af engelsk tillverkning, hwilken förut ägts af framlidne Riksrådet och Fältmarskalken Grefwe Fredrik Axel von Fersen och dess maka, född Grefwinna de la Gardie, och efter deras död ärfdes af sonen Grefwe Axel v. Fersen, hwilken wid upploppet i Stockholm den 20/6 1810 mördades af pöbeln, lät sistnämnde grefwe, samma dag han mördades, servera sig desserten till den frukost som han intog innan han afreste till den rysliga katastrofen wid riddarhustorget." Skänkt till Löfstadsamlingen 1953 av barnbarnsbarn till den siste medlemmen av grevliga ätten von Fersen.

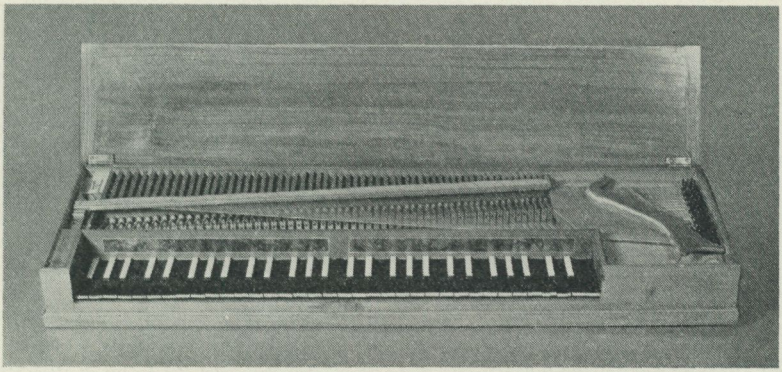

Reseklavikord av ljuspolerat lövträ, 107 × 31 cm. Har enligt traditionen tillhört Axel von Fersen d. y. En tryckt lapp omtalar, att instrumentet utförts hos Gebrüder Mahr, Orgel- und Instrumentmacher, Düsseldorf. Med handskrift: 1796. — Löfstadsamlingen.

nader till Riddarhuset, men överlämnade slottets inventarier till Östergötlands museum, som fick i uppdrag att omhändertaga slottet och göra det tillgängligt för allmänheten. Både hon och hennes syster grevinnan Sophie Nordenfalk har gjort sig förtjänta av vår tacksamhet på grund av den samvetsgrannhet varmed de etiketterat en mängd föremål och därigenom bevarat traditionen om desamma. Donationen trädde i kraft 1940 vid grevinnan Nordenfalks frånfälle. Med pietet och kunnighet vårdades slottet och samlingarna sedermera under tvenne decennier av hennes anförvant major Erland Nordenfalk.

Det har för Östergötlands museum, i vars Löfstadstyrelse Nordiska museets styresman är självskriven som ledamot, varit en hederssak att pietetsfullt respektera testamentet och lämna allt i fred, såsom det stod vid donatrisens död. Överhuvud måste man tacksamt konstatera att Löfstaddonationens ur museisynpunkt stora värde just ligger däri, att inventariebeståndet av ägarna under hundrafemtio år blivit så väl bevarat. Köksavdelningar och gästrum, liksom garderober och skrubbar, har stått orubbade sedan århundden och innehåller därför delvis kulturhistoriskt sett svåreller oersättliga ting. I en del garderober ser man någonting så sällsynt som toalettporslin från 1700-talet, i ett särskilt rum upp-

tornar sig koffertar och vagnskistor, märkta på olika sätt, exempelvis med "Kongl. Hofvet". Linne, silver och husgeråd av allehanda art och ålder fyller skåp och skänkar.

Det finns många vackra herresäten, där besökaren kan beundra natur och kultur utan att förnimma något av det som man brukar kalla historiens vingslag. I Löfstad känner den kultiverade svensken det personligas närvaro på ett särskilt sätt tack vare Axel von Fersens i yttre måtto fascinerande gestalt. Genom omständigheternas makt hade han ju en kort stund världshändelsernas trådar i sin hand, om vi får begagna denna djärva liknelse med tanke på att det var han som bokstavligen höll i tömmarna vid den franska kungafamiljens misslyckade flykt från Paris.

Det var inte direkt från Löfstad utan efter ett tillfälligt besök på Finspong som riksmarskalken begav sig till Stockholm för att sin plikt likmätigt från Liljeholmen följa begravningståget med kronprinsen Carl Augusts lik. Vi vet hur det förlöpte. Trots alla varningar fortsatte den lika modige som högmodige Fersen i sin kaross, dragen av sex vita hästar, från Stora Nygatan mot Riddarhustorget, där mordet ägde rum, indirekt förhandssanktionerat av konungen samt möjliggjort tack vare truppbefälhavaren Silfversparres klandervärda passivitet; att han som militär tydligen handlade "på order" utgör ett försvar, om ock ett klent sådant. Det halvnakna, sargade och söndertrampade liket fördes till Steninge i Uppland. Begravningen skedde med pomp och ståt i Riddarholmskyrkan, sedan domstolen frikänt både honom och systern från varje skuld till kronprinsens död. Stoftet fick sin slutgiltiga viloplats i Östergötlands jord, under korgolvet i Ljungs kyrka. Men Löfstad har förblivit hans stolta och oroliga andes minnesboning. På en minnesvård i parken läser man: "*I dessa neider, der han fordom niutit wänskapen och friden skall hans skugga mötas af wälsignelser och tårar. Mannamodet uti hans sista stunder — d. 20 junij 1810 — witna om hans dygder och sinneslugn.*" Stenen restes "*åt en oförgätelig broder.*"

"THET FOLKET, SOM FARA OMKRING"

av Carl-Herman Tillhagen

I trots av att svenskarna är ett sedan hedenhös bofast folk, nomadiserar inom våra gränser än i dag tre grupper svenska undersåtar, nämligen lappar, zigenare och tattare. Här skall jag endast uppehålla mig vid zigenare och tattare såsom varande befolkningsgrupper, som ännu är relativt okända för en större allmänhet. Det var också om dem som Olaus Petri fällde de ord, som ovan satts som rubrik.

Zigenarnas ursprung

Själva har zigenarna ingen klar uppfattning om varifrån de stammar. Bland dem cirkulerar dock sägner, som förmäler, att de skulle ha kommit från Egypten; den engelska benämningen *gypsies* och den spanska *gitanos* går tillbaka till dessa traditioner, som till en början allmänt antogs vara verklighetstrogna. På 1780-talet lyckades emellertid tyska forskare genom en analys av zigenarnas språk, romani, påvisa, att vandringsfolkets urhem uppenbarligen måste vara Indien. Tysken A. F. Pott gav på 1840-talet i sitt stora arbete "Die Zigeuner in Europa" ytterligare bevis för detta. Han slog fast, dels att zigenarspråket var ensartat över hela Europa, dels att romani tydligt skiljer sig från de s. k. tattarspråken, dels att zigenarnas språk visar största släktskapen med folkidiomen i nordvästra Indien. Dessa åsikter bekräftades på 1870-talet av språkforskaren Franz Miklosichs omfattande undersökningar.[1] Med till visshet gränsande sannolikhet torde det

därför stå fast, att zigenarnas urhem legat i nordvästra Indien, närmast i Punjab. Närmare än så är det troligen fåvitskt att söka ange zigenarnas ursprungliga hemort, ty med all sannolikhet var zigenarna redan långt före sin utvandring ur Indien ett nomadiserande folk, som rörde sig inom ett förhållandevis stort område. I Punjab finns än idag kringvandrande stammar, som vad både språk och sed beträffar i mycket påminner om våra dagars zigenare. Det förefaller icke otroligt, att zigenarna och dessa stammar har ett gemensamt ursprung.

Utvandringen från Indien torde ha skett för omkring tusen år sedan. Orsakerna är höljda i dunkel. Troligen var det hunger eller krigiska förvecklingar, möjligen båda dessa orsaker i förening, som drev de första skarorna västerut. Persiska, turkiska och grekiska ord i zigenarnas språk ger tillkänna, att utvandrarna endast långsamt rörde sig västerut. Speciellt länge torde de ha uppehållit sig i Macedonien och Grekland. Första trovärdiga uppgiften om zigenarnas förekomst i Europa stammar från Kreta år 1322. Det talas där om ett folk, som "ostadigt och flyktigt, flytta från lägerplats till lägerplats med sina små, avlånga, svarta och låga tält, såsom vore de ett av Gud förbannat släkte".[2] Under 1300-talet spred sig zigenarna över större delen av Europa, och år 1417 omnämnes de så långt norrut som i Hamburg. I våra dagar är de praktiskt taget spridda över hela jorden. Deras samlade antal uppgår troligen till något mellan en och två millioner. I Europa finns de flesta i Balkanländerna och i Rumänien, vilka tillhopa torde rymma ungefär hälften av alla zigenare.

Zigenarnas historia i Sverige

I Stockholms stads tänkeböcker[3] för den 29 september 1512 läses: "Die Sancti Michaelis archangeli komme the tatra hith j byn, hulke som sades wara aff Klene Egifftj land. The hade theris hustrvr och barn met them, och somlige hade spene barn. The lage i Sancti Laurentij gille stughe och wore wedh XXX par. Theris höffuitsman het her Anthonius, en greffue met sine greffwynne. The lage til herberges när Lasse Matsson etc. Staden skenkte them XX mark." Uppgiften att detta skulle vara första

gången zigenare kom till Stockholm bestyrkes av Olaus Petri i "En Swensk Cröneka", där det heter: "Samma åår her Steen war höffuitsman worden, kom en part aff thet folket som fara omkring ifrå thet ena landet til thet andra, them man kallar Tatare, hijt i landet och til Stocholm, förra hadhe the aldrigh her warit".[4]

Det goda mottagande, som främlingarna fick, och det faktum, att Olaus Petri anser sig böra uppmärksamma deras besök i Stockholm i sin svenska krönika, synes ge vid handen, att deras rykte ännu var relativt gott. Så vitt man känner uppträdde zigenarna på denna tid i relativt stora följen under befäl av någon hövding, som i titlar och klädedräkt ville antyda ett visst stånd, något som ytterligare underströks av lejdebrev från konungar och furstar. Möjligt är också, att de under de första hundratal åren av sin vistelse i Västerlandet, förhållandevis väl hållna som de då var, kunnat samla sig ägodelar och utåt därför kunde uppträda med en viss stål. Alltnog, Stockholms stad tröttnade snart på de långväga gästerna. Den 1 oktober 1515 antecknas sålunda i tänkeböckerna: "Item samme tiid samtyktes, at thee taatror ingelunde [finge] wara her paa stadzins marcher her effter fför theris skalkhet skull och tyweri skuld". Något mer hör man sedan icke av denna första zigenarflock. Med all sannolikhet drog den snart ur landet. Att nya sällskap kom titt och tätt framgår av de ideliga ingripandena mot dem från myndigheternas sida. Gustav Vasa fann intet behag i dem utan betraktade dem som "en förrädere hoop, som hijt i lande äre förskickede ähn at förkundskapa".[5] I ett brev till sin troman i Östergötland 1550 anbefalles denne, att "säije the tattare til, som ther fare och trigle, liuge och bedrage folck i Östergötland, att the skynde sich her aff riiket med thet alder förste". Tattarna skulle få en viss respittid, och "hvar the effther then tiiden her i riikit finnes, skall man dhå straffe them till liff och godz uthan all nådher".[6]

Johan III och Karl IX fortsatte faderns kärva zigenarpolitik. I konceptet till 1604 års lagkommissions lagförslag finns under rubriken "Om Tartare" ett förslag till zigenarlagstiftning. "Inge Tartare", heter det, "skall man tillstädia at låta draga kringh om landhet, hwilke icke allena förspeija och förkunskapa the Christnas Konungarijke och landh, ther the framdraga, thet the sedhan

giffwa Turcken och andre tillkänna, som the Christnas landh förföllia wela, uthan bruka och ther the framdraga mycket tiuffwerij och annan falskheet, så wäll i städherne som på landzbygden, bedragandes och många både unga och gambla med theras kocklerij, signelse och annor sådana fåfängio. Therföre skall ingen Ståthållare, Befallningzman, Fougte, eller hoo han wara kan, fördrijsta sigh att förloffwa them draga igenom theras Befallningh, anten medh theras passebord eller annars. Hwilken thet giör och icke fördriffwer them sin wägh när the komma, utan kan skee tager muthor och gåffwor för thet the måge framdraga, han skall giffwa Konungen muthor och böta ther till ottatijo lodh sölff, Konungens eensaak."[7] Även om detta lagförslag aldrig kom att bli gällande lag, ger det dock en god uppfattning om hur de styrande på den tiden såg på zigenarproblemet. Att Karl IX bedrev sin zigenarpolitik i nära anslutning till lagförslaget finns det goda bevis för.

Även kyrkan ställde sig mycket avog mot "tatrarna". År 1560 påbjöd sålunda ärkebiskopen Laurentius Petri, att "tattare skall presten intet befatta sigh medh, huarken döpa theras barn eller jorda theras lijk".[8] Då kyrkoherde Johannes i Sigtuna 1573 hade brutit emot denna bestämmelse, kallades han med ett mycket barskt brev från ärkebiskopen att ståndа till ansvar inför honom. Den förgrymmade prelatens skrivelse kan förtjäna att återges in extenso såsom ett av de få bevarade dokument, som visar, hur en dåtida ståndsperson såg på zigenarfrågan.

"In Domino salutem. Migh er tillkenna giffvit, d.Johannes, aff några idra contractister, at i haffven tagit ider före christna the tattare-barn, ändock man haffver så offta förmant clerkerijt, at the sigh medh thet onda folket intheth skola befatta, så at the them göra någrahanda kyrkiotienst antingen medh barna christningh, begraffningh eller annat. Ty hosz them är ingen christendom. The huarken wetta eller vilia wetta catechismum eller nogen artichell doctrinae christianae, än sijder at the slicht skole lära theras barn. Så är hosz them inthet christeligit echtenskap in reuerentia sanguinis, wthan löpa i hoop som oskäligh diwr. The haffua och ingen retuis näringh, wthan the leffua medh lögn och bedrägerij, stöld och roff, koklerij och medh thet the kunna hija folk, effter som the slicht motte bedriffua, medan the icke arbeta willia wthan driffua kringh om landet late och fåfenge, görandes menige man tunga och öffuerwold. Wthij Tydzland haffua the ingen platz wthan ther man kan få nogon aff theras partij fatt, henger man honom wp odömdan. Och än tå the warda förmante till bettringh, så betra the sigh

aldrigh wtan bliffua emot theras egit samuet obotferdige, för buken och slijka kötzliga frijhet skull. The giffua före, at the äro aff Klena Egypten, huilket icke annat är än lögn, ty the sågo aldrigh Egypten, utan störste parten aff them ähro skottar, jwtar, baggar och än suenska, som sigh till them giffvit haffua, på thet the slicht förbannat sielffzwold haffua måga. Icke heller begära the sacramenten eller annat huad christendomen tilhörer för then skuld, at them nogot är ther om, vthan at the i theras skalkhet skola teste better warda betrodde. För tesza och flere slijka laster haffuer iagh och offta förbudit clerkerijet, at the sigh medh thenna onda hopen icke befatta schola, vthan sagdt them til, at the schola fly theras wäsende och them lijka som itt wppenbara dieffuulz folk holla. Therfore wndrer migh storligt, at i willie döpa theras barn, kastandes således perlor för swijn. Hade the welat antuardat ider barnet, motte thet haffua varit en saak, men thet göra the inthet, ty scholen j och inthet befattat ider ther medh. I ären kyrkioherdar för christet folk j Sigtuna och icke för tattare eller slijka ochristna landzstrykare och huffuudliugare, ja witterlige tjuffuar och skalkar, ther medh i haffuen gjordt ider deelachtige aff theres synder. Ty så säger S: Johannes 2 cap.: Kommer nogon till jder och icke haffuer thenna lärdomen, unfår honom icke, icke heller helser honom, ty then honom helser, han är deelachtigh aff hans onda gerningar. Men jagh will sielff wettat aff ider, huru thet skall wara tilgångit, therföre är min willie, at i kommen oförtöffuade hijt in till migh. Interim valete."[9]

I sina besvär till riksdagen i Örebro 1617 yrkade prästerskapet på att alla tattare skulle förvisas ur landet. Motivet var, att tattarna genom sitt avguderi hindrade undersåtarnas salighet, att de var allmogen till stor tunga genom våldgästning och tjuveri, att de misstänktes för spioneri samt att "deras hop är alla skälmars, mandråpares, tjuvars, horkarlars, horors, kättares och lathundars tillflykt".[10] Kungl. Maj:ts resolution på dessa besvär var kort och gott: "The skolla slät och grant aff landet förwijsas".

Den första allmänna zigenarförordningen i Sverige utfärdades av förmyndarregeringen 1637. Den är helt inspirerad av utländska förebilder, närmast Kristian IV:s öppna brev rörande zigenare av år 1589.[11] I sin hårdhet och obillighet är den sannolikt ensamstående i svensk rättshistoria. Vi måste emellertid ha i minnet, att den tillkom under en långvarig ofredstid, då av naturliga skäl landet var översvämmat av allsköns löst parti, rymda krigsfångar, förvildade soldater, som stuckit sig undan, egendomslösa strykare och internationella vagabonder, som tack vare legosoldatsystemet fritt kunnat passera över gränserna. "Placat om Tartarnes fördrifwande af landet" är daterat den 28 juli 1637.

Där stadgas, att "alle sådane Tattare och Tatterskor medh hele deras anhang, så wäl Quinnor som Män, som innom wåre och Sweriges gräntzor wistas, skole innan den 8 Novembris nästkommande wara förplichtade att fly och wijka uthur wårt Konungarijke och alle des underliggiande Provincier". Därest någon "effter föreskrefne 8 Novembris, det ware sigh få eller många opspanas, finnas och beträdas kunne, då skole bem:te wåre Landzhöfdingar, Ståthållare och Befallningzmän låta dem strax fastgripa, hwadh godz de medhfare afhända, och så många karlar der ibland äre, uthan någon wijdare förfrågan, Process och Rättegång ophängia och til lijfwet straffa, men alle deras kånor och barn skola de låta Häradt ifrån Häradt sin koos uthur landet uthdrifwa".[12]

Detta Kungl. Maj:ts plakat förefaller ha haft ringa effekt. Sannolikt togs det på grund av sin obillighet icke på allvar ute i bygderna. Efter allt att döma nöjde sig myndigheterna alltfort med att utvisa zigenarföljena, framför allt till Tyskland, men också till Finland, vars nuvarande stora zigenarbefolkning (ca 5 000 individer) i huvudsak torde få betraktas som ättlingar till från Sverige under 1600- och 1700-talen utvisade zigenare.[13] Många zigenare (i likhet med vad fallet var med häktmakare och andra lösdrivare) pressades också till soldater enligt 1675 års kungl. förordningar.[14] Redan dessförinnan hade zigenare och med dessa likställda tvingats till soldater. De många krigen under 1600-talet hade i alla länder tvingat regeringarna att bottenskrapa sina tillgångar på soldater. På kontinenten blev det därför tidigt ganska vanligt att zigenare togs in i arméerna, närmast då som spejare. Svenskarna följde under 30-åriga kriget samma kutym. Någon större roll kom de av lättförstådda skäl inte att spela. Dels var de alltför få, dels torde en väsentlig del av dem som utgavs för att vara zigenare i själva verket ha tillhört det lösa parti, som i alla tider utgjort en bottensats i samhället. Då Barfod uppger, att man satt upp ett helt kompani av "sådant avskum, som beständigt mot stadens borgerskap utövade stölder och ofred", och Etzler vill insistera, att alla dessa var zigenare eller zigenarättlingar, måste detta vara en stor överdrift.[15] Ett kompani vid mitten av 1700-talet bestod av 145 man. För att få fram ett så stort antal män i 20—30-årsåldern, måste man beröva ca 1 500

zigenare *alla* deras karlar i dessa åldrar. Med tanke på den stränga zigenarpolitiken förefaller det helt otänkbart, att Sverige på 1700-talet skulle ha kunnat rymma så många zigenare. Först om man bland "zigenare" inräknar även lösdrivare, tattare och allsköns övriga icke bofasta befolkningselement skulle Barfods uppgifter kunna godtagas.

De många förordningarna rörande tattare och zigenare, som tillkommit under 1600- och 1700-talen, sammanställdes 1747 till ett förslag till zigenarlagstiftning, som godkändes och offentliggjordes den 24 mars 1748 under namnet "Kongl. Maj:ts ytterligare nådige förordning angående hämmande af the så kallade tartares och zigeuners samt annat löst folks och lättingars strykande omkring i landet".[16] Här skiljer man nu å ena sidan mellan nyligen från främmande ort inkomna element och sådana som redan bosatt sig i någon ort för att där idka någon lovlig näring. De förra skulle utan vidare föras till gränsen och förpassas ur riket, de senare skulle, därest de framhärdade i att sig lovligen försörja, få rätt att bevista marknaderna, men därest de tog fatt sitt gamla vandrande och farande från gård till gård, skulle de avstraffas med spöslitning eller fängelse på vatten och bröd. Nu liksom förr avsåg man alltså att med maktmedel dels effektivt hindra all vidare immigration av zigenare, dels tvinga de redan inkomna till fast bosättning. Bestämmelserna var emellertid både osmidiga och alltför svåra att effektivt övervaka. Resultatet blev därför mycket magert. Detta visar 1804 års förordning om allmänna arbetsställen. Enligt denna skulle "kringstrykande tatarer och zigenare" på obestämd tid genom landshövdingarnas försorg sändas till arbetsinrättningar, som etablerades i Karlskrona och Sveaborg.

En förordning av stor betydelse för våra nuvarande zigenare tillkom 1914. Enligt denna förbjöds zigenare att vidare komma in i landet. Denna stadga, som avskaffades först 1954, kom att bli mycket effektiv. Efter 1914 har sammanlagt endast tre zigenare kunnat ta sig in i vårt land. För de redan befintliga zigenarna kom stadgan att få den effekten, att ingiftena ökade i utomordentligt hög grad, så att praktiskt taget alla zigenare i vårt land för närvarande är släkt med varandra. I och med att 1914 års stadga försattes ur kraft och den fria nordiska arbetsmarknaden

etablerades har Sverige återigen öppnats för zigenarimmigration. Under de senaste åren har också en viss invandring av särskilt finska zigenare kunnat konstateras.

Tattarna och deras härstamning

I de kungliga förordningar, som ovan citerats, har det icke gjorts någon åtskillnad mellan tattare och zigenare. Ursprungligen kallades allt "löst parti" för tattare. Första gången zigenarnamnet nämnes är faktiskt så sent som i 1637 års stadga. Det är ju ganska uppenbart att myndigheterna i gamla tider inte ansåg sig ha anledning att dra upp skiljelinjer mellan de allehanda tiggarskaror, brottslingshopar och allsköns vägvandrare och kringstrykare, som de ständiga krigen med deras nöd och härjningar satte i rörelse.

Frågan om tattarnas härstamning har delat forskarna i två grupper. Den ena hävdar, att tattarna är zigenarättlingar, den andra att de är av svensk stam, närmast då ättlingar till utövare av vissa föraktade yrken, troligen dock med något zigenarinslag. Som främste företrädare för zigenarhärstamningshypotesen står Allan Etzler, som i sin år 1944 utkomna doktorsavhandling "Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige. Historia och språk" hävdar, att man i tattarspråket med dess starka inslag av romani har ett fällande bevis för tattarnas zigenarhärstamning. Enligt Etzler är en tattare "en person, som tillhör en släkt av tattarkaraktär och som vuxit upp med tattarspråket som naturligt tungomål". Etzler når med denna definition endast 7 % av Sveriges drygt 8 000 tattare, men dessa "omfattar otvivelaktigt själva kärnan av vår tattarbefolkning, denna egendomliga, i släktenheter indelade blandras, som sedan gammalt utgjort ett vilt och äventyrligt inslag i svenska bygder och flerstädes visat en förvånansvärt varaktig karaktär". "Tattarna karaktäriseras allmänt som bedrägliga, lömska, knivskärande, i grunden fega, utpräglat samhällsfarliga element."[17] De är böjda för "hätska och blodiga" släktfejder; "kärleken till kniven är stark och ursprunglig hos rasen"; "de har en medfödd kärlek till hästar"; lusten att resa "är starkt rotad i själva tattarnaturen"; osv. Alla dessa dåliga och

högst remarkabla egenskaper har tattarna fått av sina anfäder, vilka Etzler anser sig med "bestämdhet" kunna ange vara zigenare.

Vid Nordiska museet har sedan många år pågått ett intensivt studium av Sveriges zigenare, ett studium som gjort våra zigenare till den kanske bäst kända av världens zigenarpopulationer. Resultatet av denna undersökning ger en helt annan bild av zigenarna, än den Etzler målar. Zigenarna är *inte* lömska, de är *inte* knivskärare — de bär inte ens kniv — de är *inte* samhällsfarliga, de är *inte* böjda för blodiga släktfejder, de har lika litet som några andra människor någon "medfödd" kärlek till hästen, som de förresten sedan 30 år tillbaka gjort sig av med, och deras vandringsdrift är inte starkare än att i dag av Sveriges omkring 775 zigenare drygt 250 är bofasta, och av resten har 80 % uttalat sin bestämda önskan om att få bli bofasta. Jag har svårt att tro, att de zigenare, som Etzler vill åberopa som möjliga tattarfäder, skulle ha varit beskaffade på annat sätt än de sentida zigenare jag studerat. Långt ifrån att ha funnit zigenarna brottsliga och asociala har jag i dem i allmänhet mött människor, som likt glada och obekymrade — för all del också ibland slarviga — barn gått sin väg genom livet, gästfria och vänsälla mot den som vunnit deras förtroende, ofta intelligenta, konstnärliga och sensibla, snarare bohemer än brottslingar. Jag har svårt att tro, att människor av det slaget måste till för att skapa fram den befolkningsgrupp, som gemene man ofta med stort förakt brukar kalla tattare.

Etzlers huvudtes, att "det bindande beviset för att den gamla uppfattningen om tattarna som zigenarättlingar är riktig, ges av deras språk"[18] ifrågasättes starkt av språkforskaren och romanikännaren professor Olof Gjerdman, som understryker, att tattarspråket ingalunda kan betraktas som en "grammatiskt förfallen dialekt av zigenarspråket" utan snarare som "svenska med romanifärgat ordförråd"[19].

Av den forskargrupp, som hävdar, att tattarna stammar från värdfolken, har den danske etnologen H. P. Hansen gått grundligast till verket. Han utgav åren 1921—22 det stora arbetet Natmændsfolk og Kjæltringer (ny uppl. 1959—60), och de resultat han där kommit till, sammanfattar han i dessa ord: "Følger man Nat-

mænds- og Kjæltringslægterne saa langt tilbage, som Kilderne tillader, og op til Nutiden, vil man forgæves lede efter fremmed Blod. Her skal blot noteres, at man aldrig i Kirkebøgerne træffer Zigeuner- och Kjæltringnavne sammen, f. E. ved Vielser eller Barnedaab, og blandt de næsten utallege Retssager, jeg har gennemgaaet, hvori Kjæltringer var indviklet, traf jeg aldrig Zigeunere nævnt. Kjæltringernes og Natmændsfolkenes Navne er, i Modsætning til Zigeunernes, danske eller saadanne, som har været alm. brugte af danske, og deres hemmelige Sprog, der ved siden af Fantasien i særlig Grad har paatrykt disse Folk et 'orientalsk' Præg, afgiver netop det bedste Bevis for, at vore Folk var Zigeunerne uvedkommende."[20]

Till i stort sett samma uppfattning kommer i Norge Kaspar Flekstad[21] och i Sverige C.-M. Bergstrand. Den sistnämnde skriver: "Våra dagars tattare har förmodligen som regel något zigenarblod i sina ådror, men i huvudsak är tattarsläktet säkerligen produkten av en under många århundraden försiggången blandning av asociala element, såsom frigivna trälar, förrymda brottslingar, krigsfångar, frigivna fångar, avskedade soldater, rackare, lösaktiga och lättjefulla kvinnor och andra förkomna och utan tukt uppvuxna individer. Vad som gör en människa till tattare skulle följaktligen först och främst vara, att hon tillhör en släkt, som i generationer fört ett vagabonderande liv och skaffat sig sin utkomst av 'tattaryrket'. "[22]

För var och en som studerat samhällsförhållandena under äldre tid i vårt land, måste Bergstrands synpunkter förefalla godtagbara. Det gamla byalaget hade fasta rättsnormer och umgängesvanor. Den som bröt mot dessa blev obönhörligen straffad eller tvingad ut ur gemenskapen. Särskilt betecknande för livet i det gamla ståndssamhället var förekomsten av vad man närmast skulle kunna kalla pariasyrken. Sådana var bödelns, valackarens, hästhandlarens, gårdfarihandlarens m. fl. En brottsling var också utstött; en straffad persons enda möjlighet att försörja sig var mången gång att ta upp ett föraktat yrke med den sociala nesa detta innebar för honom. Detsamma gällde de lösaktiga, de avdankade soldaterna, de lösgivna men ej hemsända krigsfångarna m. fl. Den gamla "goda" tidens fattigdom hjälpte också till att

rekrytera den skara av egendomslösa strykare och allmosemän, om vilka de gamla förordningarna så hjärtlöst vältaligt berättar. Ingen hederlig kvinna ville gifta sig med dessa pariasmänniskor. De måste därför söka sig hjonelag bland kvinnor av samma sociala status som de själva, och på så sätt skapades ett samhällsskikt, som på sätt och vis bildade en stat i staten.

Det slutgiltiga beviset för att den övervägande delen av tattarna är svenskättlingar gavs 1955 av sociologen Adam Heymowski i en licentiatavhandling kallad "Om 'tattare' och 'resande' ". Författaren har där tagit upp samma forskningsmetod som H. P. Hansen. Han har således genealogiskt undersökt 30 typiska tattare för att få klarhet om ur vilka samhällsskikt och yrkesgrupper tattarna räknar sina anor. Det visade sig då, att 7 av de 30 direkt härstammade från svenska bönder, torpare, rotesoldater och hantverkare, sinsemellan på intet sätt befryndade. De 23 övrigas anor var att söka bland skarprättare, valackare, huddragare, hästhandlare, hovslagare, glasförare, lumpsamlare, skrothandlare, förtennare, korghandlare, gårdfarihandlare, kringvandrande yrkesmän, salpetersjudare och liknande.

Bland de tusentals kartlagda anorna återfinnes endast fyra som kan misstänkas vara zigenare. "Det är orimligt att tänka sig", skriver Heymowski, "att det sannolikt ganska ringa zigenarinslaget skulle vara orsaken till 'tattargruppens' karaktär av pariasskikt, dess asocialitet etc. Snarast skulle jag vilja säga, att zigenarinslaget kom som en följd av detta skikts låga status." Detta är en klok och riktig slutsats. Här har man också anledning att påminna om Laurentius Petris ovan anförda ord: "The giffua före, at the äro aff Klena Egypten, huilket icke annat är än lögn, ty the sågo aldrigh Egypten, utan störste parten aff them ähro skottar, jwtar, baggar och än swenska, som sigh till them giffvit haffua."

För modern samhällsforskning står det alldeles klart, att tattarna är en s o c i a l gruppering i samhället. Dylika grupperingar finns det i så gott som alla länder. Norge har sina omstrejfere, Danmark sina natmænd eller kjæltringer, Tyskland sina Sinter, England sina tinkers, Japan sina eta.[23] Den gängse uppfattningen av dessa folkgrupper är världen över ofta i detalj likartad: deras

stamfäder anses vara någon främmande, illa beryktad folkspillra; de räknas för att vara kriminella, samhällsfientliga och "farliga" i största allmänhet; man menar, att de trivs med att förrätta låga och föraktade sysslor; de räknas allmänt som "orena" eller tabubelagda. Folktanken har här enligt modern samhällsforskning oftast förväxlat orsak och verkan. Det är nämligen dessa gruppers nomadism, fattigdom och låga sociala status, som i hög grad bidragit till att tvinga fram deras kriminalitet, det därav födda föraktet har stängt dem ute från varje "hederligt" arbete och pressat dem till att åtaga sig "vanhedrande" sysslor, vilket i sin tur fört till tabubestämmelser rörande dem osv. och detta allt i en kretsgång, som forna tiders samhälle var ur stånd att bryta. — I motsats till den sociala gruppering, som tattarna och deras gelikar bildar, står zigenarna som en e t n i s k grupp, vilken endast tack vare vissa yttre likheter i fråga om vanor och näringsfång i det allmänna medvetandet kommit att bli jämställda med tattarna.

Med all sannolikhet kommer tattarna att försvinna som folkgrupp och detta därför, att de krafter, som drivit fram "förtattrandet", nästan helt upphört att verka. Samhället har blivit ett annat. Ingen är längre föraktad därför att han har ett yrke, som ställer sin utövare lågt på samhällsstegen. Vi har fått en riktigare och humanare inställning till både brott och brottsling. Vi har en utvecklad socialvård, som ger missanpassade och urspårade hjälp. Vi har lämnat den svenska fattigdomen bakom oss med allt vad den betydde för skapandet av slum och ståndsskrankor. Den stigande folkbildningen har gjort oss vidsyntare och tolerantare; själva ordet tattare ger i sin egenskap av pariasmärke våra samveten ett sting. Det ena som det andra arbetar på pariasgruppernas upplösning. En stor del av de gamla resandesläkternas ättlingar kommer därför att assimileras av det svenska samhället och sannolikt bli goda medborgare, en annan del, de mentalt skadade och svagt begåvade kommer att få tas om hand av fångvårdsanstalter och socialvård. Genom rätt insikt om resandesläkterna och deras problem och genom lämpliga förebyggande åtgärder bör denna sistnämnda grupp kunna göras allt mindre och mindre.

Sveriges zigenare av i dag

Nordiska museets forskningar[24] har givit vid handen, att de zigenare, som nu nomadiserar inom våra gränser, alla med till visshet gränsande sannolikhet invandrat i landet omkring sekelskiftet. De tillhör sju släkter: Bolotjoconi, Jelleschti, Giovaneschti, Tjorconi, Jantjeschti, Fynfyrojeschti och Häck. Att bland zigenarna tala om "släkten Taikon" eller "släkten Dimitri" är lika inadekvat som att bland vanliga svenskar tala om "släkten Andersson" eller "släkten Jönsson". Den allra största delen av de svenska zigenarna tillhör stammen kalderascha, endast ett fåtal är lovara och tjorrara. Antalet zigenare i vårt land uppgick 1955 till 750, varav 180 var ättlingar i blandäktenskap med svenskar.

De svenska zigenarna har ingen egentlig stamorganisation. De har sålunda intet överhuvud; tidningarnas tal om allsköns "höfdingar" har därför intet verklighetsunderlag. Inom var familj är det husfadern, som har det största inflytandet, men även han böjer sig gärna för de råd en ännu levande äldre anhörig ger. Barnen stannar i hemmet, tills de gifter sig, då de söker skaffa sig ett eget tält eller en egen husvagn. Förr kunde zigenarna dra omkring i ganska stora följen, men den allt större svårigheten att försörja sig har gjort, att sällskapen nu är mycket små. Som regel består de av en enda familj.

I trots av att zigenarna i mer än 800 år utgjort en obetydlig minoritet av den bofasta befolkningen i de länder där de dragit fram, har de skapat ett beteendemönster, som dels är påfallande likartat världen över, dels ger bilden av en enhetlig och i förhållande till sina förutsättningar aktningsvärd kultur; sitt urgamla språk har de förstått att bevara förbluffande rent och äkta fram till våra dagar. Sed och bruk reglerar praktiskt taget allt i deras liv.

Zigenaren har en medfödd taktkänsla och en lätthet att sätta sig in i andra människors situation, som hjälper honom att snabbt nå kontakt med människor. Han är omedelbar och öppen, han har hjärtat i handen, som det heter bland dem. De yngre förmanas att vara artiga mot de äldre, barnen tillhålles att ej prata i mun-

Interiör av ett zigenartält 1955. Eldstaden består som regel av ett bensinfat med ett påsvetsat rökrör. I bakgrunden sängkläderna, som nästan undantagslöst utgöres av dunbolstrar. Ett rangligt bord och ett par stolar är vanligen de enda möbler man har. Foto förf. 1955.

nen på sina föräldrar, en kvinna får ej ta ordet från sin man i främmandes närvaro. Inför föräldrarna skall man vara hövisk i sitt tal. De gamla och orkeslösa vårdar man sig om; regeln är, att yngste sonen tar på sin lott att sköta de gamla föräldrarna till döddagar. Den olycklige hjälper man, och man är noga med att ej "påminna gammalt", dvs. föra sådant på tal, som kan väcka glömda, sorgliga minnen.

Kopparslagarzigenare framför sin bostad i en paus i förtennandet. Bilden är tagen i 3—4 graders kyla. De tältplatser, som zigenarna anvisas, är ofta mycket dåliga. Här är den en liten ö i ett vattendrag, helt oskyddad för vinden, och med hundratals meter att gå för att hämta dricksvatten. Foto förf. 1955.

Man skall ej låta sig bedras av zigenarnas högljudda tal, svordomar och skenbart argsinta uppträdande. Det är deras temperament, som skenar iväg med dem. Naturligtvis finns det både tanklösa och taktlösa zigenare, självfallet bryter alla då och då mot vad jag nyss anfört som kännetecknande för dem, men de strävar dock redligen att vara sådana som ovan antytts, och de lyckas

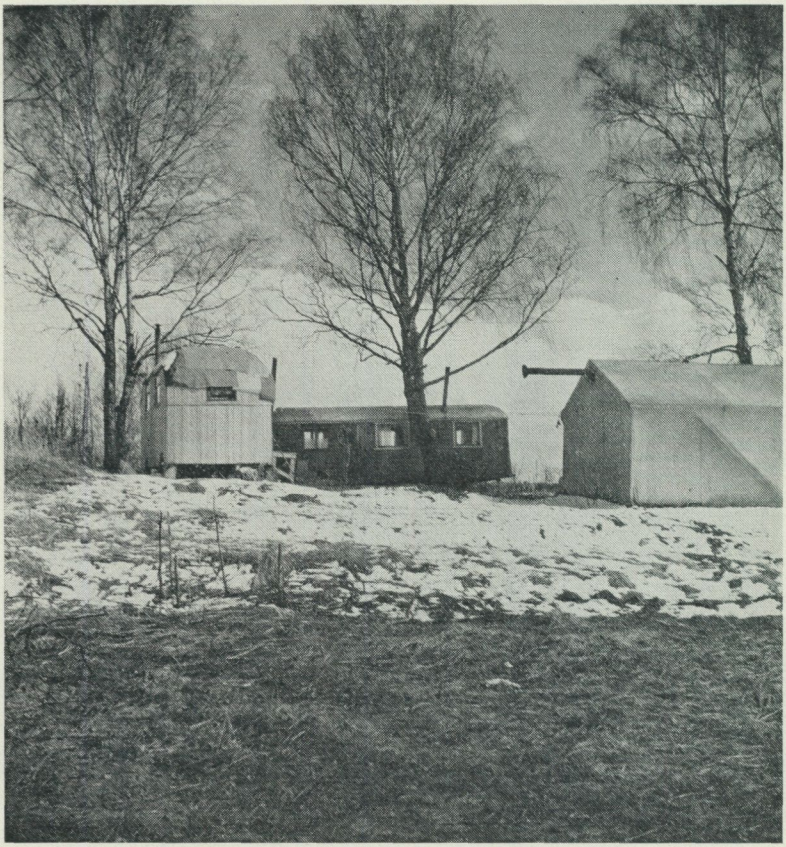

Zigenarläger i vårbrytningen. Vandrarfolket övergår mer och mer till bostadsvagnar, som möbleras på "svenskt" vis. De kan därför betraktas som första steget till fast bosättning. Foto förf. 1955.

anmärkningsvärt väl med det, särskilt om man tar hänsyn till de villkor, under vilka de lever. Att de inte alltid uppträder så älskvärt mot folk, som behandlar dem illa, bör väl knappast förvåna.

Zigenarna är ömsinta och känsliga. Jag har aldrig träffat en cynisk eller avsiktligt elak zigenare. De är dåliga slagskämpar, trots tidningarnas alla rubriker om blodiga zigenarbataljer. Det mesta är skrik, tjut och skenfäktning. Deras slagsmål är ett sorts

Tält och vagn är mycket trånga hem. De äldre har för vana att sitta uppe och prata till sena natten. Barnen kan därför ej gå till sängs i tid, utan somnar ofta där de sitter. Foto förf. 1955.

symboliskt slagsmål, ett slags extatisk pantomim, där gester, miner och ljudeffekter spelar största rollen. Jag har bevittnat hur en halvtimmes batalj mellan ett 20-tal zigenare inte resulterade i någon som helst kroppsskada, men slagsmålet luftade ut en hel del instängda animositeter, och efteråt var man de bästa vänner. "Ilskan måste ut, käre vän! Har du en orsak att vara arg, då är du ursäktad, om ilskan också går ut genom knytnäven. Så ser vi på saken. Vi tjurar inte. Vi sväljer inte förbannelsen och bär ma-

gen full med ondska. Vi fräser ut. Ett, två, tre — och saken är klar... !"

Kriminaliteten bland zigenarna är icke högre än bland svenskarna i gemen. De har ord om sig att stjäla höns t. ex. Sådana småsnatterier förekommer naturligtvis, men hönsstölderna systematiseras aldrig. De kan därför närmast jämföras med våra campares tjuvfiske eller våra turisters småsmuggel av sprit och tobak. Med tanke på de till brott frestande förhållanden under vilka zigenarna tvingats leva och den anonymitet de kunnat omge sig med, är det ägnat att förvåna, att brottsligheten är så låg som den faktiskt är bland zigenarna.

Zigenarna har sitt eget rättsväsen. Sina inbördes tvister drar de därför sällan inför svensk domstol. Zigenarnas rättsförhandling kallas *kris*. Där finns domare, som dömer enligt gammal sedvana, vittnen som hörs och bindande ed, som avlägges, om målet är av vikt.

Än idag är det vanligt att föräldrarna ordnar barnens äktenskap. Flickorna gifter sig mycket unga. För faderns sällskap representerar hon ett kapital, då hon som regel bidrar till sällskapets försörjning genom att spå, spela m. m. Gifter fadern bort henne, bör han därför, enligt zigenarnas sätt att se, ha ett visst vederlag för henne. Priset varierar mellan 1 500 och 3 000 kronor allt efter flickans duglighet, familjens ställning och den blivande brudgummens ekonomiska villkor. Till sed och bruk hör också, att mannens far bekostar bröllopet. Ceremonierna vid dessa är både många och vackra. Äktenskapen brukar som regel vara mycket hållbara. Orsak till skilsmässa är barnlöshet, otrohet och uppenbar försummelse av hustruns plikt att sköta hem, man och barn. Zigenarnas största glädje är att äga många barn; det ger tur, framgång och makt. Kärleken till familjen och släkten är också utmärkande för alla zigenare. Hustruns ställning är god, även om man anser det självfallet att hon skall vara mannens främsta medhjälpare då det gäller att skaffa livsuppehället, och att hon därvid mången gång får utföra ett tyngre arbete än mannen själv. Zigenaren har intet förakt för kvinnan, förutsatt att hon är ärbar. Äldre kvinnor får ofta mer att säga till om än gamla män. I många familjer är det kvinnan, som har hand om pengarna.

Drygt 250 zigenare var 1960 bofasta. Många av deras kvinnor har gift sig med svenska män, och de har i allmänhet väl förstått att anpassa sig till sitt nya liv. Denna unga zigenarkvinna har en modern lägenhet med elspis, tvättmaskin, dammsugare och praktisk köksinredning. Foto förf. 1955.

Barnen fostras mycket fritt. Ända in i våra dagar har de oftast inte haft några skolor att tänka på (80 % av våra zigenare är analfabeter), varför de haft mycken fritid. Tidigt får de emellertid lära sig att hjälpa till med försörjningen genom att gå föräldrarna tillhanda i deras arbete, lära sig spela, spå m. m. Ända in i sen tid har man varit noga med att se till, att barn och ungdom

inte fick vara ute om nätterna. De unga flickorna har hållits mycket strängt och har icke tillåtits att ensamma avlägsna sig ur lägret. Flirt har strängt beivrats.

Zigenaren är en i högsta grad livsbejakande varelse. Döden är därför för honom en hemsk och skrämmande verklighet, som det gäller att aldrig föra på tal för att inte i onödan locka på honom. Kommer han ändock, samlas alla släktingar hos den döende, för att få hans förlåtelse för eventuella övergrepp. Den döende får under inga förhållanden skiljas hädan med hat- och hämndkänslor, ty då går detta ut över de efterlevande, och de får otur och olyckor på sin väg. Efter dödsfallet vakar man i tre dygn utan mat eller dryck, allt under det man söker kvarhålla ett levande minne av den bortgångne genom att berätta episoder ur hans liv. När äntligen begravningsdagen på tredje dagen efter dödsfallet kommer, är alla orakade, trötta och uthungrade. Maten och drycken vid gravölet gör lätt de sörjande högljudda och stojande, och detta är orsaken till att de svenska tidningarna som regel beskriver zigenarbegravningarna som otrevliga uppträden med slagsmål och skrål, där ingen tycks iakttaga den värdighet, som svensken kräver vid ett dylikt allvarligt tillfälle. Men zigenaren sörjer bara på sitt sätt, och hans lättrörda sinne, som icke tyglas av den självdisciplin, som god hemuppfostran och mångårig skolvistelse gett oss svenskar, svämmar lätt över i vad vi betraktar som otillständiga uppträden. De närstående sörjer den döde i ett år, under vilket de icke får sjunga eller spela. Med regelbundna mellanrum anställer de en festmåltid för den döde, och på årsdagen av hans bortgång beger sig de anhöriga till ett rinnande vatten, sätter tre ljus på ett litet träkors, skjuter ut detta i vattnet och säger: *"T'avel anglal lesti! T'avel pöterdiä lechkö dromá!"* (Till din åminnelse! Vi öppnar dina vägar för dig!) Därmed har också de sörjande "öppnat sina vägar för sång och glädje" och kan återgå till ett normalt liv igen, ty att sörja längre än ett år vore att "draga döden in på det nya året".

Zigenarna har en rik muntlig tradition med en stor sagoskatt. En svensk zigenare, Johan Dimitri-Taikon, är en av de största berättare, som vetenskapen känner. Som det primitiva folk zigenarna är, är de mycket vidskepliga. Än i dag berättar de äldre,

då man om kvällen sitter kring lägerelden, vad man har att iakttaga för att undgå otur och olyckor. Dör någon, flyttar de andra genast från lägerplatsen. Tabuföreskrifterna är många och ingriper avgörande i zigenarnas livsöde. Flertalet av de svenska zigenarna är romersk-katolska till bekännelsen, åtskilliga grekisk-katolska, och andra återigen lutheraner; barnen döpes som regel till lutheraner. Alla, oavsett bekännelse, har vördnad för det heliga och är fullt och fast övertygade om existensen av en Gud, som icke låter gäcka sig.

Zigenarnas ursprungliga bostad var ett enkelt tält. Det bestod av en snedställd stång, stöttad i ena änden av ett par strävor, i den andra, lägre änden av zigenarvagnen; över vagn och stång var lagd en tältduk. Om dagen brann elden i den breda tältöppningen, som nattetid tillslöts med en andra tältduk. Dylika tält var i bruk ännu för några år sedan. Numera brukas endast vanliga rektangulära köptält. Sedan ett 30-tal år har också den cirkusvagnsliknande husvagnen blivit allt vanligare. I våra dagar bor ungefär en tredjedel av de ca 775 svenska zigenarna även vintertiden i tält, en tredjedel i husvagnar eller gamla bussar, och en tredjedel i fasta bostäder, hyreslägenheter, egnahem o. dyl. Få reflekterar över vad det innebär att under en nordisk vinter bo i ett tält. En zigenare, som i en storstad ställt sig i bostadskön för att få en bostad för sig och sina åtta barn, möttes av beskedet: "Vad? Ska ni också ha en bostad? Ni har ju redan bostad. Ni har ju era tält!" Jag har träffat på spädbarnsfamiljer, som bott i tält i 20 graders köld och det i en av våra största städer. En bonde, som skulle sätta ut sin ko i en dylik "bostad", skulle utan minsta tvekan få böta för djurplågeri. Tältens uppvärmningsanordning är som regel ett gammalt bensinfat, vari man eldar med ved. Om natten slocknar elden, varför tältet efter en halvtimme har antagit utomhustemperatur. Under de fem sista åren har minst två spädbarn omkommit av köld. De usla bostäderna (husvagnar, vilka som regel inte är vinterbonade, är inte stort bättre än tälten) har också i hög grad bidragit till zigenarnas dåliga hälsotillstånd. Endast 2 % av Sveriges zigenare uppnår 67 års ålder; bland svenskarna är procenttalet 16.

Zigenarna har av ålder levt på kopparslageri och förtenning, på

spådom, tivoliverksamhet, musik och småhandel. Förr gav dessa yrken zigenarna en relativt hygglig bärgning, åtskilliga kunde rent av spara en slant, för vilken de gärna köpte guldmynt, vilka som ett tecken på stånd hängdes om kvinnornas halsar. I våra dagar ger dessa traditionella zigenaryrken praktiskt taget ingen inkomst alls, varför zigenarna snabbt håller på att förslummas. Ytterst handikappade som de är, inte bara på grund av sin oförmåga att kunna läsa och skriva utan även genom sin brist på yrkesutbildning och på samhällsdisciplin, har de synnerligen svårt att anpassa sig till de krav, som ett så högt industrialiserat kulturland som vårt med nödvändighet måste ställa på sina innebyggare. Därtill kommer alla de fördomar, med vilka zigenarna möts av svensken i gemen. Åsikter sådana som att zigenarna skulle vara rika, att de har en outrotlig vandringsdrift, att de är arbetsovilliga och överlag en "sämre" sorts folk än svensken är ännu mycket vanliga. Sanningen är den, att zigenarna aldrig varit rika, att deras "vandringsdrift" är en bitter nödvändighet i ett samhälle, som konsekvent vägrat att låta dem bli bofasta, och att deras arbetslöshet i hög grad bottnar dels i deras bristande utbildning, dels i svenskens ovilja att anställa zigenaren och ge honom chansen att träna sig för ett riktigt yrke. Det faktum, att under de senaste 15 åren dock drygt 250 zigenare blivit bofasta och att ett stort antal av dessa nu med framgång tjänar sitt bröd inom olika yrken från industriarbetarens till den fria företagarens, talar för riktigheten av dessa synpunkter. En zigenarättling tog våren 1960 studentexamen, en annan har realexamen, och två andra ungdomar kommer inom de närmaste åren att nå samma skolutbildning.

Zigenarnas assimileringsproblem är emellertid mycket svårt. Utan hjälp från samhällets sida torde de flesta ha små chanser att såsom de önskar bli bofasta och i stånd att försörja sig själva. På förslag av 1954 års zigenarutredning har därför Kungl. Maj:t utfärdat bestämmelser om särskild hjälp för zigenarna i deras strävan att inordna sig i det svenska samhället. Från och med 1 juli 1960 ersätter sålunda statsverket i allt väsentligt de kostnader, som kommunerna ikläder sig för att underlätta zigenarnas samhällsanpassning. Arbetsmarknadsstyrelsen anordnar yrkesutbildningskurser för dem, barnens skolgång övervakas, och de äldres

bristande läs- och skrivkunnighet söker man avhjälpa genom särskild undervisning. Uppmuntrande resultat har på detta sätt nåtts. Det är därför hopp om att den lilla underutvecklade folkspillra, som zigenarna utgör, inom relativt snar framtid skall känna sig upptagna i vårt folkhem.

[1] F. Miklosich, Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europas, I—XII. Wien 1872—80.

[2] Notis nedtecknad av munken och pilgrimen Simon Simeonis, återgiven efter G. Bergman, Rotvälska, s. 7. Stockholm 1931.

[3] Stockholms stads tänkeböcker 1504—1514, utg. av J. A. Almquist, s. 272 ff. — Zigenarnas historia i Sverige är mest ingående skildrad av Allan Etzler i hans doktorsavhandling Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige. Historia och språk (Stockholm 1944), till vilket arbete flera av de följande citaten återgår. Den mycket negativa bild Etzler ger av zigenarna i sitt arbete, beror dels därpå att han ser dem uteslutande med myndigheternas ögon, dels dömer egentliga zigenare över en kam med tattare och allsköns "löst parti".

[4] Olavus Petri, En Swensk Cröneka, utg. av J. Sahlgren, s. 272. Uppsala 1917.

[5] Konung Gustav I:s registratur 19, s. 239, 28 april 1548.

[6] Ibid. 21, s. 219.

[7] Handlingar rörande Sveriges historia, andra serien, s. 548 ff. Stockholm 1864.

[8] A. A. Stiernman, Alla riksdagars och mötens besluth . . . Bihang, s. 190. Stockholm 1743.

[9] Uppsala Universitetsbibliotek, Nordinska samlingen 1908:62.

[10] Svenska riksdagsakter, första serien, tidevarvet 1521—1718, avd. II, del II:2, s. 307 f. Stockholm 1954.

[11] Jfr F. Dyrlund, Tatere og Natmandsfolk i Danmark, s. 295. Köpenhamn 1872.

[12] A. A. Stiernman, Samling utaf kongl. bref etc., 2, s. 104 ff. Stockholm 1750.

[13] Se C.-H. Tillhagen, The Gypsy problem in Finland, The Journal of the Gypsy Lore Soc., 3rd ser., vol. XXXVII, p. 41 ff. Edinburgh 1958.

[14] A. A. Stiernman, Alla riksdagars och mötens beslut 2, s. 1712 och Bihang s. 440. Om zigenaren i svensk krigstjänst se Etzler a. a., s. 130 ff, och nedan i not 17 anfört arbete.

[15] J. C. Barfod, Märkvärdigheter rörande skånska adeln, utg. av G. Carlquist, s. 415. Stockholm 1925.

[16] R. G. Modée, Utdrag utur . . . publique handlingar etc., IV, s. 2668 ff. Stockholm 1742—1829.

[17] A. Etzler, Zigenarna i svensk krigstjänst (i Historiska studier tillägnade Sven Tunberg, Uppsala 1942) s. 333.

[18] A. Etzlers i not 3 anf. arb., s. 157.

[19] O. Gjerdman, Tattarna och deras språk (i Svenska landsmål 1945) s. 26.

[20] H. P. Hansen, a. a., I, s. 24—25.

[21] K. Flekstad, Omstreifere og sigøyner. Studier over fantefolkets oprindelse, Oslo 1949.

[22] C.-M. Bergstrand, Tattarplågan, s. 7. Göteborg 1942.

[23] Om dessa *etas* skriver Lord Redesdale i Tales of old Japan (1871, shilling ed. 1915, p. 116.): "Their occupation is to slay beasts, work leather, attend upon criminals, and to do other degrading work. — — — Another story is, that they are the descendants of the Tartar invaders left behind by Kublai Khan."

[24] Beträffande Sveriges zigenare av i dag hänvisar jag till *Zigenarfrågan,* Statens offentliga utredningar 1956:43, avsnittet "Zigenarnas levnadsförhållanden 1955", där en utförlig bibliografi över vad som publicerats rörande Nordiska museets undersökningar ingår.

ADELSHOVETS HERALDIK

av Sigurd Wallin

Man ser sig om i traditionens ståndssamhälle och förvånas ej över det ymniga bruket av ett igenkänningsmedel sådant som heraldiken. Sigillets vapenbild var laddad med identifieringskraft långt framom en namnteckning. Och vid ägarens död gjordes stampen obrukbar för att utesluta missbruk och kunde, som man nyligen sett i Västerås domkyrkas Sturegrav, i bitar strös över sin gravlagde herre. Vapnet kan vittna om släktsammanhang, om privilegierad samhällsställning och om personliga hedersbevisningar. Heraldiken bjuder på en fantasimättad formvärld och en färgsättning som kan kallas barnboksglad. Den har smak av exotisk saga. Den heraldiska världstanken att varje vapen skall vara olikt varje annat höjer detta teckenspråk till mondiala sfärer. Och så får man ej bortse från den djupt mänskliga fåfängans andel i heraldikens livsvärde som en festlig näring åt tillfredsställelsen att stå på ett högre trappsteg än vanbördingarnas gråa jättemassa.

Gustav Vasa, nydanaren vid vårt tidevarvs början, byggde på en lång traditions grund när han gav sigillets vapenbild vitsord före namnet, som han gjorde i sitt svar på Birger Nilssons (Grip till Vinäs) krav att enligt Västerås recess återfå donationen av archidiakonatet vid Strängnäs domkyrka. Kungen frånkände honom den rätten "all thenn stund her Boo Joensson, som först haffver funderat same erchediakonedöme förer ett griphuffvudt och her Niels Boosson, som och så sedan samme erchedieknedöme funderede, förer dag och natt, kan man ther aff märckie, att same her Niels Bosson icke haffver varidt her Boo Joenssons son".

Vapnet är släktsammanhangets tecken och blir därigenom en kraft av grundläggande art med vittförgrenade verkningar i samhället. Det sluter ihop de enskilda individerna åskådligt till en varaktig enhet. Släkten ger ökad effektivitet åt den ekonomistabiliserande godsbildningen och hävdandet av samhällsställningens kontinuitet. *Stamträdet* blev dessa förhållandens synliga bild. Dess hedersplats var därmed given. Ättevapnet stod vid roten som stamfaderns märke, upprepades uppåt utefter stammen för varje släktled och hängde på varje gren och kvist lika många gånger som släktmedlemmar kommit till världen. Stammens höjd och kronans vidd blevo mätare på släktens kraft och ingiftenas brokiga heraldik på dess förbindelser inom ståndet. Allt efter som tiden gick och adelsståndet drog självbevarelsens gräns stramare omkring sig växte de svenska stamträden samman liksom till en naturligt formad lund. Inför den allt tätare grenflätningen av släktförbindelser är det lätt att förstå vilket välbehövligt och omtyckt, dekorativt åskådligt hjälpmedel stamträdet måste ha blivit inom ståndet. Det var ej blott ögonfägnad. Dess teckenspråk bar på växtmöjligheter i äktenskaps- och godspolitik för den orienterade betraktaren, framför allt om han omhänderhade en huvudmans familjeansvar. Stamträd i teckning, i genealogiska skrifter och i målning som lös tavla eller monumental väggdekoration blev därför en ingrediens av vikt i ett adelshus.

Jämbördigt äktenskap som adlig skyldighet har ställt adelsbröllopet i societetslivets centrum och givit liv åt en blommande bröllopsheraldik, vars grundelement är kontrahenternas allianssvapen. Dess självklara utformning är helt enkelt att de båda vapnen ställas bredvid varandra med det manliga först, dvs. heraldiskt till höger, och under gemensam krona. Eller de kunna förenas ännu närmre som hälfterna inom en kluven sköld. Redan i all utrustning för ceremonierna och festen kunde denna nya heraldiska komposition få en mycket framträdande användning, på brudstolen och pellen, på bröllopspokalerna, på desserttallrikarnas konditorskonst och kanske t. o. m. i bröllopspoesiens snillelekar. Brudsängen var vapensmyckad och när morgonen därpå brudens morgongåva kungjorts av brudgummen och bevittnats av bröllopsgästerna genom att gemensamt hålla om

stången på ett spjut, kunde detta "glaven", när det som en signal kastades ut genom brudstugans fönster, vara smyckat med vapenfärgerna i form av påknutna band.

När brudgummen sedermera hemförde sin brud, lyste packvagnarna i följet av stora klädkistor, kanske röda, såsom bruket var i Danmark, med den nya alliansens vapenpar upprepat på varje pjäs. Kistorna voro på sin tid grundstommen i ett nytt hems möbeluppsättning och de innehöllo den viktiga anpart av bosättningen, som bruden medförde som hemgift. På allt detta, där ägaremärkning kunde ifrågakomma, var det vapnen som ägnade sig naturligast härför, och det är fullt motiverat att betrakta som bröllops- och hemgiftstillbehör framför allt den textila utstyrsel som gjort vapenparet till huvudmotiv i en ymnigt påkostad broderad eller vävd dekor. Himmelssängarna ha århundraden igenom varit boningsrummens ojämförligt dyrbaraste pjäs med alliansvapnen med initialer och årtal inom en framhävande krans mitt på ryggstycket eller täcket. Broderier i rött silke eller ock knypplade spetsar med samma motiv göra lakan och örngott till dekorativa konststycken och minnen från själva bosättningstillfället.

Om nu en viktig del av det bohag som bibehållits till vår tid kan hänföras till bröllopstillfällets nyuppsättning, så har den heraldiska märkningen dock fortsatt äktenskapet ut i en sådan utsträckning och mångfald att det vore lättare att förteckna det som icke fått någon del däri. Adelshovets storhushåll har under alla tider krävt stora uppsättningar och en fortlöpande förnyelse, som givit sysselsättning åt en stab av egna hantverkare och betytt beställningar till in- och utland. Linneskåpens damastförråd har burit ättevapen i tusental som upprepningsmönster på dukar och servetter. Skänkrummens alla skåp ha varit fyllda med bordssilver, tennserviser, glasuppsättningar, ostindiskt porslin och svensk fajans med vapenmärkning i mångfaldig form. Kunde man åter sammanföra en enda hel uppsättning av sådant som en gång funnits på var och varannan adelsgård, så hade man den bästa bild av vad som varit svensk husgerådsheraldik. Och ändå är det ett och annat som ej kunnat rädda sig över till vår tid: doftande gorån med sparrar eller oxenstiernor i formens prägel eller ledigt komponerade vapensköldar av glass, frusna i bleckformar.

Herrgårdshemmet har rymt fler betydande element, t. ex. bibliotek och bösskammare. Genealogisk litteratur och allehanda vapenböcker har alltid varit en omhuldad grupp i herrgårdsbiblioteket, som ju också förmedlade kunskaper såsom ett umgängeskretsarnas lånebibliotek. Vapenexlibris på varje band och ägarevapnet graverat på ett beslag på varje kvalitetsbössa är lika naturligt som att det stod på spelmarkerna av pärlemor och jetonger präglade i medaljstil.

Möblering och inredning i herrgårdar och slott vittna vältaligt om uppskattningen av ägarevapnet som central symbol. Se bara på Per Brahe d. y: s och Christina Catharina Stenbocks alliansvapen på en gjuten järnhäll för sättugnarna i grevskapets många stenhus, det Wrangelska vapnet på Skoklosters barockspisar i träskulptur, den Soopska gruppen av tre sköldar i stuckrelief, som satt över spisen i Mälsåkers stora festsal, eller baron Liljencrantz sköld i läcker polykromi på mariebergskakelugnen i hans utsökta Sturehov. Man kan erinra om Oxenstiernavapnet på Tidös märkliga serie av intarsiadörrar, om konstfullt smidda dörrlås med punsade adelsvapen eller om det Braheska grevevapnets ryttare på Bogesunds vindflöjlar från 1650. Därmed har man kommit över på herrehovens ytterarkitektur, där portens vapenkrön är så allmän regel att all exemplifiering kan synas överflödig. Men det vore helt missvisande att påstå att heraldiska motiv inverkat på själva arkitekturuppbyggnaden på svenska adelsgods, där varje stilperiods ledande arkitekter svarat för möjligast mönstergilla modeformer i planlösningar och fasadbehandling. Det har krävts kombinationen av romantiskt 1800-tal och släktbetonad originalitet för att alstra undantag, och en sådan kombination har givit upphov till åtminstone ett dylikt exempel på ett konsekvent gjort herrgårdshus efter heraldiskt mönster, som godsmagnaten greve Carl Otto Posse 1860 byggde på sitt Stävlö i Kalmar län. Possevapnets trappmursfigurer ha här projicierats i plan och fasad och i ett otal av småkuber till en kuriositet i monumentala mått. Blott undantagsvis låter heraldiken behandla sig så. Sådana undantag ges dock även från tidigare perioder och därpå är det skånska Krapperup ett exempel. Där äro hela tegelfasader fullsatta med stora infällda sjuuddiga stjärnor i

Kista med blomstermålningar på grön botten och drivna beslag, målade i guld. Den kan förflyttas med hjälp av utifrån osynliga trätrissor. Sannolikt en s. k. brudkista, gjord 1706 till bröllopet mellan kaptenen Johan Christian Sodenstierna (vapnet heraldiskt t. h.) och Maria von Braun. Nord. mus.

Coffre avec fleurs peintes sur fond vert et ferrures martelées, peintes en or. Peut se déplacer à l'aide de roulettes de bois invisibles de l'extérieur. Vraisemblablement coffre, dit de "mariée", exécuté en 1706, à l'occasion du mariage entre le capitaine Sodenstierna (armoiries héraldiquement à dr.) et Maria von Braun.

Begravningsfana för generalmajoren och landshövdingen, friherre Fromhold Fägersköld, död 1707. Guld- och silverbroderier på vit botten. Från Nicolaikyrkan i Örebro. St. H. M.

Drapeau funéraire pour le général de brigade et gouverneur de province, baron Fägersköld, décédé en 1707. Broderies d'or et d'argent sur soie blanche. De l'église Nicolai, à Örebro.

Huvudbaner för generallöjtnanten och landshövdingen, friherre Lorentz Clerck, död 1720. Från Höreda kyrka i Småland. St. H. M.

Bannière principale pour le général de division et gouverneur de province, baron Clerck, décédé en 1720. De l'église de Höreda, en Småland.

Servett av linnedamast med den Lewenhauptska hjärtsköldens tre lejonhuvuden, senare översydda med släkten Stuarts tre stjärnor. Tillhör en serie som anskaffats i samband med Christina Catharina Lewenhaupts giftermål 1713 med friherre Otto Wilhelm Staël von Holstein, omgift 1716 med Elisabeth Stuart. Nord. mus.

Serviette de lin damassé avec les trois têtes de lion du coeur de l'écu de la famille Lewenhaupt, ultérieurement surchargées des trois étoiles de la famille Stuart. Appartient à une série acquise à l'occasion du mariage de la comtesse Lewenhaupt, en 1713, avec le baron de Staël, remarié en 1716 avec la baronne Stuart.

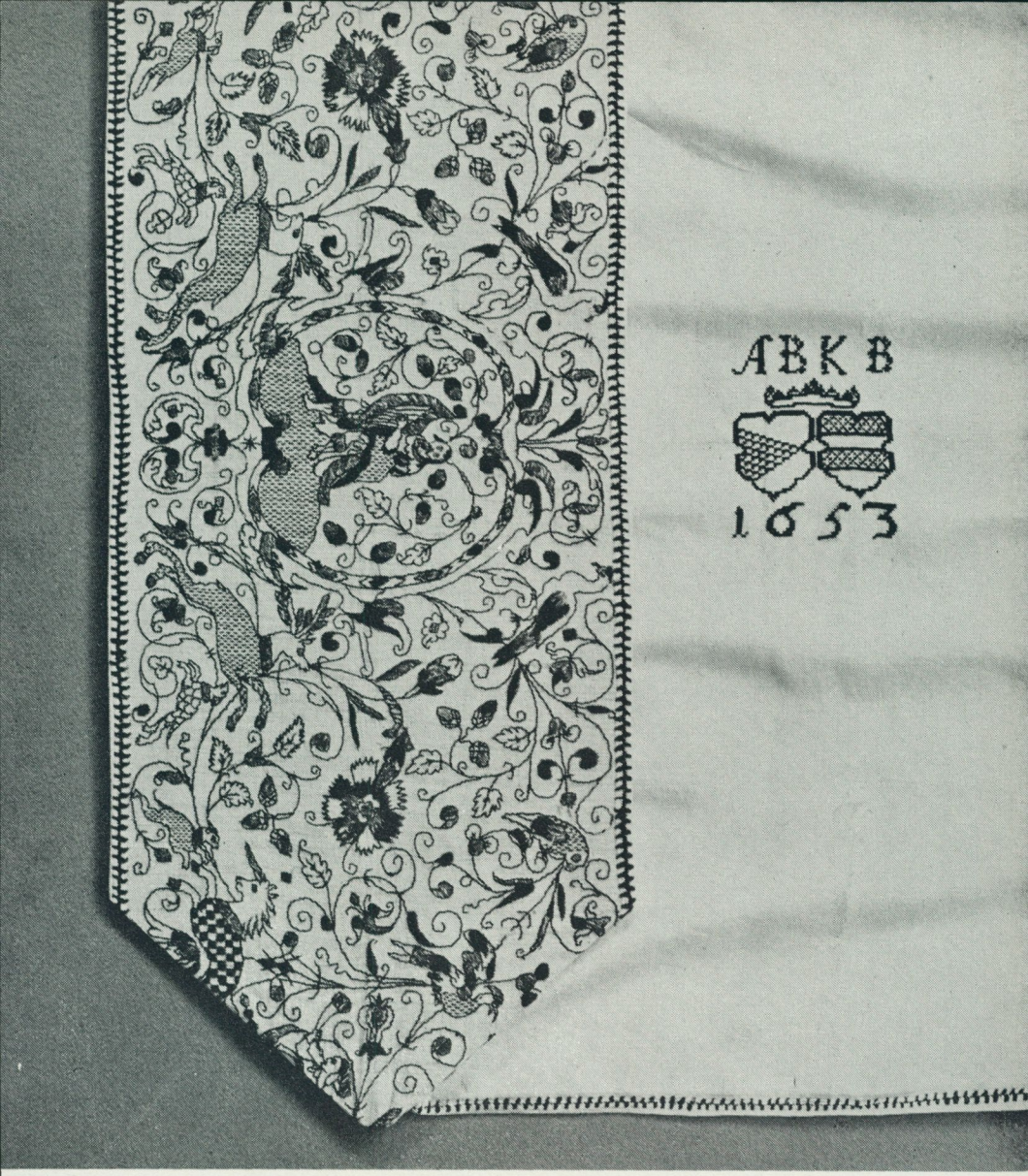

Detalj av ett örngott, daterat 1653, av vitt linne med broderi i svart och silver. Initialer och vapen stå för riksrådet och riksmarskalken, friherre Axel Banér, död 1642, och hans tredje hustru, friherrinnan Karin Bielke, död 1694. Nord. mus.

Détail d'une taie d'oreiller, datée de 1653, en toile de lin blanche avec broderies en noir et argent. Les initiales et les armes sont celles du conseiller du royaume et grand-maréchal du royaume, baron Banér, mort en 1642, et de sa troisième épouse, baronne Bielke, morte en 1694.

PEDER·BRAE GREEVE·TILWIS
INGSBORG·FRIHRRE·TIL·RIIDBOHOLM
OCH·LINDHOLM·SVERIES·RIIKES·DROTS
RADH·GENERL·GOVERNEVR·VTOEVER
STOR·FVRSTEN·DOMMET·FINLANDMED
ALAND·OCHBEGGIE·CARELERNE
SAMPT·LAGMAN·OFVER·WESMANELAND
BERO3LAGEN·OCH·DALERNE

Vindflöjel av järn från Bogesund i Uppland, daterad 1650. De i varandra inflätade initialerna P B G T W betyder Per Brahe Greve Till Wisingsborg. Ryttaren med den fällda lansen är densamma som i det grevliga Braheska vapnet (jfr bilden på motstående sida). Nord. mus.

Girouette en fer, de Bogesund, en Uppland, datée 1650. Les initiales enlacées P B G T W signifient Per Brahe Greve Till Wisingsborg (Per Brahe Comte de Wisingsborg). Le cavalier à la lance abaissée est identique à celui des armes des comtes Brahe (cf. illustration page ci-contre). Nord. mus.

Sättugnshäll av gjutjärn från Västanå nära Gränna, 1600-talets andra fjärdedel. Alliansvapen för greve Per Brahe d. y. (1602—1680) och hans första hustru friherrinnan Christina Catharina Stenbock (1608—1650), gifta 1628.

Plaque de cheminée en fonte, de Västanå, en Småland, 1628—1650. Armes du Comte Per Brahe le Jeune (1602—1680) et de sa première épouse, Baronne Christina Catharina Stenbock (1608—1650), mariés en 1628.

Anträd för fältmarskalken och generalguvernören, greve Lennart Torstenson, född 1603, död 1651, med 32 anor på fädernet och mödernet. Bilden återger endast mittpartiet. Nord. mus.

Arbre ancestral pour le feld-maréchal et gouverneur général, comte Torstenson, né en 1603, mort en 1651, avec 32 quartiers de noblesse du côté paternel et du côté maternel. L'image ne rend que la partie du milieu.

sandsten, vilka anses stamma från en Gyllenstiernaperiod omkring år 1700. Ett gårdens vårdträd kan också ha möjlighet att bli heraldisk symbol, åtminstone i samband med *armes parlantes*. Vid Ekebladarnas Stola på Kållandsö låg det snubblande nära att förbinda en ärevördig ek på gårdstomten med ättens vapenbild och namn. Två bröder Ekeblad på frihetstiden stöttade under det fallfärdiga ätteträdet med en sten, som numera står ensam kvar med sin rimmade historik som mynnar ut i ekens tack till sina hjälpare:

Jag skall frambära Ekeblad
til tacksamhet och offer,
på Stohla lefve altid glad
båd' Clas och Clas Christoffer.

Men trädgårdskonsten har också kunnat bjuda på ännu andra möjligheter, som åtminstone på 1800-talet utnyttjats till att upp mot fönstren visa hela vapenkompositioner blommande på rot. Och sedan flaggstångsmodet slagit igenom har man jämte nationens färger även kunnat hissa ättens.

Framför mycket annat, ja kanske allra främst har ekipage- och livréutrustningen spelat roll i det förnäma framträdandet. Vapenfärgerna och vapnet självt ha här dominerat i full utsträckning. På vagnsdörren har vapnet med variation kunnat karakterisera ägaren, alltifrån stor form med vapentält, sköldhållare och ordenskedjor till enbart en förnämt antydande crest med pretention på detaljsäker kalenderkunskap. Hästen, herrestallets främsta klenod, bar också sin herres vapen inbränt på länden, en sed som i vårt land är belagd allt ifrån Sten Stures märke på S: t Görans stridshäst i Stockholms storkyrka och fram till de kronans nummerhästar, som till äventyrs ännu tjäna i dagens mekaniserade försvar.

Stamträdet har ett komplement i *anträdet*. Ytligt sett kunna de förefalla likartade, men de äro dock varandras motsatser. Ty anträdet växer nedåt. Det består av idel äktenskapspar, allianser som vid sin tillkomst voro alldeles oberoende av varandra men som i nästa generation parvis gåvo upphov till en ny allians osv. ända ned till den senaste ättlingen. Från honom stiga sålunda

två grenar, en på fädernet och en på mödernet. Med varje föregående generation upprepas denna tvådelning regelbundet. Hela detta persongalleri är ättlingens anfäder och anmödrar, hela hans härstamning. I första ledet uppåt äro anorna två, fader och moder, i nästa fyra osv. När man bygger upp ett ärftligt adelsstånd med giftermålen enbart inom ståndet, betyder varje heladlig generation i anträdet en större rasrenhet, en ökad "blåblodighet". I ståndsprivilegiernas tid var detta betydelsefullt och man drog en särskild gräns vid de uppnådda sexton anorna, det fjärde jämna släktledet uppåt med idel välborna förfäder. På 1600-talet kunde det gamla frälset i stor utsträckning visa upp ett sådant anträd, vilket medförde bestämda förmåner och möjligheter förutom den allmänna hedern. Detta är i korthet anträdets innebörd och det torde vara fullt tillräckligt för att förklara att anträdet fick anseende i jämbredd med stamträdet och att det i praktiken ägnades motsvarande ans och intresse. Dit hör att uppräknandet av anorna skedde efter bestämda regler, vilka emellertid kunde följa skiftande system, de allmännaste åskådliggjorda på vidstående skisser. Man kunde börja nedifrån med fadern som nr 1 och modern som nr 2 och låta samma siffra löpa hela vägen uppåt på vederbörandes fädernelinje. I nästa led tillkom farmodern, nr 3, och mormodern, nr 4, osv. Det översta ledet fick på så sätt en hoppande nummerserie som dock byggde på konsekvent ordning. Ett annat vanligt system var att numrera släktledet i följd, fädernet för sig och mödernet för sig.

Att antavlorna voro synnerligen omhuldade är således icke förvånande. De förekommo ej sällan i ett mycket vårdat och konstskickligt arbete och dessutom återges anserierna flitigt i allehanda här redan omtalade heraldiska sammanhang.

I det protestantiska ståndssamhällets Sverige rådde alltjämt ett nära samband mellan godsmagnaten och sockenkyrkan. Denna fick ej sällan rent av en karaktär av gårdskyrka och godsherrens omvårdnad om henne vedergälldes ofta genom patronatsrätt. Heraldiken följde med, och varje gåva vittnade med donatorsvapen om sin förnäma härkomst. Det gäller kyrkoskrud av alla slag, inredningsföremål och kyrkobyggnaden själv. Och i allra högsta grad gäller det sockenherrskapets eget sista vilorum, vare

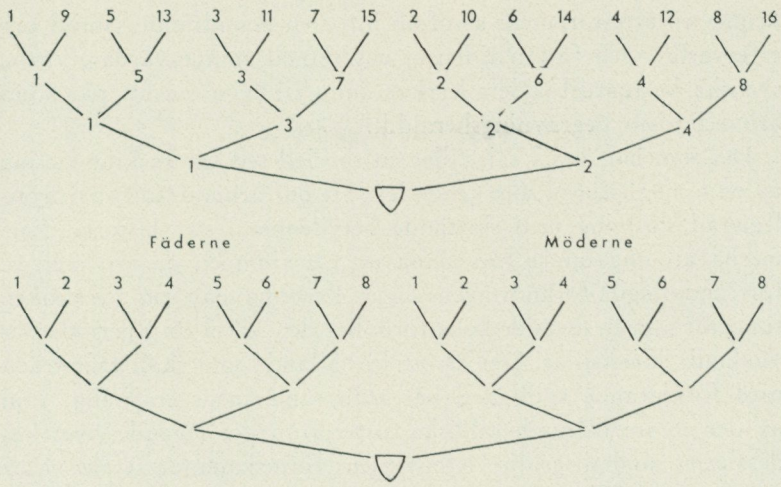

Två av de allmännaste systemen för uppräknandet av anorna.

sig detta fått formen av murad grav under gravsten och epitafium eller framträder som en egen byggnad, ett gravkor. Ty sedan heraldiken omgivit adelsmannen under hela hans hovhållnings levnadslopp samlade den sig till en intensiv uppvisning kring hans jordafärd och vilostad. Det för svensk adelssed specifikt rikt utbildade bruket av bärbara begravningsvapen som tillbehör i liktåget hade fått sin renässansform under 1500-talets senare hälft och sedan vuxit ut till allt pompösare dimensioner. Ett huvudbaner, buret som en fana på sin stång — i begynnelsen målat på en liten träplatta, efter hand utbildat till ett skulpturverk med hjälmar och yvigt akantuslöv — föregick varje svensk adelsmans kista i processionen, han må ha varit en stor fältherre eller ett nyfött gossebarn. Så snart ätteledningen gjorde det möjligt lät man huvudbaneret föregås av de sexton anornas vapen vart och ett på sin stång eller senare samlade i ett fäderne- och ett möderneanträd. Man kunde utöka sorgeståten med en motsvarig serie av svarta fanor med målade vapen. Och slutligen tillade man för högadeln vita broderade baner med friherre- och grevevapnen. I kyrkan, respektive gravkoret bildade denna processionsrekvisita tillsammans med all monumentens och interiörens heraldiska myc-

kenhet en ättestorhetens symfoni inför en beundrande samtid och eftervärld. Och fastän tiden ej ens skonar minnesvårdar, vittna svenska herrgårdsbygders kyrkor ännu rikligen om ett par stora århundradens begravningsheraldik.

Det som här är på tal gäller en speciell sed, en enskild yttring av en samhällsform, som genomlevt ett par århundraden av privilegierad ställning med skiftande betydenhet i vår historia. Formerna äro ingalunda försvunna ur vår tid men de äro mer än förr underlagda förändringens lagar. I samma mån som heraldiken fungerat som en levande konstform har den också följt periodernas växlande konststilar. Det är ett förhållande som skall framträda med förklarande tydlighet, när man sammanför en fyllig följd av den nyare tidens heraldiska alster från det levande livet hos dess egen samhällsgrupp. Konststilens formskapande styrka visar sitt grepp också över det innehållselement som går under benämningen heraldiska lagar. Det icke minst intressanta inför en historisk exposé av den tillämpade heraldiken är vad man kan uppfatta av verklighetens växelspel mellan stela principer och självmedveten modeform. Bravurfylld barock kan brusa hän med en förädlat finlemmad förebild från renässansen. Levande form kan helt och hållet vissna ned under en period, då man inskränker sig till att endast fordra strikt formell riktighet, och livet flyr ofelbart och definitivt om man på något sätt ger näring åt föreställningen att utformningen kan fixeras i en mönsterbild. Regelskriftens torka upplöser heraldikens förbund med konsten. Heraldik kräver sin egen art av disciplin men som konst följer den livets rytm.

Denna uppsats publicerades separat 1960 med anledning av V. Internationella kongressen för genealogi och heraldik i Stockholm den 21—28 augusti 1960 och i anslutning till den i Nordiska museet samtidigt anordnade utställningen Släkten och vapnet (se härom s. 000).

Cet article a été publié à part en 1960 à l'occasion du Ve Congrès International des Sciences Généalogiques et Héraldiques du 21 au 28 août 1960 à Stockholm au sujet de l'exposition "Les Ancêtres et les Armoiries de Famille" au Musée Nordique.

TRADITION OCH NUTID

av Anna-Maja Nylén

I dagligt tal använder man ordet tradition för att beteckna någon sedvänja, form för beteende, föreställning, uttryckssätt eller sägen, gärna folklig, som lever kvar från generation till generation. Man kan också tala om gamla traditioner i en familj, en släkt, en kår, t. ex. ett regemente, och avser då vissa normer och ideal, som satt sin prägel på medlemmarnas sätt att vara och handla. Traditioner kan också ha lokal anknytning samlade kring en gård, en bygd, nationen.

Traditionen — kulturens röda tråd

I allmänhet uppfattar vi en företeelse som traditionell först när den ter sig ålderdomlig, annorlunda eller egenartad, men i själva verket är hela vårt dagliga liv genomsyrat av tradition, ärvda föreställningar om hur vi skall uppträda, hälsa, tala, uppföra oss vid bordet, i kyrkan, på arbetsplatsen, klä oss, fira helg och högtid osv. i alla livets skiften. Det är traditionen som ger kontinuitet i vårt dagliga liv och som vi bibringas bokstavligen med modersmjölken, medvetet och omedvetet, genom uppfostran i hemmet, i skolan, i arbets- och föreningsliv. Vi är alla traditionsbärare och förmedlare av den kultur som omger oss, lika naturlig och lika nödvändig för oss som den luft vi andas. Det omedvetet anammade traditionsstoffet hade förr en avgjort större omfattning än det som klätts i språklig gestalt, medan nu den litterära traditionen och den form för tradering som sker genom film, radio och television givetvis blir av större betydelse för varje generation. Detta innebär dock inte att traditionens betydelse minskar eller att traditionen upplöses. Traditionen är liktydig med kulturens

fortbestånd, vare sig det sker genom tekniska kommunikationsmedel eller inte.

Med den rörlighet som kännetecknar vårt moderna liv, kan jämfört med förr en avsevärt mindre del av befolkningen räkna med att leva hela sitt liv i samma miljö. Genom utbildning och arbetsliv och därmed sammanhängande förflyttningar kommer människor numera i större utsträckning än tidigare i kontakt med folk från andra landsändar och samhällsskikt. Geografiska kulturgränser, som endast för 25—50 år sedan kunnat klart urskiljas, kommer alltmera att utsuddas, liksom klassgränserna. Detta är naturligtvis i alldeles eminent grad fallet med den materiella kulturen. Den är inte längre fast förankrad i självhushållets, hemslöjdens, hantverkets och småindustrins produktionsformer, utan karakteriseras i övervägande grad av den industriella tillverkningen, som snabbt och med osviklig precision tränger fram överallt, där människor bor, förmedlad av en fulländad varudistribution. Detta innebär att traditioner knutna till en bestämd lokal, en bygd, ett landskap, ett land, i fråga om bostäder, inredning, födoämnen, kläder, bilar o. a. får allt mindre möjligheter att leva vidare, eftersom föreställningarna om hur dessa skall se ut inte längre bildas lokalt utifrån förutsättningarna i en viss bygd, utan utarbetas av yrkesmässigt verksamma personer. Dessa skapar ideal och normer som distribueras i tal, skrift och bild genom böcker, film, radio och television. Betydelsen av massmedia gör sig särskilt gällande, om man tar sådana exempel som bilen och beklädnaden. Men trots att den tekniska utvecklingen gör de materiella villkoren i samhället mera enhetliga och mera förändérliga, minskar detta inte traditionens betydelse. Traditionen måste alltid finnas som förmedlare av normer för bruket av de materiella tillgångarna samt teknik, sedvänjor och åsikter förknippade med dessa.

Nutid — spegel för forntid och framtid

Till kulturforskningens — etnologiens — uppgifter hör att ta reda på traditionens variationer hos olika grupper, som har geografisk eller social omfattning, t. ex. en yrkesgrupp, religiös grupp

eller åldersgrupp. Eftersom en tradition ofta kan ha överförts genom flera släktled, får etnologens arbete också ett tidsdjup, som kan vara ganska betydande. En framstående kulturforskare (Kazimierz Moszyński) skriver: "Nutiden är det gångnas spegel." Detta innebär bl. a., att nutidens kultur bevarar spår av den gamla förgångna och att framtidens kultur på liknande sätt kommer att inom sig bevara spår av den nuvarande kulturen och den som gått före denna senare. Nutiden är alltså ett tidsskikt, där det förgångna belyser det närvarande och vice versa — om man har kunskap om det förgångna. Eller som Oscar Wilde uttrycker det i en av sina aforismer: "Den för vilken det nuvarande är det enda, som är närvarande, vet ingenting om den tid han lever i."

Den nordiska — liksom också den europeiska — etnologien har starkt engagerat sig i de möjligheter som nutiden erbjuder att använda den som en spegel eller en mima, för att använda den aktuella rymdlyrikens språk, i vars dunkla djup man kunnat studera det förgångna och pejla in bilder från århundraden, ja, rent av årtusenden tillbaka. En fascinerande forskning, som givit märkliga resultat. Medan vår tid med spända förväntningar spejar mot nya rymder, har geologer, arkeologer och etnologer i samverkan öppnat perspektiv bakåt, som sannerligen också är hissnande och som på ett avgörande sätt format vår världsbild. Det är i år drygt hundra år sedan den franska amatörarkeologen Jacques Boucher de Crèvecœur de Perthes i en bok (De l'homme antédiluvienne et de ses œuvres, Paris 1860) framlade bevis för att människan var jämnårig med vissa utdöda ryggradsdjur och redan under pleistocentiden, dvs. för åtskilliga hundratusen år sedan, kunde göra sig goda verktyg i sten. Detta uppfattades som en hädelse mot Gud och bibelns läror, vilka fortfarande dominerade samtidens uppfattning om kulturens och människans utveckling och skulle göra så länge än, trots att fortsatta forskningar med all tydlighet visade att Boucher de Perthes hade rätt. De rika skördar, som sålunda bärgats av kulturforskningen, har i viss mån låtit nutidsskiktets utmärkta användbarhet som spegel och dess eget värde som forskningsobjekt komma i bakgrunden. Nutiden är inte bara ett språngbräde för utflykter i det förgångna eller i framtiden. Den utgör i sig själv ett studieobjekt, som erbjuder de bästa möjligheter till

kulturforskning. Det står ju klart för oss alla, att tekniken ger vår kulturmiljö en stark dynamik i sin yttre påtagliga gestaltning, och vi är inställda på att redan om ett decennium leva under än mera förändrade materiella betingelser.

Traditionsarvet från landsbygden i det industrialiserade samhället

Ända fram till 1800-talets mitt hade ca 80 % av Sveriges befolkning sin huvudsakliga näring av jordbruk. Nu lever endast ca 25 % av jordbruk, medan ca 75 % är sysselsatta inom industri, handel och övriga yrken. Det innebär att antingen vi själva, som nu bor i städer och tätorter, eller våra föräldrar eller farföräldrar vuxit upp i en lantlig miljö och präglats därav. Ännu i våra dagars industrialiserade samhälle är bondebefolkningens bostads- och matvanor, festseder och sociala värderingar betydelsefulla ingredienser i vår kulturmiljö i dag. Den enorma bostadsproduktionen under 1900-talet, vars bakgrund utgöres av denna mäktiga befolkningsrörelse bort från jordbruket, har sedan 1930-talet försökt att genom bostadsundersökningar skaffa kunskap om hur folk vill bo och vad de har för behov och vanor. En av de faktorer som redovisas såsom skapande vantrivsel är brytningen med äldre bostadstraditioner. Arkitekten stöter här på hela det komplex av traditioner, som varje människa för med sig från sin miljö och som är invävda med allt det som hemmet representerar av verksamheter, umgängesformer och vanor och som inte låter sig anpassas efter bostadsplanerarens eget miljömönster eller till konstruerade typfall.

I princip betraktas den tekniska utvecklingen och det nya som något gott, när det gäller t. ex. kläder, bilar, redskap, hushållsmaskiner. Att följa med tiden har ett värde i sig själv och ger ägaren av dessa prestigesymboler ett ökat anseende. När det gäller seder, heminredning, representativa former, föranledda av familjelivets och årets fester, är det i stället det hävdvunna som värderas. Det är väsentligt att beteendet sker enligt ett mönster erkänt och accepterat inom den grupp man lever i. Våra festseder ger goda möjligheter att studera dessa traditioners betydelse och deras komplicerade funktion i det moderna samhället.

Utställningen Tradition och nutid, som öppnades i maj 1960 i Nordiska museet, vill ge en populär framställning av våra viktigaste traditioner i bostad, bohag och festsed. Den utgöres dels av en översiktligt ordnad utställning, som skall bestå tills vidare, dels av två stycken specialutställningar av tillfällig karaktär, avsedda att skifta. Dessa skall ge mera fördjupade och detaljrika skildringar av något avsnitt inom utställningskomplexet.
En av de nu pågående tillfälliga utställningarna ägnas barndop, en viktig händelse i familjens och släktens liv med en rik traditionsbildning även i vår tid. Upplösningen av den starka lokala gemenskapen, svårigheten att i vår tid med dess stora rörlighet uppehålla släkt- och familjesamhörighet har försvagat underlaget för alla de seder som förbundits med livets högtider, men nybildning sker dock på grundval av de förutsättningar, som vår tid ger.

Bilden visar en dopklänning med serafimerordens band, vilken burits av Oscar II:s barn (dock inte Gustaf V). Tillhör Kungl. Livrustkammaren.

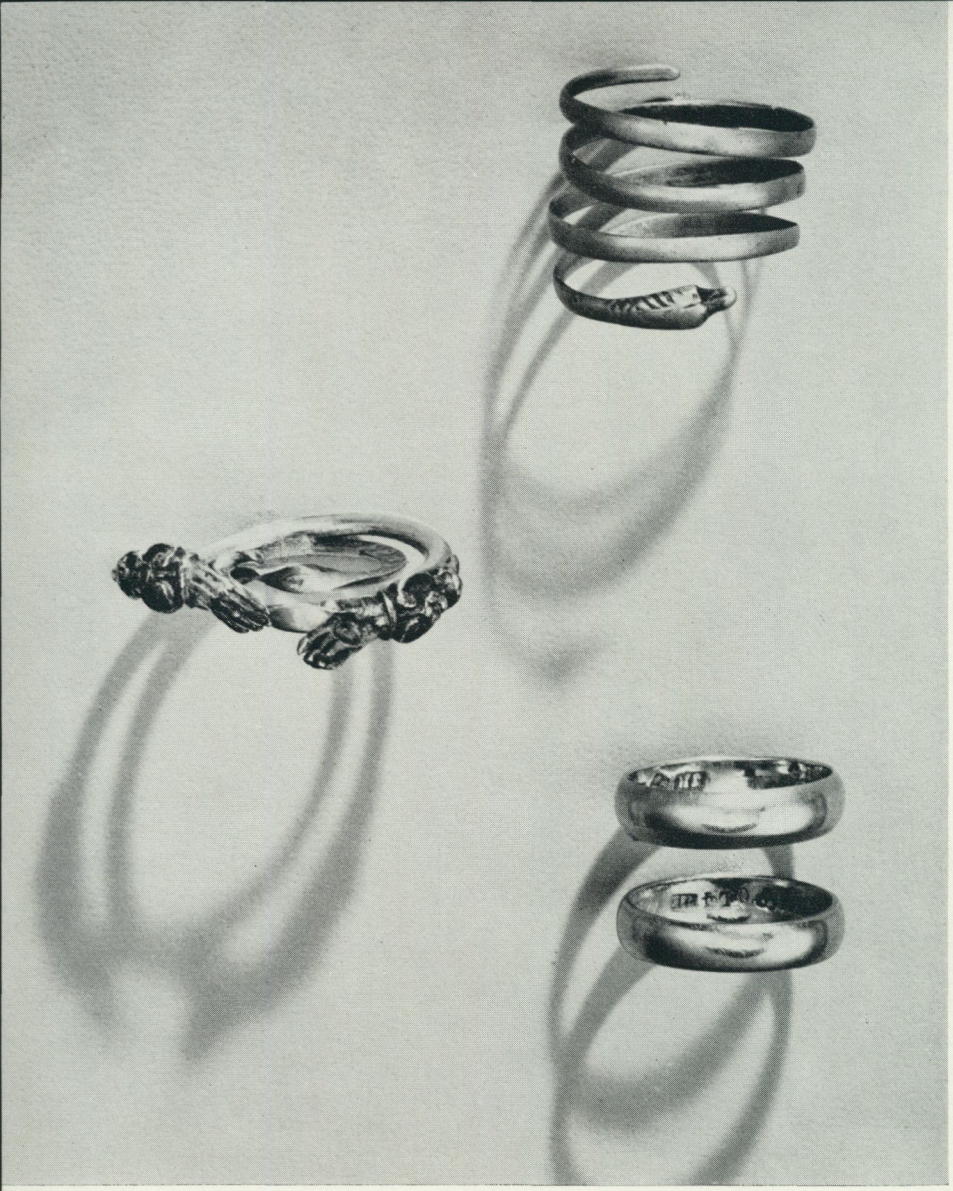

Brudutsmyckningen och ringarna hör till de symboler, som i särskilt hög grad uppmärksammats både förr och nu. På bilden förlovnings- och vigselring, två släta guldringar från 1851; trolovningsring i två delar från 1600-talet; trolovningsring av silver från Skåne med den förhistoriska betalningsringens spiralform, avslutad med ett ormhuvud.

Vidstående bild. Krona av förgyllt silver från Mönsterås k:a, Småland; brudpynt och brudkrona från Gagnefs sn, Dalarna; brudslöja och blomkrans från 1960.

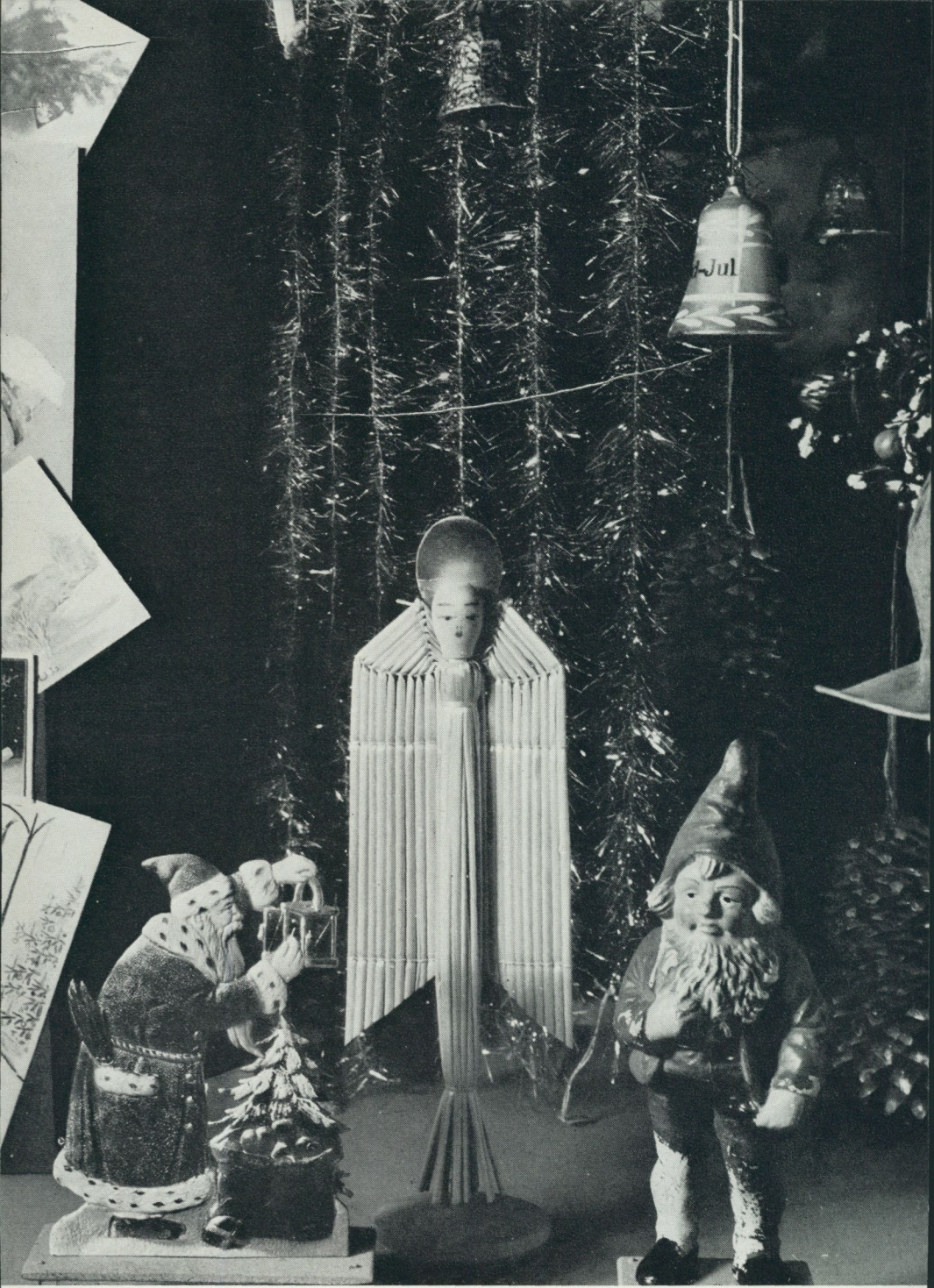
Jul

Det äldre beståndet av julpynt präglas av självhushållets materialtillgång, som t. ex. halm, svinborst, trä o. dyl. och är tillverkat i hemmen som en del av julens bestyr och nöjen. Halmkrona från Färnebo sn, Västmanland; halmkärve från V. Ämterviks sn, Värmland; dryckeskärl i form av en fågel, snidad i trä, från Lillhärdals sn, Härjedalen; ljusstake, snidad i trä, från Kyrkhults sn, Blekinge; "julekyppa", fågel gjord av halmflätor, från Högsäters sn, Dalsland.

Vidstående bild. Julsederna är en brokig vävnad av traditioner från heden och kristen tid. Liksom så många av våra årsfester sammanhänger den med behovet av en viss rytm, av vila efter en arbetsperiod, där festerna markerar avslutningen av ett genomfört värv. Samspelet med årstidernas växlingar, växt- och djurlivets rytm är festkalenderns stomme. Kring denna har kristendomen fästat kyrkoårets märkesdagar och givit åt dem ett kristet innehåll. Detta gäller särskilt julen, som i högre grad än våra andra årsfester firas enligt gammal tradition. Det gamla självhushållets årsrytm och konserveringsteknik återupplivas nu vid jul för sitt symbolvärdes skull liksom en rad andra sedvänjor av skiftande ursprung och ålder. För familjen och kyrkan utgör julfirandet en symbolmättad högtid av sammanhållande kraft, för affärslivet en stimulans. Julfirandets irrationellt blomstrande traditioner har en väl underbyggd funktion även i vår tid.

Bilden visar en del av den överrika rekvisita som hör julen till.

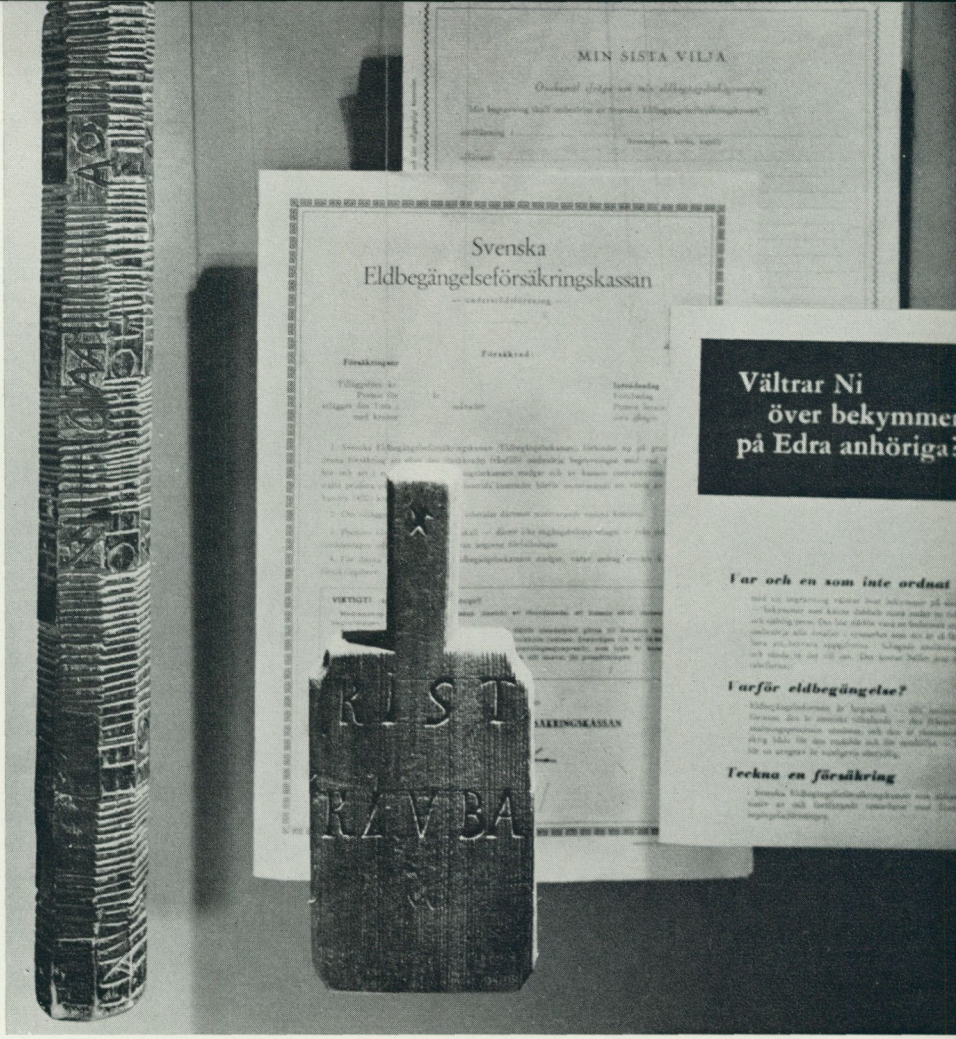

Vid dödsfall har de åtgärder som krävts ombesörjts genom släkt och vänkrets i enlighet med bruk, som har sin grund i gammal sed och tro. Under de sista 25—50 åren har en yrkesmässigt organiserad service vuxit fram, som svarar för alla erforderliga åtgärder. — Gravkavel från Vinäs, Mora sn, Dalarna. Strecken visar hur många gånger varje gård grävt grav och gjort kista; kistklubba från Gopshus, Mora sn, Dalarna.

Vidstående bild. Luciafirandet var från början en västsvensk sed med festande och vilda upptåg. Under 1700-talet fick Luciafirandet en viss spridning i västsvensk herrgårdsmiljö och inom studentkretsar vid universiteten. Den stora spridningen kom, när det år 1927 började propageras genom pressen. — Ansiktsmask av näver och lav, använd vid lusseupptåg i Mangskogs sn, Värmland; Luciamorgon, akvarell från 1851 av Fritz von Dardel; lussekusar från olika delar av landet; lussekrona från Burseryds sn, Småland.

Den andra av de båda tillfälliga utställningarna i anslutning till Tradition och Nutid heter Vara i omslag och visar något av våra nutida förpackningars historia med plast i olika former som det yngsta — tunnor, korgar och bastmattor som det äldsta emballaget.

Själva ordet emballage, som ju numera slagit igenom som term och för oss betyder alla slag av förpackningar, berättar något om packandets historia. Emballage avsåg från begynnelsen inte något annat än det material, som erfordrades för att man skulle kunna göra en bal av en vara, således säcken i vilken bomullen nedtrampades till att bli en bal eller bastmattan i vilken den sinnrikt uppbyggda tobaksbalen insyddes.

Design, ett av den moderna reklamens slagord, har satts som rubrik på montern ovan. Man hyser en stark önskan om att få fram produkter med god och köpinbjudande utformning och anlitar därför i stor utsträckning kända formgivare. Montern visar ett antal sådana moderna förpackningar tillsammans med en äldre tvållåda med på sitt sätt mycket tilltalande locketikett samt, ovanligt nog, en sjukantig butelj av klargrönt glas.

Festtraditioner och varuomsättning

Julfirandet utgör ett utmärkt illustrativt exempel. I en ledare i Svenska Dagbladet den 24.12 1960 ges intressanta synpunkter på julhögtidens merkantilisering. "Att julens storartade merkantilisering är behovsskapande och behovsfrämjande kan knappast förnekas. Men att denna behovsfrämjande verksamhet kan uppehållas i en så väldig skala tyder väl på att mottagligheten för all denna stimulans och suggestion har vissa elementära betingelser. Det moderna samhället har i lika hög grad som det primitiva ett solennitetsbehov." Denna kombination av högtidsbehov och varuomsättning har drivit fram ett julfirande av avsevärd intensitet och omfattning. Genom den gemensamma goda viljan hos konsumenter och producenter har maträtter, högtidssymboler, prydnader och ceremonier hämtats från olika kulturmiljöer både i vårt land och andra länder, representerande olika traditionsunderlag. Den traditionssynkretism som här utvecklas är i sig själv värd ett studium. Jultomten, julbocken och Santa Claus eller Sankt Nikolaus, som han heter i Tyskland, står i kö som julklappsutdelare. De båda förstnämnda kommer genom dörren, de andra genom skorstenen för att lägga gåvorna i barnens strumpor. Julbocken har väl här de äldsta traditionerna men har trängts ut av den livskraftigare tomten, inte äldre än 1800-talets senare del, då Jenny Nyström och Viktor Rydberg gjorde honom i ett slag till en populär figur i alla sociala skikt. Santa Claus och Sankt Nikolaus kommer från England respektive Tyskland och har inte kunnat tränga ut jultomten men har lånat ut något av sin rekvisita till honom. I varje fall har seden att lägga julklappar i strumporna såtillvida tagits upp här, att man i handeln lanserar en specialgjord julklappsstrumpa, som kanske kommer att inneslutas i många barns föreställning om riktigt julfirande och så ytterligare berika deras symbolvärld. Julgranen, en annan av hemlivets stora symboler för julfirandet, är känd i högadliga familjer från 1740-talet, men fick sin stora spridning till alla samhällsskikt först på 1800-talet och har med det elektriska ljuset vandrat ut ur hemmen, ut i den offentliga miljön under 1900-talet. Dess äldre föregångare, julstång, julrönn, juläpplastake m. m., lever väl fortfa-

rande kvar någonstans och sjunker undan eller kommer att tas fram, allteftersom behovet av något nytt gammalt lyfter fram dem ur glömskan. Från anglosaxisk kulturmiljö har vi sedan länge haft en stark tillströmning av nya julingredienser, bl. a. julkorten. Kalkonen och plumpuddingen på juldagen har i viss utsträckning accepterats som en omväxling i den svenska julmaten. Kransen av järnek (här i landet av botaniska och traditionella skäl blir det väl gärna lingonris) att fästa på dörren möter nog i delar av vårt land ett visst motstånd på grund av associationer till seder förknippade med begravning. Misteln som tillbehör till julen har kommit från samma håll och har genom den sed, som följer med den och som starkt bidragit till dess spridning, varit till stor glädje vid julens festliga samvaro.

Julfirandet kan liksom en kronärtskocka plockas på sina blad, befrias från senare tillkomna traditioner. Vad som till sist utgör botten är inte lätt att säga. Traditionerna från heden tid, de ursprungliga, utgår väl liksom så många av våra årsfester från behovet av en viss rytm, av vila efter en arbetsperiod, där festerna markerade avslutningen av ett genomfört värv. Julen är den paus, som bonden och hans husfolk kunde unna sig, när de bärgat säden, tröskat, malt och bakat, slaktat, städat och pyntat. Nu kunde tillgången på föda för folk och få överskådas, jorden vilade, förråden var fyllda, arbetet klart. Nu kunde människan också vila. Därav korv, syltor, skinka, grishuvud, öl, bullar, kakor, limpor, smör och ost, som nu kunde njutas färska men sedan skulle få ätas allt saltare och torrare, tills den nya grödan kom. Behovet av vila och feststämning är nu lika stort som förr, men mattraditionerna har för de flesta av oss förlorat sitt verklighetsunderlag. Det gamla självhushållets årsrytm och konserveringsteknik lever nu vidare för sitt symbolvärdes skull. Samspelet med årstidernas växlingar, växt- och djurlivets rytm, är festkalenderns stomme. Kring denna har kristendomen fästat kyrkoårets märkesdagar och givit även ett kristet innehåll åt den äldre festalmanacka, som förvisso också tidigare haft sakralt innehåll. Julens starkt religiösa karaktär, samlad kring Kristi födelse, jungfrun och barnet i krubban, budskapet om frid på jorden och människorna en god vilja, vilken berikat julens sed och symbolvärld,

är trots julfirandets merkantilisering fortfarande en levande realitet liksom dess innebörd av familjens speciella högtid, varigenom julen har fått en väl underbyggd funktion. Familjen, vårt samhälles mest hållfasta primärgrupp, kyrkan, länge dess kanske starkaste organisatoriska bildning, och affärslivet, alla behöver julen som symbol och stimulans.

Luciafirandet — ny festtradition på gammal grund

Det kanske intressantaste inslaget i våra folktraditioner, som under de senaste årtiondena fått ökad betydelse, utgöres av Luciafirandet eller Lussefirandet, som det heter i Västsverige, där seden ursprungligen hör hemma. Professor Gösta Berg har i ett par uppsatser belyst Luciafirandet och anför som äldsta vittnesbörd en beskrivning från 1600-talets slut: "S. Luciæ natt koka dhe store köttgrytor i Värmeland och äta lustigt om ottan säijandes dhe skola ätha merg i benen." Förmodligen var det redan då förknippat med allehanda upptåg, då ungdomen utklädda drog omkring i gårdarna, tiggde förtäring och kunde både sprida glädje och föra busliv, som fallet ännu är i Värmland. Även från Västergötland och Dalsland känner man samma sed från 1700-talets mitt. Vid sidan av dessa mera ohämmade former av Lussefirande torde det i skolans miljö ha funnits festupptåg av mera förädlad karaktär med kristlig anknytning till Lucia-legenden, vilken givit upphov till Lucia-bruden, som sedan gjort sin entré i svensk herrgårdsmiljö. Så uppträder hon 1764 i Västergötland ehuru utan ljuskronan, vilken dock införlivats med Luciafirandets rekvisita vid 1800-talets början i värmländsk bruksmiljö. "Men Luciabruden blev så småningom överallt den ojämförligt största attraktionen. Den vitklädda kvinnan med ljuskronan i håret, som träder fram ur den mörka natten, kunde inte undgå att mäktigt gripa sinnena och gav Luciafirandet en popularitet, som kom den att överleva många andra i äldre tid långt viktigare festdagar" (Gösta Berg). Det märkligaste med Luciafirandet är dock, att det ända till långt fram i vår tid endast i obetydlig grad iakttogs utanför de västsvenska landskapen. Redan innan Stockholms-Tidningen Stockholms Dagblad år 1927 startade sin kampanj för

spridning av firandet hade man börjat ha fester med ljusprydd Lucia vid föreningars årssammankomster för julen, vid avslutningsfester i skolan osv. I och med presskampanjen på 1930-talet fick Luciafirandet sin stora uppgift i förenings- och arbetsliv. Det blev först en arbetsplatsens och den offentliga miljöns avslutningsfest för året eller inledning till julfirandet och har sedan kommit till hemmen. Luciafirandets snabba spridning beror inte bara på ett kraftigt stöd i pressen utan också på ett behov av en symbol och en festanledning, kring vilken föreningsmedlemmar och kamrater i skolan och på arbetsplatsen, särskilt kontoren, kan samlas vid slutet av sitt arbetsår. De former som utbildats med val av en ung flicka som motsvarar allmänhetens blonda skönhetsideal till Lucia, saknar inte anknytning till äldre folklig tradition. Det har förekommit också vid påsk, pingst och midsommar. För att få mat och dryck till sina fester gick ungdomen omkring och sjöng. Ofta hade man då valt ut den vackraste flickan, klätt henne som brud, eventuellt också försett henne med brudgum, liksom vid den verkliga brudgången, då fästmön gick omkring i bygden och tiggde till bosättningen. Det var en symbolik som alla begrep, och den utgjorde samtidigt ett inslag i helgfirandet som gav underhållning och omväxling.

Luciafirandets äldre historia är intressant, insprängd som den är, i sin ursprungliga västsvenska miljö, med en demoni som man gärna velat föra tillbaka på den äldre hedniska festcykeln. Men frågan är om den inte i nutiden utgör ett ännu intressantare studieobjekt genom formerna för dess spridning och genom de symboler som används. Att Lucia i så hög grad blivit föreningarnas och arbetsplatsernas högtid utgör i och för sig inget avsteg från äldre tradition.

Föreningslivet — ungdomslagets arvtagare som festarrangör

I äldre tid, när den lokala gemenskapen vilade på ett organisatoriskt underlag av familj och släkt samt åldersgrupperna inom dessa, var det ungdomen, ungdomslaget, framför allt ynglingarna som framträdde och ordnade fester utanför familjekretsen. Anskaffande av lokal för dans, hoptiggning av mat och dryck har därför

utgjort ett markant inslag vid alla årsfester. Det gällde att utföra tiggeriet på ett sådant sätt, att resultatet blev gott. Dramatiska framträdanden, t. ex. stjärngossespel och staffanssångare från Lucia till trettondagen och tjugondag Knut, fastlagsspel, häxspringning, majsjungning, påskbrud, pingstbrud osv. har samma funktion. När den lokala gemenskapen upplösts och åldersgruppsindelningen inte har samma fasta form, har idrottsföreningar, religiösa och politiska sammanslutningar och andra grupper övertagit också denna sida av ungdomslagets sociala uppgifter. De har med större resurser till sitt förfogande ordnat med permanenta samlingslokaler i föreningarnas eller kommunens regi. Insamling med stöd av upptåg vid kringvandring i hemmen har nu ersatts av program med professionella artister för dansmusik och uppträdanden. Numera har dans på logen, på bryggan eller en bro ett romantiskt skimmer, förr var det en nödvändighet, när inga fritids- och samlingslokaler fanns. Den organisatoriska vitalitet, som präglar pojkar och ynglingar, har givit upphov till en rik gruppbildning utanför familje- och släktgrupp, från kyrklig ungdomsrörelse till kriminellt verksamma ligor. Som social företeelse har raggargängen en djup förankring i traditionen. Kringströvande skaror som nu har möjlighet att fara landet runt på bil- och motorcykeltävlingar, där de träffar ungdom från hela landet, har sin motsvarighet i ungdomens vandring i äldre tid till marknader vid Mikaeli (29 september), till olika kyrkplatser inom ett ganska vidsträckt område för att träffa ungdom från andra socknar, till dans och lekar vid källor trefaldighetsnatten i början av juni, vilket ännu kan förekomma vid Ugglevikskällan på Djurgården, osv.

Konfirmationen och upptagningen i ungdomslaget

Därför att ungdomslaget i familje- och släktsamhället var en socialt så aktiv grupp, medan yngre och äldre åldrar inte framträdde organisatoriskt lika starkt, kom inträdet i ungdomslaget att markeras genom intagningsceremonier och ett till konfirmationen knutet dräktbyte. När man "gått fram", inträdde man i den vuxna ungdomens krets. Ännu på 1920-talet innebar detta

bestämda, tydligt iakttagbara skillnader. Flickorna fick sålunda sätta upp håret och bära hatt, ha högklackade skor och börja delta i ungdomens danser och umgänge. Pojkarna fick sin första cheviotkostym med långa byxor och hatt och begåvades i allmänhet med klocka. Numera finns naturligtvis skillnader i klädsel mellan vuxna och barn och "tonåringar", denna egna grupp i vårt samhälle, som fått ett eget sätt att klä sig och som inte sneglar på de äldres dräktformer — snarare tvärtom — och som i flera andra avseenden spelar rollen av en mönsterbildande grupp. Men något dräktbyte av samma art som förut existerar inte vid konfirmationen, och den dräkt som då bäres har förlorat sin egenskap av symbol. I Danmark och Norge sker en övergång till bärande av vita kåpor vid konfirmationen, lika för flickor och pojkar, och detta har också i någon utsträckning börjat förekomma här i landet. Detta utgör bara en bekräftelse på att traditionen med dräktbytet inte längre har en funktion att fylla. Övergången från en åldersgrupp till en annan, från ogift till gift stånd betydde i bondesamhället mera än det gör nu i vårt industrialiserade och rikare differentierade samhälle. Upptagandet i ungdomslaget var förenat med riter, som markerade avslutningen av den gångna perioden och början av en ny. Detta var så mycket mera motiverat som det innebar avslutning på skolgång och inträde i fullt arbetsför ålder, vilket för ynglingarna innebar en viss självständighet i förhållande till familjen. Nu, när utbildningstiden oftast sträcker sig långt in i manna- och kvinnoåldern, kan ingen sådan åldersgräns sättas. Däremot samlar sig viss ritual till real- och studentexamina, som numera firas med allt rikare rekvisita och former. Inom vissa yrkesgrupper och utbildningsanstalter finns också intagningsceremonier, som har åtskilligt traditionsstoff hämtat från intagningen i ungdomslaget.

Kyrkan och de folkliga traditionerna kring trolovning och bröllop

Av de förändringar och övergångar i varje enskild människas liv, som samtidigt också ingriper i familjens och släktens fortbestånd och öden, är äktenskapet den kanske viktigaste. Detta tar sig uttryck i riter och ceremonier av juridisk, religiös, estetisk

och magisk innebörd, vilka i hög grad ännu präglas av ålderdomliga traditioner. Äktenskapet var framför allt inom de jordägande skikten en händelse med ekonomisk-juridisk innebörd. I och med frieriet inleddes överläggningar om brudpenning, senare vid trolovningen överlämnades skänker, vilka överräcktes i vittnens närvaro och registrerades i laga former. Vidare överenskoms om morgongåva, vilken blev kvinnans egendom i händelse av mannens död. Den blev alltså inte föremål för arvskifte utan tjänade som en form av änkeunderstöd eller änkepension — i varje fall i de ekonomiskt bäst ställda skikten, där morgongåvan kunde vara ett jordagods. Dessa procedurer gjorde äktenskapet till en rättslig realitet. Därefter kunde samlivet börja, även om det festliga hemförandet av bruden till mannens hem kunde dröja. Efter införandet av kristendomen ledde utvecklingen av rätt och sed till att det på kvinnans vägnar genom giftomannen slutna kontraktsäktenskapet i princip övergick till ett konsensäktenskap, dvs. grundat på mannens och kvinnans frivilliga överenskommelse. Därför fick också det rättssymboliska uttrycket för äktenskapets fullbordan, bilägret, en ökad betydelse.

Trolovningen eller fästningen och bilägret var alltså från början de viktiga momenten, medan vigseln, som från början endast var kyrkans välsignelse av äktenskapet, var utan rättslig betydelse. Först i slutet av 1600-talet fick kyrkan i lag fastställt, att den kyrkliga vigseln var den normala formen för äktenskapets ingående. Trolovningen har dock aldrig helt försvunnit, och Sveriges rikes gällande lag erkänner trolovningsbarn som äkta.

Det förhållandet, att trolovningen så länge hävdade sin ställning i vårt land, har skapat några märkliga traditioner, som ännu har full livskraft. Av dessa är brudkronan och bruket att den gifta kvinnan har två släta ringar de kanske mest iögonfallande.

Brudkronan symboliserar den jungfruliga renheten. Av alla prydnader, som ingår i brudens utsmyckning, var kronan den viktigaste. Medan andra smycken också kan bäras vid andra tillfällen, bärs kronan endast vid vigseln och har en bestämd symbolisk innebörd. Från 1500-talets slut, då kyrkan tog kronan i bruk som ett propagandamedel för den kyrkliga giftermålsakten och gjorde den till ett erkänt hederstecken för kyska brudar,

varigenom man ville förhindra att den äktenskapliga samvaron tog sin början efter trolovningen och före vigseln, har brudkronan varit en fast institution i vårt land. Under 1600-talets förra del tycks seden, att bruden skulle prydas med krona, vara spridd överallt och i alla samhällsskikt. Det är därför troligt att kyrkorna i regel ägde kronor av ädel metall för brudar. En del enklare kronor av mässing och ståltråd, klädda med skravelmässing, galoner, papper, pärlor och annat billigt glitter har ägts av prästfruar och professionella brudkläderskor för uthyrning. Seden har utan avbrott fortsatt, trots att det under 1700-talet blev modernt att smycka bruden med en krans av myrten eller blommor och slöja. Denna sed, som hör hemma i medelhavsländerna och funnits där sedan förkristen tid, inkom sannolikt, liksom den vita bruddräkten, i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet som ett inslag i den starkt antiksvärmande kulturvåg, som då slog ut åt alla håll från republikens Frankrike. Denna våg spred sig också på svensk landsbygd, och med en kortare period för svart bruddräkt har vit varit den normala bruddräkten. I slutet av 1800-talet och vid 1900-talets början kom orangeblommorna från anglosaxisk kulturmiljö, och nu har bruden möjlighet att välja orange, myrten, andra blommor eller kronan, som åter i stor utsträckning har börjat nyanskaffas av kyrkorna.

Vad angår de båda släta ringarna, så introducerade kyrkan ringen som pant och trohetssymbol vid den kyrkliga trolovningen, vilken skulle ersätta den världsliga fästningen men under hela medeltiden aldrig fick den betydelse som avsetts. Under kyrkans fortsatta påverkan utvecklade sig seden med ringen som ersättning för fästningsgåvan vid den världsliga trolovningen till en växling av ringar som symbol för ett ömsesidigt trohetsförhållande. Denna ringväxling har sedan överflyttats till förlovningen, då alltså både mannen och kvinnan får ring. Vid vigseln överlämnar mannen en ring till kvinnan som ett "vårdtecken", varigenom kvinnan får två ringar. Det är alltså trolovningens länge bibehållna betydelse som gör, att trohetstecken överlämnas två gånger. Detta är yttre tecken på ett spänningsförhållande mellan kyrkan och den folkliga seden, mellan officiellt erkänd moraluppfattning och folklig praxis. Trots att trolovningen så småningom utvecklas till ett mer

eller mindre formlöst äktenskapsfördrag, uppges fördenskull icke den folkliga rättstraditionen och de gamla plägsederna vid äktenskaps ingående. De lever i själva verket fortfarande flerstädes kvar i sin lantliga miljö och passar där in i det slutna lokala samhällets kulturmönster. Det är när dessa traditioner genom den stora strömmen från landsbygden till staden kommer i kontakt med bristen på lokal gemenskap i stadens kulturmiljö, som olikheterna kommer fram och ger upphov till uppfattning om dålig moral, när det i själva verket i stället är en annan moral. Okunnighet om de former, som präglat det föräktenskapliga umgänget på landsbygden, har givit upphov till negativa värderingar utifrån de normer, som präglar stadsmiljön med dess helt skiljaktiga sociala organisation.

När en pojke eller flicka uppnått könsmogen ålder och genom sina prestationer visat sig tillhöra den arbetsföra åldern, har de blivit upptagna i ungdomslaget och fått deltaga i det umgänge, som ledde till ett närmande mellan könen och utmynnade i frieri och giftermål. Detta har över stora delar av Norden ägt rum i form av pojkarnas kvälls- och nattbesök hos flickorna, "utpågången", "nattfrierierna". En fullt erkänd och legitim form av umgänge mellan de unga, som i den mån det ledde till intim förbindelse och havandeskap också förpliktade till äktenskap. Om mannen i en sådan situation skulle svika, blev domen över honom så hård, att han gjorde sig omöjlig och måste ge sig i väg, vilket på den tiden, då det var svårt att leva utanför den lokala gemenskapen, knappast var ett alternativ.

Upplösningen av umgängesformer och sedvänjor i det moderna samhället

Det finns på hemlivets område, omfattande det föräktenskapliga livets uppfostran och umgängesformer, ett traditionsarv som vi har från bondesamhället. Det har på detta liksom på andra avsnitt av uppfostrans och den ungdomliga lagbildningens område skett en nedbrytning av äldre traditioner, som sammanhänger med samhällets djupgående förändringar. Upplösningen av den starka lokala gemenskap som byarna gav, svårigheten att i vår tid med

dess stora rörlighet uppehålla släkt- och familjesamhörighet har försvagat det sociala underlaget för alla de seder, som förbundits med livets högtider. Detta kan nogsamt avläsas i t. ex. tidningarnas frågespalter för allmänheten, som talar om en stor osäkerhet såväl i livets viktigare avgöranden som i umgängesformerna. Utvecklingen har i stort sett gått från de mera omfattande formerna för släktsamfundet, ätten och storfamiljen, till primärfamiljen.

Numera torde det väl endast vara rikt förgrenade familjer, vilka bott länge på samma ställe eller av andra skäl utbildat en stark samhörighetskänsla genom flera släktled, som kan uppehålla högtidsbruken vid dop, konfirmation, bröllop och begravning, därför att dessa i så hög grad utformats genom de sociala band som förenar släktgruppen och den lokala gemenskapen. Festerna blev i hög grad ett medel att hävda familjens och släktens sociala ställning, en skyldighet likaväl som en ambition.

Från grannhjälp till socialunderstöd

Svårigheten för en bonde att av den avkastning, som en gård kunde ge, på en gång föda ett betydligt större antal personer än den var avsedd för, ibland kanske 50—100 personer under flera dagar, om det var ett stort bröllop, har skapat en speciell form av ömsesidig hjälp mellan grannar, som utgör den organisatoriska grunden för högtidsfirandet i allmogemiljö. Dessa s. k. bjudlag krävde en direkt medverkan av alla medlemmar i laget, som vid barnsöl, bröllop eller gravöl kom med förning till värdfolket. Förningen kunde bestå av smör, bröd, ost, öl, mjölk, grädde, maträtter av olika slag. Grannhjälpen fungerade som ett solidariskt bolag. Vid de stora gillena hölls det nog reda på vars och ens prestationer, så att de kunde gengäldas lika för lika. Detsamma var förhållandet vid den s. k. brudstugången. De som skulle gifta sig gick omkring i bygden och fick bidrag i form av säd, lin och ull, ibland också penningar, som också kunde skänkas offentligt vid bröllopet, då vars och ens bidrag nämndes och kommenterades välvilligt eller kritiskt alltefter gåvans storlek i för-

hållande till givarens förmåga. Vid dop skulle man ge dopgåva, och som fadder var man särskilt förpliktad att ta hand om barnet i framtiden. Vid dödsfall trädde grannhjälpen omedelbart i funktion. Likvaka, tvättning, svepning, tillverkning av kista, gravgrävning, likbäring, förning till gravölet utfördes av grannelaget. Från vaggan till graven har den ömsesidiga hjälpen varit familjens och individens sociala stöd.

Hela detta system, i vilket släkten och grannelaget utgör det organisatoriska underlaget för högtidsfirandet, har med de genomgripande förändringarna i samhället försvunnit och upplösts eller övergått i nya former av hjälp. Det organisatoriska underlaget är nu samhället. Staten har övertagit ansvaret för barnavård och åldringsvård. Bosättningslån och egnahemslån möjliggör familjebildning. Blott lysningspresenterna finns kvar som en rest av familjens, släktens och vännernas hjälp vid hushållsbildningen. Begravningsbyråerna tar hand om alla formaliteter och praktiska åtgärder vid dödsfall och meddelar, hur de efterlevande skall förhålla sig. De urgamla föreställningarna om ett liv efter detta, som tar sig uttryck i rörande omsorger om den dödes välbefinnande och behovstillfredsställande i form av cigarretter, brännvin, leksaker till barn osv., tillåts inte ta alltför stora proportioner, och gamla seder normaliseras. Det är byråernas anställda tjänstemän som tillsammans med officianten utformar beteendet och begravningsakten.

Vår tids tekniska civilisation kräver specialisering på arbetslivets område, vilket nödvändiggör en differentierad utbildning och differentierade gruppbildningar. I det agrara samhället, som präglade svensk kultur ännu vid 1800-talets mitt, fungerade familjen både som arbetsgrupp och som utbildningsgrupp för det arbete, som gav familjen dess försörjning, och för den arbetskraft den själv producerade. Förutom skolgången förelåg i regel ingen utbildning. Gruppbildningen byggde på åldersgrupper inom släkten och familjen och den lokala gemenskapen. Arbetslivet inom det agrara samhället gav en stor enhetlighet i livs- och årsrytm, som bidrog till att ge en rik utbildning åt de traditioner som var förknippade därmed. Utvecklingen av ett industrialiserat näringsliv har skapat en rik yrkesspecialisering, minskat familjens, släk-

tens och den lokala gemenskapens funktioner, och i stället har framvuxit ett rikt förgrenat system av intressegrupper. I denna brist på enhetlighet och gemenskap spelar de gamla fest- och högtidstraditionerna uppenbarligen en viktig roll för att fasthålla något av gemenskap inom familjens ram.

NELSONS "VICTORY" I BLEKINGESKÄREN

av Alf Sjövall och Bengt Bengtsson

Öster om Listerlandet ligger Hanö ute i havet, en karakteristiskt formad profil mot havshorisonten. Ön är kal, sånär som på en tät avenbokslund i väster, nästan ogenomtränglig och platsen för ett intressant fågelliv. Grästorven över granitgrunden och de mäktiga strandvallarna av slipad klappersten ger ett magert bete åt får och kreatur. I väster ligger fiskeläget med sin lilla goda hamn — numera visserligen för grund och för liten — och på toppen av käglan står fyren, byggd 1906 i betong på platsen för en äldre fyranläggning. Denna Hanös högsta punkt (60 m över havet) ligger på norra tredjedelen av ön med någon dragning åt öster. Längst i norr är sluttningen brantast, och nedanför den sträcker sig en udde av slipade strandstenar, Bönsäcken, 80 m ut i havet.

Åt väster ligger Listerlandet med sin högsta punkt Listershuvud på ungefär samma höjd som Hanö fyr. Gattet är dryga två distansminuter brett, dvs. omkring 3 1/2 km. Här är relativt djupt — för att vara Hanöbukten — och någon distansminut från Hanö lodas ett största djup av 26 m, för att närmare ön minska till 16 m.

Vandrar man från fyren i nordvästlig riktning ner mot Bönsäcken, stöter man på ett rektangulärt område, inhägnat av en stengärdesgård. Marken är här gräsbevuxen; mellan klipporna har bildats en jordfylld skreva. För vår tids besökare förkunnar ett kors av slipade stenar, att man står på helgad mark. Den låga stenmuren inhägnar begravningsplatsen för de döda från den engelska eskader, som för ett och ett halvt sekel sedan opererade i Östersjön.

För att få en förklaring till varför engelska sjömän begravts just här på den lilla avlägsna klippön, får man i första hand sätta sig något in i det händelseförlopp, som ledde till de sjömilitära händelserna i Östersjön år 1810.

I och med segern vid Trafalgar den 21 oktober 1805, då lord Nelson med sina 27 skepp besegrade den 33 fartyg starka fransk-spanska flottan, säkerställde han tills vidare Englands herravälde över haven, och Napoleon måste skrinlägga sina planer på att genom landstigningsföretag erövra England. Napoleon sökte då i stället att genom skärpning av kontinentalsystemet lamslå dess handelsförbindelser. Sedan Preussen 1806 fallit, utfärdade han den 21 november i Berlin ett dekret, som förbjöd all handel med England och som påbjöd konfiskation av varor från England och dess kolonier; varje fartyg, som besökt engelska kolonier och hamnar och inlöpte i Frankrikes eller dess bundsförvanters hamnar, togs som god pris. Vid frederna i Tilsit 7 och 9 juli 1807 slöts ett hemligt alliansfördrag mellan tsar Alexander och Napoleon. Ryssland skulle, om icke fred slutits mellan Frankrike och England före utgången av november, förklara England krig. Gemensamt skulle de båda kejsarrikena förmå Danmark, Sverige och Portugal att biträda kontinentalsystemet samt förklara krig mot England. Preussen lovade i Tilsit att stänga sina hamnar för England och att samtidigt med Ryssland lämna det sin krigsförklaring.

Nu hotades alltså England att få hela Europa — också dess flottor — till motståndare med risk för nya landstigningsföretag mot de brittiska öarna och även att helt avskäras från sin östersjöhandel. Genom denna hade den för engelska örlogsflottan livsviktiga importen av trävirke, tjära, beck, linolja m. m. dittills säkrats. Nu ansåg England det vara bättre att förekomma än att förekommas.

Den 26 juli 1807 avsände England en stor invasionsstyrka om 20 000 man på 377 transportfartyg jämte 17 linjeskepp och 21 fregatter mot Danmark. Den 7 augusti lämnades ultimatum, att Danmark finge välja mellan förbund med England eller krig. Alliansen skulle innebära, att Danmark utlämnade sin krigsflotta, varpå England skulle åtaga sig dess försvar. Den danska flottan

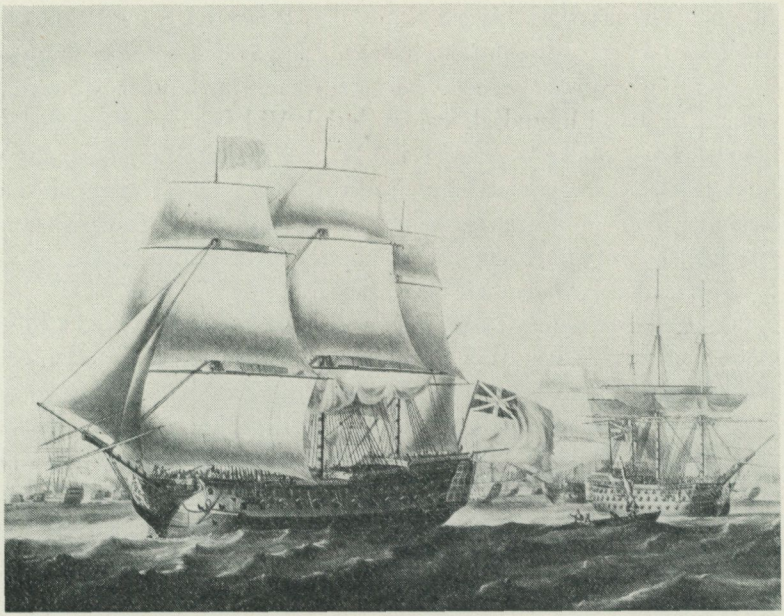

Lord Nelsons flaggskepp vid Trafalgar — Victory — lämnar Spithead med en eskader ur Grand Fleet. Oljemålning av Robert Dodd. National Maritime Museum, Greenwich.

skulle först återlämnas, sedan allmän fred slutits. In i det sista uppträdde engelsmännen som fredliga förhandlare — en lösning i godo hade ju varit en fördelaktig affär för England. Danskarna lät tiden för ultimatum löpa och ännu den 14 augusti hade den danska regeringen inte fattat något avgörande beslut. Angreppet var då redan ett faktum, Köpenhamn inneslöts och bombarderades den 2 september, och den danska flottan föll i engelsmännens händer. Nu hade England förvärvat en ny fiende. Den 31 oktober slöt Danmark förbund med Frankrike, den 4 november förklarade England Danmark krig.

Sverige var nu Englands enda bundsförvant inom östersjöbäckenet, en bundsförvant som till ytterlighet försvagades genom Rysslands överfall på Finland 1808 och vad därpå följde. Vid freden i Fredrikshamn den 17 september 1809 måste Sverige ansluta sig till kontinentalsystemet. Tills förhandlingar med Frank-

rike och Danmark avslutats, skulle våra hamnar vara stängda för engelska fartyg. Salt och kolonialvaror finge dock införas. Hamnspärrningen behövde genomföras först den 15 november, då seglationen för året i huvudsak var avslutad. Vid freden i Paris den 6 januari 1810 måste Sverige förplikta sig att utestänga engelska fartyg och alla engelska handelsvaror, under vilken flagg de än anlände, med undantag för salt, som dock ej heller finge införas på engelska fartyg. Fred med Danmark hade slutits redan dessförinnan, nämligen den 10 december 1809.

Genom Parisfredens bestämmelser riskerades att England skulle svara med totalblockad av Sverige, vilket betydde att vår export skulle lamslås, kustfarten försvåras och hundratals svenska fartyg i engelska hamnar konfiskeras, och kanhända komme Karlskrona och vår örlogsflotta att gå samma öde till mötes som Köpenhamn och den danska 1807. Men ej ens sedan Napoleon framtvungit Sveriges krigsförklaring mot England den 17 november 1810 inträffade något av allt detta.

Kontinentalsystemet hade i Östersjön som annorstädes saboterats. Det har redan antytts, att det var av vital betydelse för England och dess flotta att vidmakthålla östersjöhandeln. Sveriges krig med England stannade — frånsett enstaka tillfälliga "misstag", såsom när en dansk kapare anfölls av Hero på svenskt vatten eller när Ranger förnaglade kanonerna på en svensk skonare — på papperet.

Den som under dessa politiskt ömtåliga och — kan man väl förmoda — med den tidens långsamma kommunikationer ofta förvirrade förhållanden lyckades bevara östersjöhandelns fortgång var amiralen sir James de Saumarez. Från samma flaggskepp som var Nelsons vid Trafalgar, *Victory*, ledde han de i Östersjön åren 1808—1812 opererande brittiska eskadrarna.

Saumarez hade då redan bakom sig en lysande bana som sjöofficer. Han hade varit löjtnant på *Victory* 1779—1781, deltagit i Rodneys batalj vid Saintes 1782, tjänstgjort som äldste fartygschef i slaget vid Nilen 1798, och hans ledning av sjöslaget vid Algeciras 1801 mot stor övermakt hade av själve lord Nelson förklarats som oöverträffad.

Under sina östersjöexpeditioner måste Saumarez spela dubbel-

rollen av sjökrigare och diplomat. Bådadera gjorde han på mästerligt sätt. Ett exempel på det förra är när de engelsk-svenska flottorna inneslöt den ryska i Baltischport 1808. Han erhöll också storkorset av svärdsorden kort före freden i Fredrikshamn.

Tryggandet av östersjöhandeln förutsatte konvojering förbi Sundet och Bälten under skydd mot danska kapare och kanonbåtar. Engelsmännens samlings- och stödpunkter var Vinga Sand (''Hawke Roads''), Anholt, Sprogø i Stora Bält och Hanö. Anledningen till att Saumarez icke kunde repliera på någon svensk stadshamn var givetvis Sveriges anslutning till kontinentalsystemet och senare det formellt rådande krigstillståndet.

Hanö med sin närhet till land vid ett sund, där den svenska kustfarten passerade, lämpliga ankardjup i skydd av ön gör Saumarez val av just denna bas lättbegripligt. *Victory* anlände dit den 10 juni 1810. Saumarez kommenderade en eskader, vilken utom *Victory* räknade 18 linjeskepp, 5 fregatter och 22 mindre fartyg. Hur många fartyg ur eskadern, som detacherats mot Danmarks egna kuster, har inte stått att utröna.

Dåvarande löjtnanten på *Victory*, sedermera amiralen sir John Ross — ryktbar för sina arktiska expeditioner bl. a. för att finna nordvästpassagen — publicerade 1838 en biografi över Saumarez. Han ger här ett ögonvittnes skildringar av händelserna.

Stora förrådshus byggdes på Hanö. Ross detacherades som förbindelseofficer med myndigheterna i ''Sölvitzborg'' för att ordna amiralens korrespondens med Englands ombud och tillförseln av färsk proviant till eskadern.

Ross omtalar även, att en svensk sjöofficer vid namn Krusenstierna sändes för att muntligen med Saumarez avhandla sådant som inte kunde anförtros åt skrift. Denne officer var Mauritz Peter von Krusenstierna, vid denna tid konteramiral med en förtjänstfull bana som sjöofficer bakom sig. Han var född 1766 i Karlskrona och son till kommendörkaptenen Nils Graméen, gift med Johanna von Krusenstierna, vars namn Mauritz Peter vid adlandet 1801 fick antaga. Krusenstierna hade som löjtnant under 1780-talet gjort en långresa till Östasien, varifrån han återvände 1790. Han deltog i Viborgska gatloppet och i slaget vid Svensksund. Under kriget 1808—09 tjänstgjorde han som flaggkapten

Den engelska begravningsplatsen på Hanö från sydost. I bakgrunden synes Hanösund och Listerlandet. Foto Bengt Bengtsson 1960.

på flottan och måste därunder ha samarbetat med Saumarez vid företaget mot Baltischport.

I ett brev till Saumarez i juli 1810 uttrycker Krusenstierna sin tacksamhet över att ha fått samarbeta med Saumarez i angrepp mot "den gemensamme fienden" och sänder hälsningar till flera officerare i den engelska eskadern, bl. a. löjtnant Ross, vilken han för övrigt i ett senare brev omtalar med stor vänskap och rekommenderar till befordran.

Ross omtalar att man med Krusenstierna diskuterade en mera

Spår av husgrunder norr om begravningsplatsen, vars nordöstra hörn skymtar till höger. Jordlagret är här mycket tunt och kan inte ha tillåtit begravningar. Foto Bengt Bengtsson 1960.

skyddad hamn än det alltför öppna Hanösundet och att Krusenstierna rekommenderade "Matwick". Man rekognoscerade gemensamt Matvik i Karlshamnsskärgården och fann hamnen säker och rymlig. Man ansåg också, att det vore omöjligt för någon annan än en mycket överlägsen styrka att taga eller skada fartyg, som sökt skydd i Matvik. Visserligen är Matviks inre hamn tämligen grund, men yttre redden har lämpligt djup och god ankargrund och ligger väl skyddad mot alla vindar utom sydvästliga. Inlop-

pen måste ha varit lätta att skydda eller bevaka för den tidens sjöstyrkor.

En av engelska amiralitetets första åtgärder våren 1810 var att sända en eskader till Östersjön under befäl av Sir Archibald Dickson på *Orion*. Han hade order att samla de i Karlskrona och Karlshamn liggande fartygen till en konvoj med rendez-vous vid Möen för gång genom Bälten och vidare till England via Anholt. En annan av sommarens konvojer bestod av 16 namngivna fartyg, samtliga lastade med hampa. Varans importör Isaac Solly hade anhållit om konvoj, en begäran som snabbt resulterade i en order den 5 juli från amiralitetet till Saumarez att säkra hemfärden för dessa skepp, som hade samlats vid Hanö.

En amiralitetsorder av den 21 mars 1811 omtalar hur konvojerna föregående år varit organiserade. Varannan vecka avgick en konvoj såväl från England som från Hanöbukten, som blev rendez-vousplats för alla västgående konvojer. Man skulle söka uppnå ett antal av minst 300 fartyg i varje konvoj. Svenska krigsfartyg hade ledsagat lastfartygen till Matvik, som i varje fall under senare delen av sommaren var mötesplatsen. Att de konvojerande engelska krigsfartygen höll till i själva Matvik framgår av en order av den 25 september 1810, då amiralitetet säger sig godkänna Saumarez förslag att låta *Plantagenet, Minotaurus* och *Africa* ligga kvar i Matvik till den 15 november, då den sista konvojen för året beräknades avsegla till England.

Konvojerna, som samlades vid Hanö, bestod av skepp under olika neutrala flaggor, som hade fraktlicenser av engelska regeringen. Fartygen var destinerade till St. Petersburg och alla möjliga östersjöhamnar med brittiska manufaktur- och kolonialvaror, och de återvände till Storbritannien med timmer, tjära, hampa, talg och andra produkter från Ryssland, Preussen och övriga östersjöländer. Så snart de samlats till ett antal av omkring 500 och vinden blev god, seglade de från Hanö under konvoj till Bälten, där en stark engelsk eskader alltid hölls för att skydda dem mot attacker från de danska kanonbåtarna. "The tyrannical decrees of Buonaparte were thus rendered null and void on this part of the continent", skriver Ross.

Konvojeringen lyckades dock ej alltid väl. Danskarna gjorde en

skenmanöver mot Koster, dit Saumarez sände sina fregatter, medan han endast kvarlämnade en brigg till kofferdisternas skydd. Hela konvojen — med ett värde av 7 1/2 million riksdaler — föll i danskarnas händer den 9 juli.

Victory lättade ankar och lämnade Hanö den 12 oktober 1810. På vägen hem mot England med eskadern och en konvoj på över tusen fartyg hade Saumarez nöjet att låta eskortera Bernadotte, som var på väg mot Sverige som dess nye tronföljare, över Stora Bält den 14 oktober. Härvid kunde Saumarez även ge en ståtlig och synbar demonstration av Englands maritima styrka. *Victory*, omgiven av bland andra sex linjeskepp och sex fregatter och hela den väldiga konvojen, satte segel, lättade ankar och stod ut till havs inför Bernadottes ögon.

Under 1811 återvände Saumarez på *Victory* till Vinga den 2 maj och stannade där hela sommaren. Några linjeskepp sändes till Hanö för att fortsätta konvojeringen därifrån.

Saboterandet av kolonialsystemet och skenkriget mellan England och Sverige har rätt väl karakteriserats av Krusenstierna. Han säger sig intet veta om politik men finner Sveriges belägenhet högst egendomlig. Medan *vännerna* fransmännen och danskarna uttrycker sin vänskap med oförbehållsam iver genom att kapa och frånröva svenskarna deras handelsfartyg, låter *fienden*, engelsmännen, dem passera oantastade från den ena hamnen till den andra. Den svenska sjöfarten led ej hundradelen så mycket av fransmän och danskar, då de var i krig mot Sverige, som sedan de kallat sig vänner och allierade.

Men det kan förvisso vara på tiden att återvända till själva huvudtemat för denna skildring, begravningsplatsen på Hanö.

Begravningsplatsen är inte stor, den mäter cirka 25 meter i längd och 10 meter i bredd. Dess långsidor går i stort sett i nordlig riktning, och att döma av de långsträckta gravkullarna har liken lagts i norr-söder. I sydost stöter hörnet mot ett lodrätt parti av klippan, som fortsätter med en kam i nordlig riktning längs östra muren. Denna liksom övriga murar har skadats genom åverkan och ras men i stort sett behållit sin sträckning. I norr ansluter sig muren till ett jordfast stenblock.

Innanför muren är grästorvens yta veckad av långsträckta grav-

Kluvna stenblock i närheten av begravningsplatsen. Dessa block kan vara rester av grunder till förrådshus, som den engelska eskadern lät uppföra på Hanö. Foto Bengt Bengtsson 1960.

kullar; hur många är svårt att säga, men troligen har 40 à 50 man begravts här. En sagesman till en tidning säger sig ha sett kantställda stenar vid gravarna, men vid vårt besök på platsen 1960 kunde vi inte finna några sådana. Omkring sekelskiftet 1900 skall det ha funnits en trätavla på en av gravarna med namnet Thomas Walton inskuret. Den skulle ha rivits bort av en berusad dräng och förkommit.

Ett kors av utvalda, blankslipade stenar har lagts ett stycke in-

nanför södra murens mitt. Det är dock av sent ursprung; det lades omkring 1950 av en folkskollärare på ön för att markera platsens helgd.

Enligt traditionen på Hanö inrymmer den inhägnade platsen gravar endast för officerare, medan manskapet skulle ha jordats ett stycke längre ner på sluttningen. Av flera skäl är detta föga troligt. De stensättningar, som finns i närheten, härrör antingen från de byggnader, som enligt Ross uppfördes här, eller från lekande barns eller sommargästers förströelser. En i det närmaste kvadratisk stengrund, mätande 6,30 × 6,80 m, är bevarad omkring femtio meter norr om inhägnaden. Stenarna är relativt små och kan knappast ha bildat grund för en stenbyggnad, däremot troligen för ett timrat hus. Just här börjar också klippan alltmera komma i dagen, och begravningar torde även för 150 år sedan ha varit en omöjlighet.

Att man dock skilde på officerare och manskap — men ej på det sätt som traditionen vill berätta — kan utläsas ur en notis i kyrkoboken för Mjällby socken, som även omfattar Hanö: "År 1810 Juli 31 dödde lieutenanten på Kong. Engelska Örlogsskeppet Formidable Thomas West Cope af lungsot, begrafwen 2 Augusti, 22 år gammal." Det vill alltså synas, som om avlidna officerare — West Cope var antagligen den ende — inte jordats på Hanö. Begravningsplatsen är sålunda begränsad till det inhägnade området.

Ross omtalar emellertid stenhus, som Saumarez lät uppföra. Graniten kunde lätt huggas ut ur klippan, och på åtskilliga ställen påträffar man spår efter sådana arbeten, även stenblock, som med kilar sprängts loss ur berget men som av någon anledning fått ligga på platsen. Dessa stenarbeten har möjligen kunnat ske i samband med fyrbygge, men man frågar sig, varför man i så fall behövde gå tvåhundra meter åt norr för att hugga sten, när sådan fanns att få på varje kvadratmeter. Däremot kan man mycket väl tänka sig att man för uppförande av fyren och dess byggnader använde de av engelsmännen kvarlämnade byggnadernas stenmaterial, vilket skulle förklara den nästan totala avsaknaden av för sådant ändamål användbar sten i närheten av gravplatsen. Att dennas inhägnad i stort sett skonats, är inte ägnat att förvåna.

Utan tvivel innehåller engelska amiralitetets arkiv åtskilligt som kan sprida ytterligare ljus över de engelska konvojernas och krigsfartygens seglatser över Hanöbukten. Denna vår lilla skiss har emellertid inga anspråk på sjökrigshistorisk fullständighet. Den har endast velat ge bakgrunden till gravkullarna inom den låga gråstensmuren på Hanö.

Litteratur:

J. Erikson, Hanö. En bio-geografisk skiss. Sveriges natur 21: 63, 1930.

K. Fenwick, H.M.S. Victory. Cassel & Company Ltd. London 1959.

E. Hildebrand, Sveriges historia, 9. Stockholm 1910.

K. Jungersen, Danmarks Søkrigshistorie. København 1945.

A. T. Mahan, Types of Naval Officers. Sampson Low, Marston & Company Ltd. London 1902.

A. Munthe & G. Unger, Sjömaktens inflytande på Sveriges historia, III, 1700—1927. Marinlitteraturföreningen Nr 32. Stockholm 1929.

J. Ross, Memoirs and correspondence of admiral lord de Saumarez, II. Richard Bentley. London 1838.

JACOB WALLENBERG LÄGGER UT TEXTEN

av Nils Afzelius

Han Präst! at skrifva så lösagtigt." Så utlät sig den fromme epikurén Gjörwell, när en bok med den underliga titeln Min son på galejan hade fallit i hans händer — senare ändrade han helt mening. Också den lärde Anders Schönberg yttrade betänksamt: "den är nog glättig, at vara skrifven af en Prest." Och det fanns många andra, särskilt inom högvördiga prästeståndet, som tog anstöt av det fria skämtet. Författaren själv nåddes inte av klandret; han var sedan ett par år död, när andra olovandes pränglade ut hans ungdomsverk på bokmarknaden. Dessförinnan hade han hunnit blidka kritikerna med bibeldramat Susanna. Men hur var Jacob Wallenberg som präst? Tog han sitt kall på allvar och levde han som han måste lära?

Om skolgossen i Linköping, studenten i Uppsala, skeppsprästen på ostindiefararna och kyrkoherden i Mönsterås vet man i själva verket förvånande mycket, om man tänker på att bara 32 levnadsår hade beskärts honom. Han var utåtvänd och praktiskt verksam, han hade ett vidsträckt umgänge och många kunde berätta om honom. Han lämnade överallt spår efter sig i samtidas brev, i tidningarnas spalter, i sockenstämmoprotokoll och andra handlingar. Han tecknade sitt eget porträtt, öppet och utan förskönningar, i vänbreven. Om hans prästerliga verksamhet är man välunderrättad. De omdömen man känner är enstämmigt lovordande. Ett eftermäle i Löfmanniana, en handskrift i Kalmar stiftsbibliotek, kan med säkerhet inte betecknas som panegyrik: "Församlingen beklagade högligen denne nyss hitkomne Lärarens

skyndsama bortgång. Ty under den korta tid, han här var, och vårdade hjorden, erfor den af hans nit, eldighet, skicklighet och ordentlighet, samt intagande ämbetsgåfvor och lefnadssätt, den hugnad, at man giorde sig bästa hopp om honom, til at med tiden blifva en prydnad i Stiftet, och en af Församlingen vördad och älskad Lärare." När brodern Marcus begärde nådår för att kunna betala Jacobs skulder, som han hade ådragit sig genom stora ekonomiska uppoffringar för boställets förbättrande, så tillstyrktes detta livligt av församlingen med bl. a. den motiveringen att den avlidne "så i lära som i lefwerne uppfyllt de ömma plikter, som af en rättskaffens lärare förwäntas må". Dessa mer allmänt hållna domar över död man jävas på intet sätt av sockenstämmoprotokollen. Man häpnar över vad han rådde med under de 16 månader han verkade som kyrkoherde. Han höll efter sina församlingsbor med största nit och myndighet. Han lade inte fingrarna emellan när det gällde skvaller, svordomar, fylleri, tjuvnad, otidigt sängelag och andra populära laster. Böter erlades och en stock inrättades för att stävja oordningar. Kyrka, prästgård och fattigstuga reparerades. Den gamla prästgården inreddes, målades, tapetserades och möblerades. Det byggdes brygghus, sågkvarn, mangelbod, drängstuga och tre andra hus. Det sattes upp staket och grävdes diken. Flera stora stenberg, som skymde utsikten, sprängdes bort. Åkrarna förbättrades och ny trädgård anlades. Det är ofattligt att den nytillträdande prästen under sin korta ämbetstid dessutom hade tid att ta del i ett prästmöte och göra en resa till Göteborg.

Om den praktiska sidan av Wallenbergs utövande av ämbetet vet man alltså mycket. Om hans sätt att förkunna ordet har man hittills vetat så mycket mindre. När han efter 18 månaders förvaltning av det flytande pastoratet Finland tog igen sig i Göteborg i väntan på ny seglats, skrev han bland mycket annat, som mindre lämpade sig för andras ögon, några allvarligt menta ord till vännen Jacob Lindblom, sedermera ärkebiskopen: "Dock predikar jag bra, fast jag är en lös Theolog: ty jag gör det så enfaldigt och ostuderat, rent utaf *opposite* mot alla granlåts Predikanter, *enfin* jag talar ideliga Guds ord och anser alla wärdsliga blomster såsom gröfsta *blaspheme*." Atterbom har i Svenska siare

Prästgården Lilla Forssa vid Mönsterås, där Jacob Wallenberg verkade som kyrkoherde 1777—1778. Byggnaden uppfördes 1728 och användes av Wallenberg som gästflygel; själv bodde han i en senare uppförd och nu riven huvudbyggnad på gården. Foto Manne Hofrén 1947.

och skalder meddelat det enda omdöme man känner om predikanten Wallenberg: "en rättskaffens och med stora predikogåfvor utrustad prest". Sagesmannen var Atterboms egen svärfar Nils Adolf af Ekenstam, som under sin tid som lärstyrman ombord på skeppet Finland verkligen hade hört Wallenberg predika.

Ett oväntat fynd i Nordiska museets arkiv gör det möjligt för oss att själva döma, och fyndet ger också helt ny belysning åt Jacob Wallenbergs världsliga författarskap och förändringarna i hans åsikter under det tvång som hans kall nödvändigt måste

ålägga honom. I Nordiska museets inventarieförteckning upptas (27 mars 1882) som nr 31 991 följande:

PREDIKNINGAR AF JAC. WALLENBERG

I manuskript af den snillrike författaren till "Min son på Galejan", Herr Jac. Wallenberg. Större delen af dessa predikningar, som blifvit hållna på olika ställen, dels inom Sverige och dels i Norrige, äro daterade från år 1770.

Handskriften finns icke upptagen i arkivets stora katalog och har endast ordnats in i en speciell katalog under rubriken Religiösa skrifter. Den har därför undandragit sig uppmärksamhet och kan betraktas som helt okänd. Den har en inte ointressant härkomst. År 1882 köpte Artur Hazelius för 1 000 kronor Norrköpings arbetareförenings samlingar av kulturhistoriskt och arkeologiskt värdefulla föremål. Ett initiativ till museum i Norrköping hade redan 1862 tagits av den 85-årige baron F. Funck på Almstad, som i upprop till pressen erbjöd sig att ta emot gåvor till ett kommande lokalt museum. Idén togs upp på nytt av en arbetare i Norrköping, Otto Nilsson. I slutet på 60-talet fick han genom upprop i tidningarna och energiska påstötningar ta emot så många gåvor för ett Norrköpings arbetareförenings museum att de från 1871 kunde visas för allmänheten i en paviljong på arbetareföreningens tomt. Det var en högst brokig samling. Där ingick mineral, uppstoppade djur, insekter och andra naturalier, arkeologiska fynd från staden och dess omnejd, mynt, gravyrer, kulturhistoriska kuriosa och mycket annat, varom en 1872 tryckt förteckning på nära 50 sidor ger närmare besked. Allt detta visades för en entréavgift av 10 öre. Men intresset avtog så småningom, museet förorsakade dryga kostnader och föreningen erbjöd därför stadsfullmäktige att inlösa det för 1 500 kronor. När detta avslogs, vände man sig till Artur Hazelius, som inte hade intresse för de naturhistoriska delarna av museet men erbjöd 1 000 kronor för det övriga. Köpet avslutades 1882 och Nordiska museet övertog alltså det för dess syften användbara.

I en liggare över de till Arbetareföreningens museum influtna gåvorna, som följde med köpet, har som nummer 17 upptagits Wallenbergs predikningar — en av de mycket få handskrifter som

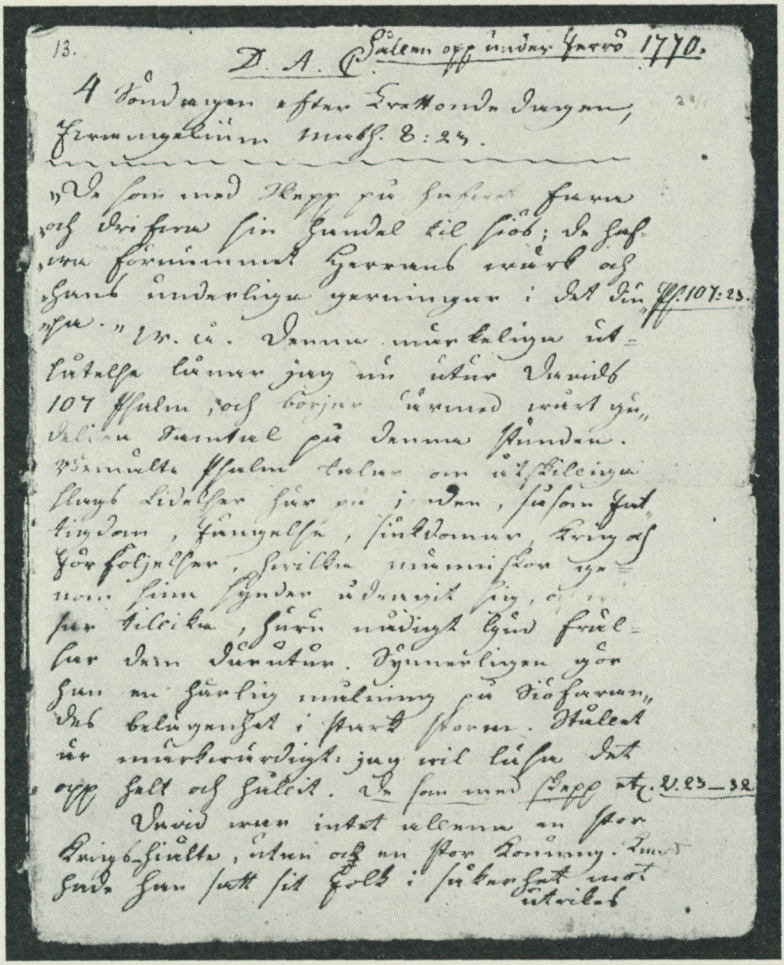

Faksimil av en sida ur Jacob Wallenbergs egenhändigt skrivna predikningar. Nordiska museets arkiv.

ingick i samlingarna. Givaren var studeranden Carl Johan Nyström. Han skänkte också ett tyskt arbete om bergverken av Löhneyss i pergamentband och en stenyxa. Man skulle gärna vilja ha reda på något om den unge donatorn. Dels undrar man, om

han senare i livet fick ägna sig åt de ämnen som han måste ha dragits till. Dels och framför allt skulle man vilja ha klart för sig var han hade kommit över Wallenbergs predikningar. Visste man det, så skulle man kanske också kunna spåra upp ett par andra, försvunna handskrifter av deras författare. Predikningarna är ordnade efter kyrkoåret och omfattar bara den s. k. vinterdelen; sommardelen eller den andra hälften saknas. Men ännu viktigare vore det, om den Resa från Göteborg till Stockholm år 1776 kom till rätta, som brodern Marcus en gång har haft i sitt förvar. Det är svårt att förklara varför predikningarna och resan från 1776 saknas bland hans andra handskrifter, som genom domprosten Samuel Älf räddades till Linköpings stiftsbibliotek. Om Carl Johan Nyström upplyser Norrköpings läroverks kataloger, att han var född 16/11 1845, inskrevs i läroverket 10/9 1856 och att fadern var brandvaktsrotmästare. Han upptogs i femte klassens nedre avdelning men var permitterad enligt katalogerna för 1861, väl med anledning av faderns död, och saknas därefter. Han var latinare och grek och deltog i eftermiddagens ritövningar. Lägger man härtill en notis i museets liggare, att Nyström hade funnit sin stenyxa under vandringar i Sörmland, så får man väl dra den slutsatsen att han var en humanistiskt orienterad, vaken men fattig yngling, som måste avbryta sina studier och aldrig fick ägna sig åt det som kanske var hans egentliga kallelse. Genom släktförbindelser har han säkert inte kommit över sin dyrgrip, och vilka vägar den har vandrat dessförinnan, blir väl aldrig känt.

Först några ord om handskriftens yttre. Bandet är ett enkelt blågrått pappband från 1700-talet med en tryckt ryggskylt: JAC: WALLENBERGS PRÄDIKNINGR [!] TOM. I. Siffran 369 på en etikett anger dess plats i den förut nämnda tryckta förteckningen. 48 predikningar och ett liktal har bevarats (ett annat liktal ingår i predikningen 25/1 1778, nr 11). De har skrivits på papper av många olika slag och omfattar i regel 8 blad. De flesta är daterade av Wallenberg eller kan tidfästas på yttre eller inre grunder. Tillsvidare odaterade är bara sex. Man vet alltså var

Det ursprungliga pappbandet till Jacob Wallenbergs predikningar. Nordiska museets arkiv.

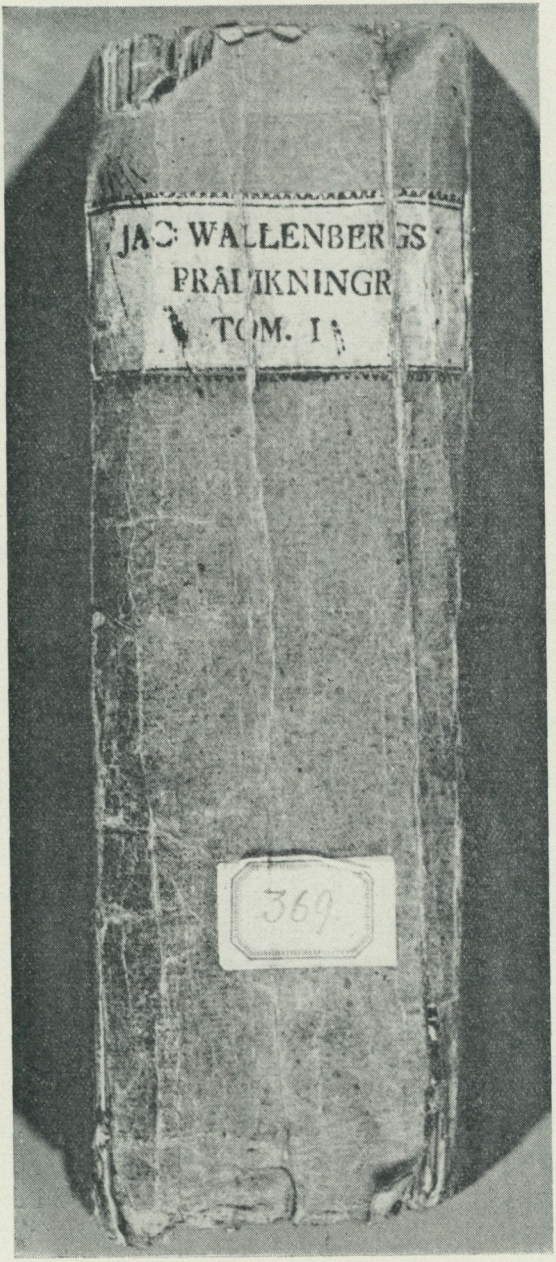
JAC: WALLENBERGS
PRÅDIKNINGR
TOM. I
369

och när de har hållits, och läser man dem i tidsföljd, så kan man märka vissa ändringar i stilen. 16 av dem hölls under den första färden med skeppet Finland, 13 under den andra med Stockholms Slott, 9 under den tredje med Sophia Magdalena. De två predikningarna på första söndagen efter jul 1771 och 1775 kan inte ha hållits på skeppsdäck utan först efter hemkomsten till Sverige från första och tredje kinaresorna. Mellan 31/12 1775 och 31/8 1777 är ett stort tomrum. Det var den tiden då Jacob Wallenberg gick och väntade på sitt pastorat, då han sysslade med världsligt författarskap, tog livligt del i det göteborgska Vetenskaps- och vitterhetssamhällets sammanträden och då han företog en resa till Stockholm för att få upp sitt bibeldrama Susanna på scenen och skaffa sig en mera stabil kyrklig tjänst. Från hans sista levnadsår 1777 och 1778 finns däremot tre predikningar och de båda liktalen över församlingsbor i Mönsterås. Även om sommardelen av Wallenbergs predikningar aldrig skulle komma till rätta, så räcker det vi nu har mycket väl till för att bedöma hans andliga författarskap.

Vid granskningen av kronologien är det något som omedelbart faller i ögonen. Det är att skeppspastorn under sin första resa har varit lika noga med lokaliseringen av sina predikningar som med deras datering. Tolv av de sexton predikningarna ombord på Finland har försetts med anteckningar efter mönster av fartygets loggbok, så att man alltid skall veta på vilken punkt av jordklotet man befinner sig: Hållen opp under Ferrö [Färöarna 28/1], 1770, Hållen i Norge på Sexag. [18/2] 1770, Hållen i Norge den 2 [=4] Mars 1770, Hållen under 44 grad. [nordlig] latit. [18/3 1770], Hållen 2 gr. v. l. om Linien på Sk. Finland [15/4 1770], Hållen W. om Linien 4 gr. lat. på Finland [18/4 1770], Hållen i Chinesiska Siön [23/12 1770], Hållen wid Stratbanca [28/12 1770], Hållen utom Javahufwud, Finland [20/1 1771], Hållen wid Helena [17/3 1771], Hållen vid St. Helena [24/3 1771], Hållen Linien [31/3 1771].

Den 24-årige prästmannen förråder sin glädje över den första långfärdens äventyr i de sakliga notiserna. Är det en tillfällighet att de sedan försvinner helt och hållet? Det är också i de tidigaste predikningarna man finner den största omedelbarheten, det är här

Ostindiska kompaniets fartyg Finland, på vilket Jacob Wallenberg tjänstgjorde som skeppspräst, i orkan på Nordsjön 1770. Kopparstick av O. Årre efter målning av C. G. Ekeberg, den senare skeppets befälhavare.

man upptäcker små världsliga oaser i den andliga ökensanden. Om alla gäller det i alla fall att de utmärks av enkelhet, ja, vardaglighet. Det muntliga föredragets ledighet återges visserligen ofullkomligt av skriften, men den är ändå förvånande fri och talspråklig. Talaren har säkert inte bara följt de skrivna bladen utan också improviserat, vilket man kan se på att flera outförda partier ersätts av "etc". Enkelheten var programmatisk för Wallenberg. Han vill inte använda "några swulstiga och Prunkande talesätt" utan *"beskrifwer höga förnäma saker med små enfaldiga ord"* (40). Så var Jesu egen förkunnelse, säger han. "Huru

lite likna icke då en del Präster sin store Förelysare häruti! De wilja wara granna, söka sig en hop pösande uttryck och fästa sin aktsamhet mera wid orden än sakerna. Deras Predikningar späckas opp med allehanda wärdsliga Blomster och klingande qweckheter, som wäl kunna kitla öronen, men röra aldrig hiärtat. Nej, konsten är til at dölja konsten. En rätt Lärares Predikan bör wara lik hans lifnad, enfaldig och okrusad. Man bör tala på Predik-stolen som i sällskap, moget men inte swassande, tydligt men inte höglärdt, och därföre se wi ock de bästa Präster wara de enfaldigaste" (14). Wallenberg använder här alldeles samma ord, "wärdsliga Blomster", som han ett par månader tidigare hade använt i sitt förut citerade brev till Lindblom. Med prästkrage och kaftan har Wallenberg talat lika rakt på sak som i kräs och spetsmanschetter. Syndarna måste utpekas eftertryckligt, så att inte skottet, som han säger, går liksom över deras huvud. Man "måste tänka på at göra wår Herre til nöges" och "kalla Skökan, Sköka, och Tiufwen tiuf" (12). Det är på pricken den Boileauska grundsats att kalla en katt en katt och Rolin en skojare som han gör till sin i Min son på galejan: "Min penna, upriktig som mit hiärta, kan icke kalla mormors katt en tiger, eller Per Perssons oxe Kammarherre."

De flesta äldre predikningar som har studerats av moderna homileter har varit tryckta och tillrättalagda för trycket. Just därför är Wallenbergs predikningar av värde för oss, som vill veta hur ordet verkligen har förkunnats. Säkert har Wallenbergs språk stått närmare det talade språket än hans samtida yrkesbröders. Dammet från postillor, konkordanser och andra hjälpredor ligger ganska lätt över hans utläggningar som, så vitt en lekman kan döma, inte är avskrivna efter andra utan väsentligen hans egna. De talspråkliga dragen är många. Ofta stöter man på singularformer till subjekt i pluralis. "Huru många *är* icke bland oss, som födde långt opp i fasta Landet, aldrig sedt siön", kan han utropa (18). Eller rent av säga: "De *ä* rädda för" (34). Han skriver *skal* och *sku* för skola, liksom *sa* och *dra:* "påmin dig hwad David sa" (28), använder *inte, lite, mycke* på samma sätt som i sina världsliga skrifter och då och då *te* i stället för att: "fruktar i morgon te dö" (18). Att han inte skyr lånord från både franska

och latin är också det en frihet från regeltvång. Han kan skriva "tempererar det ena med det andra" och i samma predikan: "En mänska, som på siuksängen efterhand får familiarisera sig" (12).

De med slösande frikostighet inströdda högtidliga bibelcitaten står oförmedlat tillsammans med helt vardagliga uttryck som "en smula motgång" eller "det war lagom härligit" (12). Vardagsspråkets rytm känns igen i ett par andra citat ur samma predikan: "Wågen slog öfver Skeppet, och Han sof. Det war en underlig Sömn det" och "Han [Jesus] har ofta fått wänta på dig han." Några utförligare utdrag ur början av en predikan på fjärde dag påsk 1770 (49) över texten "Lärjungarna kommo om natten och stulo honom bort, medan wi sufwo" (Matth. 28, 13) kan ge en föreställning om den ibland överraskande ledigheten i hans betraktelser, som också är intressanta för tidens syn på judarna.

"Judarne blefwo illa wid, de förlorade alla sina concepter, som man säger, när den wakthafwande Höfwitsmannen med sina Soldater kom löpandes frå Grafwen och berättade, hwad skedt war." De skämdes och kunde icke annat än se Guds finger i händelsen. "Men Hin Onde, som hade presiderat i alla deras andra Rådslag, förde ock klubban i detta." Judarna, som förut hade köpt Jesus för 30 silverpenningar, köpte honom nu för andra gången av Pilati soldater. "Här kunde man ge domare en nyttig läxa: men det är inte casus här på Skeppet Finland: Wi sku anwända denna Saken til någon annan lärdom. t. ex. Det kunde bli en fråga: Efter nu Gud af ewighet beslutat, at Frälsaren skulle dö för Mänskoslägtet, hwarföre har han just walt Judiska Folket til at begå alla dessa Missgerningar?... Judarne woro på den tiden det enda Folkslag, som dyrkade honom rätt efter Mosis lag, och kallades derföre Guds Folk, Guds Egendom m. m.; hwarföre utwalde då Gud dem, stackars Folk, til at samla förbannelser öfwer sig med wärkställigheten af sit egit beslut?" Detta var ett prov av Guds kärlek. "Den där stora hopen utaf dem, som förblefwo i sin upsåteliga blindhet, och som sedermera ynglat utaf sig det där olycksaliga Slägtet, som nu går ibland oss mit i Christenheten, föraktade och usle för hwars mans ögon, och äro et lefwande bewis om wår Relligions sanning; dessa ha til at tacka sig sielfwe, för deras lycka. — — — Imedlertid äro Judarna utan ursäkt på dome-dagen, emedan de utaf blott illwilja, hat och bitterhet bedrefwo Mordet på Jesus, och framhärdade, twärtemot deras motskrikande Samwete, i en upsåtelig blindhet och ondska. — — — Många har jag hördt förswara den satsen, at det war ingen konst för lärjungarna til at tro, efter de fingo hämta Läran ur första handen, efter de woro städse omkring Jesus, hörde honom dageligen tala och sågo hans mirakler; men wi, som måste titta åt Korset på så långt håll, det är intet underligt, om wi skulle ha något lite twifwels-mål och se lite snedt ibland. Men det där är illa resonnerat, såsom jag nu skal söka wisa." Från det judarna låg i vaggan, "pratade Mödrarna historier för dem, om en tillkommande stor Messias",

så att de fick en falsk tro på ett jordiskt Messiasrike. De kunde inte taga Jesus för annat än en profet, eftersom Moses, Elias och Elisa hade gjort liknande mirakel. Vi ser Jesus i Nya testamentets klarare ljus.

Wallenberg predikar långt ifrån alltid så direkt. Många och långa predikningar ägnas åt dogmatiska frågor och utläggningar av dagens texter. De lättas väl ofta upp av hans livliga inpass i stil med "Jo, wänta, jag skal strax wisa det" eller "saken skall bli så redig för er ... som hon är för mig" (3). Men det som kunde uppbygga åhörare på 1770-talet kan helt naturligt inte just anbefallas som förströelseläsning på 1960-talet. Stilen skiftar från gång till annan. Mera sällan lyfter den sig retoriskt, och då gärna med hjälp av den gamla bibelöversättningens vigda ord. Som exempel på denna stil med bibliska parallellismer och patetiska hänvändelser kan ett litet stycke ur en predikan på fastlagssöndagen 1772 (24) anföras: ... "ty han ser wägen men går honom inte: han har hielpen, men försmår henne: känner gropen, men skyr den inte. Blinde Usling, betrakta din Fara och bäfwa! Din otro skall icke göra Guds trohet om inte. Hans hotelser skola upfyllas. Du faller, och ingen ynkar dig. Du dör och ingen beklagar dig, du lider, och Frälsare finns inte mer."

Att större delen av de bevarade predikningarna har hållits för sjöfarande syns genast. Texterna väljs med hänsyn till åhörarna, likaså bilderna, t. ex. "liksom när man ser et wälbygt och wälregerat Skepp, så dömer man strax, at der warit och är en snäll hand wid wärket" (10). Tre av predikningarna ägnas nästan helt åt detta ämne (12, 13, 18). På söndagen Septuagesima 1770 hade skeppet Finlands präst verklig anledning att tala om hav och skepp. Den 23 januari hade fartyget råkat ut för en fruktansvärd storm, som genom Min son på galejan har blivit mer känd i vårt land än någon annan. I reseskildringen läser man: "Söndagen därpå höls en tacksägelse-predikan öfver texten IEsus sof i skeppet, då det stormade." Lyckligtvis har just den predikningen bevarats — det är den tidigaste och mest personliga (13). Att den måste tilldra sig vårt särskilda intresse, beror på de dramatiska omständigheterna vid dess tillkomst. Tyvärr tillåter inte utrymmet att den trycks i sin helhet. Inledningen eller Procœmium lägger ut Psaltarens ord "De som med skepp på hafwet fara och drifwa

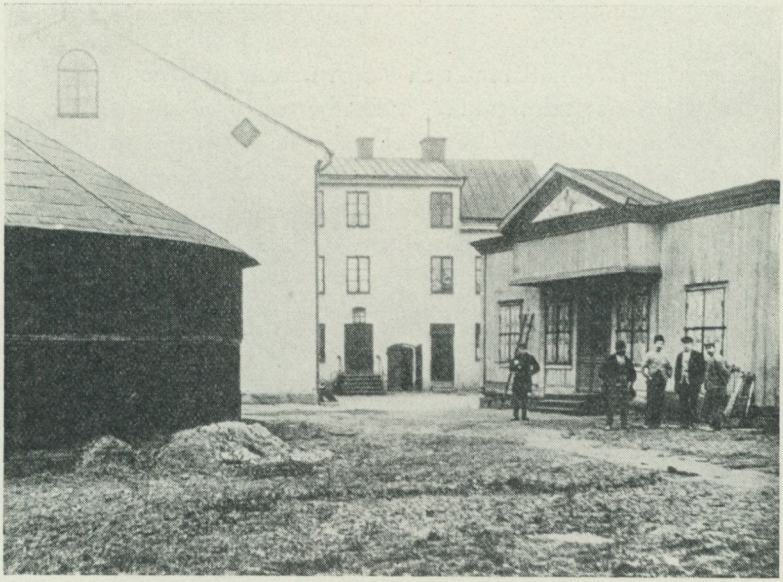

Norrköpings arbetarförenings gård. Den s. k. Rotundan till vänster och museet till höger. Båda byggnaderna rivna i mars-april 1890.

sin handel til siös; de hafwa förnummet Herrans wärk och hans underliga gerningar i det diupa" (Ps. 107, 23). I en tid av minskande bibelkunskap är väl psaltarstället inte längre så känt. Som kommendör Oscar Krokstedt har påpekat i en artikel i Dagens Nyheter 3/9 1960, hör det i England alltjämt till de bevingade bibelorden. Det ger Wallenberg anledning att tala om hur Gud stillar stormen. Men dessförinnan håller han en hel liten föreläsning om sjömanskap i bibeln. Han diskuterar var Ophir var beläget och om Davids med guld och ädla stenar lastade flotta letat sig förbi Kap ända bort till Indien eller om den, som Wallenberg själv anser troligast, har tagit genaste vägen över hamnen Ezeon Gaber vid Röda havets kust. Han tolkar psalmens ord så att handel och sjöfart är en i Guds ögon lovlig hantering men att "Flottors utrustning til Örlog är honom misshagelig". "Dawid talar här inte om Folk, som utrusta Flottor til Örlog, hwilka, inte nögde med at kunna mörda på fasta Landet, skicka tusendetals

wäpnade Barbarer längst frå Norden, til at anställa blodbad i en annan del af wärlden; ty deras förrättning är gudlös och straffbar, och Herran skall binda en ring i näsone på dem, at jag må bruka Skriftenes talesätt . . ." Wallenberg hänger sig här inte åt någon vikingaromantik, lika litet som Olaus Petri i sin Svenska krönika, men hans pacifism är eljes inte vidare sadelfast. De sjöfarande har tillfälle att beundra Skaparens allmakt och vishet. "De lära sig känna andra Folkslag och climat, allehanda obekanta och besynnerliga diur, wäxter, metaller, med et ord, de få se liksom en ny natur, och *förnimma* således mer än andre *Herrans wärk*." De lär också känna hans "gärningar på det diupa". "Ho kan se windar, som på afmätta tider blåsa beständigt åt en kant, ho kan se Hafwets wattu-wirflar under et ouphörligt kringlöpande fräsa och upsluka alt det som nalkas desamma, eller de så kallade wattuslangor resa sig förskräckeliga opp utur diupet och stiga ända til molnen: ho kan se is-berg, orkaner och stormar, utan at ropa: *Herrans gärningar äro underliga i det diupa!*"

I huvuddelen utlägger Wallenberg dagens evangelietext, som egendomligt nog handlade om stormen på Genezarets sjö och hur Jesus sov i skeppet. Också här får Wallenberg anledning att gå in på bibliskt sjömanskap. "Skeppet han for på, war et öppet Fiskare-Fartyg. Nog fans då stora Skepp; ty jag finner af Ap. G. 27: [37] at det Fartyget Paulus war på när han led skepsbrott, hade ombord inemot 300 siälar: men Frälsaren reste nu i en Insiö, där man brukade endast små Farkostar." Predikanten kommer sedan in på frågan om stormen på Genezarets sjö var naturlig eller anstiftad av den furste "som magt hafwer i wädret", besvarar den inte men slutar med en nykter anmärkning: "Nog utaf stormen war förfärlig och erfarenheten lärer, at stormar i Insiöar ofta äro farligare, än på stora hafwet."

Och nu kommer predikanten in på skeppet Finlands märkliga räddning med ord som varje läsare av Min son på galejan känner igen:

> Synnerligen ha wi sedt Guds finger i twänne tilfällen, de wådeligaste, kan hända, som nånsin några siöfarande iråkat. Wi [!] det första woro wi på wippen at drifwas på Land af wädrens wåldsamhet, och i det andra, som war ännu farligare, hotades wi at nedstörtas på en gång til Hafsbotten af en

den förfärligaste Störtsiö, som nånsin existerat i Hafwet, och en del utaf Er trodde sig redan begrafne i wågorna. Något hwar af Er lär wäl minnas den förflutne förskräcklige Tisdagsaftonen. Jag kan ännu inte se annat, än at det war et Mirakel, som skedde med oss. En siö, som i sit förfärliga framrusande kastar opp et ankar, bryter sönder bänkar och luckor, släpar bort med sig stockar Jolen och båt, hwilka woro fastsurrade med tiocka Linor, en så ofantelig siö kunde dock icke bortsläpa Er, som gingen löse och ledige på däcket. Det är ju et synbart underwärk. Stora tyngder, som därtil woro surrade, wräkas öfwer bord, men I, som knapt fingo tid at få händerne för Er, I blefwen alle bärgade. O du mägtige Gud, wi tacke dig, at du så nådelig äst, och trofast. — — — W[ärde] W[änner]. Jag kan aldrig förgäta detta Sorgespelet, huru wi stodo bleke och förwirrade i synen och bara starrbligade på hwarandra, utan at weta om wi skulle få lefwa eller dö. Herran är Förskräklig, när han wisar sin wrede i Pestilens, i Eldswådor eller i dunder och Blixt; men ännu förskräckeligare är han, när Han uppenbarar sit wälde på det diupa.

Till intrycket av en viss folklighet bidrar, liksom i Min son på galejan, flera ibland rätt drastiska ordspråk. Tre gånger inskärper Wallenberg hos sina åhörare vaksamhet inför det ondas allestädesnärvaro med talesättet "Där Wår Herre (resp. Herran, Jesus) har sin kyrka, har Satan sit Capell" (5, 14, 30). En gång gör han Gustav Vasas ord till sina: "Han will wäl at yxan skall gå, fast han inte altid sielf håller i skaftet" (14). Den egenkäre, heter det en annan gång, "skrapar, såsom man säger, all elden under sin Gryta". Stilen har ingenting av den gustavianskt förbindlige, vältalande Lehnbergs salvelse, men så mycket mer av de karolinska prelaternas strävhet eller de samtida väckelsepredikanternas för oss frånstötande realism. Döden och djävulen målas på väggen i all deras ryslighet. I den första av påskdagspredikningarna (44) har dödens verklighet bränts fast med mycket större skärpa än uppståndelsens visshet:

M[ina] w[änner] det är swårt, at se döden i synen, utan at blinka med ögonen. Det är ohyggeligit, at se et naket Benragel: Man kan intet utan rysning i bloden betragta en utholkad dödskalle; men ännu bedröfweligare Spektakel skulle det wara, til at se en halfförrutnad mänsko-kropp liksom lefwande af en hoper krälande oräkneliga matkar, som däruti bygt sit stinkande Wisterhus, likasom Simsons biswärm uti skrofwet på det döda Lejonet. Jag tycker at en sådan syn, en sådan betragtelse skulle kunna förödmiuka, späka det stolta mänskohiärtat. När jag får tag i ett pudradt, sminkat och utstofferat, högmodigt mänskokräk, wille jag ta'n wid armen och leda honom in i et Benhus: bättras han intet af det spektaklet, känner han ej igen sig där uti sine Gelikars ändalykt, så förbarme sig Gud! Han lär aldrig stå til at förbätras.

Med samma oförfärade saklighet målas synden. En gång berättas en hel liten sedolärande novell för att avskräcka åhörarna. Den verkar vara hämtad ur någon samtida roman, man skulle närmast vilja gissa på en engelsk. Herr skeppspastorn kan inte nog tydligt visa upp syndens följder för sina åhörare, som lockas av de vanliga frestelserna i land. Detta är den bittra moralkaka de får till livs (39):

Jag har läst om en Far, som hade en liderlig förlorad Son. Han wille dra hans hog frå krogar och horonästen: men huru bar han sig åt? Jo, i stället för at läsa honom inne, eller ge honom skarpa förmaningar, tog han honom med sig engång på et Lazaret, der en hoper utsupna och Veneriska Uslingar lågo i deras stinkande Elände. Han följde honom säng frå säng, lät honom wara ögonwittne til deras bedröfweliga skötsel och höra de samwetsstingande Ach och O! som deras Plågor afrykte dem. Mera gorde inte Fadren: han sa aldrig et ord: men Sonen gick bort, ryste och sökte ej mer hwarken Skökor eller liderliga klubbar. Hwad synes er om denna Försiktigheten? Jag tycker Fadren förtienar at beundras, Sonen at älskas, och bägge twå at efterföljas.

Det var ett språk som sjöfolk kunde förstå. Och skildringen var inte på något sätt överdriven. Helt kan inte Wallenberg förneka sina studier och världsliga intressen, men när han citerar någon av sina författare eller anspelar på antik historia, så gör han det lättfattligt och opedantiskt och nämner aldrig namnen på sina hedniska eller profana auktoriteter. I en predikan på fjärdedag jul 1770 (4) berättar han på tal om Achitophels förräderi mot David och Brutus' mot Cæsar:

David war här i samma belägenhet nästan, som Cæsar, då han blef mördad på Rådstugan i Rom. Han fan några af sina egna slägtingar med i complotten: dessa hade han hiärta, at göra motstånd; men då han såg en wid namn Brutus, hwilken han med stora wälgärningar gort til sin bäste Wän, komma sig med en mördardolk på lifwet, rörde det honom så mycket, at swärdet föll honom ur handen och han suckade bara: Brutus, Brutus, min bäste Wän är ock med, och därpå sönk han til Golfwet under sina Mördares hugg.

Så hade Wallenberg skrivit, men raderna har senare korsats över med grova streck. Han hade tydligen tyckt att hans berättelse ur antikens historia föll ur stilen. Till martyrhistorien snarare än till den antika hör det han har att berätta om Nero, "denna grymme Nero, näst Hin Håle det wärsta Odiur, som funnits på denna sidan om himlen, och som önskade, at alla hans undersåtare i Rom hade en enda hals på det han måtte få den glädien, att kappa hufwudet af dem alla med et och samma hugg" (44). Vad han nu

uppbygger sina åhörare med är emellertid en provbit ur de äldsta kristnas lidandeshistoria: "Bland andra maner til at pina dem, lät han gräfwa opp ur jorden halfruttnade Christna kroppar och surra en annan lefwande fast derwid, på det han skulle omkomma långsamt af stank och hunger." "Är det inte hiskeligt?", utropar han. Den raffinerade tortyren har gjort djupt intryck på honom. En och annan känner nog igen den från ett helt annat sammanhang, nämligen i Min son på galejan. Ungefär samtidigt som den andlige talaren förberedde sin predikan på påskdagen 15 april 1770, släppte sig den profane skribenten lös i en burlesk (men i grunden allvarlig) skildring av ett omaka brudpar som han hade sett vigas i Spangereids kyrka, medan Finland låg för ankar i Norge. En 18-årig pojke, som skulle förenas med en gammal käring, gav honom anledning till följande betraktelse: "Den stackars brudgummen, bunden vid sit gamla och kanske altför segsletna kärnge-skrof, förekom mig i samma belägenhet, som en del Christne Martyrer, hvilka berättas blifvit fast-surrade vid döda halfruttnade kroppar, för at långsamt plågas ihiäl af stank och köld." Utgivaren av Wallenbergs samlade skrifter trodde sig böra förvisa berättelsen ur den kristna martyrologien och hänvisade, som parallellstället i predikningen visar, i onödan till ett ställe i Eneiden.

När Finland seglar i Chinesiska Siön, får besättningen till livs en betraktelse om självkännedom (2). Här åberopas en visman från den hedniska forntiden: "Ingen wettenskap är mera angelägen, än sielfkänslan eller kundskapen om sig sielf. Så högt skattad war den bland de Gamla, at en wis hedning, som brukade til sit walspråk: *nosce te ipsum*, blef räknad för en ibland de 7 wärldenes wisa." I en odaterad predikan, där ämnet är själens sjukdomar (10), talas om en helt annan hednisk filosof, nämligen Diogenes, som får tjäna som varnande exempel på högmodet: "Den gamle smutsige Philosophen, som satt i sin Tunna, war likså högfärdig, som den mägtige *Alexander* på sin Thron." I samma stycke om högmodslasten citerar Wallenberg för ovanlighetens skull några ord från en svensk författare, dock utan att nämna hans namn: "at jag må låna orden utur en Gammal Mans Bref, De äro så högmodiga, at de ogärna åka i vagn, därför at kusken sitter framför

dem, och gå nödigt i kyrkan därför at Prästen har högsta stället." Citatet återfinns i Carl Gustaf Tessins En gammal mans bref till en ung prints, (1, 1756, s. 64): "Han åker ej gerna i wagn; ty Kutsken sitter fram för honom. Och, ho wet, om han ej går nödigt i Kyrkan emedan Prästen står högre, än han." På ett känt epigram av Stiernhielm anspelar Wallenberg i en odaterad predikan (34), där det talas om "att et wist diur stundom ofredar månan med sit gläfs: af oförstånd och kitslighet".

Den intressantaste litterära anspelningen förekommer i långfredagspredikningen 13/4 1770 (nr 41): "En namnkunnig Man, som war stenblind, har skrifwit öfwer det förlorade och återwundna Paradiset det skönaste Poem, som wärlden ännu sedt." Hans namn nämns inte, men i marginalen står *Milton*. Detta märkliga uttalande, som väl visar att Wallenberg kände Miltons stora kristna epos på engelska, tycks strida mot det kritiska omnämnandet i Min son på galejan, där författaren säger att han inte vill vara "så grof, som Milton, hvilken i sit Förlorade Paradis försäkrar, at alla fältgevär, synnerligen muskedundrar, mörsare och canoner, blifvit giutne i afgrunden och skottstälde af dieflar". Invändningen förefaller ha legat i Voltaires säck innan den kom i Wallenbergs påse — alldeles som Kellgrens kända skämt med Milton i noterna till Man äger ej snille för det man är galen. Den höga uppskattningen av Milton var säkert inte tomma ord utan trots den lilla reservationen ärligt menad. Det bevisas av ett säreget parti i den några veckor tidigare hållna predikan på fastlagssöndagen 25/2 1770 (22). Det är en celest bataljmålning, som utan ringaste tvivel har inspirerats av striderna mellan det godas och ondas makter i Paradise lost. Stället är utan motstycke i predikningarna. Här släpper sig predikanten för en gångs skull lös i korta, dramatiska satser:

Här et Fälttog. Frälsaren går i spetsen och upmanar alla mänskor at gå honom efter. På andra sidan stå upstälte i en förfärlig Slaktordning Satan, Synden, Döden och alla Helfwetes Troll, oräkneliga och förskräckeliga. Den gamle eldsprutande drakan förer befälet. Gud, änglarna och de afsomnade Helgon skåda därpå neder från högden. Frälsaren swänger sin blodiga Fana: Striden börjas: Naturen skakas utaf Förskräckelse. Dieflarna bäfwa och fly. Den segrande Försonaren jagar dem tilbakas i mörkrets tiutande Boningar och bomar til Helfwetes Portar. Paradiset öpnas: Himmelen jubilerar och Människones Son.

De hittills gjorda utdragen och citaten har avsett att ge en föreställning om predikningarnas stil och anknytningarna till den profana litteraturen. Att behandla dem ur rent teologisk synpunkt, tillkommer den teologiska sakkunskapen. Här kan bara ges några antydningar om Wallenbergs inställning till de religiösa och moraliska frågorna och i vilken mån en förskjutning kan ha skett, sedan han hade beslutit ägna sig åt prästämbetet.

Rent formellt indelas predikningarna i tre delar, nämligen inledning eller Procœmium, avhandling och Usus (tillämpning). Inledningen utgår från ett annat bibelställe än dagens text, ofta hämtat ur Gamla testamentet, även ur Tobie bok, vars auktoritet försvaras (9). Den avslutas nästan alltid med Fader vår, något som är egendomligt för äldre svensk predikan och som på sina håll har fortlevat in i våra dagar. I predikan på första söndagen i fastan 1770 (25) lästes i stället G. psb. 291:3, och påskdagen 1773 (46) sjöng församlingen påskpsalmen G. psb. 168. Avhandlingen är enligt gängse bruk strängt disponerad i underavdelningar. De flesta predikningar har försetts med latinska motton, vanligen distika, som kanske är av Wallenbergs egen hand och som sammanfattar innehållet.

Wallenberg visar sig vara strängt ortodox, och hans renlärighet skulle kunna bestå provet inför varje domkapitel. Människans naturliga fördärv är för honom en aldrig bestridd trossats. Han skulle kunna göra samtidens beundrade predikant Abraham Petterssons ord (1757) till sina: "Intet så uselt kreatur som menniskan gifwes til under solen. Oren i aflelsen, wederstyggelig i födelsen, jämmerfull i sin lefnad, och uslast i sin död." Redan i vaggan har människan "en ond och fördärfwad natur", förklarar han (10). Utan att vara förförda av andras tal eller exempel visar barnen "tecken till åtskilliga Laster, arghet, afundsiuka, hämdgirighet o. s. w. Den ena ungen ser den andra få en bit; strax är han tillreds at misunna honom den, skriker och will ha den ifrå honom. Nekar Modren honom något, som han fått ögonen på, så stampar han rifs och slåss. Detta öfwertygar oss, at ondskan är i sielfwa naturen, at wi äro fördärfwade kräk frå moderlifwet..." Synden är därför huvudtemat. Alltefter dagens text utmålas och bekämpas egenkärlek, högmod, otukt, girighet, tvivel,

melankoli etc., ofta stereotypt nog, men när det gäller fylleri, svordomar och gäckeri med den heliga skrift med kraftiga färger från den dagliga erfarenheten. Lasten, förklarar han en gång (31) "är en wana, at göra ondt, liksom dygden är en wana, at göra godt. Man är inte dygdig för det man gör en eller annan god gerning: Intet heller är man lastfull, för det man gör en eller annan synd. Det är föroftandet af saken, som gör oss till et dera." Sedan ger han exempel på olika slags syndare. Om en "Fyllehund och krakelmakare" heter det: "Skäms han för sit söliga Lefwerne och ogillar det, så har hin onde inte fått gremman på honom, men faller han ofta i samma last, sätter han en ära uti, at dricka andra öfwerända och wara brutal, då är han under diefwulens ok." För oss, som känner tidens förkärlek för bibelparodier och Wallenbergs egna försök på området är det pikant att ta del av vad han som präst har att säga om saken. Flera gånger vänder han sig mot sådant gyckel. Djävulen har, säger han en gång (26), ett sätt att "missbruka skriften, som ej sällan är gängse ibland oss: det är till at blanda bibliska termer bland sina infall och raillera med Skriftenes språk. En synd, som anses för en oskyldig qwickhet, men är snörrätt stridande mot 2^{dra} budet och förolämpar Guds egit H. Majestät." (Se också nr 38.) I en annan predikan från 4/3 1770 (25) ser det ut som om Wallenberg skulle skjuta in sig på vissa bestämda mål. Den onde anden hjälper, säger han "wissa Qwick-hufwuden, beaux-Esprits, hwilka, för at wisa sit snille och få fram et infall, på et så kallat artigt sätt missbruka Skriftenes Språk. En wiss Monark etc." Vad han har menat med denna endast antydda hänsyftning, är inte gott att säga. Knappast har han siktat på själve upplysningsmonarken, Fredrik den store. Troligen ämnade han här lämna ett exempel ur den äldre historien.

Ibland ger Wallenberg förmaningar om andaktsövningar, bordsböner och gott uppförande i kyrkan. Vi bör alltid tacka Gud för födan, säger han (35) — "det är hedniskt, te gå till och frå bordet utan at läsa", ty "det är genom bordsböner allena, som wåra måltider differera frå fänadens". Men "långa böner har Fr[älsaren] aldrig recommenderat". Man skall inte skämmas över sin gudsfruktan, säger han en annan gång (33), men "icke är det Guds

wilja, att du skall ständigt hänga öfwer en bok, läsa och be: icke är det Guds wilja, att du hela dagen skall knäppa händerna, och wänta att Födan skall rägna dig omedelbarligen i munnen". Wallenberg varnar för överdrift och utvärtes fromhet. "Icke är det en rättskaffens ödmiukhet, att man, såsom Phariseerna fordom gorde, antager Gudaktiga miner, talar spakfärdigt, hänger hufwudet, kläder sig enfaldigt, suckar och korsar sig öfwer all ting: Ty sådant är Skrymteri — — —" (29). Förmaningen påminner om de ord som Anders Elfving riktade mot vissa oarter: "Intet har jag bett er göra det, hänga med hufvudet, gråta högt och tjuta eller häfva er som fä, när I kommen i kyrkan." En eftertrycklig lektion i gott uppförande under gudstjänsten ger Wallenberg ombord på Finland 31/3 1771 (45):

— — — at under Gudstiensten sitta i någon oskicklig ställning, kasta Foten på knät, stöda hufwudet på armbogarna, wiska med andra etc., passar sig aldeles icke på et rum, där h[eliga] saker has för händer, och där man står uti Guds åsyn.

Icke heller bör man

komma oklädd eller smutsig i Guds hus. Den som med Papper i örlockarna eller med orena stöflar och Sporrar gör sin upwaktning hos en förnäm Herre, kan ju aldrig bli wäl mottagen: Huru kan man då hysa mindre wördnad för alla Herrars herre, den store H[elige] Guden. Utwärtes renlighet är liksom et tecken til den inwärtes, och den som är sölig i kläder och lefnadssätt, är merendels likså sölig i sinnet och hiärtat. På samma sätt anser jag ock för en synd, undantagande i Siukdomar, til at sitta med hatt eller mössa på hufwudet, ty Paulus har förbudit detta på et ställe, och förordnat at ingen, utom Qwinnor, må biwista Gudstienst med betäkt hufwud.

I sina predikningar mot synden tar Wallenberg djävulen och helvetet i flitigt bruk. Det är svavelosande avskräckningspredikningar, där helvetets eviga kval utmålas så hiskligt att man tror sig höra en Linderot, en Tollesson eller Elfving dundra från predikstolen.

Hwarest Helfwete, hwar detta de ogudaktigas ohyggeliga Plågo-hus, är belägit, öfwer jorden eller under, därom förmå wi ingenting raisonnera, aldenstund Skriften tiger i den delen: Men at det ges, det weta wi, och Gud nåde den Siäl, som inte tror det, förrän hon får erfarat! Gud nåde den, som ej tror et Helfwete, förrän eldslågorna bränna wissheten in i hans öfwertygelse. (23, jfr 22.)

Om djävulen, hans skepnader, göromål och annat utbreder sig predikanten med största sakkunskap, t. ex. på första söndagen i fastan 4/3 1770 (25). I skriften omtalas han än som lejon, än som drake, än som orm. Han är som kameleonten, som varje timme sägs ombyta skapnad. Han har en väldig makt och otaliga underhavande osv. Ett av djävulens förnämsta göromål är att utbreda tvivel. Följaktligen måste predikanten så mycket han kan bekämpa tvivlare, och han gör det utan skonsamhet. Han far ut mot "usla naturalister och Fritänkare", som nekar att tro, bara därför att något övergår "wåra swaga förwirrade mänsko-begrepp" (1). Jesus har under sin levnad och efter sin död varit ett motsägelsens tecken, och i vår tid har han lidit gensägelse av "alla kättare och willoandar, Fritänkare [,] Atheister o.s.w." (5). Djävulen vränger och förtyder skriften genom "kättare och swärmeandar", heter det på ett tredje ställe (26). Mycket tydlig adress har angreppet i två predikningar på Finland. Djävulen vränger skriften på samma sätt som spindeln suger "förgift ur samma Blomma, som Biet hämtar sin honung. Härutaf kunne wi sluta, hwad slags Andar det måtte wara, som en tid biudit til därhemma, at tolka Skriften och kringsprida sina Uppenbarelser" (25). Den utpekade andeskådaren kunde nog lätt kännas igen — i marginalen står hans namn: *Swedenborg*. I den andra predikningen (44) tillåter sig Wallenberg att direkt nämna det. Uppenbarelseboken är en skrift som måste läsas med andliga ögon. Det är en "Bok, där alt mänsko-förnuft stakar sig, en Bok, som har gordt flera dårar än Swedenborg".

Att en rätt luthersk präst med all kraft måste kämpa mot katolikerna, är givet. Så gör också Wallenberg på flera ställen. Han polemiserar mot deras lära om de goda gärningarna: "Huru mycke bedra sig icke då en hoper papistiska Christna, som inbilla sig at Himelriket kan köpas med sielfgorda goda wärk?" (15, även 16, 48). Övertron påstår han en annan gång vara "en lämning, en öfwerrest efter Papisterie och munke kloster" (25). Och slutligen anklagas katolicismen för sina religionsförföljelser: "En del öfwerdrifna nitälskare, i synnerhet Chatoliker, påstå at Christna Relligion bör fortplantas med eld och swärd, där intet annat hiälper. Till den ändan ha wi sedt dem i flere wärldenes delar anställa de

Ostindiska kompaniets fartyg Finland. Oljemålning av konteramiral Jacob Hägg efter förebild av O. Ärres kopparstick (avb. s. 121). Sjöfartsmuseet, Göteborg.
"Finland" byggdes på Stora stadsvarvet i Stockholm 1761 och var på 50 läster, hade 150 mans besättning och förde 30 kanoner. Första resan till Ostindien anträddes i februari 1762 och sista resan därifrån avslutades i Göteborg den 31 juli 1781.

grufweligaste blodbad, som ej allena wanhedrat mänskligheten, utan ock satt en ewig skamfläck på Christna namnet" (14).

Judarna sparas naturligtvis inte heller. Det framgår redan av de utförliga utdrag som har gjorts i det föregående ur en predikan på fjärde dag påsk. Wallenberg inskärper där, delvis ordagrant, vad han hade sagt på fastlagssöndagen, att judarna var utan all ursäkt för mordet på Jesus (22, även 23). Denna beskyllning är som bekant ett viktigt inslag i antisemitismen. En annan vanlig beskyllning uttalas i en predikan över 2. Konungabokens femte kapitel om Gehasi, Elise Tienare, som var ett "stort Exempel på Girighetens skadeliga påfölgder": "Girigheten war nationens hufwudlast" (27). Det behöver väl knappast nämnas att den kristne predikanten vänder sig mot judendomen, icke mot judarna som ras.

Efter alla dessa citat kan man fråga sig: vart har då den unge resenären Jacob Wallenbergs ljusa frisinne tagit vägen? Finns det då ingenting här av tidevarvets rationalism och tolerans? Man kan svara: ganska litet, men det finns! Av ett uttalande i en predikan på midfastosöndagen 21/3 1773 (36) att döma skulle man vänta mera. Predikanten utlåter sig här: "Tänker hufwut rätt först, så går wäl hiärtat efterhand på des sida, ty Omwändelsen är et wärk, som altid börjas i Förståndet." Men bibelns auktoritet kunde inte rubbas. De kristna sanningarna fick inte betvivlas. Wallenberg skulle aldrig som hovpredikanten Israel Geringius ha kunnat hylla tvivlaren Thomas som en tänkare, som ville ha bevis och grunder. Tvivlaren klandras, om han så är en Jesu apostel.

> Och i sielfwa wärket, hwad hafwen I wäl att inwända häremot, annat än det Thomas hade, neml. det, att I ej sielfwa sedt saken? Men huru swag är icke denna Er förskansning? I hafwen icke heller sedt; om jag får lof låna Exempel ur wärdsliga historien; I hafwen icke heller sedt Carl den tolfte eller Gustaf Adolf; men månne de derför inte warit till, månne I derför twiflen cm Sanningen af desse stora hiältars bedrifter? (21).

Vissa svaga ansatser till rationalism finner man nog ändå i de olika uttalandena om underverk och mirakel. En så utpräglat nykter natur som Jacob Wallenbergs kan inte helt förneka sig. Underverken får inte smusslas undan, eftersom vi har bibelns ord om dem. *Men de sker inte längre.* "Han [Gud] tar oss intet i håret

och drar oss, som han gorde med Paulus: ty det war en utomordentlig händelse, hwartil Gud hade synnerliga afsikter då" (30). "Underwärk, Änglasyner eller andra utomordentliga händelser", förklarar han, "äro numera ej att wänta" (7). Han säger också varför. "Fordom, då Mirakler behöfdes at utwidga en i wäxten warande Tros-lära, brukade Gud ofta öfwernaturliga medel. — — — Men nu förtiden, då Liusastakan är uptänd och Trosfaklan lyser klart öfwer hela wärlden, nyttiar Gud sällan annat, än naturliga medel til at göra de ondas Råd om intet" (4). I en predikan på midfastosöndagen 29/3 1772 (35) går Wallenberg utförligt in på miraklen. Han vill inte veta av naturliga förklaringar till undren — botandet av sjuka, uppväckandet av döda etc. Tvivlarnas förklarande av Lazari död som en dåning, avvisar han med utropet "Härliga bewis!" Vidare gendrivs deras påstående att också profeterna har gjort under. De gjorde undren, säger han, inte genom egen utan genom Guds kraft. Och de under som utfördes av Simon magus och trollkarlarna i Egypten var inte övernaturliga utan hade sina orsaker i tingens natur. "Gud allena kan göra underwärk." Bibelns vittnesbörd och de kristna trossatserna kan och får inte betvivlas. "Detta kan synas mångom orimligt eller obegripligt: men det är imedlertid Guds rena ord, och wi få inte neka det, fast wi ej förstå" (26). Trossatserna om jungfrufödelsen, treenigheten och Kristi gudom kan icke fattas av det mänskliga förnuftet, "ty om de woro begripeliga, woro de icke längre Gudomliga — — —" (38).

Till eld- och vattenprov förhåller sig Wallenberg på liknande sätt. Dessa "äfwentyrliga prof" får inte begäras av oss; vi skulle då handla lika oförnuftigt som Petrus, när han ville gå på vattnet. Att djävlar nu för tiden kan sätta sig i besittning av människor, vill han inte förneka. Han förklarar först att det vi kallar "*Manie* eller dårhus-krämpan" är något helt annat, nämligen en naturlig sjukdom, och säger slutligen: "Frågas nu, om ock denna diefla-Besittningen denna tiden existerar? Jo, wi ha exempel därpå, ehuru mycke sällsynta" (25). Och en annan gång: "Sådana lekamliga Besättningar äro wäl sällsynta nu för tiden; men de hända likwäl understundom" (31). Wallenbergs inställning till vanlig vidskepelse är särskilt intressant.

"Hos allmogen, och äfwen i Catechesen", säger han i en predikan på Finland 4/3 1770 (25), "hör man talas om Skogsrå, Siörå, Löfjerskor, trollpackor, TomteGubbar m. m.; men jag påminner mig aldrig sedt desse namn i Skriften. Det mästa af detta tör wara diktade Sagor, men så böre wi dock icke neka alt: ty at dieflarne gå omkring och söka rof, wisar oss Ap. Petrus, och af det föregående ha wi sedt, huru de kunna antaga åtskilliga Skeppelser, wi må då kalla dem, hwad wi wilje, TomteGubbar eller dieflar, Skogsrå eller Spöken etc."

Wallenberg återkommer till folktron och söker då lämna ett slags förklaring. Får man lita på hans dateringar, så skulle han ombord på Stockholms Slott två söndagar å rad ha sagt ungefär samma sak (23/2, 1/3 1772, nr 19, 24). Om han inte av förbiseende har angett det ena årtalet oriktigt, så förefaller det troligast att han har hoppat över sin utläggning första söndagen och nästa söndag gett sina åhörare del av omarbetningen. Hans egenartade mening om goda och onda andar har då fått följande lydelse:

Men denna Läran om onda och goda andars inflytning på oss behöfwer utredas i grund. Jag skall biuda till at göra den tydlig, om I will wara upmärksamme. At det ges andar eller någon sort mellanwarelser, som äro mindre än Gud och fullkomligare än människor är en sanning, som äfwen Förnuftet sannolikt kan finna: ty hwarföre skulle Gud skapat så stora ofanteliga rymder, om där inte wore någonting i dem, och man skulle owärdigt inskränka Guds allmagt, om man påstode, at han inte har något annat, än den synliga kropparnas wärld at syslosätta sig med. Därföre har ock denna satsen warit antagen hos nästan alla Folkslag på jorden. Hos somliga ha de warit kända under namn af Sylpher; hos Somliga ha de blifwit kallade genier, hus gudar o. s. w. Hos Judar och Christna heta de änglar och dieflar, och wåra hedniska Förfäder hemma ha tykts utmärka något dylikt med deras Tomtegubbar, Elfwar, Rår m. m. Det qwittar mig lika om ni will kalla dem Andar eller små fina omärkeliga kroppar. Nog utaf jag tror de existera och ha inflytning på oss.

Ännu en gång kommer Wallenberg in på vidskepelse. Med anledning av dagens text, Jesus frestas av djävulen (8/3 1772, nr 26), säger han: "På den Grunden tör ock en widskeplig allmoge kommit på den Inbillningen, som ofta är gängse bland enfalldigt folk, at man kan förskrifwa sig till h. onde med sin blod, och andra dylika okunnighets foster. Uti Nürnberg — Luthers Bläckhorn etc."

Wallenberg visar sig inte heller som predikant vara alldeles främmande för tidens curiositas naturalis. I procœmium till en predikan på midfastosöndagen 29/3 1772 (35) ger psalmen 95 (Jag lyfter mina händer upp till Guds berg och hus) anledning till

en liten naturhistorisk föreläsning om skapelsehistorien, syndafloden och bergens uppkomst. Bergen, säger han, skapades på samma gång som allt det övriga. De är nyttiga på samma sätt som benen i människans kropp genom att "styrka och hålla de lösare delar tillhopa". I "den allmänna willerwallan" vid syndafloden blev bergen troligen "wräkta ur sit Läge". "Ty man har funnit Snäckor, fiskeben och andra underliga ting, som höra endast till watturiket, ofwan på de högsta bärg och äfwen hela hundra famnarna ner i Jorden, hwilket är tydeliga spår af en allmän rubbning." Ett annat tidsdrag är nyttosynpunkten, som likaledes kommer fram hos Wallenberg, om också ganska diskret. Typiska för tiden var sådana predikningar som Arvid Gradins "Gudaktigheten befordrar en allmän lycksalighet" och Carl Fredrik Mennanders "Gudsfruktan som et medel til enskild och allmän Sällhet". Under upplysningen visade sig t. o. m. gudsfruktan vara nyttig till mången god ting. Den ökade nativiteten, minskade barndödligheten och hämmade emigrationen, påstods det. Hur mycket Wallenberg annars ivrar för just sådana sociala mål, så frestades han aldrig att uppträda som socialreformator i predikstolen. Emellertid framhåller också han att gudfruktighet kan vara till nytta. I en odaterad predikan (33) säger han om gudsfruktan att dess huvudsakliga förmåner är andliga men att "hon är äfwen i wärdslig måtto en gagnelig Sak". Han hänvisar här till en tidigare predikan, där han skulle ha talat om "Gudsfruktans nytta i lekamlig måtto; men det skedde då i anseende till alla i gemen, eller så wida den befordrar ett Lands wälmåga. . ." Den är icke bevarad. Nu visar han hur gudsfruktan befordrar timlig välgång 1) för alla i gemen och 2) för var och en i synnerhet. Under punkt 2) visas hur den a) förskaffar oss allt gott folks kärlek b) medför "en utmärkt wälsignelse och synbar drygsel uti nyttjandet af Guds Gåfvor" och c) förskaffar oss ett tryggt och förnöjsamt sinne. (Citatet kan visa den enligt tidens sed ytterst noggranna dispositionen.) Ett annat kärt ämne för det sena 1700-talets andliga skriftställare var välgörenheten. Också detta ämne är föremål för Wallenbergs utläggningar, men alltid utan sentimentalitet och aldrig med den motiveringen att vi skall göra gott för vårt eget välbefinnandes skull.

Från Jacob Wallenbergs sista tid i Mönsterås finns också två likpredikningar bevarade (11 och 43). I anslutning till en predikan den 25 januari 1778 (11) har han jordfäst "i Lifstiden ärlige och beskedelige dannemannen Anders Danielsson på Björnö". Som han själv med egen hand har antecknat i dödboken, hade Anders Danielsson avlidit efter ett svårt fall under en skenande häst omkring 62 år gammal. I anslutning till Davids 51 psalm, 10 vers: "Lät mig höra glädje och Frögd, att the Ben, som Tu förkrossat hafver, måga frögda sig" talar förrättaren här om "Förkrossade Bens Frögd i nöden och i Döden". Den andra likpredikningen kan tillsvidare inte närmare dateras. Man vet alltså inte mer än att den döda har varit en kvinna, som efter "en långsam tärande krasslighet" har avlidit, efterlämnande make. Texten är hämtad ur Jobs bok 17, 14: "Förgängelsen kallar jag min Fader, och Matkarna mina Moder och mina Syster."

Är den traditionella bilden av den glade, pokulerande skeppsprästen med sina mustiga skämt oriktig? Nej, säkert inte, men kanske behöver den retuscheras en smula. Den Herrans tjänare som höll efter besättningen på tre ostindiefarare och skeppare och bönder i sin småländska församling var inte bara en sträng botpredikant och allra minst en torr pedant. Men sekreteraren i dryckesklubben Runio Sacrum var lika litet en tanklös skämtare. Skrapa litet på den lekande ytan, så framträder moralisten och rent av predikanten. Vad är slutet på kapitlet om havsvargen i Min son på galejan annat än en predikan! Först exemplet: "Huru gick det med den stackars Corydon, en älskvärd yngling, som skulle bli föräldrarnas glädie! Han ville resa: modrens tårar ledsagade hennes afskeds-kyss, och fadren sade: Min son, haf *Gud* för ögon! — Corydon kom til Cadix: for därifrån med svidande bränne-märken af en oförsiktig kättia: blef återställd: anlände i China: försyndade sig å nyo: skal jag sägat! Corydon dog — Corydon, en älskvärd yngling, som skulle bli föräldrarnas glädie, träffade döden i en hednisk famn, lik en täck blomma, hvilken, rotstungen af en giftig aspis, falnar utaf och försvinner mitt i des hoppfullaste morgonstund." Sedan tillämpningen: "Uslingar! Ömkans-värde haybröder! Hvi plåcken I rosor på en buska, där I nyss fingen sönderrifna händer! Wällusten undergrafver lifvet,

såsom mullvaden trädet: betrakter hayens ändalykt och bäfver!" — Detta är helt allvarligt. Och apostrofen till läsarna är inte mycket olik dem man finner i de riktiga predikningarna: "O! m[ine] å[hörare]. Betrakter dessa Exempel och bäfwer —" (27).

Hexameterhymnen till "det Höga Väsendet" i Min son på galejan är ett helt allvarligt, högstämt inslag i reseskildringen. Och prästen spelar med litet varstans i boken, om man läser noga — alltid omtalad i tredje person. När besättningen går i land i Norge, hotar han dem som begår "felaktugheter" med offentlig kyrkoplikt och rycker stråken ur hand på några som börjar dansa med de norska bondflickorna, fastän de skall följa en död kamrat till hans sista vilorum. Han predikar flera gånger nykterhet eller i varje fall måttlighet. Han tycker att det är "ömkeligt, at en värd vill mäta sin heder efter gästernas större eller mindre rus". Han anser att dryckesdueller bör straffas på samma sätt som dueller med vapen: "Jag vet inte, hvilken syn är mäst ömkansvärd, en slagen vältrande sig i sin blod, eller en drucken i sina spyor." Hur stämmer nu detta med dryckesvisorna i boken? Svaret ger författaren själv: "Saken är bara den, til at kunna dricka med smak. Förr i wärlden söp man sig full på gammal ren bondska: nu finner Ni, det sker wittert och belefvat. Mycket vunnit på den goda sidan!"

Mot fritänkare eller "våra så kallade *starke andar*" ivrar Wallenberg också i Min son på galejan. Bidevindseglaren, som simmar mot strömmen, ger honom anledning att moralisera: "Biblen är för gammal, därföre duger han inte: siälen begripa de intet, altså är det kroppen som tänker: Helfvetet är en tusendårig fabel, til at skrämma en widskepplig Allmoge; och hvarföre skulle de gå i Kyrkan, så länge det är så allmänt? En Gud vilja de väl ha, men kunna ej tåla den, som folkhopen dyrkar — Härliga Philosophie!" Men vidskepelsen får sin beskärda del i partiet om malefiten, som skrockfulla matroser anser båda storm. Det finns alltså många och väsentliga likheter mellan Wallenbergs andliga och världsliga författarskap. Men man får inte gå förbi en viktig olikhet: någonting av den friska toleransen i de tidigare skrifterna har ändå kommit bort. När man har läst de olika utfallen mot katoliker, sekterister och judar, så kan man inte tro att det är samme man

som i en *tryckt* korrespondensartikel vågade lägga fram så förbluffande frisinnade åsikter som i de ofta citerade raderna: "Det är ju David, som sagt: Prises HErran på alla tungomål! — — — Hwarför ser man då icke Synagogor i Swerige? Hwarför får icke Catholiken bränna waxljus, och förtjena himmelriket med goda gerningar, inom wåre gränsor? Hwad skulle det skada oss, at Qwäkarn sutte och drömde på en bänk, allenast han gåfwe Kejsaren, hwad Kejsaren tilhörer."

Till slut återstår en fråga att besvara eller åtminstone att ställa: stod den unge prästens liv i strid med hans lära? Han talar ett par gånger öppet om saken. Till sådana som åstadkommer förargelse räknar han i en predikan ombord på Finland "alla de Präster och Lärare, som deras Ämbete til wanheder, föra et oheligt och förargerligit Lefwerne i Församlingen, rifwa ikull om Måndagen hwad de upbygt om Söndagen, och Predika mot de Laster, som de efteråt kunna sielfwa upsåteligen begå — — — En drucken Präst, som skriker emot fylleri, eller en snål, som dundrar löst på girighet, lär ej kunna wänta mycken frukt af sin Lärdom" (38). Något liknande säger han nästa år, men han tillägger: "Guds ord är likt en diamant, som behåller sitt wärde, antingen den bäres af en ren eller oren hand. Det har sin inwärtes anda och kraft med sig! Prästen må wara ond eller god, endast han lärer rätt efter Skriften" (19; jfr 30). Och ett halvår före sin bortgång varnar han sina församlingsbor att löpa efter den eller den prästen eller överge sin församling för en annan, därför att Guds ord skulle förkunnas bättre där, ty "Guds ord är en Penning, som gäller lika i hwars mans hand" (20).

Wallenberg var fullt medveten om att han hade tagit kappan för brödfödans skull. Eller som han en gång lär ha sagt blivit "insparkad i den heliga hopen". Men han visste också vad som fordrades av honom. Strax innan han ordinerades till präst, skrev han till vännen Lindblom: "Förskräckelige fastetid! Jag ser förut, hwad krig Prästen får med köttet." När Wallenberg ägnar en predikan på Finland åt ämnet självkännedom, så talar han inte tomma ord. Det är gamla tankar han här lägger fram: — — — "wid noga eftersinnande läre wi finna, at wi hwar och en ha någon wiss Favorit-synd, som mera härskar hos oss än andra,

någon wiss hufwudbögelse, som wi ha swårt wid at öfwerwinna" (2). Fyra år tidigare hade han med sin vanliga ärlighet öppnat sitt hjärta för Lindblom i ett långt brev. Han avhandlar där ämnet "Selbsterkäntnis" och söker efter det han kallar sin huvudpassion. Han finner att eftersom "wällust och nögen göra det mästa intryck på min gäsande blod, så är jag fallen att tro, det dessa äro min hufwudbegärelse." Det är nog egen, dyrköpt erfarenhet som talar ur en predikan i fastan på skeppet Stockholms Slott 14/3 1773 (32), där predikanten talar om att vi aldrig blir kvitt svaghetssynder och att omvändelsen inte kan förändra kroppen, vars "retlighet til Synd är qwar, så länge warm blodsdroppa fins i honom". Att döma av de många ändringarna har detta stycke synbarligen skrivits med vissa svårigheter, kanske därför att ämnet berörde honom själv nära. Wallenberg var från början ett världens barn, impulsiv och varmblodig. Men han hade också en mer än vanlig beslutsamhet och viljestyrka. Med prästrocken tog han också på sig ansvaret. Allt tyder på att han så småningom fann sig i sitt prästmannaöde. Min son på galejan var nog avskedet till den ohämmade livsglädjen. Men de ändrade åsikterna är inte bara betingade av ändrad levnadsställning. En dragning åt konservatism följer ju gärna med åren, man må beklaga det eller inte. Förskjutningar i Wallenbergs åsikter kan märkas inte bara på religiöst och moraliskt område utan också i politik. Han som i tidiga år hade hyllat frihetstiden i de kända orden "Parti är fria staters lif" kom snart nog att bekänna sig till Gustav III. Ett vittnesbörd härom finner man också i en predikan på påskdagen 16/4 1775 (47), alltså strax innan Wallenberg på allvar skulle återvända till sitt land. Ett långt stycke i inledningen har korsats över; kanske befanns det alltför aktuellt eller stötande för oliksinnade bland befälet. Mot den svarta bakgrunden av den gångna frihetstiden, då ett "högmodigt Folk wille resa sig et sielfswåldigt Babel", då egennytta, partisplit, hungersnöd och sjukdom rådde, lovsjunger predikanten i bibliska tongångar en ny tids alla välsignelser: "Owädersdagarna äro förbi, och Solen har åter börjat upskina på wår Swänska himmel. Sälla under en Wis och Fridälskande Salomon, ha wi fått insamla wåra kärfwar med glädie" osv.

Inför de motsättningar mellan profant och andligt, gammalt och nytt som en första granskning av Wallenbergs predikningar har blottlagt kan man erinra sig några nästan profetiska ord som den 18-årige studenten skrev i ett förut citerat brev: "Jag tror, att en och samma bögelse alldrig kan behålla högsta wäldet beständigt hos någon människa, utan jag menar, att den ändrar sig med åren, och att hwar ålder har sin egen. Således styras wåra gärningar af olika driffiädrar i wår ungdom, mannaår och ålderdom." Men Jacob Wallenberg rycktes bort i de kraftigaste mannaåren och nådde aldrig ålderdomens svala höjder. "Lifstrådarna räcka ej längre, döden klipper wäfwen neder och gör oss däraf den sista skortan, jag menar dok och Swep kläder" (8).

Wallenbergs skrifter citeras efter texten i Svenska vitterhetssamfundets upplaga, 1928—1941. Predikningarna har numrerats efter sin plats i bandet. — Litteratur: Hofrén, Manne, Skalden Jacob Wallenbergs mönsteråshem (Kalmar läns fornminnesförenings meddelanden, 41 (1953), s. 45—67); Nordén, Arthur, Det nya Norrköpingsmuseets föregångare (Norrköpings Tidningar 23/11 1946); Leufvén, Edvard, Upplysningstidens predikan, 1917; Wifstrand, Albert, Andlig talekonst, 1943; Krigström, Erik, Norrköpings första offentliga museum, i Norrköpings museum, berättelse över verksamheten 1949, s. 181—250.

EN ARKITEKTS RESA I VÄRMLAND

av Gösta von Schoultz

Den 19:e Juli reste jag hemifrån i akt och mening att söka min utkomst i verlden, d.v.s. Carlstad, ty det är målet för resan." Med denna litet säregna formulering börjar en anteckningsbok, skriven av en ung man hemmahörande i Uppland. Hans namn var Magnus Isæus, och han var född 1841 som son till en komminister, sedermera kyrkoherde P. U. Isæus. Efter slutad skolgång hade han studerat till arkitekt vid konstakademien och sökte nu arbete och praktik. Läsaren kan med skäl undra, varför just Karlstad utsetts till mål, men det har sin lätt förklarliga orsak. Den 2 juli 1865 utbröt nämligen en förödande eldsvåda, som lade så gott som hela denna stad i aska. Även om man i äldre tid var rätt van vid sådana bränder i landets många träbyggda småstäder, väckte omfattningen av Karlstads brand stort uppseende, och hjälpaktioner av olika slag kom snart i gång för dess återuppbyggande. För en ung arkitekt kunde det därvid bli många arbetstillfällen, och Isæus resmål är därför naturligare än det i förstone kan tyckas.

I anteckningsboken, som nu äges av Nordiska museet, kan man dag för dag följa honom under hans resa och vistelse i Värmland under sensommaren och hösten 1865. Värdet av hans notiser förhöjes av de många skisser och teckningar, som beledsagar texten och som i många fall utarbetats till vackra akvareller. En del av dem finnes nu i Värmlands museums ägo. Kanske man t. o. m. kan säga, att det är teckningarna som utgör det förnämsta innehållet i boken, ty när Isæus kom till Värmland var han som nämnts en ung och oerfaren man utan särskilda förbindelser, och vad han därför har att berätta om Karlstad och de platser i landskapet han

besöker är väl inte så märkvärdigt och ger inte så mycket nytt. I det stycket har skildringen snarast sitt intresse som exempel på en ung arkitekts gesällvandring för 100 år sedan, och de anspråkslösa och delvis hårda villkor, under vilka den företogs, kan inte undgå att förvåna en mera bortskämd nutidsmänniska.

Innan vi bläddrar vidare i dagboken, bör kanske ytterligare några ord sägas om författaren, som ju senare kom att bli en av våra mer kända arkitekter. Efter värmlandsresan fortsatte han sina studier, sökte men fick inte platsen som stadsarkitekt i Karlstad, praktiserade hos arkitekt Axel Kumlien och blev e. o. slottsarkitekt 1868. Vid Gustavsbergs porslinsfabrik var han under ett antal år dessinatör och gjorde för övrigt åtskilliga mönsterritningar för olika konsthantverksområden. År 1876 svarade han för den svenska avdelningen på världsutställningen i Philadelphia, och samma år började han egen verksamhet. Han har ritat åtskilliga bostadshus i Stockholm och andra städer. Mest känd har han blivit genom byggnader sådana som Sturebadet, Norstedts tryckeri på Riddarholmen, Skandias hus vid Mynttorget m. fl. Han deltog livligt i planeringen och utarbetandet av ritningarna till Nordiska museets nya byggnad vid Lejonslätten och var för övrigt ledamot av museets nämnd från dess tillkomst 1880 till sin död. Hans förmåga togs också i anspråk för diverse festarrangemang i tidens stil, t. ex. vid Nordenskiölds hemkomst med Vega, vid Uppsala universitets 400-årsjubileum 1877 och liknande. Han blev professor vid Tekniska högskolan 1882, men hans verksamhet som sådan blev relativt kortvarig, enär han avled redan 1890, alltså vid ännu ej fyllda 50 år.

För att återgå till dagboken börjar den med en skildring av kanalresan från Stockholm till Karlstad med avbrott för landbesök bl. a. i Vreta kloster, där författaren avslöjar sig som en tidens son utan större förståelse för värdet hos medeltida skulpturer och helgonbilder, "alla förfärliga att skåda". Bättre fångar han då livet ombord, och glimtarna från båten med dess besättning och passagerare har en speciell tidscharm. Man erinrar sig att anteckningarna nedskrevs blott ett trettiotal år efter Almqvists Det går an, som ju också skildrar en kanalresa. Samma atmosfär av idylliskt äventyr vilar över båda skildringarna. "Så påkom i

Söderköping en fru med sin dotter, en vacker och ung flicka; vi blefvo också bekanta, d.v.s. på en ångbåt hälsar man god morgon, språkar under dagarna samt tar godnatt af hvarandra på aftonen. Anledningen till bekantskapen var en skämd biffstek. — I dag tog jag afsked af dem på Ångfartyget Örn, som går på elfven samt diverse sjöar. Hon frågte äfven om jag icke hade lust att följa med till de vackra nejder hon ämnade besöka; hon har en landtegendom vid Glafsfjorden."

Framkomsten till Karlstad blev en chock för författaren: "— Der var i sanning förfärligt, gata på gata, qvarter på qvarter, idel murbitar och grushögar. Inga bränder eller halfbrända stockar och kol gåfvo tillkänna att det brunnit derstädes. Af hettan var gatan invid platsen der huset stått likasom remnad och ur dessa sprickor och hål uppvirflade fina rökpelare mot himmelen. Allting tycktes smådarra. Det föreföll mig som vore jag kommen till någon af städerna i Tusen och en natt och jag blef rigtigt rädd, jag skulle nedstörta uti någon fördold håla eller brinnande svafvelpöl. Willan hade kunnat vara fullkomlig om man inte här och der sett en tjocker patron komma klifvande. Rum var omöjligt att få, ett tält möjligtvis."

I staden kunde han sålunda ej få bo utan fick hyra utanför, åt Hammarön till. De första dagarna går åt att söka arbete, men han konstaterar snart, att det ej är så lätt. Han måste vänta på diverse personer, men under tiden gör han små utflykter till fots i omgivningarna. Så t. ex. besöker han en dag Östra Fågelviks kyrka och ritar av dess altare och predikstol m. m., likaså Hammarö och Grava kyrkor, vilkas byggnader och inventarier kommenteras i text och bild. Naturligtvis har han också titt och tätt ärenden in till staden. Skildringen av hamnen, inte minst vad som då utgjorde inre hamnen, dvs. Klarälvens västra gren upp till nuvarande residenset, verkar för nutida karlstadsbor och besökare i staden egenartad. Numera existerar ju ingen sjöfart i egentlig mening på älven, endast timmermosornas segling om vårarna ned mot Skoghallsverken krusar vattenytan. Men förr var här liv och rörelse. "Stadens hamn företer en liflig anblick. Ute på redden, Hammarö sjö, en skog av master, Hållander, engelsmän och gud vet hvad, inuti staden åter ångbåtar, 3:ne stora med master, Carl-

stad och Wermland kommo på en gång i afton, flera lågo der förut, deribland en Slesvigholsteinare. Staden har på intet vis småstadsnatur, man går förbi hvarandra utan att se åt sidan och gapa. För öfrigt gå herrarne i svart eller grå hatt samt de flesta behandskade. Wädret fortfar att vara regndaskigt och blåsigt. Inte ha de stackrarne för roligt som nu skola bo i tält. Likvisst se de icke ledsna ut; de undfägna hvarandra med caffe etc. på fältmanér kokadt i gropar på marken."

Efter att ha vistats i Karlstad över en månad utan att få något egentligt arbete beslutar sig Isæus att bryta upp och göra en fotvandring i landskapet. Det blir en delvis besvärlig utflykt, ensam som han var, utan nämnvärda pengar och därmed utan möjligheter att ta skjuts samt bo och äta ståndsmässigt. Men energi saknar han inte och vandringen genomföres planenligt.

Färden går först väster ut över Nor, där han noterar hur masttoppar och segel tittar fram bakom kyrkan invid Norsälven, en nu helt otänkbar syn som ytterligare bekräftar vattenledernas stora betydelse i äldre tid. Att i våra dagar upptäcka en båt på någon av Värmlands många sjöar och fjordar — Fryken, Glafsfjorden, Värmeln och andra — är ju en sällsynthet, men var förr en alldaglig företeelse.

De värmländska gästgivargårdarna får växlande betyg av Isæus. Numera står de i ett förklarat skimmer av romantik, men var i verkligheten uppenbarligen lika trista och tråkiga som många pensionat och småhotell av idag. I Borgvik är gästgivarrörelsen utlagd på turgång efter gammal sed. "Byn är stor och det egna bruket råder att gästgifverit hålls åtta dagar i hvarje gård så långt det räcker. Jag undrade också först hvarföre det utanför hvarje byggning stod en stolpe med jernkrokar på. En tafla hängs derpå då rörelsen är i den gården."

Bruksmiljön vid Borgvik, där järnbruket vid denna tid ännu var i gång, väcker minnen från författarens uppländska hembygd, och kyrkans vackra läge noteras av honom. Däremot tycks han ej ha besökt den, vilket var skada, då den med sina takmålningar

"Fördäckspassagerare mellan Stockholm och Carlstad." Akvarell av Magnus Isæus 1865. Värmlands museum, Karlstad.

K:C:B
WB.G

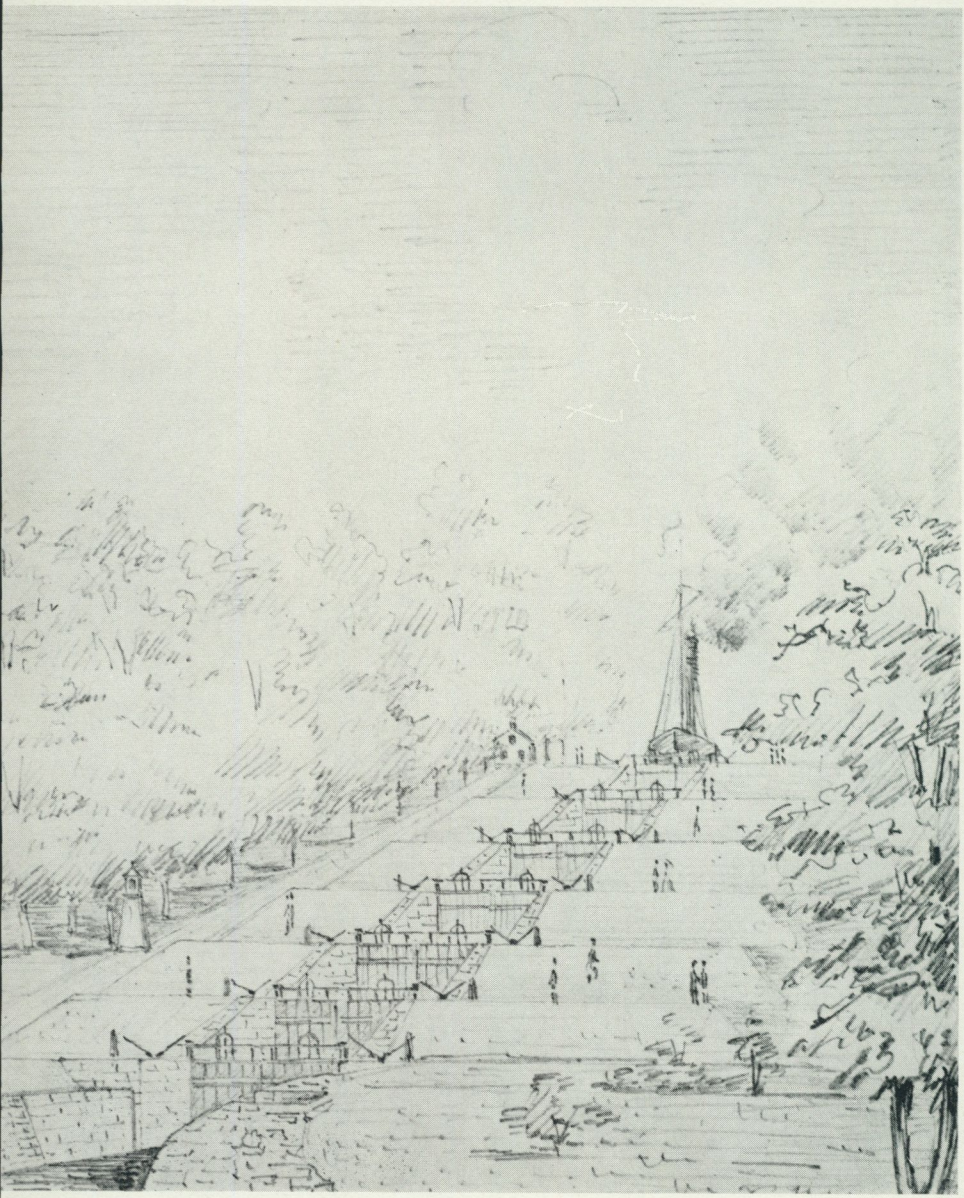

"Nedre delen af Bergs slussar". Teckning av Magnus Isæus 1865. Nordiska museet.

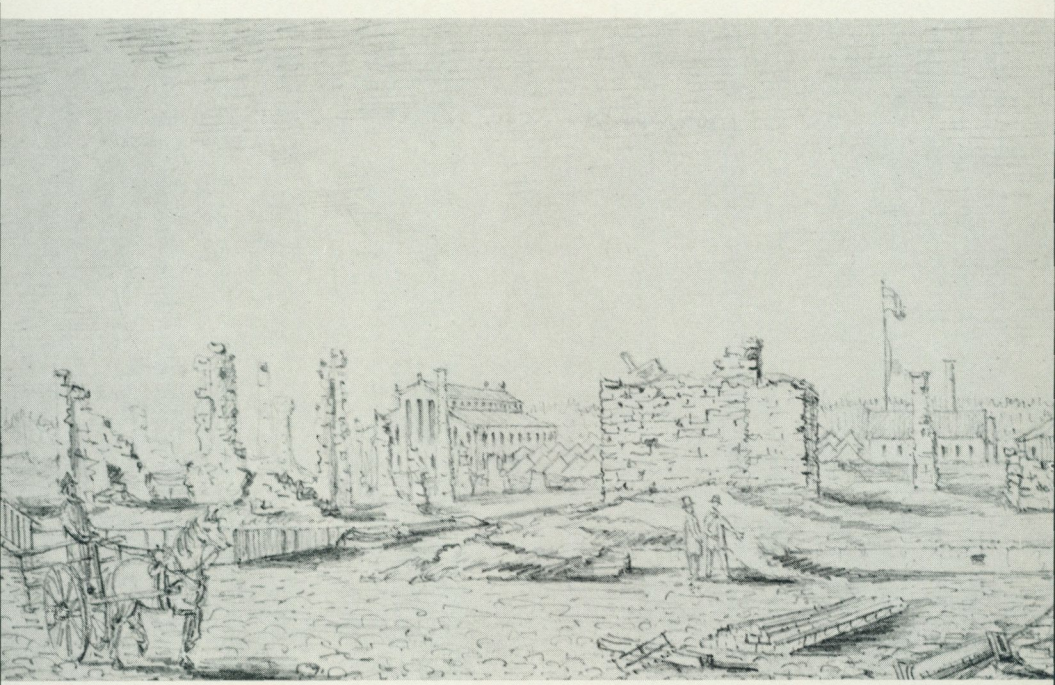

"Stora torget i Carlstad. Den 27 Juli 1865". Teckning av Magnus Isæus. Värmlands museum, Karlstad.

"Carlstad från Woxnäs-sidan". Den tornliknande byggnaden till höger invid älven är den s. k. Hybelejens kvarn, som raserades 1892. På motsatta sidan domkyrkan, biskopsgården och gamla rådhuset. Akvarell av Magnus Isæus 1865. Värmlands museum, Karlstad.

"Östra bron i Carlstad d 9/8 1865". På andra sidan bron skymtar gamla gymnasiehuset och domkyrkans torn. Akvarell av Magnus Isæus. Värmlands museum, Karlstad.

"På Clara elf arla en morgon. d 23/8 1865". Vittjande av nät. Akvarell av Magnus Isæus. Värmlands museum, Karlstad.

"På Clara elf särla en afton. d 28/8 1865". Ljusterfiske vid bloss. Akvarell av Magnus Isæus. Värmlands museum, Karlstad.

"Provisionella kök utom Carlstads Westra tull. d 27/8 1865". Akvarell av Magnus Isæus. Värmlands museum, Karlstad.

"En gata vid Sunne marknadsplats. d. 22/9 1865". Akvarell av Magnus Isæus. Värmlands museum, Karlstad.

från 1745 av Mikael Carowsky, sitt altare och predikstol m. m. från samma århundrade kanske är Värmlands till det inre vackraste kyrka.

Vandringen fortsatte västerut, icke utan prövningar. Det är knappt med maten och stundom får Isæus nu liksom också senare under resan sova ute i det fria under ett träd, tills nattkylan — det är nu den 31 augusti — driver honom in i en lada. Han passerar Stömne järnbruk och Sölje glasbruk utan att dock närmare beskriva dem. Trakten kring Glafsfjorden och Arvika föranleder honom till lyriska utgjutelser, fullt förståeliga än i dag, vilket däremot ej gäller hans önskedröm att här kunna anlägga en liten privat "borg med vallar och torn" (medan han däremot vid Vättern skulle skaffa sig en "villa i Italiensk styl").

Från Arvika går han vidare över Noreborg och passerar Eda skans, sedan 1813 raserad som befästning och först i våra dagar restaurerad såsom historiskt minnesmärke. Vid Charlottenberg är järnbruket i drift, och man håller just på att uppföra ett stationshus för den nyanlagda järnvägen till Norge.

Han passerar gränsen, vandrar till Kongsvinger men tar tåget till Kristiania och stannar i Norge totalt en vecka för att den 8 september åter komma in i Värmland, nu den södra vägen över Töcksfors och Holmedal fram till Årjäng. Den vackra naturen gör honom åter lyrisk, likaså Silbodals nya kyrka, byggd 1859, "den smakfullaste jag under resan sett", något som dagens läsare knappast är beredda att skriva under på. Kommentarerna blir i övrigt nu något mera summariska, kanske beroende på att författaren blivit trött och slitit ont. Pengarna är också trots en oerhörd sparsamhet i det närmaste slut, och han måste samtidigt med den ansträngande fotvandringen hålla fastedagar för att över huvud taget komma fram till Karlstad igen. När resan äntligen avslutats, summerar han: "Med 4 mils tillägg för vandringarne i Christiania har jag gått omkr. 52 mil, således med 3 100 steg på varje 1/4 mil och öfver huvud 1 000 onödigtvis tagna steg om dagen, har tagits 657 800 steg. Låt nu se hvad resan kostat —", varefter han gör en uträkning, där slutsumman för denna fjorton dagars vandring stannar vid 15:93.

Efter detta hade Isæus hoppats få resa hem, men tydligen har

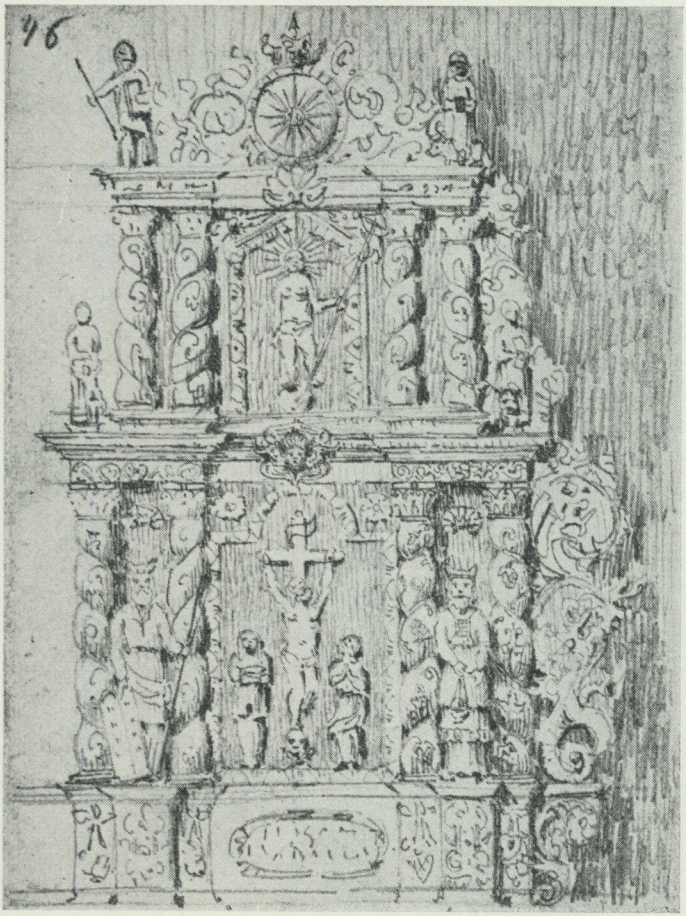

Altaruppsatsen i Östra Fågelviks kyrka i Värmland. Blyertsteckning av Magnus Isæus den 5 augusti 1865 i skissboken. Nordiska museet.

han ej fått möjlighet till det, och i stället för att tråkas ut i sysslolöshet, ger han sig den 20 september ut på en ny vandring, nu till Fryksdalen.

För att spara på krafterna börjar han denna gång med en ångbåtsresa från Karlstad uppför Klarälven förbi Grava kyrka till

Lyckan, ändstationen för Sveriges första järnväg, byggd 1849 för att förbinda Klarälvens och Frykensjöarnas vattenleder. På Fryken fortsätter han med en annan båt, Anders Fryxell, till Sunne, men när han köper biljett, blir "hela nöjet af resan förstört, den kostade 3 rd 90 öre. Uttryckande min förvåning deröfver, blef jag upplyst, att ståndspersoner betala mera äfven på fördäck. För sämre klassen kostar det till samma ställe icke mer än 1 rd 90 öre. Förbanna en sådan ordning." De vackra vyerna kommer honom emellertid att snart glömma förtreten, och Sunne tjusar honom med sitt pittoreska läge och den ståtliga kyrkan på höjden. "Sunne, en rigtig liten köping med 3 Handelsbodar, apothek, postkontor, buntmakare, svarvare, garfverier, och klädesfabriker m. m. ligger utmärkt behagligt. Professor Anders Fryxell stod på bryggan till sin prestgård och bugade för ångbåten af samma namn. Ju flere dagar jag nu kan vara borta och lefva på mindre än 85 öre, ju mer blifver förlusten i afseende på biljetten hulpen."

Han fortsätter ett stycke norr ut till Tossebergsklätten, det bekanta utsiktsberget vid Övre Frykens västra strand, men vänder sedan åter till fots förbi Sunne mot Karlstad till. För att ta igen förlusten på den dyra båtbiljetten sover han också under denna resa ute i det fria trots den sena årstiden, det har nu blivit slutet av september. "I går afton tog jag efter att hafva gått jemt 4 mil nattqvarter vid foten af en halmstack. Jag har icke frusit, likväl känner man sig icke så upphvilad som när man legat ordentligt. I förgår gick 2¾ mil. Wivre, papper, svafvelstickor, en cigarr, ståltråd och dricka har tillsammanlagt gått till 48 öre. I dag är jag ganska stelbent."

Några observationer av större intresse gör han inte under resan, men hinner dock notera de för Fryksdalens befolkning karakteristiska arbetsvandringarna, en motsvarighet till dalkarlarnas och dalkullornas resor till Stockholm och andra orter. "— Jorden lär vara mycket bördig men utvandringslustan har tagit så öfverhand att endast gamla gubbar, qvinnor och barn finnas hemma till jordens brukande. Både den fattige och rike bonden och bondsonen fara upp till Stockholm och Norrland om vårarne och komma icke igen förrän sent på hösten, många aldrig."

Efter en knapp vecka är han åter i Karlstad, och det är med

glädje han konstaterar att han nu kan få fara hem. Det blir samma kanalfärd tillbaka som vid utresan, och den 29 oktober är han framme i Stockholm efter närmare 2 1/2 månaders bortovaro.

För egen del måste Isæus ha betraktat sin värmlandsresa som misslyckad. Han fick ej det arbete han sökte och ej heller några för framtiden värdefulla kontakter. Av boken att döma levde han nästan märkvärdigt isolerad, och av den berömda värmländska gästfriheten fick han uppenbarligen mycket liten del. Till viss grad måste det ha berott på honom själv, då ju andra samtida skildringar överflödar av exempel på det goda omhändertagandet i prästgårdar och på herrgårdar av studenter och andra ungdomar på vandring. Läsaren av hans anteckningar har också anledning att beklaga förhållandet, ty det har som nämnts resulterat i att de blivit litet magra och torra, vittnande om att de gjorts av en utanför stående betraktare. Men därvidlag kompletterar teckningarna, sammanlagt ett 50-tal, och de senare utförda akvarellerna. Dessa har sitt givna intresse, särskilt som bildmaterialet från Värmland i äldre tid är tämligen fattigt. Herrgårdarna och bruken blev visserligen några år före Isæus avbildade i det stora litografiska arbete, som Franz von Schéele med biträde av Uno Troili och andra konstnärer gav ut, och landskapets kyrkor och fornminnen inventerades metodiskt och sakkunnigt 1866—67 av Nils G. Djurklou, men av de mer vardagliga motiv, situationsbilder, redskap, byggnadsdetaljer m. m. som Isæus i viss grad tar upp, finns det mycket litet. Det är sålunda trots allt skäl för den som forskar i värmländskt 1800-tal att ha Isæus lilla bok i minnet.

En utgivning i sin helhet av Isæus anteckningar har förberetts av landsantikvarie Björn Hallerdt, men har av olika skäl icke kommit till utförande. Hans renskrift och notiser till manuskriptet har legat till grund för denna uppsats.

"OPPOSITION C'EST CONSPIRATION"

Kring en kunglig snusdosa

av Carl-Fredrik Palmstierna

Våren 1960 mottog Nordiska museet i gåva en snusdosa av guld, som Vännerna förvärvat från herr Bo Påhlsson i Åhus. Denne hade 1959 ärvt dosan efter sin moster, som varit gift med ingenjör John Grahn, styvson till revisorn Carl Fredrik Järta. Ingenjör Grahn hade sex år tidigare köpt dosan på stadsauktion efter Järtas och dennes makas död. Carl Fredrik Järtas far var kaptenen Hans Gustaf Järta, vilken var ende arvinge till farbrodern, hovrättsrådet Fredrik Järta, född 1808 som den äldste i den ryktbare Hans Järtas andra gifte.

Snusdosan är otvivelaktigt en skänk av Carl Johan till Hans Järta. Den är 9,2 cm lång, 7,1 cm bred och 1,8 cm hög samt har på framsidan stiliserade akantusornament i upphöjd relief mot mattpunsad botten. Främst fäster man sig vid en infattad miniatyr föreställande Carl Johan, utförd på elfenben av Carl Gustaf Gillberg efter Gérards kända porträtt från 1810. Bröstbilden omges av fyra stora, briljantslipade brasilianska diamanter. På undersidan ses bland akantus- och lagerbladsornament en jaktscen i upphöjd relief på mattpunsad botten. Dosan är sannolikt gjord under tiden 1810—1820. Stämplarna äro otydbara, möjligen tyska eller österrikiska. Snusdosan företer likheter med den rikt sirade gulddosa som Carl Johan skänkte greve Herman Wedel Jarlsberg, när denne 1814 i spetsen för en deputation mötte vid gränsen, då kronprinsen kom för att i Kristiania mottaga stortingets trohetsed till Carl XIII.

Det kan på goda grunder förmodas att den praktpjäs, som Järta mottog av Carl Johan, förlänats vid något solennt tillfälle under kronprinstiden, ty näppeligen skulle Carl Johan som *konung* ha skänkt den granntyckte Järta en dosa med en bild av sig såsom *kronprins*.

"Det som mest fägnar mig", hade Hans Järta — han var då statssekreterare för finansärendena — skrivit vid underrättelsen om tronföljarvalet i Örebro, "är övertygelsen att under [Bernadotte], mer än under någon annan, herrar löjtnanter komma att förbliva löjtnanter". Givetvis syftade Järta med dessa ord på den bekante kungamakaren löjtnant Mörner. Till löjtnanterna kunde han emellertid även ha fogat statsråden och statssekreterarna. Onekligen hörde Hans Järta till de "besvärliga". Han ägde i rikt mått de egenskaper han tecknat i sitt memorial till 1809 års regeringsform: "det urgamla, aldrig utplånade och outplånliga svenska individuella lynnet av manlig stolthet utan övermod, av frihetskänsla utan yra, av sanningsnit utan svärmeri, av redbar verksamhet utan skryt och iver". "Högvälboren jakobin och ofrälse ultras" var Järta en motsatsernas man, som än arbetade natt och dag, än förföll till overksamhet, seende allt i nattsvart mörker och hotande att avgå som protest mot "dvärgarnas dumdristiga anfall". Hans vän och kollega statsrådet Adolf Göran Mörner ville karakterisera honom som "i allmänhet mera skicklig som oppositionskarl än som conciliateur".

Givetvis måste det slå gnistor vid beröringen mellan två så dynamiska personligheter som Carl Johan och Hans Järta. Den första konfrontationen utföll lyckligt. Det var när kort efter Carl Johans ankomst till Sverige statsrådet ansåg sig böra falla undan för Napoleons ultimatum och förklara England krig. Med klädsam blygsamhet undanbad sig den nye tronföljaren att deltaga i det avgörande sammanträdet, föregivande att hans ringa kännedom om landets resurser ej tilläte honom att yttra sig. Modestin var fintlig, men å andra sidan var det knappast ovälkommet för Carl Johan att beslutet ej var enhälligt. Ensam av alla röstade Järta *mot* krigsförklaringen. Initierad i det svenska näringslivet sedan den tid han, alltefter världspolitikens skiften, sålde järn och koppar för Falu bergslags räkning, ägde Järta skarp blick för ekonomiska realiteter. Tack vare honom kom också krigsförklaringen att stanna på papperet; han träffade i hemlighet överenskommelse med amiral de Saumarez, och under skydd av Englands eskadrar kunde import- och nederlagshandeln obehindrad fortgå till ömsesidig båtnad (jfr denna årsbok s. 101 ff.).

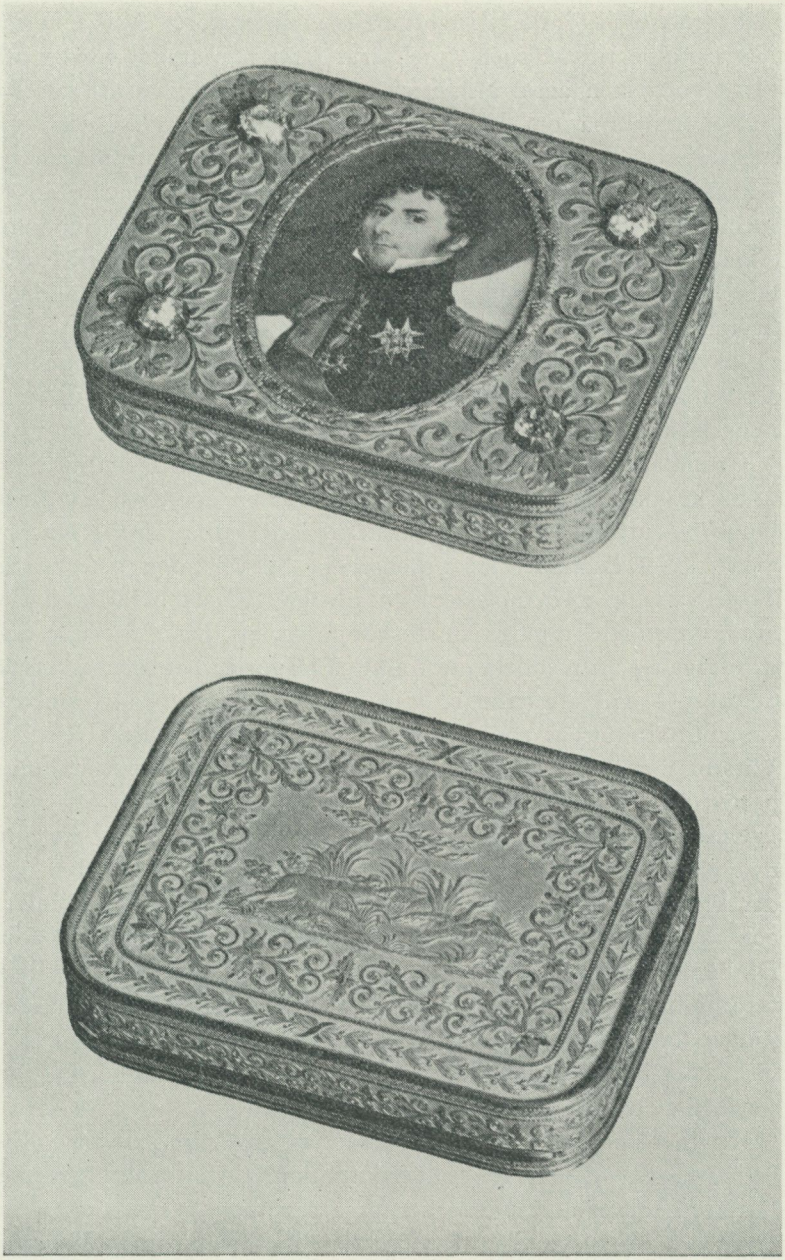

"Visst tror jag", skrev i februari 1811 litteratören Axel Gabriel Silfverstolpe till Mörner, "att Järta jämt har en fot färdig att kliva bort, men ännu åtminstone står han kvar, vartill kanske förhoppningarna om kronprinsen mycket bidraga". Redan en månad efter detta yttrande kom den första sammanstötningen — den gällde ingenting mindre än tillämpandet av den nya regeringsformens bestämmelser om regentskap vid konungens sjukdom. "Svag i alla hänseenden fastän tidtals mera eller mindre" var Carl XIII nu så skröplig, att ett regentskap befanns nödvändigt. Styrelsen borde i sådant fall utövas av statsrådet. Med hänsyn till de brydsamma yttre omständigheterna valde man emellertid att förordna den dådkraftige kronprinsen till regent med full konungslig myndighet.

Grundlagsfadern kunde naturligt nog ej förlika sig med en dylik kränkning av hans egen skapelse. "I en paroxysm av elakt lynne" — uttrycket är justitiekanslern Hans Gabriel Trolle-Wachtmeisters — lämnade Järta konseljen. Silfverstolpe betecknade Järtas avgång nära nog som en riksskada, men berättar även, att kronprinsen framfört sin förhoppning, att Järta ej skulle undandraga sig att meddela råd i viktiga frågor och att denne "lovat detta". — Till efterträdare som chef för handels- och finansexpeditionen utsågs epokens främste ämbetsman Gustaf Fredrik Wirsén, medan Järta 1812 drog sig tillbaka till landshövdingposten i Stora Kopparbergs län.

Under de närmaste åren, medan Järta var upptagen av sitt nya värv, förvärrades alltmer den finansiella krisen. Redan under kriget 1808 hade igångsatts stora emissioner av banksedlar, och på tre år hade sedelstocken stigit till närmare 24 millioner rdr. Då bankens metalliska kassa endast var 5 millioner, rådde alltså ytterlig diskrepans mellan denna och sedelstocken. Penningvärdet föll, sedlarna strömmade tillbaka till banken, och denna började inskränka inväxlingen. Med tiden ledde detta till en fortgående stegring av växelkursen på utlandet.

Krisen föranledde 1815 inkallandet av en urtima riksdag. Regeringen, som alltjämt stod under intryck av Carl Johans segerrika fälttåg, hade ej ansett erforderligt att vidtaga förberedelser, så mycket mindre som den var tveksam beträffande lämpligheten

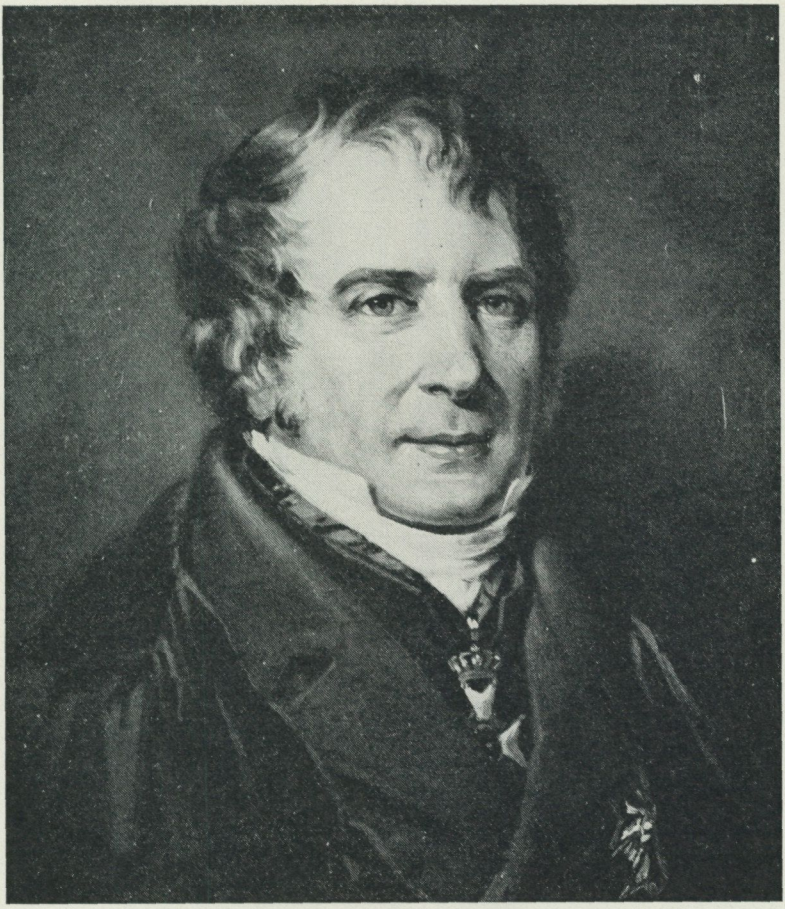

Landshövding Hans Järta (1774—1847). Oljemålning av J. G. Sandberg 1837. Foto Svenska Porträttarkivet.

av ingrepp. I en ström av memorial togo emellertid ståndеn upp de brännande frågorna. Omsider fick ett särskilt utskott i uppdrag att föreslå åtgärder för "den allmänna förlägenhetens" avhjälpande. Ur striden om dennas orsaker framväxte på kort tid en opposition, som krävde kraftåtgärder för att höja den inhemska produktionen och motverka import från utlandet. En samlande

gestalt blev "riksprosten" von Schwerin, som pläderade för "en ärlig opposition" — ett nödvändigt element i ett framåtskridande samhälle.

För Järta, som kände sig personligen ansvarig för den ekonomiska politiken, tedde sig oppositionen småaktig, inkonstitutionell, ja osvensk. Han förklarade för vem som ville höra på, att ständerna hänfallit till "ren jakobinism", att de syftade till terrorism, men att *han* i så fall skulle "bliva den värste Robespierre och komma till Stockholm med 80 000 dalkarlar, appuyerade med ryggen på Norge, att regeringen borde låta några huvuden springa för att bringa dem till sansning".

Lika litet som Järta såg Carl Johan riksdagsoppositionen med blida ögon. "Kronprinsen är ond på riksdagen för att det icke går där just som han vill", summerade Trolle-Wachtmeister. "Opposition, c'est conspiration" löd det omdöme som senare blivit bevingat. Och efter ständermötets slut (i september 1815) anmodade kronprinsen Järta att återtaga statssekreterarposten. Denne samtyckte men endast till att bli förordnad, ty han var ej benägen att lämna det angenäma landshövdingsätet för en befattning "som alltid varit svår och obehaglig". Med Wirsén ville han dock samarbeta och ansåg själv som sin främsta uppgift att "mocka undan de orena och illa digererade lemningarna efter rikets sist församlade höglovliga tjurar och kalvar".

Krisen, en utlöpare av efterkrigsdepressionen ute i Europa, nådde nu även handelshusen, som ett efter ett nödgades inställa sina betalningar. Två av de tre statsunderstödda privatbankerna (diskonterna) sågo sig hotade genom rusning av sedelinnehavare, som presenterade sedlarna till inlösen. Carl Johan ansåg väl, att institutioner, som voro utsatta för så täta skakningar, borde lämnas åt sig själva och regeringen ej "blanda sig i transaktioner mellan enskilda". Järta lyckades dock få honom att ingripa. För att hindra en ödeläggande krasch beslöt regeringen den 18 november 1815 att på vissa villkor utlåna en million rdr av statsmedel till de nödlidande kreditinstituten.

Det med en sådan framgång återupptagna samarbetet skulle emellertid inom kort leda in i en återvändsgränd. Konfliktämnet blev Carl Johans försök att styra växelkursen. Det har sagts, att

denne under hela sin långa bana led av en "formlig finansmani". Måhända funnes i riket, yttrade kronprinsen, tre hundra personer, som vore bättre militärer än han. Vad finansväsendet angick, stod han dock ej tillbaka för någon; det hade sedan länge varit föremål för hans särskilda studium. Bankosedlar betraktade han som skuldförbindelser av riksbanken, vilka rätteligen borde äga sitt fulla värde, eftersom banken ju var solvent. Problemet att återföra sedlarna till deras rätta värde vore politiskt; det var regeringens skyldighet att med alla medel söka bota det onda, särskilt som värdeminskningen reducerade såväl statstjänstemännens löner som statens inkomster. Prisstegringen berodde, enligt Carl Johan, på de utländska växelkursernas höjning; valutaförsämringen tillskrevs delvis manipulationer av vinningslystna spekulatörer. Finge dessa "agioteurer" obehindrat fortsätta sitt spel, skulle den svenska penningenheten förlora sitt värde, rättsordning och samhällsband upplösas och monarkien störtas. Liksom andra samtida härskare såg Carl Johan ett motmedel i försäljning av utländsk valuta till underpris.

I juli 1815 ställdes Guadeloupe-millionerna till kronprinsens förfogande, och nu inledde han i stor skala en försäljning av växlar till lägre kurs. Men redan efter några månader var man uppe i en summa av 110 000 pund. Inför denna hastiga utveckling blev Carl Johan betänksam. Den 7 december gav han order om försäljningens avbrytande för att istället ta sin tillflykt till påtryckningsmetoder. Börsen gav skenbart vika: officiellt noterades den av kronprinsen önskade kursen, men de verkliga avsluten gjordes till högre, varierande belopp.

Vad Hans Järta beträffade, var han i fråga om växelkursen oense med kronprinsen på nästan varje punkt. Han betraktade åtgärderna som konstlade och gagnlösa. Han ville ej heller gå med på att kronprinsen ägde rätt att utan vidare igångsätta eller avbryta växeloperationer, avsedda att påverka landets ekonomiska ställning. Tidpunkten för operationernas avbrytande var dessutom oläglig. En diskussion om "kursväsendet" hade bort äga rum i statsrådet. "Men nu finnes", klagade Järta för sin vän Wirsén, "ingen sak som ej avgöres i kammaren" (dvs. kronprinsens sängkammare). "Nu ena stunden är det statssekreterarens fel om

något föremål för hans befattning är i oordning, och andra stunden är han blott en maskin som endast skall tröska ur de få kornen i kollegiihalmen."

Sådan var bakgrunden till den definitiva brytningen. "Det dagliga och stundliga kältet kan jag omöjeligen underhålla" hade Järta skrivit den 7 december 1815. "Således undviker jag, lika mycket som de undvikas, dessa enskilda konferenser vilka leda till ingenting. Men någon dag i statsrådet blir jag uppbragt att prononcera mig, och jag önskar att då kunna hejda mig nog för att säga endast lagomt."

Den ominösa dagen kom den 1 februari 1816. Under en extra konselj höll Carl Johan denna dag ett anförande, som, för att än en gång citera Trolle-Wachtmeister, var fullt av de "uttryck av kraft och värma som äro *honom* egna och med den ordrikedom som också tillhör *honom* i högre grad än någon annan". Kronprinsen klagade över att han lämnades utan stöd; han vore oskyldig till fäderneslandets våda och önskade, att denna förklaring togs till protokollet för att rädda hans "heder". — "Blek som ett lik och stapplande på målet" reste sig då Järta för att replikera, att även han hade en heder att försvara, som han ej räknade för "en obetydlig sak". Han kritiserade skarpt försöken att styra växelkursen och betecknade dem som lekverk, skadliga för regeringens anseende. Det enda effektiva sättet att förbättra valutan vore att skapa bättre jämvikt mellan produktion och konsumtion.

Carl Johan hörde ogärna motsägelser i sittande konselj, men när den oböjlige Wirsén ryckte till sin kollegas undsättning, föll han undan. Efter timslånga diskussioner, varunder de övriga ledamöterna av statsrådet slöto upp på Järtas sida, beslöts, att regeringen skulle upphöra med påtryckningarna och växelkursen i Stockholm få reglera sig själv. Följden blev omedelbart att kursen steg.

"Storm den ena dagen och skakning den andra, som är värre än stormen; dödsjö utan kraft att föra fram eller tillbaka" — så karakteriserade Wirsén kronprinsens själstillstånd och dess inverkan på styrelsen. Motsättningen till de främsta finansiella rådgivarna var alltför skarp för att ej få följder. I mars 1816 fick Carl Johan äntligen Wirsén förflyttad till chefskapet för

statskontoret, visserligen blott ad interim. Åtgärden tolkades som ett närmande till det av riksdagen förordade ekonomiska programmet. Så betraktades den av Järta själv, vilken accepterat sin post endast under förutsättning att han skulle samarbeta med Wirsén. Efter dennes avlägsnande nedlade Järta sitt förordnande och återvände till Falun.

Hans Järtas avgång försvagade väsentligen regeringens auktoritet. Det var smidiga verktyg, icke kontrollanter Carl Johan ville ha. Genom sin självständighet hade Järta i hans ögon ej visat sig lämplig. Nu fanns ingen kvar som kunde lägga hinder i vägen för kronprinsens maktutövning. Det kan gissas, att det var efter Järtas dramatiska sorti ur statsrådet 1816 som Carl Johan fann lämpligt att soulagera honom genom att personligen förära den praktfulla gulddosa, varom här inledningsvis varit tal.

ETT PAR GUSTAVIANSKA GULDBRACELETTER

av Elisabet Stavenow

Sedan 1745 innehade Caspar Christian Liendenberg hallrättens privilegium att tillverka vissa metallarbeten, och 1754 hade han inte mindre än sex gesäller i sin verkstad vid Drottninggatan i Stockholm. Året därpå erhöll han kommerskollegiets tillstånd att under kontrollstämpel tillverka pukor och trumpeter av silver. Av hans tillverkning finns pukor som gjorts för hovet bevarade i Kungl. Livrustkammaren. Sitt tillstånd överträdde han emellertid med att också tillverka silverskedar. Från 1766 till sin död 1768 tillverkade han föremål i argent haché, dvs. av koppar som belägges med silver. Efter hans död övertogs verkstaden av hans

änka Christina, som 1772 anhöll att få bibehålla rättigheten att för hovet förfärdiga arbeten i argent haché. Hon drev verkstaden till sin död 1782.

Denne Caspar Christian Liendenbergs namn återfinnes inuti boetten på en av ett par braceletter, som Nordiska museet med Vännernas hjälp förvärvat under 1960. Braceletter är armsmycken, här medaljongformade, som vanligen fästes vid ett band och bars ett om vardera handleden. Dessa braceletter mäter 43 mm i höjd och 37 mm i bredd. De är av guld med en tunn ram omgiven av en tvärräfflad, dubbelt snodd guldtråd. Inom ramen på en opak glasskiva i wedgwoodblått ligger under glas på den ena bokstäverna PHB i guld, inflätade i varandra; deras betydelse är oviss, men de bör syfta antingen på givaren eller ägarinnan till braceletterna. Den andra har ett ornament i guld, sammansatt av de under den gustavianska tiden så ofta förekommande elementen fackla, koger, hjärta och blomsterornament. Det är precis samma typ av emblem, som brukar pryda locket på guldosor eller urboetter av guld. Braceletternas undersida är konkavt formad för att passa bärarinnans handled. Utmed undersidans långsidor finns fästen med vardera tio små hål, genom vilka smycket kunde sys fast vid ett band.

Tyvärr saknar braceletterna stämpel. Stilistiskt står de mycket nära liknande svenska arbeten och kan antagas vara svenska. En viss ledning kan vi få därigenom att det i den ena boetten är ristat med en nål: "Anno 1773 C. C. Lindenberg"; pikturen bär spår av att vara samtidig med dateringen. Av Liendenbergs kända verkstadsproduktion framgår, att han var en utmärkt hantverkare. Hans leveranser till hovet visar, att han hade ett visst anseende. Det är därför fullt möjligt att verkstaden kunnat utföra ett så utsökt arbete som dessa braceletter. Verkstaden var emellertid inte tillåten att stämpla eller sälja guldsmedsarbeten; kanske är braceletterna något som man förfärdigat för att skänka bort eller tillverkat olagligt; Liendenberg själv hade ju tidigare en gång utan tillstånd tillverkat skedar. Braceletterna är daterade fem år efter mästarens död, men eftersom änkan stämplade med makens namn, kan hon också ha utfört ristningen. Men nu är vi ute på gissningarnas område.

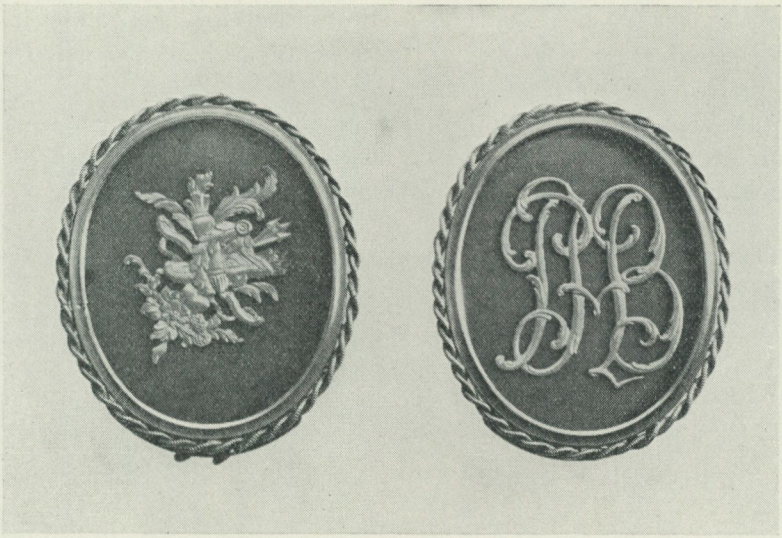

Gustavianska braceletter av guld med initialer och ornament av guld på blå botten.

Årtalet 1773 är tidigt för braceletter av denna typ. Ett par, som jämte mästerstyckeritning har publicerats i Svenskt silversmide, tillverkades 1790 av Hans Samuel Tesche. De har samma form och är prydda med samma slags vridna guldtråd runt om medaljongen. Monogrammen är av liknande typ. På Tesches mästerstycke finns dessutom en rad av pärlor inlagda innanför ramen. 1790 måste emellertid denna form betraktas som sen.

Damporträtt från 1700-talet visar att braceletter bars ganska ofta i högre kretsar. De kan vara formade som en knapp eller en oval brosch. Påfallande ofta har de medaljongform, innefattande en miniatyr eller ett monogram. De bärs fastsydda vid band, eller i vissa fall fästade vid flera rader pärlor. Ett porträtt av Anton-Rafael Mengs visar Maria Amalia Christina av Sachsen, drottning av Spanien, med braceletter fästade vid fyrradiga pärllänkar; i den ena bär hon en miniatyr av en herre. Drottning Juliane Marie av Danmark bär braceletter i tre rader stora pärlor på ett porträtt av Pilo. Men det var inte bara i de högsta kretsarna

som sådana smycken brukades. I juli 1797 antecknar Märta Helena Reenstierna i sin dagbok: "Jag satte perlor uti mina Brasselletter i stället för der varit sametsband."

De braceletter, som Nordiska museet förvärvat, bjuder på olösta problem. Som smycketyp är de relativt sällan bevarade, och för museets samlingar är de ett välkommet komplement.

Källor: M. Lagerquist, Argent haché — en illusion av gediget silver, i Rig 1951.
Svenskt silversmide III, Stockholm 1945.

DROTTNING LOVISA ULRIKAS TOALETTSERVIS

av Kersti Holmquist

Varje svenskt skolbarn får lära sig, att hygienen på 1700-talet stod rysansvärt lågt. Kunglighet och adel tvättade sig i handfat av en såskopps storlek och sökte neutralisera dålig odör med stark parfymering. Utan att vilja hävda en motsatt uppfattning — tidens starka intresse för skönhetsvård kan exempelvis ge en tankeställare — skulle jag vilja ge en förklaring till handfatets och även handkannans lilla format under 1700-talet. Den glädjande anledningen härtill är en gåva av disponent och fru Gunnar Björkman, ett utsökt litet handfat och kanna av förgyllt silver, tillverkade 1753.

I samband med 1600-talets måltider nyttjades handfatet för handtvättning — därav namnet. Även de goda sedernas högsta föredöme, Ludvig XIV av Frankrike, drog sig nämligen inte för att använda fingrarna, trots att gaffeln redan hade kommit i bruk. Handfatet med kanna ingick emellertid också i de magni-

Handfat med kanna samt kaffe- och mjölkkanna av förgyllt silver, vilka ingått i drottning Lovisa Ulrikas toalettservis på Svartsjö slott; handfatet och kannan är enligt stämplarna tillverkade år 1753 av Jonas Ronander i Stockholm, kaffekannan och mjölkkannan, vilka förvaras på Tyresö slott, är stämplade 1770—1771 av guldsmeden Robert Joseph Auguste i Paris.

fika toalettserviser av guld och förgyllt silver, som ingick som rekvisita i den högtidliga och grandiosa föreställning, som var den franske konungens "lever". I närvaro av hov och adel kunde den konungsliga morgontvagningen knappast bli någonting annat än en rituell ceremoni, och för en sådan fordras inga kärl av gigantiska mått. Modet med offentlig mottagning i sovrummet spred sig till samhällsskiktet närmast under kungahuset, ehuru det där givetvis försiggick i blygsammare skala. Det kända faktum kvarstår emellertid, att sovrummet inom den högre europeiska samhällsklassen under hela 1700-talet var ett sällskapsrum tillgängligt för besökare under de flesta tider på dagen och inrett med avsikt att exponera ägarens smak, rikedom och sociala ställning.

I denna representativa miljö ingick även handfatet och kannan som en del av den eleganta toalettservisen. Det finns ett antal franska damporträtt från 1700-talets förra hälft, där det sköna föremålet avbildas sittande vid sitt toalettbord, vilket även detta är ett exempel på 1700-talets uppfattning av sovrummet och toalettbestyren som lämplig miljö för ett representativt porträtt. På toalettbordet står — exempelvis på J. Aveds porträtt från 1739 av den tjugoåriga Mme Dupleix de Bacquencourt — handfatet med kanna på toalettbordet tillsammans med toalettaskar, borstar osv. Tvättkärlen är således en del av toalettgarnityret och till format och material samstämda med övriga delar av detta. I jämförelse med de stora porslinsfat med kannor, som förekommer under 1800-talets senare hälft, ter de sig verkligen små. De förra tillhör emellertid ett stadium, som sammanfaller med att sovrummet övergår till att bli ett strängt privat rum, och handfat, kanna, tvål- och svampaskar brytes ur toalettgarnityret och flyttas över till den ur hygienisk synpunkt mera praktiska lavoaren. 1700-talets eleganta små silverhandfat är således paradföremål, som måste hanteras försiktigt för att inte vattnet skall spillas ut på toalettbordet av ädelträ. De förutsätter nästan som komplement rustikare tvättkärl, placerade mer i skymundan av bostaden.

Men låt oss återgå till de aktuella föremålen — handfatet och kannan från 1753. Fatet har följande mått: höjd 4 cm, längd 31 cm, bredd 23 cm. Kannan är 19 cm hög. De är tillverkade av

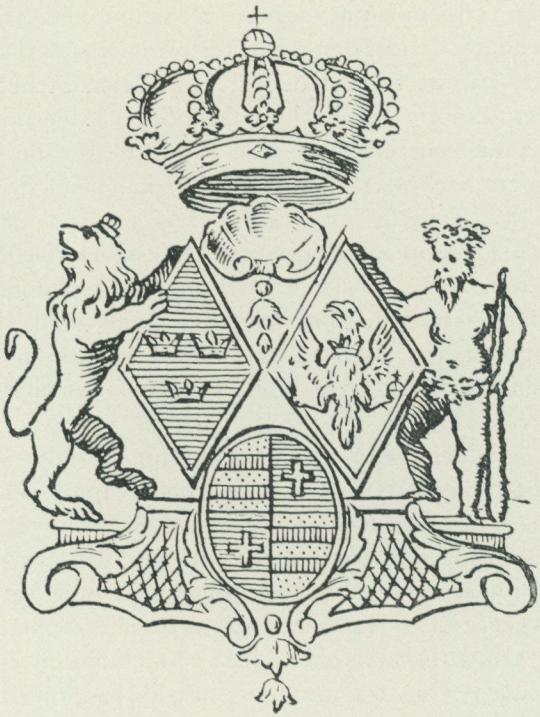

Drottning Lovisa Ulrikas vapen med tre kronor, den preussiska örnen och Holstein-Gottorps hjärtvapen, under kunglig krona och med Sveriges lejon och Preussens vildman som sköldhållare; vapnet förekommer på de fyra förgyllda silverpjäserna tillhörande drottningens toalettservis.

stockholmsmästaren Jonas Ronander, 1749—81 (86), son till guldsmeden i Visby Thomas Ronander och dotterson till stockholmsguldsmeden Andreas von Öijen. Ronander är en av våra skickligaste rokokoguldsmeder. I dessa arbeten är han ännu régencemässig vid utformningen av kannans handtag, men de mjukare linjerna på kannans balusterformade liv och fatets profilerade bräm pekar framåt i stilhänseende. Som helhet betraktat utmärker sig detta set för sina fina proportioner och sin förnäma enkelhet och försvarar väl sin plats på ett kungligt toalettbord.

Handfatet och kannan ärvdes med all sannolikhet av grevinnan Lolotte Stenbock, född Forsberg, efter prinsessan Sofia Albertina, och därefter har de tillhört den grevliga ätten Stenbock i flera generationer. Lolotte Stenbock, vilken Sofia Albertina som bekant betraktade som sin styvsyster, var jämte sin son prinsessans huvudarvinge. Sannolikt ingår fatet och kannan i den icke specificerade "Res Toilette" av förgyllt silver, vägande 780 lod, som är upptagen i boupptecknigen efter prinsessan. De har således betraktats som Sofia Albertinas ursprungliga egendom, och man har även ifrågasatt, om de inte kan ha varit en dopgåva, eftersom tillverkningsåret 1753 sammanfaller med prinsessans födelseår. Det på båda föremålen ingraverade vapnet har emellertid lett till ett annat resultat.

Vapnet, se bilden, består av två rutformiga sköldar med till heraldiskt höger respektive vänster trekronorsvapnet och Preussens hjärtvapen, en örn. Nedtill i mitten sitter en rundoval sköld med Holstein-Gottorpska ättens hjärtvapen. Sköldhållare är Sveriges lejon och Preussens vildman, den sammanhållande kartuschen är utförd i régencestil av internationell typ, och vapnet krönes av en kunglig krona. Denna "oheraldiska" kombination av vapen — symptomatisk för sin tid med dess heraldiska "förvildning" — leder dock in på ett visst spår. Det visar sig vid en undersökning, att vapnet är en av de variationer som nyttjats av drottning Lovisa Ulrika, född prinsessa av Preussen och gemål till Adolf Fredrik, den förste av dynastien Holstein-Gottorp på Sveriges tron. Jämsides med andra sigill — ett med trekronorsvapnet, ett med svenska och preussiska riksvapnen samt ett med trekronorsvapnet och den preussiska örnen, det senare av samma typ som ett av hennes exlibris — använder hon även ett sigill av samma utseende som det graverade vapnet, exempelvis i brev till greve Nils Gyldenstolpe. Till yttermera visso förvaras en stamp till ett endast ornamentalt sett olikartat sigill i Kungl. Livrustkammaren jämte en liknande stamp — dock med tre rundovala sköldar — samt en med svenska och preussiska riksvapnen. Vidare förekommer vapenkombinationen — med vissa variationer i kartuschens ornament — på tavelramar med drottningens porträtt målade av Roslin, Lundberg, Björk och Forsslund på 1770-talet.

Ett sökande efter handfatet och kannan i bouppteckningen efter drottningen — död 1782 — ger lyckligt resultat. "Uti en gammal Walnöte Toilette N° 13" på Svartsjö slott, där drottningen vistades mycket under sin änketid, förvarades följande föremål av förgyllt silver:

En Skål med Lock, öron och handtag	70 lod
Et handfat med kanna	74 d°
Et par ljusplåtar med lösa pipor	40 1/2
En rund Pouderask med lock	37 1/4
En aflång ask med lock	46 1/4
En Rund hög dito med dito	22 1/2
En dito mindre dito	22
En rund dito	21 3/4
Et par ljusstakar med lösa pipor	52 1/4
En hög pouderask med lock	30 3/8
En aflång dito	46 1/2
En lampa med tilbehör	43 1/2
En kaffekanna	45
En mjölkkanna	16 7/8
En tratt	3 3/8
Två Thée-skedar	4 1/2
En Thée-kettel	76 1/2
En mjölkkanna med lock	23 1/8
En Théedosa	18
En Oblat-Ask	6 3/4
Et Fat ..... ungefär	3 1/2

Post nummer två i förteckningen "Et handfat med kanna 74 d°" (lod) torde vara vårt handfat med kanna, eftersom vikten omräknad i gram är densamma i båda fallen sånär som på ungefär 5 gram, en mindre väsentlig divergens med tanke på den tidens osäkra vågar.

Med toalettgarnityret förenas ofta frukostservisen bestående av kaffekanna, tekittel osv. Posterna nummer tretton och fjorton i förteckningen upptager en kaffekanna à 45 lod och en mjölkkanna à 16 7/8 lod. De kan identifieras med en kaffe- och en mjölkkanna, som redan tidigare kommit i Nordiska museets ägo. På Tyresö slott har dessa två föremål hittills stått helt anonymt. De är emellertid försedda med samma vapen som handfatet och kannan ehuru ej så elegant utfört, och dessutom har ingraverats

exakt samma lodsiffror på respektive kannor som på förteckningen i drottningens boupptecknings. Kannorna är av betydligt senare datum, 1770—71, och utförda av den kände parisguldsmeden Robert Joseph Auguste. De är för att vara fransk Louis-seize häpnadsväckande släta och enkla. Sannolikt är de ypperliga representanter för ett med måttfullt knappa medel arbetande franskt silversmide, som kommit i skymundan för det magnifika franska paradsilver, som under 1700-talet vanligen spriddes till europeiska furstehus.

Tyresö slott med inventarier skänktes som bekant av markis Claes Lagergren till Nordiska museet, men hur dessa kannor kommit i markisens ägo har ej gått att utröna. Det är ganska troligt, att de liksom handfatet med tillhörande kanna ärvdes av prinsessan Sofia Albertina; hon och hennes bror Fredrik Adolf var drottning Lovisa Ulrikas huvudarvingar. Om deras vidare öden vet man emellertid intet, förrän de återfinnes på Tyresö.

Vänlig generositet och lycklig slump har således åter fört samman fyra av de silverföremål, som en gång befann sig i den gamla valnötstoiletten på Svartsjö slott.

GOSSEN ALBERT IVAR STENBOCKS RESEBESTICK

av Kersti Holmquist

Den under 1600-talet gängse seden med personligt matbestick är inte utdöd. Dess sista utlöpare är den silversked, som det nyfödda barnet av år 1961 får i faddergåva för att äta sin första tallrik välling med och sedan använder som matredskap, tills hans bordsskick har blivit sådant, att han kan hantera de skedar, gafflar och knivar som tillhör familjekollektivet.

Århundradena emellan kan uppvisa ett otal variationer på temat från allmogens korta, breda gästabudsknivar till de otroligt

PS normal

Index

001003

1961

Index	001003
Nr	1961
Avser	Gossen Albert Ivar Stenbocks resebestick

+178

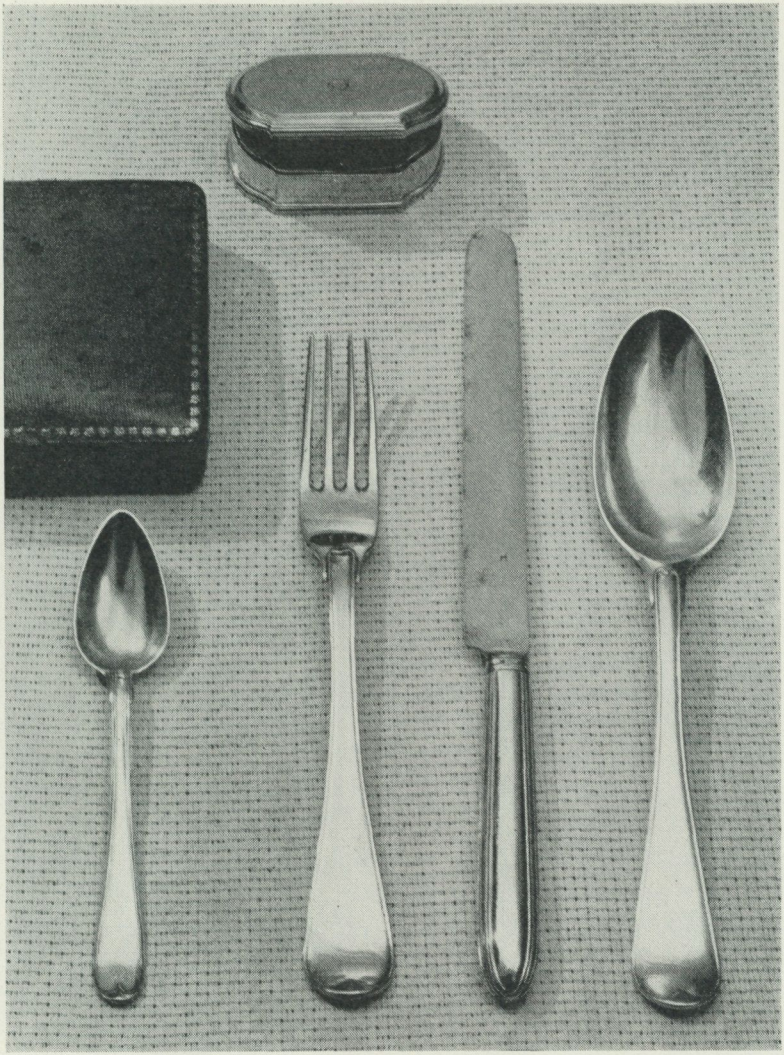

Resebestick av förgyllt silver, bestående av kryddask, sked, kniv och gaffel samt tesked, förvarat i ett med röd marokäng klätt fodral. Samtliga delar är försedda med grevliga ätten Stenbocks vapenstämpel. Dopgåva 1831 till greve Albert Ivar Stenbock, död 1836.

inventiösa schatull med fullständig måltidsutrustning för *en* person, vilka tillverkades för överklassfolk. De användes vid resor för att ägarna inte skulle behöva nyttja de tarvliga måltidsredskap, som värdshus och gästgivargårdar tillhandahöll.

Nordiska museet har som gåva av disponent och fru Gunnar Björkman mottagit ett mycket elegant resebestick av förgyllt silver. Det består av kryddask, sked, kniv och gaffel samt tesked med ett gemensamt rektangulärt fodral, klätt med guldpressad röd marokäng. Det största intresset tilldrar sig kryddasken, en utsökt liten rektangulär dosa med mjukt rundade kortsidor och ett större fack för socker samt två mindre för salt och peppar. Den är enligt stämplarna tillverkad av vår förnämste régenceguldsmed Gustaf Stafhell d. ä. i Stockholm år 1752. Gaffeln och skeden är av den enkelräfflade, släta modellen och stämplade av Pehr Zethelius i Stockholm 1779. Teskeden är dubbelräfflad runt skaftet och tillverkad 1820 av Adolf Zethelius, representant för den andra generationen av guldsmedsdynastien Zethelius. Stämplarna på det vertikalräfflade knivskaftet har tyvärr förstörts vid reparation. Sannolikt är den från samma tid som teskeden eller något tidigare.

Det kan tyckas förvånande, att besticket består av föremål tillverkade vid så olika tidpunkter. Den gemensamma nämnaren är emellertid den grevliga ätten Stenbocks vapenstämpel på samtliga delar och det guldpressade namnet Alb. Iwar Stenbock på fodralet.

Albert Magnus Fredric Ivar Stenbock föddes den 6 november 1831 — enligt Elgenstierna felaktigt 1832 — på Torsjö gods i Malmöhus län. Han var andre son till kammarherre greve Magnus Albert Stenbock — son till den kända grevinnan Lolotte Stenbock född Forsberg, som prinsessan Sofia Albertina betraktade som sin halvsyster — och grevinnan Johanna Margareta Hamilton. Albert Ivar Stenbock döptes den 2 december 1831 i Solberga församling, och kyrkbokens förteckning över de fjorton faddrarna är en provkarta på namn ur den svenska högadeln. Eftersom gossen avled redan som fyraåring den 7 augusti 1836 i Uddevalla, troligen i samband med en vistelse vid dåtidens mest fashionabla svenska badort, det närbelägna Gustafsberg, har han med all san-

nolikhet erhållit resebesticket som gåva på den enda stora högtidsdag han fick uppleva, nämligen dopdagen.

Det förgyllda besticket har troligen ställts samman och fodralet beställts för att överlämnas som faddergåva till barnet av gudmodern, grevinnan Hamilton, eller någon av de övriga faddrarna. Den vanliga faddergåvan var vid denna tid en silversked, men i högborgerliga kretsar finns exempel på att en sådan kunde bestå av sked, kniv och gaffel. Detta bestick är ju ytterligare utökat och dessutom helförgyllt och det enda prov museet äger på en faddergåva från högadlig miljö.

VINKANNAN FRÅN ALMESÅKRA

av Kersti Holmquist

Till de protestantiska nattvardskärlen hör vinkannan. Ur den hälles vinet i nattvardskalken, som sedan går runt till deltagarna i nattvardsgången. Annorlunda är det i andra kristna trossamfund. I den romersk-katolska kyrkan undfår endast prästen nattvardsvinet, och detta blandas med vatten. Där användes i allmänhet i nyare tid två likadana mindre kannor stående på ett fat, den ena för vin och den andra för vatten. Prästen häller vinet och vattnet från de båda kannorna i nattvardskalken. Vattnet och fatet användes även för vissa handtvagningsceremonier. Inom den grekisk-katolska kyrkan nyttjas inga vinkannor vid nattvarden, utan vinet slås före ceremonien upp i mindre skålar, från vilka sedan vinet hälles i kalken.

Den protestantiska vinkannan har således kommit att bli särskilt stor och monumental. Oftast har den utförts i silver. Ibland ingår den i ett enhetligt garnityr tillsammans med övriga nattvardskärl — kalk, paten och oblatask. Ett exempel härpå är

stockholmsguldsmeden Gustaf Stafhells nattvardskärl från 1736 och 1737 tillhörande Riddarholmskyrkan. Ibland användes som vinkanna en ursprungligen profan kanna, exempelvis en dryckes- eller kaffekanna, som skänkts till kyrkan. Den vackra chokladkannan från 1719 i Ingarö kyrka är ett sådant exempel. I allmänhet har den dock ensam beställts av församlingen vid råd och lägenhet eller då pengar skänkts för detta ändamål.

Almesåkra kyrka i Småland fick 1731 en vinkanna av delvis förgyllt silver. Hur det gick till får vi veta av en kartuschinramad originalinskription på kannans liv: *Sahl: högwälborne fru Catharina Silfwerhielm har wid sin dödztima skiänkt denne kanna till Almsåckers kyrckia, då hon uppå des sätesgård Fredrichsdahl uti Herranom sahl: afsomnade dn 12 aprilis åhr 1731.* Givarinnan, fru Catharina Silfverhielm — hon begagnar enligt tidens sed sitt flicknamn — var född omkring 1637 och hade varit gift med översten och kommendanten i Halmstad, Fabian von Vietinghoff till Nordanskog och Fredriksdal i Småland. Han hade emellertid dött omkring 1693, och det är som änka och över nittioårig hon 1731 vid sin död testamenterar pengar till en vinkanna — så torde texten böra tolkas — åt sockenkyrkan, dit hon för övrigt även skänkt altartavla och predikstol. Man kan inte ha dröjt med att förverkliga hennes sista vilja, ty kannan tillverkades redan samma år. Varför den beställdes eller inköptes av guldsmeden Conrad Gadd i den relativt avlägsna staden Kristianstad, har icke kunnat utrönas, men det var i varje fall ett gott val.

Silversmidet i Kristianstad stod på en hög nivå och utvecklade dessutom vissa särdrag. Därtill kommer att det inte finns något svenskt silversmide — med undantag av lappsilver och allmogesilver — som så ofta visar provinsiella och retarderade drag som just kyrksilvret. Det sammanhänger givetvis med dess sakrala karaktär och med beställarnas bundenhet vid äldre förebilder. Vinkannan från Almesåkra är således av flera samverkande orsaker ett gott exempel på hur en provinsiell utvecklingskedja inom silversmidet kan löpa.

Vinkannan är 25,7 cm hög och har en utpräglat konisk form med utskjutande snås. Runt bottnen löper en profilerad fotkant, och det likaledes profilerade locket fortsätter ut i en snibb över

PS normal

Index

001004

1961

Index	001004
Nr	1961
Avser	Vinkannan från Almesåkra

+181
+182

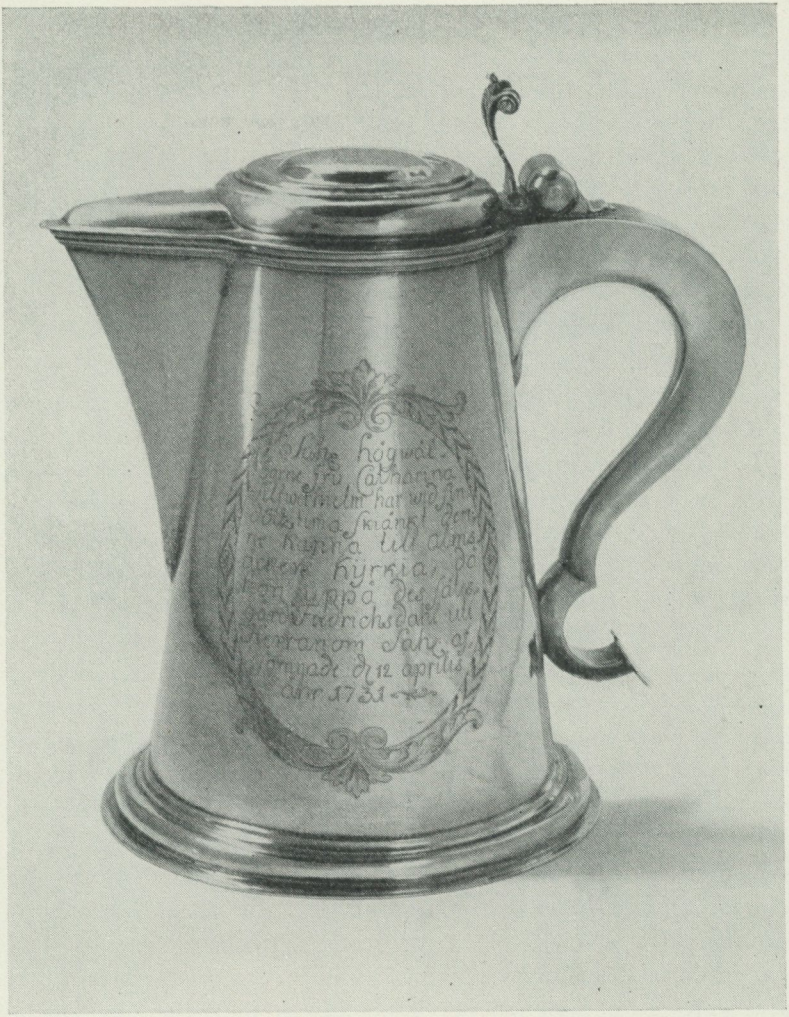

Vinkanna av delvis förgyllt silver från Almesåkra kyrka i Småland, tillverkad av guldsmeden Conrad Gadd i Kristianstad år 1731. Skänkt till kyrkan samma år av Catharina Silfverhielm, gift von Vietinghoff, på Fredriksdal.

snåsens mynning. Det är således en mycket enkel och slät kanna, och dess stora kvalitet ligger i de fina linjerna och de goda proportionerna. Det ligger nära till hands att betrakta den som en sen utlöpare av de mycket smala koniska skänkkannor, som i begränsad utsträckning tillverkades vid sidan av cylindriska och päronformade kannor under 1600-talets senare hälft. De har utförts i såväl silver som tenn, i det senare fallet har de ofta använts som målkärl. Om man granskar kristianstadsmaterialet, kommer man emellertid till en annan slutsats.

Det första kända ledet i kedjan är en vinkanna i Brösarps kyrka i östra Skåne. Den är tillverkad av kristianstadsguldsmeden Conrad Kampf och skänktes till kyrkan 1703. Det är en tämligen föråldrad kannform, som guldsmeden här har arbetat i, en kraftig cylindrisk kanna med profilerad fot och lock och utskjutande täckt snås. Texten, som täcker ena sidan, är omramad av en graverad lagerkrans. Kannor av denna typ förekommer t. o. m. i tenn redan på 1650-talet, och tennformerna är alltid retarderade i förhållande till silvret. Nästa led är en vinkanna, som tillverkats av samme guldsmed för Östra Broby kyrka i Göinge. Här ser man redan den begynnande konformen och en viss slankhet i linjerna vid jämförelse med den tidigare kannan. En nyhet är den senbarocka maskaronen på snåsen och de våglinjeornerade banden runt livet. Conrad Kampf har gjort en liknande kanna till Åhus kyrka år 1709. Vinkannan från Almesåkra slutligen är det sista ledet i kedjan. Här är den koniska formen fullt utvecklad, och snåsen har fått en längre profil, men handtag, lock, fotkant och t. o. m. tumgreppet leder omisskännligen tillbaka till brösarpskannan.

Den päronformade vinkannan är under 1600-talets senare hälft och under 1700-talet mycket vanligare än vinkannor av annan form. I Småland torde vinkannan i Almesåkra stått tämligen ensam i sitt slag bland landskapets alla päronformade vinkannor. Det är möjligt, att denna särställning — givetvis i kombination med en tendens i tiden att förakta äldre ting — dikterat de hårda orden om den i ett protokoll hållet vid extra kyrkostämma med Almesåkra församling den 27 mars 1870: "Då kommunionkannan icke ansetts ha det värde, att den kunnat som antiqvitet inlösas,

beslutades, att den skulle erbjudas Kong. Myntet och försäljas till det pris, som motsvarar silvervärdet." I kyrkans räkenskaper för samma år står under rubriken Extraordinarie inkomster: "Försålt en kommunionkanna och en brudkrona av silver" för 232 riksdaler silvermynt, varav 100 riksdaler för brudkronan. Sannolikt såldes den direkt till någon privatperson, eftersom myntverkets arkiv inte har några uppgifter om kannan. Dess upprättelse kom emellertid. När kannan på 1940-talet inköptes i en större antikvitetshandel i Stockholm, stod den i ett mångdubbelt högre pris, och nu är den tack vare disponent och fru Gunnar Björkman en värdefull och uppskattad pjäs i Nordiska museets silversamling.

SNIBBSKÅLEN FRÅN STORA DALA

av Bo Lagercrantz

Din skål,
Min skål,
Alla vackra flickors skål.

Den gamla ramsan är blott alltför välkänd som ett slitstarkt bravurnummer bland utlänningar som vill uppvisa kunskaper i svenska. Men den är långtifrån en sentida uppfinning av någon ambitiös sverigeturist. Den har faktiskt månghundraårig hävd i vårt land. Den varierades titt och tätt redan av stormaktstidens skalder och längre fram också av Bellman.

Varför har det gamla rimmet varit så populärt utomlands, långt efter det att vi själva tröttnat på det? Naturligtvis därför att den illustrerar våra besynnerliga skålriter som alltid väckt utlänningarnas förundran.

Om dem finns mycket att säga. Varför säger vi just *Skål,* när vi lyfter glaset och blickar vår bordsdam djupt in i ögonen? Det är

naturligtvis en meningslös fråga. Vi säger skål, därför att vi säger skål. Det är en rit, och riter har alltid sina strängt reglerade ceremoniel. — Men varför använder vi just det ord som betecknar ett kärl av speciell form, som synbarligen ägnar sig mycket litet att dricka ur? Därmed har frågan fått en litet mera givande precisering. Svaret är, att ordet skål i detta sammanhang är ungefär lika egendomligt som vårt tal om glas, porslin och silver apropå de skilda verktyg, varmed bordet är dukat. Dessa ord är alla tre gamla kulturminnen och skrytord från den tid, då man just slutat att äta på trä och tenn och att dricka ur kärl av samma slag, och då dessa tre material, som numera tillhör vår vardagsstandard, var nykomlingar på matbordet.

På samma sätt är ordet skål ett minne från den längst förgångna träålder, då man drack ölet ur skvimpande träskålar. Ordet är lika gammalt som riten. Vi lyfter glaset och utropar namnet på det kärl som våra förfäder begagnade i samma situation.

"Göterne fordomdags drucko ur horn" sjöng visserligen Götiska Förbundets medlemmar, i det de tömde sina för ändamålet apterade tjurhorn, som finns bevarade i Nordiska museet. Men riktigheten av deras högst generella påstående måste ifrågasättas. Vi bör icke låta förleda oss av den isländska litteraturens alla notiser i ämnet att tro, att dryckeshornet skulle ha varit allenarådande under den epok som där speglas. Visst är hornet kanske det allra äldsta dryckeskärlet, eftersom det är det enda som den nordiska naturen tillhandahåller fixt och färdigt. Visst var det också förnämst i rang även av den anledningen att det inte bara bjöd på livgivande mjöd utan även, enligt forntida magi, på uroxens kraft.

Men dess exklusivitet hängde också samman med dess relativa sällsynthet. Hornet var föregångare till senare tiders alla formrika välkommor. Det råder ingen tvekan om att träskålen var både vardagens och festens helt dominerande dryckeskärl alltsedan hedenhös. Trots träets förgänglighet äger vi numera ett tillräckligt antal arkeologiska fynd som vittnar om de täljda, laggade eller svarvade träkärlens roll i det nordiska hushållet åtminstone sedan järnåldern.

Under medeltiden började så småningom silversmederna och tenngjutarna samt även de tyska stengodsverkstäderna bjuda på en rik flora av nya dryckeskärl. Men alltjämt var bordskärlens huvudmassa av trä. Under 1500-talet upplevde de t. o. m. en märklig och svårförklarlig renässans, i de högsta samhällsskikten och längre ned på den sociala skalan var de i bruk långt in på 1800-talet.

Ja, de bör ha varit i bruk nära nog ända fram till den hazelianska pionjärepoken för drygt ett sekel sedan. De litterära beläggen härom är visserligen tämligen få, men desto tyngre väger det vittnesmål som själva kvantiteten av bevarade träkärl i museernas samlingar och delvis också i privat ägo ger. För August Strindberg var de genom sin mängd t. o. m. så banala att han som omväxling till de välkända selpinnarna kunde använda dem i Götiska rummen som tillhygge i ett av sina anfall mot vår ärorika historia och sekelskiftets storsvenska kulturminnesvårdare: "Du vet ju att alla bildade nationer dö — av bildning, av pjåsk, av djurskydd och av etnografiska museer. Den som vänder sig tillbaka för att se på sina träckar, den skall döden dö. Det är vad nationen nu gör, när den ser sig tillbaka — på Lützen och Narva, på Gustaf III och Svenska Akademin, på luskåkar och klockstaplar, lokträn och snibbaskålar."

Skansen och Nordiska museet utpekade Strindberg särskilt. Han kände väl Artur Hazelius verk, ty han hade ju tidigare varit en av dess mycket hängivna främjare. Och det äger sin riktighet att museet redan sedan hans tid rymmer en rik samling såväl norska som svenska bollar och även ett stort antal snibbskålar.

Bollen definierar Sigurd Erixon som en nordvästeuropeisk kärlform. Den upplevde en märklig renässans i Norden under 1500-talet. I synnerhet i Norge fick den då en ny livskraft som varade i århundraden. Hos oss var den särskilt utbredd i Västsverige. Bollen representerar, jämförd med snibbskålen, den elementära skålformen. Dess diameter kan variera från 100 ned till 15 cm. Den har använts både som ett kollektivt kärl, som tronade mitt på bordet, och som ett individuellt dryckeskärl som man förde till munnen.

Snibbskålen är med sina fyra hörn eller snibbar, som uppifrån

ger den utseendet av en cirkel inskriven i en kvadrat, ett mindre allmängiltigt kärl. Diametern varierar blott mellan 22 och 11 cm. Ur den har man kollektivt "supit" brännvin med sked. Men ursprungligen har den använts som s. k. kringgångskärl för öl, varvid snibbarna haft till uppgift att underlätta cirkulationen kring bordet. Skålen har roterat kring bordet, och man kan våga föreställa sig att rotationen bör ha gått medsols, vilken regel alltjämt i dag noggrant iakttages för portvinsflaskans vandring kring det engelska middagsbordet.

Möjligen har snibbskålen i viss utsträckning gått i par med just de stora bollarna, ur vilka man då öst upp ölet med kåsa, ölgås eller däppa, vilket var ett slags slev. Av Nordiska museets rika bestånd av snibbskålar härrör nämligen det övervägande flertalet från Småland, Västergötland och Östergötland. Är museets urval representativt, överensstämmer alltså snibbskålens utbredningsområde ganska väl med bollarnas.

Men från dem skiljer den sig å andra sidan genom att den är betydligt vanligare i Sverige än i Norge. I Norge är det från bollarnas bräm som raden av mer eller mindre grovkorniga dryckessentenser stammar. I Sverige är det först och främst snibbskålarna som för skålens talan, än i det mycket enkla rimmet:

Alla dhe som mooth mig taga
må ey öfwer törsten klaga

än i den bastantare moralkakans form:

Drick och äth,
Gudh, döden och dommen du icke förgäth.

En av dem förråder t. o. m. att Vadstena var ett centrum för snibbskålstillverkningen, vilket ger en förklaring till deras spridning i Östergötland:

Dänna skåhl är färgat i Wadstena stadh
efter hon giör mig lustigh och gladh
thet mig alltidh är till behagh.

"Röda wastena buller smerre och större" nämns redan i Skarabiskopen Sven Jacobis bouppteckning av år 1554.

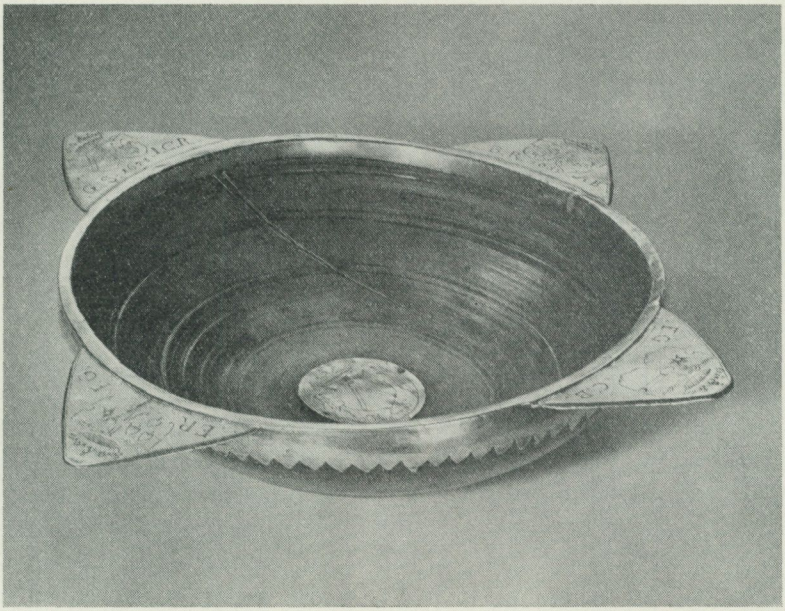

Snibbskål av rödmålat trä med snibbar och kantskoning av silver, en släktklenod från gården Stora Dala i Västergötland.

Isak Erici lämnar i sin bearbetning av Joh. Coleri Oeconomia, som utkom i Stockholm 1683, en utmärkt beskrivning av hur det gick till att måla bollar och snibbskålar:

"At färga skålar. Först skola the gnidas med en galtatand sedan lijmstrykas med svagt Lijm ther effter strykas Mönian uppå sedan med Zinober öfverdragas målas med Pennan och fernissas. Gambla skålar måste wäl först skrapas all Fergan bort sedan fergas ut supra."

Finns ytterligare något att berätta om de gamla snibbskålarna? Ja, åtskilligt, men den kunskapen härrör icke från det bestånd, vars omfång en gång retade August Strindberg, utan till övervägande delen från en enda snibbskål, som blivit den 154:e i museets samlingar, sedan den efter ett högst äventyrligt levnadslopp hamnat där så sent som 1959, och som alltså påminner om att en dubblett icke alltid är — en dubblett.

Redan till det yttre skiljer sig den nya skålen avsevärt från sina många släktingar. Dess snibbar är av silver och fästade vid en silverring, varmed skålens hela kant är skodd. Varje snibb är prydd med två krönta adelsvapen jämte initialer och i två fall även med ett årtal, allt utfört i elegant gravyr. I botten sitter ytterligare en rund silverplåt med ännu ett vapen jämte initialer och årtalet 1730. Det är denna utomordentliga dokumentation som ger den nya snibbskålen dess stora intresse. Med hjälp av Elgenstiernas ättartavlor är det lätt att klarlägga, vilka personer som döljer sig bakom de många vapensköldarna.

Årtalet 1730 är det yngsta, och det är uppenbart att man skall utgå från bottenplåten, som åsyftar Margareta Christina Sparre (1674—1753). Rakt ovanför henne sitter hennes föräldrars vapen och initialer, till höger återfinns hennes morföräldrar, till vänster morfaderns föräldrar och nedtill slutligen morfaderns morföräldrar. Det hela formar sig alltså till ett stamträd, som sträcker sig två sekler tillbaka i tiden från 1730. Men det är ett egendomligt stamträd. Alla anfäder är icke med. Ett enda föräldrapar har tillsynes nyckfullt utvalts att representera var och en av de gångna fyra generationerna bakom Margareta Christina Sparre. Det ligger nära till hands att söka en minsta gemensam nämnare och den är också lätt spårad. De fyra generationerna representerar i själva verket en ägarlängd — ägarlängden för Gyllenstiernornas, Ribbingarnas och Sparrarnas gård Stora Dala i Västergötland.

Därmed är skålen så exakt bestämd till ursprung och ålder som man kan begära. Men de intressantaste problemen återstår.

Flertalet snibbskålar bär som enda prydnad den sedvanliga röda färgen. Blott ett mindre antal är dekorerade med målade inskriptioner av nyssnämnda slag eller med målade dekorer av mycket skiftande konstnärlig halt.

Stora Dala-skålens rikt ornerade silverutsmyckning är unik. Men varför har ett enkelt bruksföremål fått en så förnäm utstyrsel? Vid festliga tillfällen bör ju det högadliga herrskapet på Stora Dala liksom alla sina ståndsbröder ha druckit ur praktfulla silvervälkommor och bägare av de under senrenässansen och barocken vanliga typerna? Skålen måste vid 1600-talets slut ha representerat det förgångna inom detta samhällsskikt. Just denna

Teckning av silverbeslagen på snibbskålen från Stora Dala med deras vapen, initialer och årtal, som bildar den gamla västgötagårdens ägarlängd genom två och ett halvt århundrade:

MCS 1730
Margareta Christina Sparre (1674—1753)
|
GS 1671 ICR
Gabriel Sparre g. 1671 m. Ingeborg Christina Ribbing
|
BR 1653 AB
Bengt Ribbing g. 1652 m. Anna Bonde
|
ER EG
Erik Ribbing g. 1600 m. Emerentia Gyllenstierna
|
EG CB
Erik Carlsson Gyllenstierna g. 1557 m. Carin Nilsdotter Bielke

egenskap måste ha motiverat dess upphöjelse. Icke långt från Stora Dala satt vid samma tid på sitt Stola på Kållandsö Johan Ekeblad och tecknade direkt på en sprucken gammal trädisk ned dess historia "för sin gambla tiänst skull och til et monument", som han uttryckte saken. Dala-skålens såväl som Stola-diskens bevarande är utan tvekan i första hand resultatet av det senare 1600-talets nyfödda antikvariska intresse.

Men den förklaringen är uppenbarligen icke tillfyllest, när det gäller skålen. För dess del har det icke räckt med en torr, museal etikettering. Den bokstavliga försilvringen av dess enkla trätorftighet är alltför demonstrativ för att man skulle kunna nöja sig med den tolkningen. Nej, skålen från Stora Dala måste ha haft en alldeles speciell ställning som helig släktrelik. Den första ledtråden till ett närmare besked lämnar de två årtalen som återfinns på två av snibbarna. De anger åren för Margareta Christina Sparres föräldrars och morföräldrars giftermål. Att det just är de två tidigare släktledens bröllopsår som saknas, gör att vi måste skylla denna inkonsekvens på uppgiftslämnarens okunnighet. Vid 1600-talets slut hade man glömt de exakta årtalen för morfars föräldrars respektive morfars morföräldrars giftermål. Redan året för morföräldrarnas giftermål är enligt ättartavlorna strängt taget felaktigt på ett år när. Men ambitionen är uppenbar. Det har varit de viktiga ögonblick i släktens och gårdens historia, då de äktenskap instiftats som fört släkttraditionen på Stora Dala vidare, som man velat hugfästa.

1672 skaldade Lasse Lucidor i ett omfångsrikt "bröllops skiämt" tillägnat landssekreteraren i Mariestad Johan Simonsson och hans brud Christina Jacobsdotter Bratt bl. a.:

Jagh som en ärlig Dräng
Beer at alt wäl må lykkas
Ok at widh ung Moors Säng
Röö Skålan bra må drikkas.

Denna strof kan vi jämföra med vad Andreas Jonae har att berätta om bröllopsceremonien i sin Thesaurus Epistolicus, som trycktes i Stockholm 1619: "Effter thet wij medh wårt Christelige Æchteskaps förehaffwande nu så wijdt komne äre at ibland the

Ceremonier, som til samme handel uthi wårt käre Fädernesland äro brukelige nu inga flere restera och återstå uthan allenast at Brwdgumme och Brwdh dricka hwar annan til sin Husbondes och Danneqwinnes skåll och tijdhen så fordrar at sådant skal nu haffwas förhänder: Therföre begärer man at unga Swäner wille wara Brwdgummen och sedan Jungfruger och pijgor Brwden följgacktige." I det följande skildras därefter, hur talmannen offentliggör morgongåvans innehåll, varefter man sjunger psalmen Välsignad vare i Jesu namn. Sedan vänder sig brudgummen mot bruden och dricker sin husbondeskål. Därefter följer tärnorna bruden ut i brudkammaren, där hon byter från bruddräkt till hustrudräkt, varefter hon på nytt inträder i bröllopssalen för att vänd mot brudgummen dricka sin hustruskål, som åtföljes av psalmen Säll är then man. Till sist går bruden fram till sina föräldrar och dricker deras skål, tar dem i hand och mottar deras sista förmaningar. "Her med äre nu alle Ceremonier beslutna."

Andreas Jonae bröllopsceremoniel förefaller onekligen väl omfångsrikt. Helt säkert har många skiftande förenklingar förekommit. Men uppenbart är att dannemansskålen spelat en framträdande roll i svenska bröllopsceremonier åtminstone fram till 1600-talets slut. Ofta förknippades den liksom i Lasse Lucidors bröllopsdikt även med sängledningsmomentet, vilket Andreas Jonae uteslutit ur sitt ceremoniel. Ännu 1686 års kyrkolag gav den sin välsignelse, fastän skålen då förlades till bröllopsmåltidens början "förrän sorl och skick yppas", som det hette i en samtida kommentar till lagen.

Själva formuleringen av en dannemansskål bjuder oss Petter Dass ett exempel på i skildringen av ett nordnorskt bröllop i sin berömda Nordlands Trompet, som anses ha tillkommit på 1680-talet:

Men efter at Folket var skicket til Bord
Opstiger Brudgommen og taler sin' Ord,
Allt som hans Fornuftighed mægter.
Han dricker sin Fader fornemmelig til,
Og siger: Min Fader jeg Eder nu vil
Min Dannemands Skaale tilbyde:
Jeg önsker at Herren i denne min Stand

Mig Skiæbnen og Löcken vil Föye til Haand,
Hans Rige Velsignelse nyde.
At jeg i fremtiden min' Venner til Gavn
Kund bære med Ære et Dannemands Navn
Og Grande-hæv blive blandt alle.

Om innebörden av den gamla bröllopsskålen ger dessa skilda vittnesmål en klar antydan. Dannemansskålen hade uppenbarligen en mycket djupare betydelse än de av etikettsregler bestämda skålar vi är vana att dricka. Den var ingen konventionell hälsningsceremoni. Den utgjorde det civila komplementet till vigseln i kyrkan. Måhända har vi rent av rätt att uppfatta den som en relikt från förkristna bröllopsseder — som det gamla germanska ättesamhällets heliga sakrament.

Först mot den bakgrunden kan vi helt förstå den silverbeslagna skålens rang av dyrbar släktrelik på Gyllenstiernornas, Ribbingarnas och Sparrarnas Dala.

Snibbarna och kantskoningen bör ha tillkommit efter 1671, då Ingeborg Christina Ribbing och Gabriel Sparre gifte sig och därmed bildade ägarlängdens fjärde led. Det kan också konstateras att silverbeslaget bör ha tillkommit före 1705, då Stora Dala såldes till översten friherre Carl Gustaf Horn. Denna datering synes få sin bekräftelse av silverstämpeln IW på den ena snibbens undersida. Denna anses nämligen åsyfta silversmeden Johan Wefwer, som var mästare i Linköping just åren 1672—1705.

Varför såldes det gamla släktgodset? Härom har källorna intet att berätta. Vi kan blott ana att anledningen var den stora ofredens hårda krigskontributioner, som just under dessa år orsakade en stor omsättning på gods och gårdar runt om i landet. Men än mera avgörande var förmodligen den våldsamma åderlåtning som kriget medförde inom familjen på Stora Dala. Redan före det gamla seklets utgång hade tre av de fem sönerna stupat i fält. Och kriget endast bredde ut sig. 1705 var visserligen de två återstående sönerna ännu i livet, men de hemmavarandes hopp att få återse dem kan knappast ha varit stort. För döttrarna innebar ofredens karlbrist därhemma i samma mån små utsikter till passande giften. Hur skulle den gamla gården kunna klaras utan

vare sig söner eller mågar som kunde ta vid när Gabriel Sparres krafter började sina? Det bör ha varit familjens allt överskuggande problem under dessa år.

Men om den stolta släkttraditionen på Stora Dala alltså bröts 1705 upphörde därmed ej den gamla skålen att vittna om familjens historia. Först 1730 satte Margareta Christina Sparre punkt genom att låta nita sin runda plåt i dess botten. Varför gjorde hon det just då — 25 år efteråt? Vi kan inte begära ett klart besked på den frågan. Men möjligen kan vi ana en förklaring.

Margareta Christina var äldst och hade tillbringat flera ungdomsår på Stora Dala än syskonen. Hon hade skäl att känna förlusten tyngre än de och kan kanske därför också i det längsta ha hakat sig fast i ett fåfängt hopp om att få uppleva den gamla släktgårdens återgång till hennes familj. Tre eller fyra gånger kan vi konstatera att hon i så fall hade anledning att bli besviken. Första gången var när den fjärde brodern stupade utanför Stralsund 1716. Därnäst när den femte brodern efter 13 års fångenskap i Sibirien kom hem 1722 men visade sig ovillig — eller oförmögen — att på allvar intressera sig för den gamla släktgården. Själv hade hon då några år tidigare, 45 år gammal, gift sig med generalmajoren Carl Hartvig Fleetwood och slagit sig ned på hans gård Svaneholm i Jönköpings län. Hoppades Margareta Christina att hennes man skulle ta vid, blev hon besviken första gången 1726, då Carl Gustaf Horns arvingar sålde Stora Dala till kommerserådet Sebastian Tham i Göteborg, och andra gången 1729, då hennes man gick bort, och hon tvingades att definitivt skrinlägga alla förhoppningar, sedan Thams död nyss givit dem nytt liv. Följande år är, som redan nämnts, hennes egen plåt daterad.

Genom en rad tillfälligheter har det varit möjligt att i stora drag rekonstruera den gamla snibbskålens senare öden. Enligt hennes bouppteckning av år 1753, som förvaras i Göta hovrätts arkiv, testamenterade Margareta Christina Sparre hela sin kvarlåtenskap till det av hennes brorsbarn som bar hennes fulla namn. Margareta Christina d. y. övertog sålunda såväl Svaneholm som den minnesrika släktreliken från Stora Dala, vilken alltså under ännu en generation kom att bära sin ägares namn i botten. Margareta Christina d.y. hade en son, som i sin tur fick en enda dotter.

Det måste ha varit sondotterns dotterson löjtnanten Henrik Casimir Sparre som tog den med sig till USA, dit han utvandrade på 1860-talet. Om Henrik Casimir Sparre förtäljer ättartavlorna att han ägde ett gymnastikinstitut i Pittsburg och dog 1898. Skålens vidare amerikanska öden är okända mellan 1898 och 1958, då en av delägarna i den välkända Londonfirman S. J. Phillips köpte den i en antikhandel i New York. Sedan den på så sätt återförts till denna sida av Atlanten dröjde det ej länge, förrän den slutligen genom behjärtade insatser av Kungl. Patriotiska sällskapet och samfundet Nordiska museets Vänner även kunde återbördas till sitt hemland efter att ha vandrat lika vida kring världen som ramsan om alla vackra flickors skål. Denna ramsa betraktade redan Erik Lindschöld att döma av en strof i hans "ärerim" till Karl XI vid dennes sextonde födelsedag som uråldrig:

Så går med gamla seder, de ändras i all ting,
Men alla vackra pigors skål går ännu omkring.

Men för oss berättar den gamla snibbskålen från Stora Dala tvärtom om skålsedernas föränderlighet och om en ännu äldre fas i deras utvecklingshistoria.

EN RAR FÅGEL

av *Inger Bonge*

Nordiska museet har under året förvärvat en tennkanna, som tillhört civilingenjör Albert Löfgrens bekanta samling av svenskt tenn. Kannan har en intressant och ovanlig form. Den liknar en stående fågel med vingarnas konturer endast svagt antydda, har S-formig hänkel, oval bottenplatta och skruvpropp i näbben. Den är 21,5 cm hög och stämplad Jakob Nilsson Frisk, Västervik 1698

PS normal

Index

001006

1961

Index	001006
Nr	1961
Avser	En rar fågel

+0196

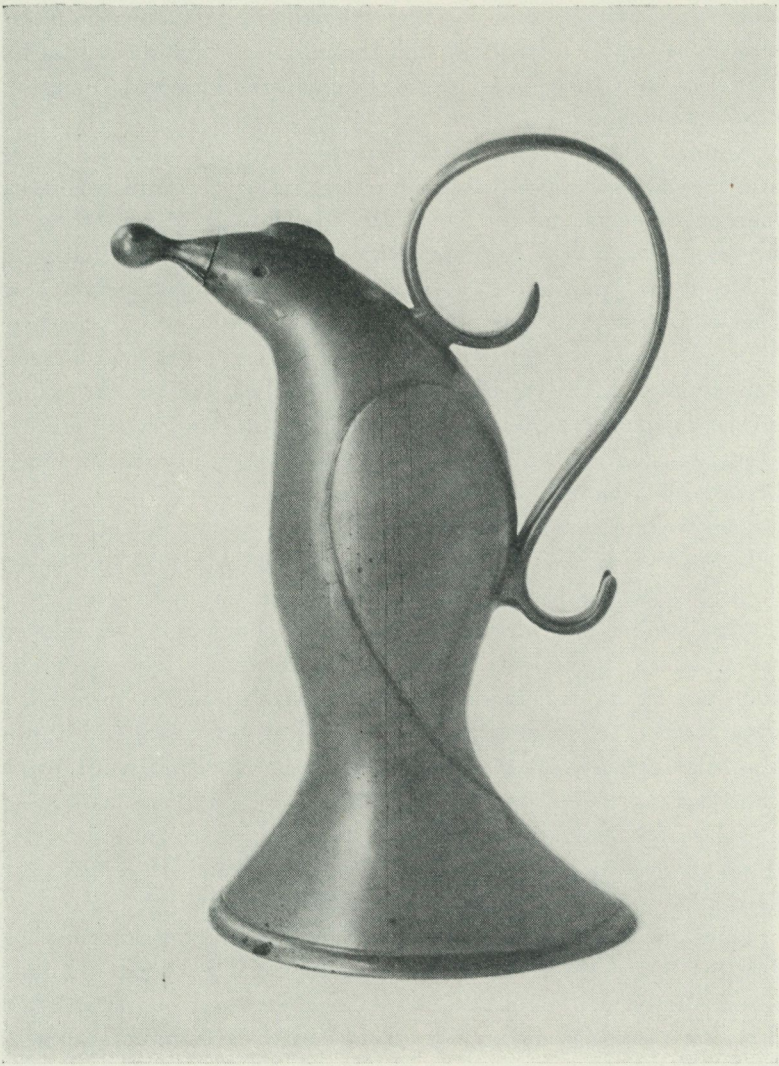

Skänkkanna av tenn i fågelform, gjord 1722 av tenngjutaren Jakob Nilsson Frisk i Västervik.

eller 1722. Årsbokstaven E gäller för båda dessa årtal, men eftersom Frisk efter 1700 fick ämbetets tillstånd att slå sig ned i Västervik och först 1705 begärde mästarrätt, kan endast det senare årtalet komma i fråga.

Kannan är en skänkkanna, rymmande ca 1/3 liter och utgör alltså ett kvarter. Det troligaste är att den använts till brännvin, men något belägg härför finns inte. På grund av pipens form är den synnerligen svår både att fylla med vätska och att hälla ur.

Det finns ytterligare två liknande kannor, båda i privat ägo. Den ena, stämplad Carl Deflon, Växjö 1786, är 29,4 cm hög. Trots att den alltså är betydligt större, är dess likhet med museets kanna slående. Det är endast i vissa detaljer som de båda kannorna avviker från varandra, t. ex. i fråga om teckningen av vingarnas konturlinje, hänkelns form och dess placering på fågelkroppen och huvudets storlek och hållning.

Den tredje kannan, som är den minsta, är endast 20 cm hög och tillverkad av Erland Fogelberg i Växjö 1766. Av dess storlek att döma bör den, liksom museets kanna, innehålla ett kvarter.

Man känner hitintills endast till dessa tre kannor. Det faktum att de alla är tillverkade i Småland, torde vara av viss betydelse för lösandet av frågan om var förebilden till deras form skall sökas. Detta landskap var ju, vid samma tid som dessa tennkannor kom till, centrum för svensk glasindustri, och förebilden till denna underliga kärlform kan måhända sökas bland den småländska glasblåsarfröjdens alster. Man bör också erinra sig att fantastiska djurformer av de mest skilda slag redan vid denna tid — alltsedan barocken — hade hävd då det gällde dryckeskärl.

Eftersom kannorna är olika stora, måste olika gjutformar ha använts. Då tennföremål göts, gjordes i regel flera efter samma form, varför det måste ha tillverkats betydligt fler kannor än dessa tre vi nu känner till. Det troligaste är att kannorna kom ur bruk på grund av sin olämplighet som mått och svårigheten att fylla dem med vätska och att gjutformarna kasserades, de flesta kannorna smältes ner och tennet kom att användas för att gjuta nya föremål.

NYHETER I STÅLETSNING

av *Bo Lagercrantz*

År 1893 överlämnade disponenten vid Olofströms bruk G. W. Roman till museet ett väldigt dryckeshorn, som samma år tillverkats vid hans företag. Det var en gåva som hade mycket att säga om sin egen tid. Nordiska museet och Skansen samlade då lika litet som nu systematiskt på samtidens exklusivare konsthantverk. Men för Olofströmshornet ansåg man sig tydligen ha skäl att göra ett undantag. Den i våra ögon hiskliga pjäsen, som väger sina modiga 20 kg, representerade med sin etsade dekor en av samtiden mycket uppmärksammad konstslöjd. Den var emellertid först och främst ett tekniskt mästerverk, och repliker till hornet hade alltsedan den stora utställningen i Köpenhamn 1889 beundrats av metallurger på skilda håll i världen. Finessen bestod i att mjukheten hos Domnarvets berömda martinstål gjorde det möjligt att pressa och trycksvarva hornet till en längd av 130 cm ur en rund plåt av 80 cm diameter och 1,09 mm tjocklek. Hornet illustrerade alltså såväl kvaliteten hos Domnarvets stål som olofströmsteknikernas skicklighet att bemästra den svåra presstekniken.

I fjol berikades Nordiska museets samlingar med ytterligare ett olofströmshorn, daterat redan 1888; det har överlämnats av godsägaren Kjell Bernström, som ärvt det av sin far Separatorchefen John Bernström. Denne ägde Olofströms bruk på 1880-talet. Samtidigt har museet i antikhandeln inköpt ett litet skrin, som väl illustrerar ståletsningstekniken på dess allra högsta nivå. Dessa två förvärv jämte påminnelsen om det äldre av år 1893 motiverar denna kortfattade studie kring den sentida utvecklingen av den gamla ståletsningstekniken, som ännu i dag lever i de drakslingeornerade saxarna och fällknivarna från Eskilstuna.

Bäst känd har hittills dess äldre historia varit tack vare vapenhistorikernas forskningar i de rika bestånd av praktrustningar och vapen som finns bevarade i gamla rustkammare på skilda håll i Europa och icke minst i Sverige. Det är också bekant att 1700-talets berömda metallurg, Sven Rinman, sedan han blivit direktör

för Eskilstuna Fristad, tog initiativet till att återuppliva den gamla tekniken. Hans klassiska verk Järnets historia innehåller också en detaljerad redogörelse för olika metoder att polera, etsa, blåanlöpa och förgylla stål. Smycken, ordenstecken och andra småföremål i s. k. silverstål från 1700-talets slut finns också i tämligen stort antal bevarade. I vilken utsträckning dessa ting är av svensk tillverkning är dock osäkert.

Alltifrån Rinmans tid hölls emellertid traditionen uppenbarligen levande i Eskilstuna ända fram till nästa blomstringsperiod, som började på 1870-talet. En ganska överraskande källa sprider ljus över denna. 1886 trycktes i Uppsala en av fil. dr Arvid Ahnfelt redigerad bok med den omfångsrika titeln *Sveriges Firmor och Män inom Handel, industri och konst jemte en del finska firmor. Handbok för kommersiella upplysningar, affärshistoriker och biografiska skildringar.*

Det är en högst kuriös publikation, där vi möter konsten och tekniken lika intimt förknippade som i olofströmshornen, vilket påminner om hur betecknande denna konstsyn var för 1800-talet. Konstnären — dvs. den erkände akademiledamoten — räknades som en borgare bland alla andra samhällsnyttiga borgare. Men att finna Frans Wilhelm Odelmark placerad mellan Söderströms hattfabrik och Lidells vin- och delikatessmagasin är dock onekligen en smula chockerande. På samma sätt presenteras ståletsaren Bernhard Beskow av någon anledning mellan Drags fabriker i Norrköping och Nyléns juridiska byrå i Örebro. Sedan man väl hämtat sig från sin förvåning befinns det emellertid, att Beskow ägnas en högst innehållsrik biografi, illustrerad med här återgivna utställningsinteriör jämte det praktfulla reklamkortet på s. 202—203, som för tankarna till eskilstunafällknivarnas välkända drakslingor.

I texten berättas att artisten Hjalmar Norrström redan i slutet av 1870-talet hade börjat förse damaskörerna i Eskilstuna med skisser till arbeten i ståletsning. Norrström var född i Eskilstuna och var son till en av stadens fabrikörer. Han hade studerat åren 1877—80 vid École des arts décoratifs i Paris, och man måste anta att det var i Frankrike som han inspirerats till sitt försök att friska upp hemstadens gamla konstslöjd. Han blev stålets-

Dryckeshorn och skrin av martinstål med etsad dekor, utförda resp. åren 1888 och 1894. Hornet är pressat och trycksvarvat vid Olofströms bruk och dekoren är utförd av Karl Andersson i Eskilstuna. Skrinet är gjort efter teckningar av artisten Hjalmar Norrström i Eskilstuna.

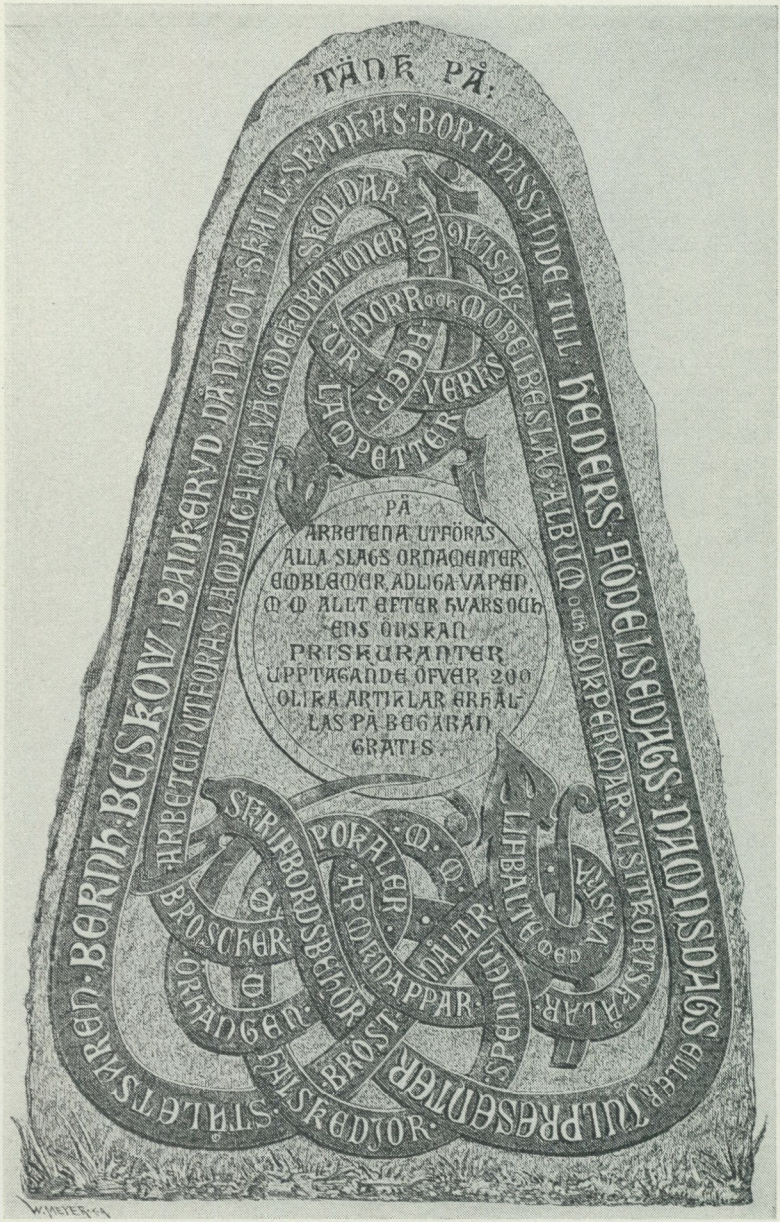
TÄNK PÅ:
SKANKAS BORT PASSANDE TILL HEDERS FÖDELSEDAGS DAMNSDAGS ELLER JULPRESENTER
STÅLETSAREN BERNH BESKOW I BANKERYD DÅ NÅGOT SKALL SKANKAS BORT PASSANDE TILL HEDERS FÖDELSEDAGS DAMNSDAGS ELLER JULPRESENTER
SKOLDAR TRO
DORR och MÖBELBESLAG ALBUM och BOKPERMAR VISITKORTSKÅLAR
LAMPETTER
PÅ
ARBETENA UTFÖRAS
ALLA SLAGS ORNAMENTER
EMBLEMER, ADLIGA VÅPEN,
M M ALLT EFTER HVARS OCH
ENS ÖNSKAN
PRISKURANTER
UPPTAGANDE ÖFVER 200
OLIKA ARTIKLAR ERHÅL-
LAS PÅ BEGÄRAN
GRATIS.
SKRIFBORDSBEHÖR
POKALER
ARMBANDAPPAR
DÅLAR
BROSCHER
ORHÄNGEN
BRÖST
SPENNEN
LIFBALTE MED VÄSTA
HALSKEDJOR
W. MEYER

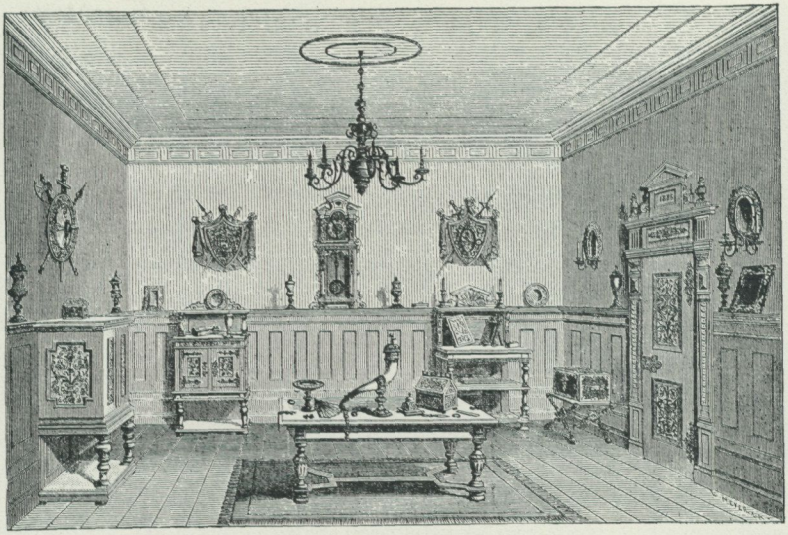

Utställningsinteriör från 1886 med arbeten i ståletsning av Bernhard Beskow. Lokalen var belägen i huset Hamngatan 8 i Stockholm. — Vidstående bild återger ståletsaren Bernhard Beskows reklamkort.

ningen trogen, och det eleganta lilla skrinet, som på sitt lock bär en av Norrström signerad bronsfigurin med årtalet 1894, är ett gott exempel på hans konstnärskaps höga nivå.

Efterföljaren Bernhard Beskow startade sin bana som materialbokhållare och ingenjör i Eskilstuna. 1878 började han enligt Ahnfelts uppslagsbok på egen hand att lära sig etsa. Efter tre år tycks han ha börjat saluföra sina alster, och efter ytterligare något år började han tydligen utställa dem både på olika landsortsutställningar och i Stockholm. Interiören här ovan härrör från ett sådant framträdande i en butikslokal under adress Hamngatan 8 i Stockholm. Den ger en god uppfattning om det rikhaltiga sortiment som Beskow uppnått 1886. Hedersplatsen på bordet i rummet upptas just av ett dryckeshorn. Dryckeshornet intog också vid denna tid den centrala platsen bland raden av sejdlar och stop i majolika eller stengods på panelhyllan i otaliga borgerliga matsalar. Dess popularitet daterade sig från Götiska förbundets dagar. Allt sedan dess hade silversmederna tillverkat mer eller

mindre rikt ornerade horn, som antingen utfördes helt i silver eller utgjordes av kohorn i silverinfattningar. Ett horn av den senare typen, vars infattning är stämplad 1843 av Johan Selling i Arboga, ingår för övrigt i den gåva, som friherrinnan Maria Rappe överlämnat till museet under det gångna året.

Med tiden blev emellertid 1800-talets dryckeshorn alltmera dekorativa och allt oanvändbarare i den ursprungliga funktionen. De blev helt och hållet prydnadsföremål. Sannolikt kom de första i stål pressade hornen från Eskilstuna. Förmodligen är det dylika pjäser som Beskow först började etsa och gravera och som sedermera inspirerade Olofströms disponent G. W. Roman till det första försöket att pressa ett jättehorn av dittills osedda dimensioner ur Domnarvets mjuka martinstålplåt.

Det nyförvärvade hornet, som blott mäter 100 cm i längd, var möjligen ett av de första försöken. Den ganska klumpigt etsade och graverade renässansdekoren är signerad Karl Andersson i Eskilstuna. Men redan samma år lyckades man med sikte på utställningen i Köpenhamn få fram det första hornet i det större formatet som mätte hela 130 cm i längd. Nu anlitade man Bernhard Beskow för den konstnärliga utsmyckningen, som han gav den adekvatare formen av figurscener med vikingar omgivna av rika drakslingeornament. Till detta horn, som tillhör Stora Kopparbergs Bergslags AB i Falun, är Nordiska museets horn av år 1893, vilket ävenledes är signerat av Beskow, en replik.

EMBALLAGE

av *Arne Biörnstad*

I samband med en tillfällig utställning "Vara i omslag", som öppnades i Nordiska museet i maj 1960, har under året samlats emballage. Med emballage menas då höljen för varor, dels för transport, dels för detaljhandeln. Sammanlagt har hittills inkommit omkring 1 150 förpackningar av papp, papper, trä, glas, plåt,

Bilden visar ungefär 5 % av det emballage Nordiska museet samlat i samband med den tillfälliga utställningen Vara i omslag. Även förpackningsvärlden bör ett kulturhistoriskt museum kunna illustrera.

tyg och plast i form av askar, lådor, laggkärl, burkar, flaskor, säckar, påsar, omslag, kapslar, tuber osv.

Det kan tyckas underligt att Nordiska museet samlar sådant, men det är en av dess uppgifter att kunna visa de vanligaste föremål vi omgett och omger oss med. Och dit hör bland mycket annat också förpackningarna.

I Sverige användes nu emballage för omkring en miljard kronor per år. Bara detta är skäl för ett kulturhistoriskt museum att samla prov på resultaten av en så betydande verksamhet.

Därtill kommer, att en stor del av den sakvärld vi dagligen möter utgöres av varor i förpackningar och att dessa förpackningar ständigt är föremål för drivna reklammäns och konstnärers verksamhet. De blir därigenom ett synligt uttryck för handelns strävan efter rationell och säljande form, samtidigt som de, liksom andra modebundna skapelser, ger exempel på tidens stil.

Detta gäller försäljningsemballaget, men också många av de förpackningar som sällan kommer under konsumenternas ögon har sitt stora intresse.

Detta intresse kan vara av olika slag. Utländska varor, hitkomna med i våra ögon egendomliga omslag, kan ge anledning till jämförelser med våra egna förhållanden. En tobaksbal från Sumatra, konstrikt "byggd" blad för blad och höljd i flätade bastmattor, har en arkaisk air av doftrik exotism.

En stor tunna, kommen till Sverige 1960 från England, packad med keramik i blöt halm, ger anledning till betraktelser över örikets traditionsbundenhet.

Åsynen av en svensk lastpall, slutligen, borde göra den tekniskt sinnade svensken stolt. Ty visserligen är lastpallen en amerikansk uppfinning, som infördes i Europa vid invasionen under andra världskriget, men den svenska lastpallen har med sina standardmått 80 × 120 cm erövrat vår världsdel och blivit Europalastpall.

Själv kan ju lastpallen inte kallas emballage, men eftersom varor travas på den och skickas långa vägar till lands och sjöss, så måste den utnyttjas väl av sin last. Följaktligen påverkar den omedelbart storleken av alla emballage, som den skall uppbära. Både ytterhöljet och förpackningarna i det bör passa i varandra och till pallen i en standardiserad serie.

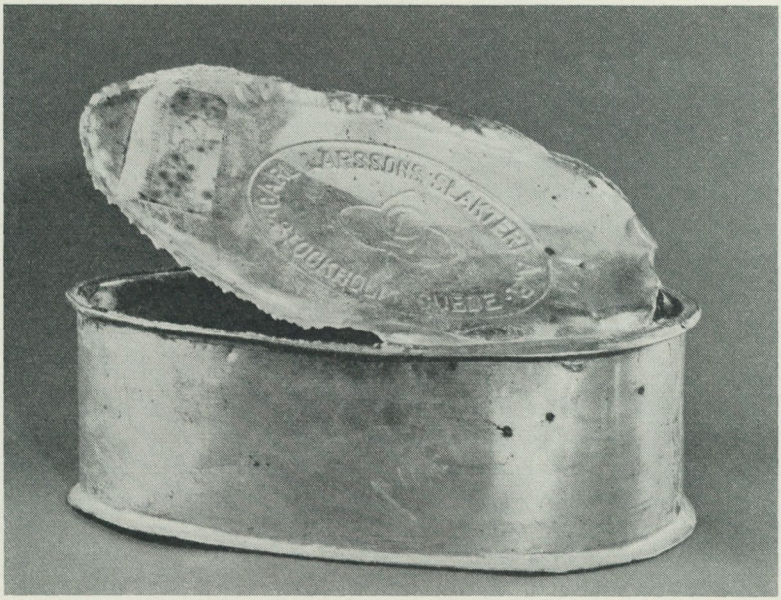

Denna skinkburk tillhör vår egen tid, men representerar genom att den är handgjord det äldre stadium, som började 1810, då världens första konservburk framställdes.

Strävan efter standardisering är en stor kraft inom emballageindustrin. Strävan efter individuellt utformade, lätt igenkända förpackningar är en annan. Båda har stor betydelse i en miljö, där snabbköpsbutikerna stadigt vinner terräng.

Den gamla handelsboden är försvunnen med draglådor, silltunna, snuskagge, sockertoppar och strutsvarvande handelsman. Utvecklingen har gått från det tillfälliga, av säljaren gjorda emballaget för varor i lös vikt till industriellt framställda höljen för bestämda kvantiteter. Denna utveckling har varit särskilt märkbar inom livsmedelsbranschen efter andra världskriget, men den har gamla anor.

Som våra äldsta emballagefabrikanter skulle man kunna betrakta tunnbindarna. Från 1200-talet är det känt att Sverige exporterat järn i fat. Fat och tunnor i olika storlekar har spelat

en dominerande roll som transportemballage för både flytande och torra varor.

För Sveriges del är det speciellt sillsaltningen och tjärbränningen som konsumerat väldiga kvantiteter tunnor, även om vi inte kan uppvisa en sådan förbrukning som år 1870 omtalas från den irländska staden Cork. Där fanns då 700 tunnbindare, vilka gjorde kärl till all fisk som traktens fiskare fångade och sålde som proviant till den engelska örlogs- och handelsflottan.

Askar av böjda träspånor har ofta använts som emballage i äldre tid. Numera kan man knappast köpa annat än dadlar och vissa ostar i spånaskar, men under 1700- och 1800-talen tillverkades mängder i Sydtyskland — de små askarna stoppades i de stora och spriddes sedan över Europa.

Mattor flätade av lindbast har under hela 1800-talet och troligen sedan betydligt längre tid tillbaka förfärdigats som ett slags hemslöjd i Baltikum och framför allt i Ryssland. Ännu 1927 uppges, att mellan 10 och 15 miljoner bastmattor årligen tillverkades i Ryssland och att man för att framställa denna kvantitet behövde fälla en miljon lindar. En stor del av dessa mattor exporterades för att användas som emballage, antingen direkt eller hopsydda till säckar.

Tunnor, spånaskar och mattor ger exempel på tidig emballagetillverkning i industrimässiga kvantiteter, men nästan helt på transportemballagets område. Utvecklingen inom detaljistemballaget startade under 1800-talet och kom i full gång mot århundradets slut.

Konservburken av plåt för vakuumpackning uppfanns 1810 i England. På 1840-talet startade en engelsk fabrikation av papperspåsar. Tuben patenterades i England 1841, och under samma årtionde kom den runda apoteksburken av papp som en föregångare till den långa raden av kartongförpackningar.

På 1860-talet skapades den automatiska flaskblåsningsmaskinen i USA, och i samma land uppfanns wellpappen tio år senare. Den första automatmaskinen började leverera konservburkar i Amerika på 1880-talet, och samtidigt är det premiär för det svenska kraftpapperet.

Den slutna kartongen för en bestämd vikt eller volym av en

vara kom i bruk på 1890-talet med tobaken som introduktör. Tobak hade ju också tradition sedan 1700-talet att uppträda i karduser.

1900-talets ökande handel har medfört ett växande emballagebehov. Det är särskilt papp, kartong och papper som vidgat sitt område, och efter andra världskriget kom plasten som ett nytt inslag bland de äldre materialen.

Förpackningarnas historia är inte skriven än, men den är spännande. Olika material — keramik, trä, textil, glas, plåt, papper, plast — kämpar oavlåtligt för att vinna nya områden från varandra. Kontrasten mellan det egna landets och andras sätt att packa är ofta intressant, liksom skälen varför en vara säljes i samma förpackning kanske 100 år, medan en annan för en helt kameleontisk tillvaro.

Emballaget är en väsentlig detalj i handelns komplicerade värld. Det berättar om varan och om den miljö det skapats i. Det är en del av vår vardag. Därför är det också ett utmärkt objekt för ett kulturhistoriskt museum. Vi skall samla mera emballage.

ÖRNGOTT FRÅN WESTFALISKA FREDENS ÅR

av *Elisabet Stavenow*

På Gustaf Adolfsutställningen 1932 i Nordiska museet utställdes bland mycket annat ett rikt broderat örngott, daterat 1648 och märkt med vapen och initialer för Erik Carlsson Oxenstierna och hans hustru Margareta Bielke af Åkerö. Efter utställningens slut återsändes det till sin ägare med ett brev från en av Nordiska museets tjänstemän, vari frågades, om museet i framtiden möjligen kunde få förvärva örngottet.

Så gick 28 år. Örngottet bytte ägare, men brevet följde med. En dag kom arvtagarna och frågade, om museet fortfarande var intresserat. Och visst fanns det intresse. Nordiska museets Vän-

Del av broderi på örngott, daterat 1648. Det utskurna partiet med krönt lejon är utförd i punto in aria.

ner kom generöst till hjälp, och nu är det införlivat med samlingarna.

Till det stora örngottet, som mäter 88 × 66 cm, hör ett mindre, av vilket det tyvärr bara finns något över hälften kvar. Uppskattningsvis bör dess storlek ha varit 50 × 65 cm. Båda är av finaste linnelärft, och fram- och baksidor är sammanfogade med en infälld spets av s. k. passementtyp. Spetsen är av ypperlig kvalitet och knypplad med fin lintråd. På det stora örngottet utgörs ena

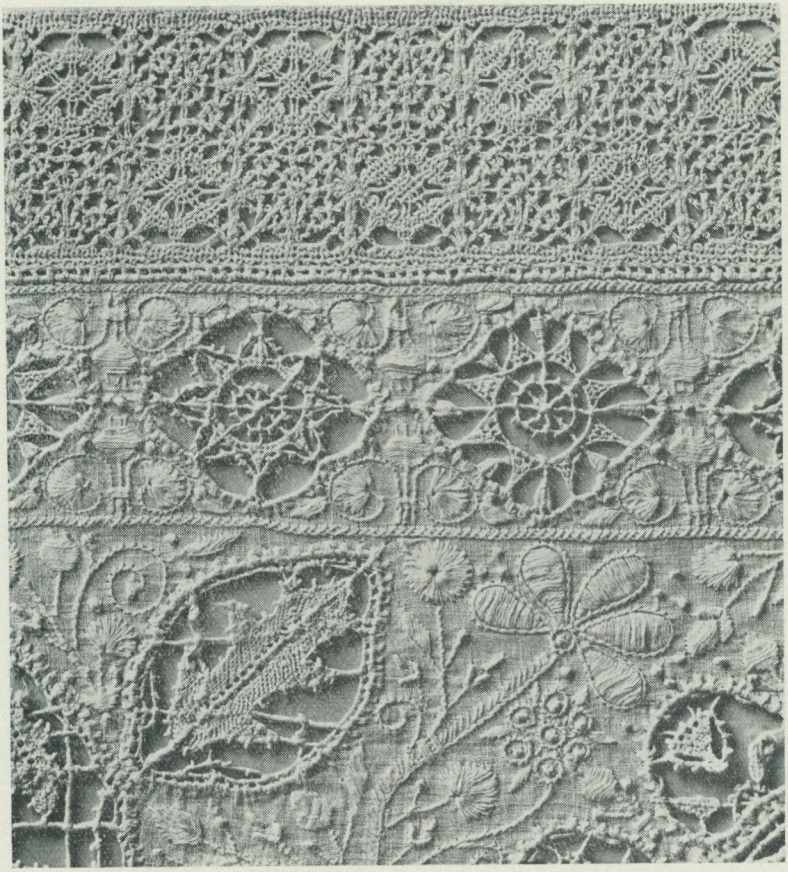

Del av samma örngott. Överst knypplad spets, därunder broderi, utfört i plattsöm, stjälksöm och knutsöm.

kortsidan av ett rikt broderi i vitt. Det är utfört i spetssöm, s. k. punto in aria. Namnet betyder stygn i luften; man har nämligen skurit ut bitar ur tyget och där dragit ett nytt och glesare trådnät, över vilket man sytt ornament och krönta lejon i spetssöm. Kring de utskurna broderierna har man sytt en rik blomsterornamentik i plattsöm, stjälksöm och knutsöm. I stiliseringen av blomrankorna lever kvar något av renässansens friskhet.

Det lilla örngottet saknar broderi; det prydes i stället av spetsar.

Båda örngotten har spår av märkning mitt på översidan. Genom det tunna tyget har man sytt med silvertråd. Nu är nästan allt silvret borta, men den grova tråden har lämnat en rad hål efter sig, vilket gör att man lätt kan läsa märkningen. Det är Oxenstiernas och Bielkes alliansvapen under krona, flankerat av initialerna ECO och MB. Därunder står årtalet 1648.

Erik Carlsson Oxenstierna var född 1616 och dog 1662. Han blev överste för Smålands kavalleriregemente 1641 och landshövding i Skaraborgs län 1657. Sina höga poster hade han säkert fått mer på grund av sin höga börd än på grund av sina förtjänster. Mest bekant är han för ett slagsmål hösten 1642 på Stortorget i Stockholm. Därvid råkade han med sin värja sticka riddarhusets arkitekt Simon de la Vallée så illa, att denne avled ett par dagar senare. I en ännu bevarad supplik till drottning Christina klagar han över sin stora olycka och ber henne om misskund på grund av sin ungdom. Den 18 februari 1643 blev han benådad, och några månader därefter gifte han sig med Margareta Bielke af Åkerö. Med henne fick han nio barn, av vilka fem nådde vuxen ålder.

Bland de få arkivalier, som kan säga oss något om Erik Oxenstierna, finns en räkenskapsbok för hushållet, förd från november 1654 till april 1655. Den låter oss ana något om familjens vanor. "Nådiga Herren" låter gärna hämta ett stop renskt vin på morgonen, och han spar inte, när det gäller anskaffning av kläder. Tre skräddare anlitar han, och bland utgiftsposterna finner vi siden, sammet, silkesstrumpor och guldknappar. "Nådiga Fruun" gör en stor anskaffning för linneförrådet den 3 april. Då köptes 6 alnar holländskt lärft, 1 stycke klosterlärft och 3 stycken huslärft tillsammans utgörande 58½ alnar.

Den gamla benämningen på örngott är "örnegåtswahr", alltså ett var som sattes över örngottet. Örngott är nämligen det gamla ordet för den kudde, som låg överst i sängen ovanpå bolstrar, huvudbolster och huvuddyna. Den var ofta stoppad med fjäder eller dun och klädd med dyrbara tyger. Det kunde vara taft, sammet eller damast, och bland färgerna nämns i gamla inventarier "coleur de feu", "coleur de Roos", grönt och gredelint. De dyrbara materialen syntes igenom örngottsvarens genombrutna broderier.

I en bouppteckning från år 1648, alltså samma år som de två behandlade örngottsvaren kom i bruk, finner vi en mängd beskrivningar över hur örngottsvaren kunde vara broderade. Bouppteckningen är gjord efter Gustaf Oxenstierna till Tyresö, en frände till Erik Oxenstierna. Örngottsvaren är samtliga av kammarduk, och som dekor finner vi stora utskurna rosor, utskuren söm med figurer "Karl och Jungfru", utskuren söm med rosor "fylte med guldh", paljetter och broderade lister. Av liknande örngottsvar har många blivit bevarade, de flesta dock sydda helt i vitt med lintråd på lärft.

Placeringen av broderiet utmed ena kortsidan är typisk för 1600-talets örngottsvar. Det kommer av att sängarnas ursprungliga placering var i ett hörn med bara en sida synlig mot rummet, och endast mot den sidan behövde örngottsvaret ha en prydnadssöm. I fråga om linne och sänglinne är traditionen alltid särskilt seglivad. I flera svenska landskap, t. ex. i Gästrikland och Hälsingland, har man långt in på 1800-talet hållit kvar seden att dekorera ett örngott endast utmed ena kortsidan.

Litteratur:

William Karlson, Stå t och vardag i stormaktstidens herremanshem, Lund 1945.

Birgitta Carlestam, Ett stormannahushåll i Stockholm vid 1600-talets mitt, opubl. uppsats, ventilerad 1959 vid institutet för folklivsforskning vid Nordiska museet och Stockholms universitet.

HANDARBETETS VÄNNERS TEXTILSAMLING

av *I. Sofia Danielson*

Föreningen Handarbetets Vänner stiftades 1874 och har sedan dess med framgång verkat för att höja den svenska textilkonstens kvalitet och fostra allmänhetens smak. Detta har utåt skett genom att bedriva undervisning i broderi och vävning, genom att åt allmänheten tillhandahålla förstklassiga mönster och material för

handarbete, vidare genom att på egna ateljéer framställa textilier av olika slag, såsom möbel- och inredningstextilier i allmänhet, beställningsarbeten i form av kyrkliga textilier, praktgåvor etc. och slutligen genom förlagsverksamhet.

Prov på den rika produktion som skapats av Handarbetets Vänner under mer än åtta decennier har föreningen samlat, vårdat och katalogiserat, tills samlingen fick en sådan omfattning att föreningen varken hade möjlighet att förvara eller vårda den som den skulle önska. Man beslöt då att föregripa den paragraf i föreningens stadgar som säger, att om föreningen upphör dess textilsamling skall överlämnas till Nordiska museet. Detta är ett exempel på de goda förbindelser som alltid varit rådande mellan de båda institutionerna och som säkerligen även skulle tett sig helt naturligt för Föreningen Handarbetets Vänners initiativtagare och ledare under de första åren, Sophie Adlersparre, och Nordiska museets grundare, Artur Hazelius.

Hösten 1959 överfördes hela samlingen till Nordiska museet och är nu föremål för registrering och beskrivning. En stor del av samlingen är införd i Handarbetets Vänners Accessionskatalog, som upptar 5 500 nummer (vilket dock innebär betydligt fler föremål). Därutöver finns en stor mängd föremål som ej införts i katalogen, uppskattningsvis ca 2 000 nummer, huvudsakligen prover på vävda möbeltyger och andra inredningstextilier.

Samlingen kan indelas i två huvudgrupper, den ena en samling äldre textilier, som Handarbetets Vänner förvärvat genom köp eller såsom gåvor och avsedda att användas som förebilder och inspirationskälla, den andra består av föremål ur Handarbetets Vänners produktion och utgöres av prover på vävnader av olika slag och modeller med uppsydda mönster, som uthyrts till dem som köpt material. I samlingen ingår också en stor mängd akvarellerade skisser. Av detta har hittills de insamlade, äldre textilierna och Handarbetets Vänners egna broderier varit föremål för studium i museet.

Samlingen av äldre textilier är särskilt rik när det gäller spetsar. Dessa omfattar såväl svenska spetsar — huvudsakligen från Skåne och Dalarna — som prov på utländska spetsar, ryska, venetianska, flandriska, franska etc. En annan stor grupp utgöres

Handarbetets Vänners textilsamling, som deponerats i Nordiska museet, är delvis upplagd i kronologisk ordning. I lådorna t. v. ligger föremål ur H. V:s produktion omkring sekelskiftet, då den kopierande "allmogestilen" alltmer fick träda tillbaka för den internationella modestilen jugend.

av skånska allmogetextilier: täcken och dynor i rölakan, krabbasnår, dukagång och opphämta eller broderade med olika fria sömsätt i frodiga mönster och färger. Hängkläden från Blekinge i linne med blått och ljusrött mönster i olika vävtekniker, praktfulla dukagångsdrätter från Skåne och de smalare blåvita hängklädena från Sydhalland hör också till det som samlades för att bevara det "fosterländska arvet" åt samtid och eftervärld. Av samlingens omfattning, ca 1 300 nummer, inser man att ingen möda sparades, och av de i accessionskatalogen upptagna priserna framgår, att det inte skedde utan stora ekonomiska uppoffringar. Från de högre ståndens textila arv bevarar Handarbetets Vänner en mängd märkdukar och mönsterdukar, skira ting i vitbroderi, exempelvis näsdukar och kragar, vidare några fragmentariska delar till gobelänger samt olika exempel på inredningstextilier och dräktplagg, där ett par broderade täcken från 1600-tal och tidigt 1700-tal utgör praktstyckena. Tidens gång och smakens förändring har också medfört, att textilier med den naturalistiskt utformade mönstertyp, som var modern från och med 1800-talets mitt och som Handarbetets Vänner bekämpade under sina tidigare år, nu har företrädare i föreningens textilsamling.

Under de första åren var Handarbetets Vänners mål att utveckla den kvinnliga slöjden i "fosterländsk riktning". Man gjorde detta icke endast genom undervisning i föreningens sy- och vävskola i Stockholm utan också genom att ge mer privat undervisning åt kvinnor i landsorten. För att få kunskap om äldre tiders textila tekniker gav sig Sophie Adlersparre, Molly Rohtlieb, Anna Fleetwood m. fl. — ibland i sällskap med någon av föreningens väverskor eller brodöser — ut i landet, till Bohuslän för att studera dubbelväv hos den sista väverskan som behärskade konsten att väva "finske-täcken", till Skåne för att lära flamsk, krabbasnår och andra konstvävnadstekniker, till Dalarna för att studera spetsar, broderier, rosengångsvävnader m. m. Tack vare det goda anseende som Handarbetets Vänner åtnjutit — och ännu åtnjuter — kunde den energiska fru Adlersparre under några år på 1870- och 80-talen utverka fria resor på Statens Järnvägar, vilket utnyttjades för dessa insamlings- och studieresor.

Man insamlade på detta sätt också en mönsterskatt, som man

sedan på "Byrån" arrangerade eller "anordnade" för att använda till alla de olika former av textilier som ingick i ett hem under 1800-talets senare del. De folkliga vävteknikerna översattes för Byråns del huvudsakligen till broderi. Under Handarbetets Vänners allra första år "uppfann" konstnärinnan Hanna Winge den s. k. snårsömmen, som efterliknar dukagång, och sedan tillkommer också en annan teknik för "dukagångsöm", som vid sidan av "krabbasöm" och "opphämtasöm" svarar för en stor del av Handarbetets Vänners produktion under dess första tid, 1800-talets sista årtionden. Förutom dessa vävsömmar hade Handarbetets Vänner under 70- och 80-talen en rik produktion av dukar, mattor, gardiner m. m. i korssöm, tvistsöm, påläggsöm och något senare också fritt broderi huvudsakligen i flätsöm.

Handarbetets Vänners Accessions-Katalog lämnar för tiden fram till 1905 rikliga upplysningar om föremålen, bl. a. anges ofta vilken stil eller annan förebild som använts för de olika mönstren. Det framgår här att inte endast svenska allmogeföremål varit förebilder för föreningens mönster. I minst lika hög grad har man tagit mönster ur andra källor. De mönsterböcker som under 1870-, 80- och 90-talen trycktes i Tyskland och som i en anda liknande Handarbetets Vänners egen tar upp tyska och italienska textilmönster från renässansen har varit förlagor för föreningens mönster i bundna broderitekniker såsom korssöm, tvistsöm, dukagångsöm m. m., medan man när det gäller fritt broderi i exempelvis flätsöm ofta hänvisar till förebilder av orientaliskt ursprung.

Liksom de tyska mönsterböckerna förvaltar de skånska och blekingska allmogetextilierna en mönsterskatt som hade sin höjdpunkt under renässansen. Handarbetets Vänner tar största delen av sitt mönsterförråd ur dessa fatburar, varför mängden av dessa mönstertyper är överväldigande. Ja, det verkar som om det vore sagt om Handarbetets Vänner, när Carin Wästberg i en uppsats om engelska möbler i Meddelande från Svenska Slöjdföreningen 1891 utbrister: "Länge nog har den tyska renässansen regerat oss", och längre fram i samma uppsats prisar färgen och ljuset i den samtida engelska inredningskonsten.

Samma år — 1891 — som Carin Wästberg publicerar denna

artikel efter en studieresa till England och Tyskland börjar hon ett fruktbart samarbete med sin kamrat på resan Maria Widebäck, och det är dessa två framstående konstnärer som något år senare för in en ny ton i Handarbetets Vänners material, ett nytt sätt att stilisera växtmotiv, en ljusare, renare och livligare färgskala — den nya stilen, jugend. Under de två årtiondena omkring sekelskiftet skapar de och flera andra konstnärer, främst Maja Sjöström, Maria Adelborg och Maja Andersson, mönster till dukar, draperier, gardiner o. a. i påläggsöm och fria sömsätt av en konstnärlig halt och teknisk kvalitet som är imponerande.

Efter sekelskiftet börjar vävnadsproverna uppta allt större del av samlingen. Carin Wästberg komponerade det första arbetet i s. k. H.V.-teknik, ett möbeltyg för Carl G. Laurin, något av åren 1904 eller 1905, och detta blev under de kommande åren en teknik som ofta användes både för möbeltyger och prakttextilier. Från senare år finns också prover på Alf Munthes rika produktion av textilier i dubbelväv för kyrkor och andra offentliga lokaler.

För den svenska textilkonst som växte fram under 1900-talet kan Handarbetets Vänner betraktas som vägröjare. Man kan i den samling som nu deponeras i Nordiska museet studera något av det bästa i denna tids svenska textilhistoria. Genom samlingens stora omfattning visar den hela bredden i Handarbetets Vänners produktion, och genom att den utgör föreningens *eget urval genom tiderna* blir den en dokumentering av dess stilsträvan som ett aldrig så objektivt urval i efterhand ej skulle kunna ge.

EN RYA FRÅN ROSLAGEN

av *Inga Wintzell*

Gamla ryor är numera ganska sällsynta. Det är därför glädjande, att Nordiska museet i år lyckats förvärva en sådan. Med hjälp av Samfundet Nordiska museets Vänner har samlingarna berikats med en rya från Roslagen. Den är vävd i spetskypert med varp av oblekt linne och inslag av naturvitt ullgarn. Nocken, den flossade ytan, är av ullgarn i naturvitt, gult, grönt och rött. Mönstret har en oregelbunden karaktär och grupperar sig i ränder och rutor av olika format med en till synes nyckfull placering. Litet oberäknelig ter sig också disponeringen av färgerna sinsemellan, exempelvis i ryans ena hörn, där mönstret består av rutor i naturvitt och gult, men där man plötsligt funnit för gott att chockera — med eller utan avsikt — med några enstaka nockor i grönt. På sätt och vis har mönstret en märkvärdigt modern prägel. Och ändå torde ryan ha tillkommit någon gång under 1700-talet. Detta kan man sluta sig till bl. a. av ullgarnets kvalitet, glansig och med en lyster, som man sällan ser på senare ryor. Det finns emellertid ännu ett karakteristikum för denna rya, nämligen utsmyckningen på dess släta sida. Vid ena kortändan har applicerats tre hjärtan i ett mönstervävt ylletyg av 1700-talstyp. Denna detalj skulle kunna tyda på att det här är fråga om en brudrya, en förmodan som vinner stöd i tidigare gjorda iakttagelser. Men varför denna placering av ett mönster? Numera, när ryor används som golvmattor och väggbeklädnader, utgör den flossade ytan den självklara rätsidan. Den släta sidan blir därför oväsentlig ur dekorativ synpunkt. Men på annat sätt förhöll det sig förr. Ryan var från början en ersättning för fällen och användes som täcke i sängen. I vissa kustlandskap kom den att få en mycket stor betydelse, delvis beroende på dess användbarhet till sjöss. I motsats till fällen tålde den ju vatten utan att bli förstörd. För värmens skull var det naturligt att vända ryans flossade sida nedåt. Och detta är alltså förklaringen till att den släta sidan på denna typ av ryor — s. k. slitryor — ofta är den mest utarbetade. Det förklarar också, varför initialer och årtal

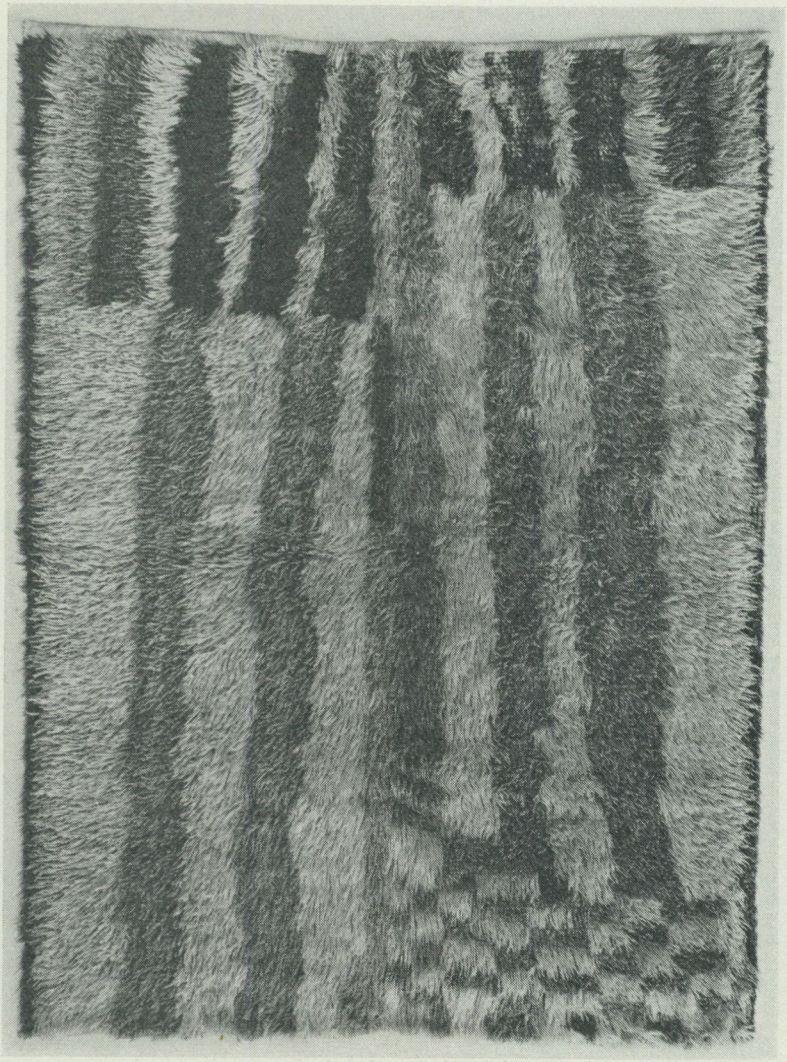

Slitrya från Roslagen, troligen en brudrya, använd som täcke. Den flossade ytan är avigsidan, som vändes inåt för värmens skull.

— en ganska vanlig detalj — alltid är spegelvända på slitryorna, från den flossade sidan sett.

Den flossade ytan, karakteristisk för ryan, har en uråldrig tradition. I danska bronsåldersgravar har man hittat 3 000 år gamla flossade plagg, och ryor har sedan århundraden vävts i Sverige. Under 1600-talet började ryan att mer och mer trängas ut av det vadderade täcket. Som vanligt spred sig nyheten först hos de högre samhällsskikten, sedan även inom de bredare lagren. Så sent som vid 1800-talets slut fanns slitryan kvar i sin ursprungliga funktion på några håll i vårt land, nämligen på Öland, i Bohuslän och i Uppland.

TVÅ BUNTAR TYG

av *Anna-Maja Nylén*

På torpet Vreta under Kolhammar i Odensala inte långt från uppsalavägen bor nu fru Hilma Jansson. Från henne har Nordiska museet 1960 förvärvat två präktiga tygbuntar och en filt, s. k. vepa, som hon själv spunnit garnet till och vävt. Filten tillverkades något år före 1915. Av de båda buntarna tyg är det ena ett grått, fyrskaftat stampat tyg, som vävdes 1923 till kostym åt fru Janssons make Amandus, det andra ett gråmelerat kyprat tyg avsett till täcken, arbetsskjortor och byxor.

Med den omfattning som textilindustrin har i våra dagar hör det inte till vanligheten att finna ett hushåll, där man praktiserat självförsörjning med textila material ännu på 1920—30-talen. Eftersom det också är mera sällan som museet kunnat få tag på buntar av hemvävda metervaror, har vi frågat fru Jansson om hennes hemtillverkning, och hon har berättat följande.

Hon är född 1884. Hennes far var torpare under Haknäs gård i Vassunda. Hennes mor, som var född 1842 i Odensala, lärde henne som barn att spinna, och hon fick också hjälpa till med väv-

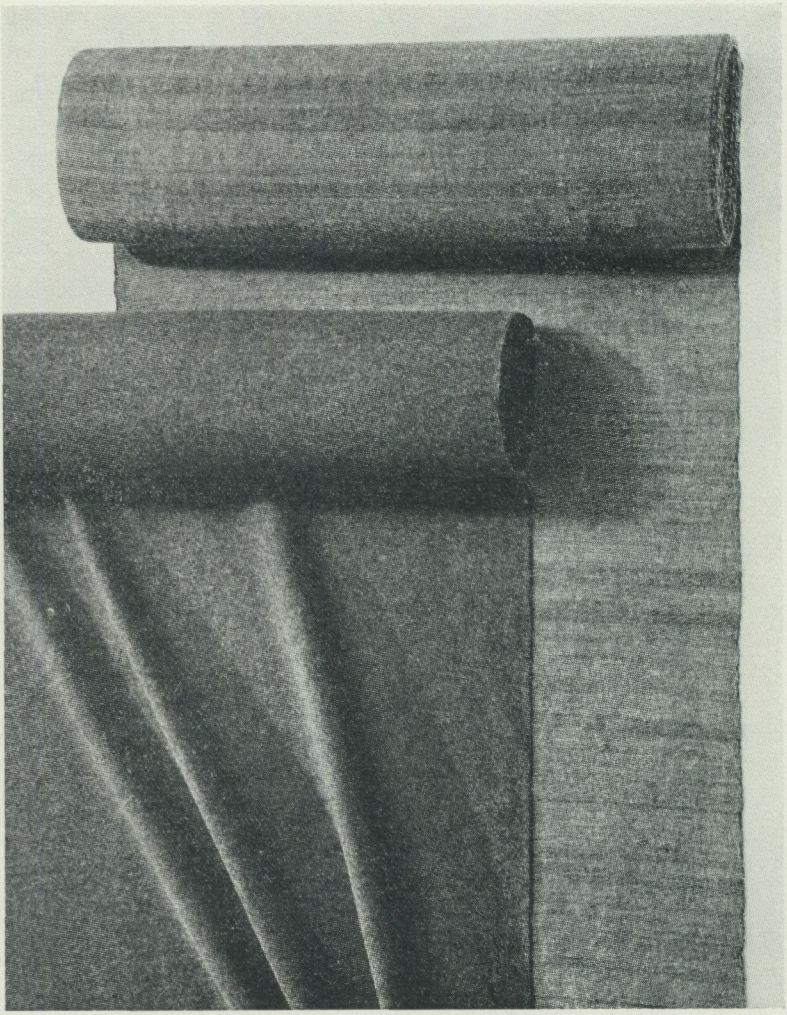

Två buntar hemvävda tyger, avsedda dels till täcken, arbetsskjortor och byxor, dels till kostymer. Vävda av fru Hilma Jansson i Odensala.

ning, men mest deltog hon i beredningen av linet och ullen. De hade en linåker och fick lära sig bråka, skäkta och häckla linet. Fåren klipptes två gånger om året, vår och höst. Under vintern

pågick spinningen. Döttrarna fick börja spinna det grövre blångarnet, det fina linet spann modern själv. Modern vävde och stickade allt till hemmet. Hon köpte bara kattun till klänningar och förkläden. Hushållets hela behov av handdukar och lakan, filtar ("vepor"), tyg till täcken, trasmattor, överkast och beklädnadsmaterial, t. ex. tyg till skjortor, arbetsblusar, byxor (se det melerade tyget på bilden), finkostymer, lintyg och klänningar vävdes av modern. Det mesta av spinning och vävning fick Hilma Jansson emellertid lära sig, när hon kom i tjänst. När hon var tretton år, fick hon börja med hjondagsverken på herrgården, och sedan blev hon jungfru på Akademiegården, en utgård till Kolhammar. Av hushållerskan Fina fick hon lära sig att sätta upp väv och väva. Där hade de sex får, vilkas ull togs till vara, spanns till garn och vävdes till tyg, medan lingarnet — hälsingelin — köptes på distingsmarknaden (i början av februari) i Uppsala. Till en ullfabrik i Uppsala for man också med gammalt stickylle och ylletrasor, som "sattes in" för upprispning och spinning på nytt. Av sådant material är det grå kostymtyget vävt.

När Hilma Jansson hade gift sig, vävde hon, liksom modern hade gjort, det mesta av vad som behövdes av textilt material. Det vittnar också hennes hem, som man ser det nu, vältaligt om, samtidigt som det förmedlar en levande bild av en miljö, som föga berörts av industrialismens standardprodukter.

KRETONGMÖNSTER FÖR INDUSTRIN

av *Anna-Maja Nylén*

Textilkonstnärinnan Märtha Gahn har till Nordiska museet överlämnat flera prover på kretonger. Hösten 1928 fick hon i uppdrag av överingenjören Alex. Engblom att för Borås Wäfverier komponera ett antal mönster till tryckta tyger för industriell tillverkning, av vilka de här avbildade är de första. De utgör sam-

Prover på kretonger, komponerade av textilkonstnärinnan Märtha Gahn omkring 1930 för Borås Wäfverier. Mönstren är inspirerade av svensk herrgårdstradition.

tidigt ett av de första exemplen här i vårt land på samarbete mellan konstnärerna och textilindustrin.

Efter Baltiska utställningen 1914 hade en stark kritik riktats framför allt från Svenska slöjdföreningen mot industrin för att den endast i ringa utsträckning eller inte alls anlitade konstnärliga krafter. Vanligast var att den industriella produktionens formgivning hade lämnats åt konstnärligt okvalificerat folk eller följt utifrån inköpta mönster och modeller. Under energisk propaganda från Svenska slöjdföreningen och ett allt livligare intresse och tillmötesgående från industrins sida gjordes under de följande tio åren stora ansträngningar att skapa former för ett samarbete mellan fabriker och konstnärer. På en rad utställningar kunde man också i ökad mängd uppvisa den vackrare vardagsvara, som satts upp som mål för den industriella produktionen, dvs. att kombinera vacker form med masstillverkningens fördelar.

Till den stora revy över svensk produktion, som Stockholmsutställningen 1930 inbjöd, gjorde industrin ökade ansträngningar, och det var för detta ändamål som Borås Wäfverier tog kontakt med Märtha Gahn. Samarbetet resulterade i första hand i fem olika mönster: konvolvulus, maskros, linnéa, blåklocka och namnsdagsbuketten, vilka trycktes på bomull i många färgsättningar. De har under årens lopp tillverkats i hundratusentals meter till ett pris av kronor 1: 30 per meter. Kretongerna är nu totalt utsålda och tryckes inte mer. Det är därför mycket värdefullt för Nordiska museet att i sina samlingar ha prov på denna mönsterkollektion, som ger uttryck åt 20- och 30-talens konstindustriella strävanden.

Märtha Gahn hör till en grupp konstnärer, som hade en friare inställning till det folkliga arvet, vilket vid denna tid eljest i hög grad präglade den textila hemslöjdens och i viss utsträckning det textila konsthantverkets alster. Hon karakteriserar själv de fem mönstren som nyskapelser inspirerade av svensk herrgårdstradition.

EN SILHUETTKLIPPERSKA FRÅN ÖLAND

av *I. Sofia Danielson*

Natalia Pettersson är född den 8 juli 1878. När hon var 11 år, dog hennes far, Anders Petter Törnkrantz, vid 82 års ålder. Den lilla ölandsflickan hade då fått lära sig faderns hobby, som var att göra dekorativa pappersklipp att ge bort till vänner och bekanta på bemärkelsedagar. Ännu i dag, fastän synen är borta på ena ögat, kan hon med säker hand klippa sina "tavlor". Innan synen blev dålig, tog hon emot beställningar på silhuettklipp att användas till gratulationsbrev, exlibris m. m.

Fadern var sockenskomakare i Torslunda socken, och som bisyssla gjorde han schabloner för märkning av säckar åt bönderna i trakten. Anders Petter Törnkrantz hade lärt klippningen av sin far, som var skräddare, och denne i sin tur av sin far. Traditionen skulle således gå tillbaka till mitten eller senare delen av 1700-talet.

Natalia Pettersson gör fem olika typer av sina "silhuettavlor". Huvudmotivet på dem alla är en vas, ur vilken ett rikt förgrenat träd växer upp. I de större typerna sitter det ett eller två par fåglar på trädets grenar. Klippen blir helt symmetriska genom att de viks dubbla på längden. Den femte typen av klipp vikes två gånger och är mer kvadratisk i formatet, varför dessa klipp ger intryck av en sammansatt stjärna. Alla klipp göres av glanspapper i svart, vitt och olika färger samt silver- och guldpapper. Sedan fru Pettersson vikt papperet, börjar hon klippa utan några förberedelser. På de större tavlorna finns tre tvärband nertill, avsedda för namn, årtal o. d., som beställaren önskar. Även detta klipper fru Pettersson på fri hand, men med papperet utviket.

Fru Pettersson har i sin ägo elva pappersklipp av faderns hand, flera av dem daterade på 1870- och 1880-talen. Ett är osymmetriskt, men de övriga är klippta efter samma metod som dotterns. Två av dem har också samma huvudmotiv, vasen med uppväxande grenar. Man ser att Natalia Pettersson också i detaljframställningen följt fadern, bl. a. är trädets genombrutna stam ett motiv som är betecknande för dem båda.

Fru Natalia Pettersson framställer ännu vid åttiotre års ålder trots nedsatt synförmåga sina silhuettklipp.

Pappersklippen är en företeelse med relativt stor utbredning. För ett par år sedan visades på Nordiska museet en utställning av polska pappersklipp. Från flera svenska landskap har museet gratulationstavlor dekorerade med blommor osv., utklippta i olikfärgade papper eller silhuettklipp, som överensstämmer med den teknik som Natalia Pettersson använder. Till de senare hör också flera stycken mycket elegant utförda silhuettklipp av den art som var modern bland de högre ståndet under 1800-talets förra del.

STJÄRNGOSSAR

av *Albert Eskeröd*

Då kristendomen spreds inom Västerlandet, tog den i stor utsträckning bild och dramatisk framställning till hjälp för att bekantgöra innehållet i sin lära. Detta är ju den praktiska bakgrunden till den blomstring i måleri och skulptur, som skedde jämsides med den nya religionens spridning. Och den dramatiska framställningen av den heliga historien blev redan på 800—900-talen en viktig del av förkunnelsen. Julnattens mässa, herdemässan, missa pastorum, tog dramatisk gestalt kring den i koret uppställda krubban, där prästerna i skådespelets form skildrade änglarnas uppenbarelse för herdarna och dessas tillbedjan av det nyfödda barnet i krubban. Och på heliga tre konungars dag med dess mässa kring betlehemsstjärnan, officium stellæ, framställdes på samma sätt konungarnas frambärande av sina offergåvor vid krubban. Dessa båda motiv, herdarnas tillbedjan och de heliga tre konungars offer, är ju bland de allra vanligaste framställningarna i kyrklig konst från äldsta tid och fram i nutiden. I det svenska folkliga måleriet har de uppnått en sen blomstring fram förbi mitten av 1800-talet.

Dessa liturgiska dramatiseringar av den heliga historien med sina höjdpunkter vid jul och påsk fick en rik utbildning ända från 1000-talet inom den franska och senare även den tyska kyrkan. Först på 1300-talet började de framföras på folkspråken, men därmed blev de också ganska snart folkskådespel med allt kraftigare inslag av skämt och burleska detaljer insprängda i det religiösa sammanhanget. Deras gamla värdighet som dramatiska delar av kyrkans liturgi försvann i och med att spelen vandrade ut utanför kyrkans och klostrens murar. Som folkunderhållning blev de en företeelse på ont och gott, även om man kan erinra om den höga konstnärliga nivå som ett av dessa religiösa folkskådespel nått — påskens passionsspel i Oberammergau. Med reformationen blev inställningen till dessa mysteriespel olika i de båda lägren. Motreformationen, särskilt i Sydtyskland, vårdade denna tradition som ett propagandamedel, medan man i protestantiska kretsar helt naturligt var mera avvisande. Dock kom även i de prote-

Stjärngossar på besök i ett borgerligt holländskt hem. Oljemålning från 1600-talets slut av Bernardus van Schendel.

stantiska länderna den nya borgerligheten och hantverksgillena att bli en viktig miljö för julspelens fortbestånd. I skolorna hade de tidigt fått hemvist, och även efter reformationen levde skoldramerna kvar men utvecklades dock ofta till en torr, av teologisk retorik och lärdomsspråk präglad genre.

Ur skolornas miljö framväxte också tidigt och i anslutning till ungdomslagens många former av kringvandringar i bygden i samband med årshögtiderna för att samla gåvor till sina gillen en annan form av religiös underhållning av enklare art, jul- och nyårssjungningen, som i Tyskland fick beteckningen das Ansingen. Seden innebar att grupper av skolungdom vandrade runt, troligen oftast eller i varje fall ursprungligen under en lärares ledning, sjöng visor och mottog gåvor. Tryckta samlingar av sådana Ansinge-Lieder känner man i Tyskland från 1500-talet, och seden

är väl känd redan tvåhundra år tidigare. I vårt land har vi ju motsvarigheter i djäknarnas kringvandringar för att insamla hjälp till sitt uppehälle.

Den särskilda form av Ansingen, som användes vid trettondedagens heliga tre konungars fest, kallades i det tyskspråkiga området på kontinenten för Sternsingen. Rekvisitan med den lysande stjärnan och sångarnas kronor går givetvis tillbaka till de äldre medeltidsspelen med de tre konungarnas tillbedjan av barnet i Betlehems krubba, dit stjärnan visat vägen. Det torde mest ha varit fattiga lärjungar i sångskolorna och korgossar, som sysslade med denna Sternsingen. Seden är välkänd på kontinenten från 1500-talet ända in på 1800-talet.

En av museets tjänstemän fann 1959 en liten oljemålning med stjärngossar i SPAK:s huvudbutik i Stockholm. Nordiska museets Vänner förvärvade målningen och överlämnade den som gåva till museet.

Tavlan är målad på trä och har formatet 30 × 36,5 cm. Den är signerad B. Schyndel och till yttermera visso expertiserad år 1925 av Corn. Hofstede de Groot i Haag såsom ett verk av denne konstnär, vars namn ibland skrives Bernardus van Schendel. Han anges vara målare och grafiker, född år 1649 i Weesp och död år 1709 i Haarlem. Barend van Schyndel hör väl inte till de mera kända 1600-talsmålarna i Holland, men den här beskrivna tavlan röjer skicklighet både i komposition, figurteckning och färg (se årsbokens omslag). Den visar tre stjärngossar, varav två har kronor och den tredje har en pälsbrämad mössa med fjädrar. En håller stjärnan, som kan snurras med ett snöre, och sången framföres inför en familj, som tydligen suttit till bords vid en måltid. Husmodern med sitt barn på knäet ger motivet en stämning av miljön i Betlehem. Det s. k. måltidsstycket hade från 1620-talet blivit särskilt omhuldat bland målare verksamma i Haarlem, och man kan därför antaga att en sådan scen låg väl till för Barend van Schyndel. Han har också målat en annan bild av liknande innehåll, nämligen Nikolaus, vars roll som den gåvobringande helige var mycket populär på kontinenten. Han är som bekant en av anfäderna till vår jultomte. Motiven i 1600-talets holländska måleri rör sig ju i stor utsträckning inom det folkliga och borgerliga

vardagslivets värld vid sidan om klassiska och bibliska motiv. Ett ganska omtyckt sådant motiv är just heliga tre konungar, skildrat så som olika konstnärer föreställde sig scenen i Betlehem. Mindre vanligt har det nog varit att avbilda de mer eller mindre dramatiska framställningar av bibelns händelser, som framfördes vid årshögtiderna i form av sångspel och kringvandringar. Dessa var ju i sig själv en konstart och lockade kanske just därför konstnärerna mindre. Rembrandt (1606—1669) har emellertid i en etsning framställt heliga tre konungars-spelet med stjärnan i en utomhusscen, och av Cornelis Troost (1697—1750) finnes en oljemålning, som visar de tre konungarna med stjärnan, framförande sin sång i en förnäm borgerlig miljö.

För Nordiska museet är det av intresse att kunna förvärva autentiska framställningar av sådana seder och miljöer på kontinenten, som på olika sätt varit förebilder för våra egna seder och vår egen livsföring.

SUMMARIES IN ENGLISH, FRENCH AND GERMAN

Lillie's and Fersen's Löfstad

by *Andreas Lindblom* (P. 7—36)

The castle of Löfstad and estate belong since 1940 to the House of the Nobility in accordance with a donation by will, while the inventory belongs to the Museum of Östergötland which has been instructed by the testator, Miss Emilie Piper, to care for the collections and hold the castle open to the public. The Director of the Nordiska Museet is ex officio member of the board which was appointed by the Museum of Östergötland to see that these duties were performed.

The castle was erected in the middle of the 17th century by Field Marshal Axel Lillie (picture p. 10) in the late renaissance style (picture p. 11) but was rebuilt already in the 1680's (picture p. 12). Some portals, several details of sculpture (picture p. 9), a beam roof which was never restored (picture p. 21), the vaults of the vestibules and kitchen are retained from the original building. Only a little is to be seen of the baroque style, which was the main feature of the rebuilding, because after a fire in 1750 the owner at the time, Count Axel von Fersen the elder — one of Sweden's foremost political personalities during the latter half of the 17th century — gave the castle the rococo character, it yet mainly presents.

As far as the inventory is concerned only a number of baroque chairs and portraits have been preserved from the time before the fire. From the time of Axel von Fersen the elder originate amongst other things the gilt console table with mirrors in the library, a commode by Kruus and six or seven pieces by Haupt. The main interest, however, is attached to memories of Axel von Fersen the younger (colour plate), known as friend of Queen Marie Antoinette and the one who arranged the French royal family's unsuccessful flight in June 1791. In Swedish history his memory is recalled mainly by his distressing death, when, in the capacity of Lord High Steward he rode in the funeral procession of Crown Prince Carl August on June 20 1810 and fell victim for an organized riot in the politically inflamed capital.

His sister Sophie Piper who was owner of Löfstad during 1794—1816, has erected a memorial to her brother in the park (picture p. 32). Still shown at Löfstad as relics are the plate on which he ate his last meal before the murder (picture p. 34), his clavichord (picture p. 35) and his travelling bed. In the castle archives is to be found the remarkable correspondence between Barnave and Marie Antoinette 1791—92, which the Queen surely left with her Swedish friend for safe-keeping to prevent it falling into the hands of the police search in the prison. After von Fersen's death the Duke d'Aumont stayed at

Löfstad till 1814 as a political refugee. Several memories from his time are still kept at the castle (compare pictures p. 14—15).

The most important fact from a general cultural historic point of view is, however, that the entire inventory — things both large and small — has been preserved with piety, the Castle therefore offers a living picture of an aristocratic household at the turn of the 18th century.

"The Wandering Folk." Gipsies in Sweden

by *Carl-Herman Tillhagen* (P. 37—60)

The heading is taken from a Swedish chronicle written by Olaus Petri in the 1530's where he takes up the first information that Gipsies dwelled in Sweden, more precisely Stockholm, in the year 1512. They are then called "Tatars" in the City records. First in 1637 they are also called Gipsies. Through their way of life which is allied to that of the Tatars the authorities have mixed Gipsies and Tatars and exposed the Gipsies to the same police measures. A modern genealogical investigation carried out by Mr. Heymowski, sociologist, has shown that 30 typical Tatars (tinkers) have so much as 100 % pure Swedish ancestry. That the thieves' cant used by the tinkers has many Gipsy words is no argument against this statement. The author also indicates the essential difference between Gipsies and Tatars from a criminological point of view. The approximately 750 Gipsies now living in Sweden, of which nearly a third are resident, belong to families who immigrated at about the turn of the century. All immigration of Gipsies was forbidden between 1914 and 1954. The author has carried out investigations since 1943 regarding life and folklore of the Swedish Gipsies under the auspices of the Nordiska Museet. The result is partly published in the Journal of the Gipsy Lore Society and in "Taikon erzählt" (Artemis-Verlag, Zürich 1948). 80 % are illiterate and because the traditional Gipsy crafts no longer give them any livelihood in the modern community they would live in misery if the Swedish social authorities did not at last take powerful steps to arrange schooling, trade training and homes for them.

L'héraldique de la noblesse ancienne de Suède

par *Sigurd Wallin* (P. 61—76)

Les symboles héraldiques jouèrent un rôle important dans la vie de la noblesse. Les armoiries témoignent des rapports des familles, d'une situation privilégiée ainsi que de distinctions honorifiques personnelles. Les armes du sceau faisaient autorité bien avant la signature. A la mort de son propriétaire, le sceau était rendu inutilisable afin d'en éviter l'abus. C'est ainsi que, par exemple, dans le tombeau des Sture, dans la cathédrale de Västerås, on a trouvé des morceaux du sceau du défunt, dispersés sur le cadavre.

Les armoiries sont le symbole de la continuité généalogique. Elles font apparaître clairement un ensemble de personnalités diverses réunies en une unité durable. Etre conscient des liens de famille contribue à la conservation d'un rang social basé sur la possession de biens stables. L'arbre généalogique est un signe visible du sentiment de la lignée. Dans une maison noble, cet arbre pouvait se présenter sous forme de tableau amovible ou comme décoration murale pour ne pas parler de l'arbre généalogique des ouvrages spécialisés. Les armoiries de la famille figurent à la racine, indiquant le premier ancêtre; elles sont répétées en montant le long du tronc pour chaque branche de la famille et sont suspendues à chaque rameau et branche autant de fois qu'un membre de la famille a vu le jour. C'est à la hauteur du tronc et à la largeur de la couronne que l'on appréciait la puissance de la famille, et l'héraldique bariolée des alliances montrait les liens de la famille avec d'autres maisons nobles.

Les nobles n'étant admis à s'allier qu'à des conjoints d'un degré égal de noblesse, les mariages nobles étaient un événement central. Là également fleurit l'héraldique, et son élément fondamental est constitué par les armoiries des contractants. Il est naturel que les deux blasons soient placés l'un à côté de l'autre sous une couronne commune, les armes masculines d'abord, c.a.d. héraldiquement, à droite. Ces armes peuvent se réunir encore plus intimement comme les moitiés d'un bouclier fendu. Les armoiries de l'alliance se rencontrent déjà dans tous les objets utilisés pour les cérémonies du mariage et des réjouissances de la noce, tels que fauteuil de la mariée, lieux des fêtes, poêle, coupes de noces, gâteau de noces et lit nuptial. Le lendemain des noces, au matin, l'époux annonçait le don du lendemain des noces fait à son épouse et les invités à la noce s'en portaient témoins en tenant ensemble la hampe d'une lance qui, comme un signal donné, était jetée à travers la fenêtre de la demeure des époux; cette lance pouvait être ornée des couleurs des armes, sous forme de rubans noués. Les armes de l'alliance ornaient les grands coffres à vêtements dans lesquels la dot de l'épousée était amenée à la nouvelle demeure. C'est surtout sur le trousseau que les armes de l'alliance constituaient le motif principal, rendues sous forme de riches broderies ou reproduites dans le tissage. Les lits au ciel furent dans la suite des siècles l'objet incomparablement le plus précieux des pièces d'habitation. On voyait au-dessus de la tête de lit ou sur la couverture, les armes de l'alliance, les monogrammes et les dates, mis en valeur par une guirlande. Des broderies de soie rouge ou des dentelles au fuseau, portant les mêmes motifs sur les draps et les taies d'oreiller, rappellent la date de l'alliance. Toutefois, le marquage héraldique se poursuivait aussi durant toute la durée de la vie conjugale, à l'occasion du remplacement courant des objets de maison. Le linge damassé des armoires à linge portait les armoiries de la famille, reproduites à des milliers d'exemplaires sur nappes et serviettes. Toutes les armoires des offices étaient remplies d'argenterie, de services en étain, de verrerie, de porcelaine des Indes Orientales et de faïences suédoises armoriées de manières fort différentes, et des articles aussi périssables que pâtisserie parfumée et entremets à la glace portaient l'empreinte des armoiries.

L'ameublement et l'aménagement des manoirs et des châteaux témoignent abondamment de la valeur donnée comme symbole central aux armoiries du propriétaire. Les armoiries d'alliance de Per Brahe le Jeune et de Christina

Catharina Stenbock se retrouvent sur les plaques de fonte des fours; les armes de la famille Wrangel, sur les sculptures sur bois des poêles baroques du château de Skokloster, le blason du baron Liljencrantz, dans la très belle polychromie du poêle de porcelaine Marieberg au ravissant château de Sturehov; les armoiries de la famille Oxenstierna se voient dans les intarsias des portes du château de Tidö et les armoiries des comtes Brahe, sur les girouettes de 1650 du château de Bogesund. La porte d'entrée de la maison du seigneur est généralement couronnée de ses armes. Des fenêtres, on aperçoit peut-être, artistement disposées sur les plates-bandes du jardin, des compositions fleuries reproduisant ses armes. Quand l'équipage vient prendre le seigneur, on voit sur les portières les armes du propriétaire, reproduites de différentes façons, depuis la grande forme avec le manteau, le support et les colliers, jusqu'à la plus simple, un casque à cimier à peine indiqué.

Quand la mode du pavoisement se répandit à la fin du siècle dernier, on pouvait, outre les couleurs nationales, hisser celles de la famille.

Un exemple original de l'utilisation de l'héraldique dans l'architecture se rencontre dans le manoir de Stävlö, construit en 1860 par le grand seigneur, comte Carl Otto Posse, dont les armes consistent en trois murs à redent. Ceux-ci ont été reproduits sur des surfaces en plan et en façade ainsi que dans d'innombrables petits cubes, ce qui en fait une curiosité monumentale.

L'arbre généalogique a un complément dans l'arbre ancestral qui, contrairement au premier, se développe vers le bas et ne se compose que de couples. Au bas de cet arbre se trouve le plus jeune descendant; de lui montent deux branches, l'une du côté du père, l'autre, de celui de la mère; ce partage en deux se répète régulièrement à chaque génération antérieure: en première ligne, les ancêtres sont deux, le père et la mère; en deuxième ligne, quatre; en troisième ligne, huit; en quatrième ligne, seize. Seize ancêtres entièrement nobles comportaient au temps des privilèges de noblesse des avantages déterminés et des possibilités, en plus du prestige général. Au XVIIe s., l'ancienne noblesse pouvait, dans une large mesure, présenter un tel arbre. L'arbre ancestral gagna une considération comparable à celle de l'arbre généalogique. Le calcul des ancêtres s'opérait d'après différents systèmes, les plus usuels figurant sur les esquisses (p. 75). Assez souvent les arbres ancestraux étaient très soigneusement et artistement présentés. D'autre part, les séries d'ancêtres sont fréquemment reproduites héraldiquement aux différentes occasions mentionnées plus haut.

Sous le régime social où la Suède protestante vécut pendant plusieurs siècles, des liens étroits existaient entre le grand seigneur et l'église paroissiale qui était l'objet d'une attention toute particulière de sa part, en échange de quoi, il exerçait un droit patriarcal. Chaque don des seigneurs pour l'ornementation de l'église paroissiale témoignait de sa haute provenance par les armes du donateur qu'il portait. Cela s'applique tout particulièrement à la dernière demeure de la famille seigneuriale, sous forme de tombeaux murés sous des dalles et d'épithaphes ou bien encore de chapelles mortuaires propres. L'héraldique entourait le gentilhomme pendant toute sa vie seigneuriale, mais se manifestait avec une intensité spéciale à l'occasion de ses funérailles et de sa dernière demeure. Parmi les coutumes de la noblesse suédoise, l'usage d'armoiries funéraires portables dans le cortège funèbre est particulier. Cet usage évolua en une forme de la Renaissance pendant la seconde moitié du

XVIe s. et par la suite les manifestations en furent de plus en plus pompeuses. Dans la procession, précédant le cercueil du Suédois noble — que ce fût un grand général ou un nouveau-né mâle — se portait une bannière principale comme étendard sur sa hampe; initialement elle était peinte sur une petite plaque de bois, ultérieurement, cela se transforma en une oeuvre sculpturale avec casque et grande richesse de feuilles d'acanthe. Si le mort possédait les importants 16 ancêtres, les armes de ceux-ci se portaient avant la bannière principale chacune sur sa hampe. Par la suite, elles furent réunies en un arbre des ancêtres paternels et en un autre arbre des ancêtres maternels. On pouvait ajouter à la pompe des funérailles par une série correspondante de bannières noires où étaient peintes les armoiries. Si le défunt appartenait à la haute noblesse, les armoiries du baron ou du comte figuraient sur des bannières blanches brodées. Les objets de procession étaient suspendus dans l'église et, aujourd'hui encore, ils témoignent dans les régions des manoirs suédois de l'importance que l'on voulait donner à la famille noble aux yeux de ses contemporains admiratifs et de la postérité.

L'héraldique appliquée dans les manifestations dépeintes ici connut pendant environ deux siècles une position privilégiée, mais les formes n'en ont aucunement disparu à notre époque, bien que soumises plus qu'auparavant à la loi du changement. Comme forme vivante de l'art, l'héraldique suit les styles variés des époques. Les règles ordonnant la disposition de l'écu, dites les lois de l'héraldique, subissent l'influence des forces créatrices de l'art. Un exposé historique de l'héraldique appliquée est l'occasion d'études intéressantes de l'alternance du jeu de la réalité entre les principes rigides et une forme de mode empreinte de suffisance. L'héraldique exige une discipline propre, mais en tant qu'art, elle suit le rythme de la vie. Des formes vivantes peuvent se dessécher entièrement au cours d'une période si l'on se borne à exiger exclusivement une exactitude strictement formelle, et la vie fuit infailliblement, et à tout jamais, si l'on s'imagine que la forme peut se fixer pour toujours dans un prototype. Les règles rigides dissolvent les liens de l'héraldique avec l'art.

Tradition and the present

by *Anna-Maja Nylén* (P. 77—100)

Sweden has passed through a social revolution during the last 100 years in that 75 % of the agricultural population has gone over to other occupations and moved from the country to towns and more thickly populated districts. What has this tremendous population movement meant to the cultural tradition in present times? In the mainly agrarian community 100 years ago the family and relations, their neighbours and the different age groups they comprised were supporting essential sides of cultural tradition. The family has lost its role as a working group and educational institution in the urbanized and industrialized community; the sense of local community has been replaced by a many-branched system of interest groups, other moral laws prevail, the formation of youth gangs has a new character. It is a fascinating and important task in the research of the people's customs to study how tradition in

these changed social circumstances takes new form and meaning or dies out, how it takes up strange elements without difficulty and how it spreads in new directions. The celebration customs, both those of the year, those connected with the family and the different phases of life, the relationship between the sexes and matrimonial customs give rich material for reflections on the theme tradition and the present. During 1960 the authoress has prepared an exhibition on this subject (see pictures) and presents in the article its philosophical background.

Nelson's "Victory" in the Blekinge archipelago

by *Alf Sjövall and Bengt Bengtsson* (P. 101—112)

Sweden was England's only ally in Northern Europe up to the end of the Napoleonic wars but was obliged in 1809 to join the Continental System and in November 1810 to declare war against England. However, Sweden sabotaged these obligations and the war remained on paper. The Admiral, Sir James de Saumarez, who from the "Victory" lead the operating British fleet in the Baltic and the Kattegatt, was allowed in secrecy to base the convoy ships on Swedish waters and to provision in the Swedish archipelago. The most eastern base where the convoys collected was the island Hanö in Blekinge where one can still see the graves of men from Saumarez' command (pictures on pages 106—107, 110).

Jacob Wallenberg expounds the text

by *Nils Afzelius* (P. 113—144)

J. Wallenberg who died only 32 years old in 1778 as vicar in Mönsterås — his vicarage is still maintained (see picture) — has after his death become famous as one of Swedish literature's most genuine stylists. His masterwork is the travelogue "Min son på galejan" which was published posthumously. The book describes his first journey to China as ships chaplain (he made three such journeys in the service of the Swedish East India Company). A particularly famous passage in this work is the description of a storm on the North Sea, which also inspired the contemporary engraver Ärre (se picture). In the possession of the Nordiska Museet is a handwritten volume containing nearly fifty sermons in Wallenberg's hand. Most of these sermons were held on board ship. The volume was acquired when the museum of the Workmen's Association of Norrköping (see picture) was closed down in 1882 and sold to the Nordiska Museet. The author who published Wallenberg's collected writings in 1928—41 without knowing about this volume, makes comments on his notable find with detailed quotations from the sermons.

Die Reise eines Architekten in Värmland im Jahre 1865

von *Gösta von Schoultz* (S. 145—160)

Der Architekt, Professor Magnus Isæus (1841—1890), hat die ersten Zeichnungen zu einem Gebäude für das Nordische Museum ausgearbeitet, zu dessen Direktion er in den Jahren 1880 bis 1890 gehörte. Als neugebackener Architekt reiste er 1865 nach Värmland, dessen Residenzstadt Karlstad durch eine vernichtende Feuersbrunst gerade in Asche verwandelt worden war. Ein im Besitz des Nordischen Museums befindliches Reise-Tagebuch liegt dem Aufsatz des Verfassers zugrunde, in welchem die Aufmerksamkeit auf die Skizzen und Aquarelle von Isæus gerichtet wird, die mit diesem Tagebuch zusammengehören. Die abgebildeten Motive sind nämlich nur mangelhaft in zeitgenössischen topographischen Bildwerken vertreten.

"Opposition c'est conspiration." Réflexions sur une tabatière

par *Carl-Fredrik Palmstierna* (P. 161—169)

Le Maréchal Jean Bernadotte fut élu prince héritier de Suède le 21 août 1810 et arriva en Suède le 20 octobre. Contrairement à la nouvelle constitution, il fut nommé régent dès mars 1811 en raison de la sénilité du roi Charles XIII. Le secrétaire d'Etat aux finances Hans Järta, qui avait été pour une grande part dans l'établissement du nouveau régime, se retira en signe de protestation mais reprit sa charge à la demande du prince héritier pendant une courte période en 1815—16. C'est probablement à cette occasion que le prince héritier lui offrit cette superbe tabatière en or avec une miniature de Bernadotte en buste entourée de quatre diamants. Cette pièce, donnée en 1960 de la Société des Amis du Musée Nordique, a appartenu aux héritiers de Hans Järta. Le titre du travail évoque un mot célèbre prononcé par Bernadotte devenu roi.

Deux bracelets en or de l'époque Gustavienne

par *Elisabet Stavenow* (P. 169—172)

Les portraits de femmes du XVIIIe siècle montrent que l'on portait fréquemment des bracelets dans la haute société, mais il y a peu de ces bijoux dans les collections du musée. C'est pourquoi les deux bracelets reproduits ici, don de la Société des Amis du Musée Nordique, sont particulièrement intéressants. Ils ne sont malheureusement pas poinçonnés, mais sur l'un d'eux le millésime 1773 a été gravé à la pointe ainsi que le nom C. C. Lindenberg qui doit désigner l'atelier de Liendenberg à Stockholm. Celui-ci n'était pas autorisé à fabriquer et à poinçonner des objets d'orfèvrerie et ces bracelets seraient donc un exemple des travaux d'un artisan libre.

Toilet service of Queen Louisa Ulrica

by *Kersti Holmquist* (P. 172—178)

A silver-gilt wash-basin with ewer made in 1753 by Jonas Ronander, master goldsmith of Stockholm which was received by the Museum as a gift in 1960 is proved by the authoress to have been included in Queen Louisa Ulrica's toilet-set. The Queen's coat of arms, identically executed, are also to be found on a coffee-pot and milk jug made by Robert Joseph Auguste 1770—71 in Paris. The latter which came into the possession of the Museum earlier have apparently belonged to the Queen's breakfast service. The authoress points out that the elegant 17th century wash-basins of silver have been show-pieces in the bedroom, which in Europe's high society were accessible to visitors at most times day and night, and were furnished with the intention to expose the owner's taste, wealth and social position.

Count Albert Ivar Stenbock's travelling set

by *Kersti Holmquist* (P. 178—181)

In a case covered with gold impressed red morocco and marked Alb. Ivar Stenbock lie his christening-present: spoon, knife and fork, teaspoon and spice-box, all silver-gilt. This is the only example the Museum owns of a christening-present from most noble circles and was a gift during the last year. The boy was christened in 1831, but according to the marks the spice-box was made in 1752, the fork and spoon in 1779, the teaspoon in 1820 and the knife — the marks of which were damaged when repairing — probably also in the beginning of the 19th century.

The wine flagon from Almesåkra

by *Kersti Holmquist* (P. 181—185)

The wine flagon is an important communion vessel in Protestant churches, large and monumental. A gift of one made in 1731 for the church of Almesåkra in gilt silver and with a conical form caused the authoress to compare it with some others made somewhat earlier in the same town (Kristianstad) and to establish their provincial and retarded form. This style is characteristic for the silver-smiths of Kristianstad. During the latter half of the 17th century the pear-shaped wine flagon was modern and far more usual.

The bowl with ears from Stora Dala

by *Bo Lagercrantz* (P. 185—196)

Bowls with ears have belonged to the old-time peasant inventory in the province of Götaland. They have been used for ceremonial toast drinking also in higher social classes who cultivated interests for antiques. Such a bowl with ears of silver was bought from a London antique dealer who bought

it in New York. This bowl was clearly used at a wedding in the 17th century by a family with ties to Stora Dala, a manor house in Västergötland. It probably came to the U.S.A. with a Swedish emigrant in the 1860's. Silver mountings with engraved armorial bearings have been added during the last 25 years of the 17th century to commemorate four generations' ownership of Stora Dala. In 1705 the family sold the manor, but in 1730 the then owner of the bowl has added a silver mounting in the bottom with her own armorial bearing and initials.

Ein seltener Vogel

von *Inger Bonge* (S. 196—198)

Die abgebildete, im Jahre 1722 in Västervik hergestellte, Zinnkanne hat eine Form, zu der nur zwei Gegenstücke bekannt sind, die ebenfalls aus Småland herstammen, indessen ein halbes Jahrhundert jünger sind. Die Verfasserin weist darauf hin, dass das Vorbild unter den Erzeugnissen der småländischen Glasbläserphantasie zu suchen ist.

Novelties in steel etching

by *Bo Lagercrantz* (P. 199—204)

The steel etching technique in Eskilstuna, Sweden's Sheffield, has had two flourishing periods, one at the time of the famous metallurgist, Sven Rinman, in the 18th century and one at the close of the 19th century. From the latter period originates a metal case with a small bronze figure on the lid which was bought last year. An advertising card from Bernhard Beskow (p. 202) and his exhibition in Stockholm (p. 203) with a drinking horn in the place of honour gives witness to the popularity of steel etching. The Museum has owned for some time such a mighty drinking horn signed by Beskow, it was made at Olofström's mill in Blekinge in the year 1893 to demonstrate the softness of the famous Martin steel from Domnarvet. Last year the Museum received a horn five years older made at the same mill but decorated by another etcher, also from Eskilstuna. Other drinking horns made for exhibition purposes are known.

Emballage

von *Arne Biörnstad* (S. 204—209)

Der Verfasser hat im vergangenen Jahr für eine gelegentliche Ausstellung im Museum nicht weniger als 1150 Typen alter sowie moderner Emballage aus Papier, Pappe, Holz, Glas, Blech, Stoff und Plast eingesammelt. Ein kulturhistorisches Museum mit der Aufgabe, Muster der Gegenstände des Alltags zu sammeln, darf die Transport- und Konsumentverpackungen nicht versäumen, die so wichtige Erscheinungen in der komplizierten Welt des Handels sind.

Kopfkissenbezüge aus dem Jahr des westfälischen Friedens

von *Elisabet Stavenow* (S. 209—213)

Zwei Kopfkissen aus Leinwand, mit dem Allianzwappen Erik C:son Oxenstiernas und Margareta Bielkes versehen, und 1648 gezeichnet, sind vom Verein Freunde des Nordischen Museums eingekauft worden. Bei dem einen Exemplar ist die eine Schmalseite, wie es auf den Kopfkissenüberzügen aus dem siebzehnten Jahrhundert üblich ist, mit Stickereien reich ausgeschmückt; nämlich in „punto in aria". Das kleinere, fragmentarische Kissen ist mit Spitzen verziert.

Die Textilsammlung der „Freunde der Handarbeit"

von *I. Sofia Danielson* (S. 213—218)

Die Vereinigung „Freunde der Handarbeit" wurde im Jahre 1874 gegründet und besteht noch heute. Deren Zweck war, die Qualität der schwedischen Textilkunst zu heben, teils durch Unterricht und zum Teil durch die Lieferung der Muster und des Materials sowie durch eigene Herstellung. Die Vereinigung deponierte 1959 im Nordischen Museum ihre ganze Sammlung schwedischer und ausländischer Stoffproben, zusammengetragen als Grundlage für die Musterkomposition, Proben von den eigenen Erzeugnissen der Vereinigung und Muster in Original und Aquarell. Die Sammlung, die 7 500 bis 10 000 Nummern umfasst, legt von den bedeutungsvollen Stilbestrebungen der Vereinigung auf eine ausserordentliche Weise Zeugnis ab. Die Katalogisierung wird jetzt von der Verfasserin ausgeführt.

Eine „Rya" aus Roslagen

von *Inga Wintzell* (S. 219—221)

Die Gesellschaft der Freunde des Nordischen Museums hat einen Alltagsteppich in der „Rya"-Technik aus dem Upländischen Küstenland geschenkt. Das ist eine der wenigen Provinzen, in der dieses Gewebe noch Ende des neunzehnten Jahrhunderts, in seiner ursprünglichen Funktion, nämlich als Bettdecke zur Anwendung gelangte. Indessen kann man gerade von dieser Rya mit Bestimmtheit sagen, dass sie im achtzehnten Jahrhundert hergestellt worden ist.

Zwei Stoffballen

von *Anna-Maja Nylén* (S. 221—223)

Noch in der Zeit zwischen den zwei Weltkriegen gab es nicht weit von Stockholm entfernt liegende Landhaushalte, wo man die Kleiderstoffe für den eigenen Bedarf selbst webte und die fertig gekaufte Ware verschmähte. Von einem solchen Gehöft eines Tagelöhners stammen die hausgewebten Stoffe und die Decke her, von denen hier die Rede ist, und die im Jahre 1960 erworben sind.

Cretonne designs for industry

by *Anna-Maja Nylén* (P. 223—225)

Textile designer Märtha Gahn's designs for printed cloth drawn for Borås Wäfverier at the close of the 1920's are one of the first examples showing that the textile industry in Sweden engaged domestic artistic talents. She has presented the Museum with samples of these cretonnes, which are now no longer for sale.

Ein volkstümlicher Künstler auf Öland

von *I. Sofia Danielson* (S. 226—227)

Der Scherenschnitt ist eine Technik, die auch zur schwedischen Volkskunst gehört. Die Verfasserin hat die Technik sowie die Motive bei einer 83-jährigen Frau auf Öland untersucht, die diese Kunst von ihrem Vater gelernt hat. Nach ihrer Angabe waren Grossvater und Urgrossvater ebenfalls Scherenschnittkünstler neben ihren eigentlichen Berufen. Demnach eine Künstlertradition, die bis in das achtzehnte Jahrhundert zurückgeht.

Sternsinger

von *Albert Eskeröd* (S. 228—231)

Die Gesellschaft der Freunde des Nordischen Museums überliess im Jahre 1959 das hier abgebildete Ölgemälde von Bernardus van Schendel (1649—1709). Mit einem Detail in Farbendruck ist der Umschlag dieses Jahrbuches ausgestattet. Für das Museum ist es von grossem Interesse, authentische Darstellungen von auf dem Kontinent herrschenden Gebräuchen zu erwerben, die einen kulturhistorischen Zusammenhang mit schwedischen Volkssitten haben können.

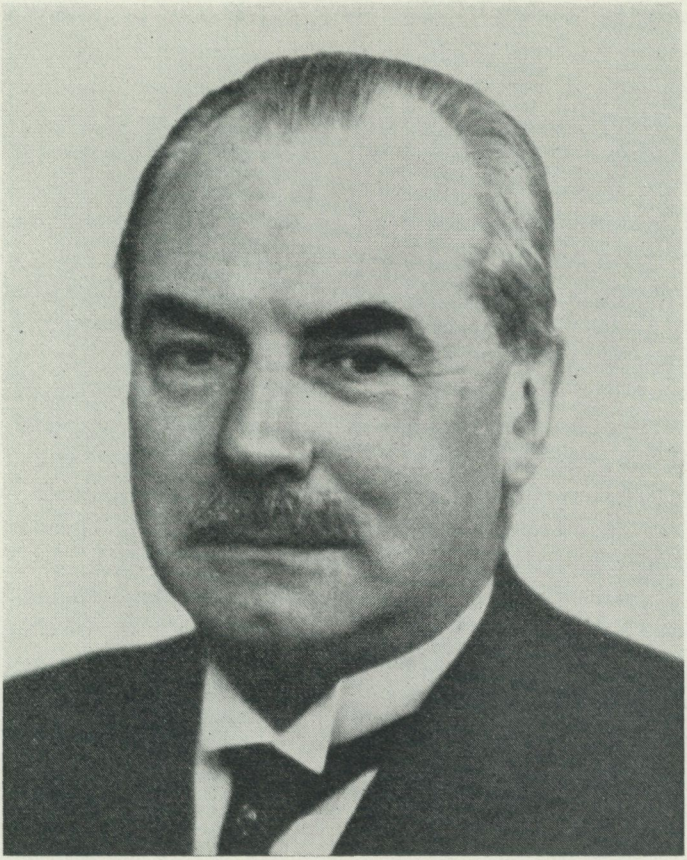

VILHELM SAHLSTEDT

* 1879 † 1960

Professor emeritus vid Veterinärhögskolan Vilhelm Sahlstedt avled den 30 oktober 1960.

Vilhelm Sahlstedt var född i Stockholm 1879. Efter studentexamen genomgick han det dåvarande lantbruksinstitutet på Ultuna, avlade år 1903 veterinärexamen och blev efter studier i kemi vid Stockholms högskola amanuens vid Veterinärinstitutet.

Efter ett års tjänstgöring som lärare vid Alnarps lantbruksinstitut återvände han som adjunkt till Veterinärinstitutet och var sedan under hela sin verksamhetstid knuten vid denna utbildningsanstalt, först som lektor och därefter — sedan institutet år 1915 förvandlats till högskola — som professor. Åren 1925—36 var han Veterinärhögskolans rektor.

Man förnimmer ett drag av trofasthet bakom dessa data ur ett långt, arbetsfyllt liv. Samma karaktärsdrag har från början till slut präglat Vilhelm Sahlstedts gärning som Skansens veterinär under ett halvsekel, fram till år 1955. Skansens "besättning" kan väl sägas vara den brokigaste och mest problematiska i detta land; varje ny dag kan komma med en överraskning eller en svårbedömd situation. Den som här skriver kan vittna om alla de tillfällen, då Vilhelm Sahlstedt, plötsligt och ängsligt kallad till hjälp, lät höra sitt oföränderligt lugna svar i telefonluren: "Jag kommer om en halvtimme." Den förtröstan, man själv erfor, delades fullkomligt av hans patienter; det var märkligt att se den stillhet med vilken de överlämnade sig i hans hand. Denna hand famlade aldrig, den var fast och vänlig; man minns tacksamt vad den mycket länge har betytt för Skansen i dess strävan att tjäna och glädja en stor publik.

Carl Fries

NORDISKA MUSEET OCH SKANSEN UNDER ÅR 1960

Allmogeavdelningen

Den 13 maj invigdes i närvaro av H. M. Konungen en nyuppställning i hallplanets nordöstra del och den angränsande tvärgången. Här visas nu under rubriken Tradition och nutid exempel på de genomgripande förändringar i vår livsföring, som ägt rum fram till vår egen tid. Från teknisk synpunkt innebär utställningen ett nytt grepp, i det att den vill med utgångspunkt från nutida förhållanden antyda, hur annorlunda det var tidigare. Ofta blir det väl en kontrastverkan mellan förr och nu, ibland kan man visa hur den historiska traditionen fortfarande formar nutidsbilden. Utställningens temata äro hämtade från årets och livets fester, bostaden och bohaget. I ett särskilt rum presenteras ting och traditioner kring barndopet mera ingående. I tvärgången slutligen visar en annan specialutställning, kallad Vara i omslag, den stora mångfald av olika slags emballage, som redan i äldre tid men än mer i nutiden präglar vår vardagstillvaro. Denna nyuppställning har skett under ledning av intendenten Nylén med intendenten Biörnstad och amanuensen Wintzell som medhjälpare, varvid de senare självständigt svarat för specialutställningarna Vara i omslag resp. Barndop. Se vidare härom s. 76 och 204.

Förberedelserna för avdelningen By, gård och samfund ha fortgått som tidigare under ledning av förste intendenten Eskeröd. Denne har också haft uppdrag som museisakkunnig dels hos Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien vid dess museum, dels vid Stiftelsen Silvanum i Gävle i fråga om den skogshistoriska avdelning, som kommer att ingå i det under arbete varande skogsmuseet. Amanuensen Wintzell har inom museet haft hand om

förarbetena för en ny avdelning om textilmaterial och textil teknik. Arbetet med en komplett lappkatalog i två exemplar över de norska samlingarna har fortsatts och i det närmaste avslutats av fru Mona Palmé, som ägnat ungefär hälften av sin arbetstid åt denna uppgift. Intendenten Biörnstad har under året haft uppdraget att vara kontaktman mellan museets olika avdelningar och dess arbetslag.

Insamlingsverksamheten under året har varit ganska omfattande med en accession av omkring 2 600 nummer. En stor del av dem, eller 1 150 nummer, hänför sig till olika typer av emballage, som förvärvats i samband med den ovan nämnda utställningen Vara i omslag. Denna insamling pågår alltjämt, och resultatet hittills redovisas närmare på s. 204. Ett annat omfattande förvärv på ca 800 nummer har inkommit från ABF. Stocklassas borst- och penselfabrik i Stockholm i samband med att fabrikens verksamhet nedlagts.

Under september månad företog fil. dr Eerik Laid en särskild förvärvsresa inom Sorsele och Jokkmokks socknar i Lappland. Dessa förvärv i Norrland äro ett led i en särskild plan, som avser att tillvarataga ett representativt bestånd av kulturföremål från sådana bygder, där genom de stora sjöregleringarna en folkutflyttning ägt och äger rum. Resorna planeras tillsammans med Riksantikvarieämbetets inventeringsavdelning för Norrland och komma att fortsättas de närmaste åren. Nordiska museet vill här också gärna uttrycka sitt tack för det tillmötesgående och den hjälp, som kommit denna inventering till del från Statens vattenfallsverk och dess lokala tjänstemän. Årets förvärvsresa har utförts i samverkan med Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, vars museum härigenom tillförts ett kompletterande bestånd av föremål rörande jordbruk, boskapsskötsel och fiske. För Nordiska museets del blevo särskilt skogsbrukets redskap och transportdoningar väl tillgodosedda.

Ett unikt föremål, en bottentrål av ståltråd, kallad "harv", för pärlfiske i Ljusnan inom Svegs socken i Härjedalen, har skänkts av redskapets konstruktör L. Kristoffersson i Älvsjö.

I samarbete med Stiftelsen Silvanum i Gävle och med stöd av Svenska skogsvårdsföreningens tidskrift Skogen har en särskild

inventering av skogsbrukets redskap och doningar försiggått under året. Resultatet har hittills blivit ett par hundra föremål, varvid Gävleborgs län blivit bäst representerat, helt naturligt genom den direkta kontakten med länets skogsvårdsstyrelse och länsjägmästare Eric Persson, tillika Stiftelsen Silvanums skapare. Fördelningen av det insamlade föremålsbeståndet blir i princip den, att Silvanum tillföres de föremål som behövas för dess skogshistoriska avdelning, medan det material, som inte nu kan utställas, tillföres Nordiska museets samlingar, enär Nordiska museet i egenskap av centralt kulturhistoriskt museum måste svara för ett tillräckligt föremålsbestånd för den fortsatta utforskningen av skogsbrukets historia i hela vårt land. Dessa redskap för skogsbruk ha i största utsträckning erhållits som gåva.

En testamentarisk gåva av stort intresse har mottagits från framlidne hemmansägare Helge Stork, Bäckebol Södra, Gunnarsnäs socken, Dalsland. I denna ingick ett skåp med intarsiaarbeten av den kände snickaren och bygdekonstnären Fuhnberg, som på 1820- och 1830-talen var verksam i Sundals Ryr i Dalsland. Nordiska museet har redan tidigare prov på hans arbeten. I gåvan ingingo dessutom en klaffbyrå, en soffa, en kista, elva stolar, två gustavianska lampetter samt en spegel, signerad av spegelfabrikören Johan Åkerblad och den till namnet okände förgyllaren och bildhuggaren med signaturen AÖB samt försedd med Stockholms hallstämpel för år 1782.

Av dräktförvärv kan särskilt nämnas en gåva från fru Edla Törnestam, Stockholm, av en kvinnodräkt från Ore socken i Dalarna, omfattande överdel, kjol, livstycke, förkläde, tröja och två halsdukar. Överdelen är märkt "BAD 1881 född på 64". En brudslöja, som visar dagens brudmode, har förvärvats i anslutning till utställningen Tradition och nutid.

Konsthandlaren Max Skaj har skänkt ett fästmöskrin från Sävstaholm, innehållande en guldring, två andaktsböcker och två par handskar.

Av nyförvärv med anknytning till årets festkalender märkes en gåva från Chenie Ekström, Stockholm, av 142 målade ryska påskägg samt 36 tryckta bonader från fotograf Alfred Hedén i Insjön med motiv anknytande till jul, påsk och pingst. Ett adventsljus

med datumskala har erhållits som gåva från Sala. I anslutning till den genom Etnologiska undersökningen företagna undersökningen av seden att tända ljus på gravarna ha förvärvats 17 gravlyktor av olika typer. Av material för dokumentering av festsedernas historia bör också nämnas en av Nordiska museets Vänner inköpt oljemålning av Bernardus van Schendel (nederländsk målare 1649—1709), föreställande stjärngossarnas sång (s. 228) samt en oljemålning av skånemålaren Gerhard Wihlborg från 1926 av majsångare, "äggasjungare", på en skånsk gård. Den senare målningen har överlämnats som gåva av lektor Valter Fevrell, Stockholm.

Som jämförelsematerial till våra svenska takfåglar, tillverkade av kluvna träspån (se Fataburen 1960, s. 83 ff.) och i samband med utställningen av tjeckisk folkkonst på våren 1960 erhöll museet som gåva fyra nytillverkade tjeckiska takfåglar.

Samlingarna av folkkonst ha under året utökats med fem bonadsmålningar. Fyra av dessa äro dalmålningar, skänkta av godsägare Carl Axel Wattrang, Björnlunda. Av motiven är ett hämtat ur Vishetens bok 8 kap. 9 vers "Jag haver beslutat att jag vill taga mig henne i sällskap . . .". De andra visa, hur Josua hänger amoréernas fem konungar, bröllopet i Kana samt ålderstrappan. Från f. d. statsgeodeten kapten Olof Thufvesson, Stockholm, har som gåva erhållits en ovanligt vacker sydsvensk bonad, målad av Johannes Nilsson i Gyltige, Breareds socken, Halland, med motivet Ahasverus gästabud. Nitton silhuettklipp i färgat papper ha förvärvats från Natalia Pettersson, Färjestaden, Öland (s. 226). Till folkkonstens grupp kunna också räknas de ofta mycket skickligt gjorda djurfigurer av ostmassa, som fäbodflickorna brukade tillverka på fäbodvallen för att presentera pojkarna efter hemkomsten till bygden. Nordiska museet har tidigare sådana figurer, formade som får och höns, från Haverö socken i Medelpad. En "osthöna" från Ljusdals socken i Hälsingland har nu erhållits som gåva.

Av textilier kunna nämnas förvärven av en rya från Roslagen (s. 219), en rya från Finland och en ovanligt väl bevarad flamskväv från Skåne. En märklig gåva av prover på textiltryck från textilkonstnärinnan Märtha Gahn redovisas i denna årsbok, s. 223,

likaså ett förvärv av hemmatillverkade tyger från Odensala socken i Uppland (s. 221).

Från Småland har förvärvats ett stort antal föremål rörande heminredning och husgeråd.

Antalet institutioner och enskilda, som under året avlagt längre eller kortare studiebesök på avdelningen, är alltför omfattande för att kunna redovisas i detalj. Det rör sig om sammanlagt omkring 300 besök.

Avdelningens föreståndare har varit förste intendenten Eskeröd. Övriga tjänstemän ha varit intendenterna Nylén och Biörnstad samt amanuensen Wintzell. Under tiden 4/2—15/5 ha fil. kand. Göran Bergengren, under tiden 14/3—14/5 fil. kand. I. Sofia Danielson och sedan 7/11 fil. kand. Ingrid Ahlgren tjänstgjort vid avdelningen. Fru Mona Palmés arbete har under halva tiden av året varit förlagt till avdelningen. Som statsstipendiat har under hela året fil. dr Eerik Laid varit knuten till avdelningen.

Lapska avdelningen

Bland märkligare nyförvärv till den lapska avdelningen kunna nämnas: 27 silverstycken från en lapsk silverkrage, spännen och hängsmycken, gåva från fru Marianne Hjort, Stockholm; en av framlidne fil. dr Janrik Bromé tillvaratagen seite från Vuoggatjålme i Arjeplogs socken, gåva av Bromés barn, fru Anna Lisa Byström, Östersund, och disponent Elis Bromé, Stockholm; tvenne förnämliga slidknivar, den ena tillverkad av konstnären Nils Nilsson Skum och den andra av den berömde lapske slöjdaren Jon Pålsson Fanki; två sammanstångade hornkronor efter ett par rentjurar, som under strid fastnat i varandra och omkommit, fynd i Tännäs, Härjedalen, tillvarataget av den lapske byordningsmannen Edvard Willenfeldt och jägmästare Folke Skuncke; en ålderdomlig dubbelgrenad rävtana från Ammarnäs i Sorsele socken, samt stenartefakter, ett bronsbleck och två järnyxor av vikingatidstyp från Udtjaområdet, Jokkmokks socken, ingående i det material som fil. lic. Bo Sommarström hemfört från årets fältarbeten.

Utöver de löpande ärendena har avdelningens verksamhet omfattat bl. a. bearbetning av lappmarksundersökningarnas material

(se Utgivna skrifter, s. 311), nya undersökningar i fältet (se Fältarbeten, s. 297 f.) och arrangerandet av en större lapsk utställning i Museum voor Land- en Volkenkunde i Rotterdam (se Utställningar, s. 293 f.).

Avdelningens föreståndare har varit förste intendenten Manker. Under fältarbetena ha fil. lic. Sommarström och konstnären Eduard Ole samt museiintendent Ernst Westerlund i Skellefteå medverkat.

Högreståndsavdelningen

Några av årets märkligaste nyförvärv ha ägnats separata monografier på annan plats i denna årsbok (s. 161 ff.). I övrigt äro följande nyheter speciellt värda att notera.

Beståndet av möbler och inredningsföremål från 1600-talet har fått ett förnämligt tillskott i form av ett vackert skrin med inläggningar i s. k. Tidöstil och vackra renässansbeslag. Det är med all säkerhet svenskt till ursprunget och utgör en gåva från fröken Dagmar Granlund, Djursholm. Konstnären Erik Tryggelin har överlämnat en replik av Ehrenstrahls välkända målning av en av Karl XI nedlagd älg. Från friherrinnan Maria Rappe, Stockholm, kommer en ståtlig barocksilverkanna, stämplad av arbogamästaren Melcher Graf (1666—1694).

I övrigt domineras 1600-talsförvärven helt av textilier. Från den Traugottska samlingen härrör ett antal huvudsakligen italienska spetsar av mycket hög kvalitet, som jämte ett praktfullt silverbälte från 1600-talets början skänkts av fru Gladys Wolff, f. Traugott och civilingenjör Ludvig Traugott, Stockholm. Allra märkligast är en päll sammansatt av mindre rutor, knutna och trädda efter förlagor i 1500- och 1600-talens mönsterböcker. En stor helt felfri damastduk daterad 1671 med en bildframställning, där man ser Orfeus spelande för djuren, har inköpts under året. Från 1600-talets senare del härstamma också två utsökta örngottsbroderier med figurer, djur och blommor skänkta av fröken Margit Hallberg, Stockholm. Årtalet 1696 återfinns på en flossavävnad jämte ätterna Hård af Segerstads och Bocks vapen. Den är en gåva av agronom Fredrik Zethelius på Torpa gård i Västergötland.

1700-talet, som sedan gammalt är väl representerat i samlingarna, intar en relativt blygsam roll i årets förvärv. Ett särskilt omnämnande förtjänar en av Samfundet Nordiska museets Vänner överlämnad damsekretär av holländsk senbarocktyp. Dess dekor i svart och guld imiterar de ostindiska lackerade möblerna men med all säkerhet är den utförd i Europa och troligen t. o. m. i Sverige. Till möbelnyheterna hör också en målad rokokosekretär och en skulpterad toalettspegel samt ett mahognyspelbord av engelsk typ, vilka även överlämnats av fröken Dagmar Granlund, Djursholm. Från dödsboet efter agronom Gustaf Nyman härstamma några släktporträtt av allmänt personhistoriskt intresse, bland vilka ingå två porträtt av den föga kände men icke ointressante porträttmålaren Balzar B:son Hoffler. AB Grumme & Son har genom ingenjör C. E. Grumme överlämnat en svit målade väggfält från rokokotiden, vilka härstamma från salen i det numera rivna huset Östgötagatan 50—52 på Södermalm i Stockholm. Fröknarna Vera och Naja Nadeschda Cedergren, Stockholm, ha skänkt två gustavianska bänkar, som sannolikt äro avsedda för en djup fönsternisch. Genom testamente av framlidna fröken Siri Fleetwood, Uppsala, har museet tillförts två stolar och ett spelbord präglade av senbarockens stilideal samt en liten förgylld rokokospegel. I övrigt dominera de smärre prydnads- och bruksföremålen. En rörstrandstallrik har förvärvats för sitt intressanta mönsters skull.

Museets Vänner ha överlämnat ett sockerskrin av senbarock typ, som är tillverkat så sent som 1762 i Kristinehamn av Olof Gravander. Dess stilmässiga retardering belyses genom en jämförelse med det utsökt ciselerade silverbeslaget i renaste rokoko på en slipad glasflaska, som Vännerna också överlämnat. Den är daterad 1763, och mästaren är i detta fall den välkände stockholmssilversmeden Kilian Kelson. Fru Berta Richert har överlämnat en diplomatportfölj från 1760-talet. Ett barntäcke från seklets senare del, broderat med silke och silvertråd, har överlämnats av fröknarna Ebba och Agnes Wulfcrona, Stockholm, jämte några 1800-talstextilier av stort intresse. Friherrinnan Maria Rappe har skänkt ett stort svenskt tennfat av tidig 1700-talstyp jämte en uppsättning engelska fat och tallrikar av det slag som

användes flitigt i Sverige vid sidan av våra egna tenngjutares produkter.

Ett av årets märkligaste förvärv är Pehr Hilleströms bekanta målning Slåtterölet på Svartsjö, som förste intendenten Eskeröd kommer att utförligt behandla i nästa årgång av Fataburen.

Från det tidigare 1800-talet härstammar en rad intressanta förvärv. Dit hör en vacker sengustaviansk säng från den Rabeniusska gården Gottsunda utanför Uppsala, överlämnad av fru Daisy Rabenius, Djursholm. Från Elvira Charlotta Segerbergs dödsbo i Västerås kommer bland annat en stilren sengustaviansk byrå jämte två oljemålningar. Den ena är en naiv utsikt från Riddarholmskanalen och den andra en liten romantisk månskensstudie av Ornässtugan, som avbildades så flitigt under den romantiska epoken. Från Karl Johanstiden härstammar också ett vackert nyinköpt mahognyschatull innehållande tre teburkar av slipat glas. Det torde vara ungefärligen jämnårigt med det intressanta medicinschatull innehållande 16 glasflaskor, vilket överlämnats av fru Margit Björkenstam, Skövde. Konstnären Erik Tryggelin, Stockholm, har skänkt en ståtlig mahognyspegel med bord från Karl Johanstiden. Framlidna fröken Siri Fleetwoods testamentariska gåva domineras av ting från 1800-talets början. Allra märkligast är utan tvekan Årstafrun Märta Helena Reenstiernas skrivbyrå med hennes inlagda monogram, som enligt hennes eget vittnesmål utfördes 1821 av snickaren Johan Udbye. I övrigt ingår i gåvan bl. a. en vacker mahognyspegel, fyra graverade glas samt en intressant samling dockmöbler jämte andra smärre husgerådsföremål. En ovanligt välbevarad empireklänning av tunt vitt bomullstyg med kjolbård och framvåd utförd i raffinerat vitbroderi har skänkts av fru Elsa Gernandt af Ekström, Stockholm. I friherrinnan Maria Rappes innehållsrika gåva, som helt omfattar minnen från hennes föräldrahem i Arboga, ingår ett tidstypiskt guldarmband med inflätad hårkedja, tillverkad 1850 av Gustaf Magnus Sjöblom i Stockholm, två tumlare av silver som tillsammans bilda en liten tunna, stämplade 1843 av Adolf Nyman i Linköping, samt ett dryckeshorn, monterat i silver 1843 av Johan Selling i Arboga.

Från 1800-talets slut härrör ett tidstypiskt garnityr av förgylld

brons bestående av ett bordsur flankerat av två kandelabrar, som jämte en bordsuppsats i rörstrandsmajolika överlämnats av fröken Karin Montelius, Stockholm. Ett förnämt prov på den exklusiva ståletsningstekniken, kompletterande det på s. 199 nämnda dryckeshornet från Olofström, har inköpts. Det är ett skrin krönt av en bronsskulptur, signerad av Carl Hjalmar Norrström. Från Curmanska villan i Lysekil stammar en skånsk vävnad, som i denna ursprungsmiljö illustrerade 80-talets intresse för den gamla svenska folkkonsten. Victoria and Albert Museum i London har överlämnat två textiltryck av William Morris.

90-talet kunde vara utomordentligt stramt och sobert i sin formvilja. Därom erinra några prover ur generallöjtnanten greve Reinhold von Rosens glasservis, som överlämnats av hans son konstnären Reinhold von Rosen, Sorunda.

Jugendstilen företräds i årets förvärv av ett dörrdraperi av Alf Wallander, som skänkts av rektor Gertie Söderberg, Bromma. En tidstypisk Kostavas i överfångsteknik av Wallander har inköpts liksom ett bläckhorn i jugend och en bordslampa i brons, signerad Alice Nordin.

Hr David Carlsson, Ulriksdal, har även i år överlämnat några intressanta exempel på kungligt husgeråd från den oscariska epoken. "Genom jobb och ocker — led man brist på socker" står det på en nysilverdosa för sockerransonen från nödtiden under det första världskriget. Den har skänkts av hr C. E. Österlind, Lidingö. Förutom en kuriositet som denna, vilken dock är en talande kvarleva från den epok som den representerar, har även en rad förvärv gjorts av vardagligare och därigenom också betydelsefulla ting från 1900-talets förra hälft. De omfatta möbler och husgeråd samt icke minst modedräkter från skilda perioder inom det gångna halvseklet.

Utöver det löpande arbetet på avdelningen ha dess tjänstemän varit sysselsatta med olika uppgifter inom institutionens arbetsfält. Sålunda har förste intendenten Andrén svarat för översynen av de kulturhistoriska byggnaderna på museets anläggningar utanför Stockholm (Härkeberga, Julita, Svindersvik och Tyresö) och lett högreståndsavdelningens fältundersökningar; under maj

månad företog han på polska statens inbjudan en studieresa i Polen. Intendenten Lagercrantz har under två månader åtnjutit tjänstledighet för bearbetning av materialet från undersökningarna inom Spångaområdet. Amanuensen Holmquist har huvudsakligen arbetat med arkivforskning och kontrollundersökningar för den under utgivning varande handboken över svenska silverstämplar. Fil. kand. I. Sofia Danielson har under tiden 1 januari —13 mars och 14 maj—31 december fortsatt arbetet med uppordning och katalogisering av Handarbetets Vänners i museet deponerade textilsamling.

Högreståndsavdelningens föreståndare har varit förste intendenten Andrén. Övriga tjänstemän vid avdelningen ha varit förste intendenten Lagerquist, intendenterna Lagercrantz och Stavenow samt amanuensen Holmquist. Som extra tjänstemän ha arbetat under tiden 1 februari—17 juni fil. kand. Anders Åman, fr. o. m. den 15 juni till årets slut fil. stud. Christian Axel-Nilsson och under årets fyra sista månader fil. kand. Inger Bonge.

Skansen

Kulturhistoriska avdelningen. Verksamheten i de kulturhistoriska byggnaderna har på sedvanligt sätt uppehållits under sommarhalvåret. Sålunda ha elever vid Konstfackskolan och Slöjdföreningens skola i Göteborg demonstrerat silversmide i guldsmedsverkstaden. I boktryckeriet och bokbinderiet ha yngre yrkesmän under vissa perioder visat sina respektive yrkens teknik, och i glashyttan och krukmakeriet har arbetet pågått hela året.

En hantverksdag anordnades söndagen den 22 maj i samarbete med Stockholms stads hantverksförening. Ett tjugotal verkstäder visade gammal och ny hantverksteknik för en talrik publik.

Stadskvarteret var enligt hävdvunnen sed under Skansens julmarknad samlingsplatsen för "Skansens borgerskap". Nordiska museet och Skansen finner det angeläget att här betona sin tacksamhet mot dessa frivilligt arbetande yrkesmän.

I samarbete med Stockholms läns och stads hemslöjdsförening har kurs i växtfärgning anordnats. I Älvdalsbodarna har fru Marta Eriksson sysslat med ystning och kärning under tiden 9 juli—29 augusti. Hon var även sysselsatt med tunnbrödsbak i

Den av Karlshamns rotaryklubb skänkta enegärdsgården vid Kyrkhultsstugan sättes upp av lantbrukaren Herman Eriksson, Åkeholm.

Älvrosgården 1 december—7 december. Från den 4 december ha julbord stått dukade i Oktorpsgården, Delsbogården och Ekshäradsgården. Julstänger och julkärvar förekommo denna gång utanför vissa av gårdarna.

Skansens kulturhistoriska avdelning har även i år erbjudit studieobjekt åt elever vid fack- och yrkesskolor samt åt universitets- och högskolestudenter. Som vanligt ha de arkitekturstuderande vid Konsthögskolan och Tekniska högskolan under ledning av professor Erik Lundberg studerat timrings- och träarbetsteknik samt primitiv inredningskonst. Docent Jan-Öjvind Swahn har

företagit rundvandringar med seminariet för nordisk etnologi vid Uppsala universitet, med demonstrationer i anslutning till seminariearbetet. Eleverna vid Malmstens verkstadsskola ha gjort regelbundna studiebesök.

Arbetet i Officina Typographica har som vanligt ingått i kursplanerna för såväl Grafiska institutet som Skolan för bokhantverk, varjämte de större tryckeriföretagens lärlingar fått praktisera i äldre boktryckstekniк.

I samband med hantverksdagen kunde de nyordnade verkstäderna för gravörer respektive sadelmakare för första gången tagas i bruk. Stockholms stads hantverksförening, Sveriges gravörmästareförening samt Sveriges sadelmakare- och tapetseraremästares riksförbund ha genom sitt generösa stöd möjliggjort ordnandet av dessa verkstäder.

I samarbete med Sveriges bleck- och plåtslagaremästareförbund samt Svenska bleck- och plåtslagareförbundet har under sommaren och hösten en byggnad för ett plåtslageri uppförts som en gårdslänga till Petissan. Verkstaden beräknas invigas i april 1961.

Underhållet av de kulturhistoriska byggnaderna har fortgått programenligt. På bekostnad av Karlshamns rotaryklubb förnyades flätgärdesgården vid Kyrkhultsstugan.

I Seglora kyrka har högmässa hållits varje sön- och helgdag. Vid dessa gudstjänster ha i främsta rummet präster från Stockholms församlingar medverkat. Under sommarmånaderna har i samarbete med Stockholms kyrkobröder aftonbön hållits varje dag. Ledare har varit grosshandlare Salomon Grane, och medelsiffran för deltagande varje kväll har uppgått till 64. Kyrkan har sammanlagt 176 gånger upplåtits för vigslar.

Avdelningen har som tidigare vid flera tillfällen biträtt Sveriges radio vid televisions- och radioutsändningar från Skansen av kulturhistoriskt innehåll.

Arbetena inom avdelningen ha stått under ledning av förste intendenten Bengtsson. Amanuensen Sjöqvist har handlagt frågor rörande byggnadernas inredning och möblering samt vakthållningen. Fil. kand. Inga Arnö har under sommarmånaderna biträtt med vissa uppgifter inom avdelningen, bl. a. inredandet av gravörverkstaden och förberedelser för plåtslageriets anordnande.

Skansens klädkammare har under året försett Skansens vakter, danslag och såväl ordinarie som extra program med dräkter. Här göras kontinuerliga kompletteringar och nyanskaffningar. Uthyrningen tar särskilt sikte på dräktparader och hembygdsfester. En betydelsefull service på utlandet, där den svenska turist- eller affärsreklamen krävt folkdräkter, har ökat i betydelse. Dräkter ha avgått till Amerika, Afrika och inom Europa.

Till tjänst för såväl egna som televisionens behov har rekvisitan uppordnats och inredningen kompletterats 4 tr. upp i Bredablicks torn. I expeditionen ha nya bänkar och pappershållare samt vissa reparationer företagits. Fru Hemlin har påbörjat uppläggningen av nya mönsterserier för allmoge- och stildräkter. Plaggen komma hädanefter att uppsys i konfektionsstorlekar för att underlätta uthyrning och inprovning.

Fru Maria Tjernberg har avgått med pension och fru Maj-Britt Hemlin har efterträtt henne. Som rådgivare har fungerat intendenten Gunnel Hazelius-Berg.

Skansens observatorium har under januari, februari, mars och oktober varit tillgängligt för allmänheten varje stjärnklar torsdagskväll, för skolklasser även andra dagar. Tjugosex visningar ha förekommit med sammanlagt 400 besökare.

Naturhistoriska avdelningen

Anläggningar. I föregående årsberättelse redogjordes för de omdanings- och moderniseringsarbeten som igångsattes 1959 gällande de zoologiska anläggningarna nedanför Skansenklippan och Solliden. Under 1960 färdigbyggdes ett nytt elefanthus med tillhörande frianläggning utomhus. Under hela byggnadstiden vistades elefanterna i sitt gamla hus och kunde därvid successivt ta den nya frianläggningen i bruk. Denna har försetts med en simbassäng.

I Fågelskogen ha arbetena med att ersätta gamla burar med nya fortsatt. I övrigt ha smärre underhållsarbeten utförts inom flera djuranläggningar.

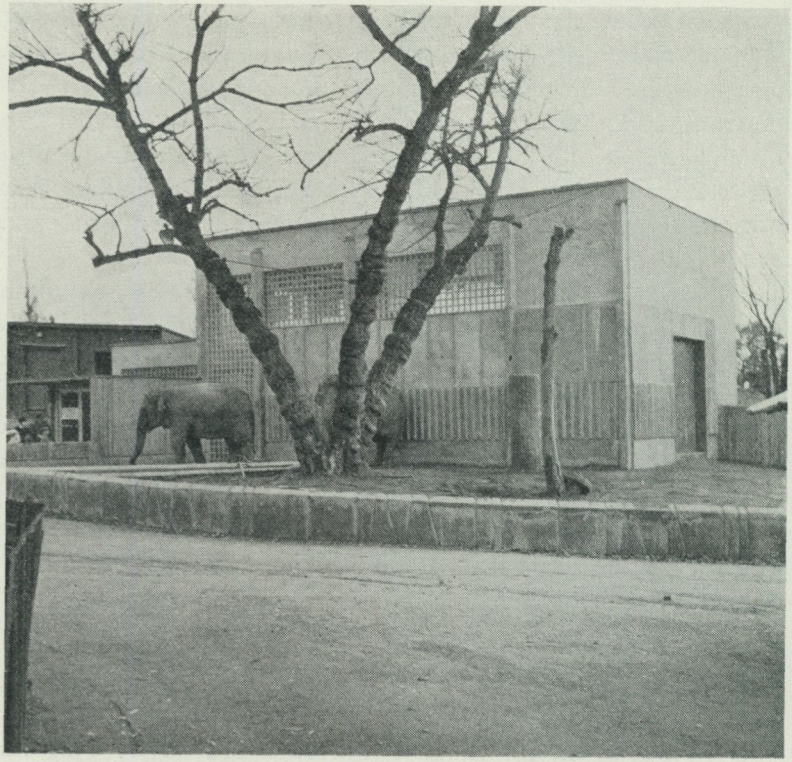

Det nya elefanthuset med parti av utomhusanläggningen.

Djurbeståndet. På Skansen och Julita fanns den 1 november 1960 följande antal djur:

	Arter	Individ
Däggdjur	44	251
Fåglar	93	ca 550
Kräldjur	7	80
Groddjur	6	ca 20
Fiskar	68	ca 450
Ryggradsdjur	218	1 351

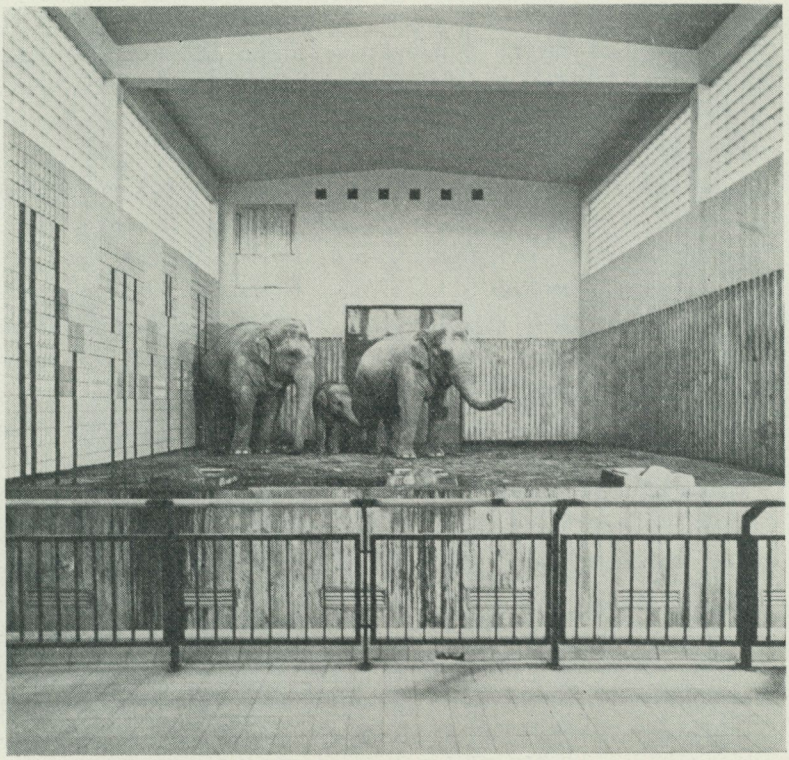

Interiör av det nya elefanthuset med åskådarplatsen närmast.

Djurbeståndet har sedan föregående år ökat i antal beroende på fortplantning, gåvor, byten och inköp.

Följande däggdjur ha fått ungar: anubisbabian, makak, vit silkesapa, björn, isbjörn, kronhjort, dovhjort, ren, visent, fjällboskap, dvärgget, get, får, vildsvin, gotlandsruss, kanin och marsvin. Bland fåglarna ha följande arter kläckt ungar: amarant, sebrafink, berguv, häger, knölsvan, grågås, sädgås, vitkindad gås, gräsand, påfågel och fasan. Häckningsförsök ha dessutom gjorts av följande fåglar, som lagt ägg och delvis ruvat: trana, vit stork, svart stork, grönnäbbad tukan och dvärgvaktel. — De båda storkarterna på Skansen ha under en följd av år misslyckats med

häckningen på grund av att äggen av någon outklarad anledning försvunnit. Det har nu uppdagats att dessa ägg stulits av äggsamlare, som härigenom dels förövat inbrott och stöld, dels brutit mot fridlysningsbestämmelserna, ty såväl den vita som den svarta storken är totalfridlyst.

Positiva odlingsresultat ha nåtts med följande fiskar: *Lebistes reticulatus, Xiphophorus helleri, X. maculatus, Epiplatys chaperi, Panchax lineatus, Aphyosemion australe, Trichogaster leeri, T. trichopterus sumatranus, Colisa lalia, C. labiosa, Barbus tetrazona, B. oligolepis, B. nigrofasciatus, Macropodus concolor, Betta splendens, Brachydanio rerio, Cichlasoma nigrofasciatus, Hemichromis bimaculatus, Pelmatochromis kribensis, Mesogonistius chaetodon, Hyphessobrycon ornatus, H. robustigma, Mollienisia sphnops, Pterophyllum scalare.*

Bland gåvorna märkas vit silkesapa, nunnemarkatta, västlig nunnemarkatta, gulgrön markatta, dvärgmarkatta, gråsälar, kattor, kattfrett, rådjur, fjällvråk, kattuggla, blågul ara, undulater, amazonpapegoja, blåpannad amazonpapegoja, diamantduvor, ädelsångare, kanariefåglar, fjärilsfinkar, atlasfinkar, orangevävare, sebrafinkar, måsfinkar, tigerfinkar, hasselsnok, snok, kärrsköldpaddor och vattensköldpaddor samt flera fiskarter som *Trichogaster trichopterus, T. leeri, Pterophyllum scalare, Anostomus anostomus, Tanichtys albonubes, Colisa labiosa, Mesogonistius chaetodon, Rasbora pauciperforata, R. heteromorpha, R. borapetensis, Pelmatochromis kribensis, Poecilobrycon eques, Aequidens maresi, A. latifrons, Brachydanio rerio, Gymnacorymbus ternetzi, Hyphessobrycon innesi, H. gracilis, Thayeria obliqua, Barbus tetrazona, Xiphophorus maculatus, X. helleri, Mollienisia sphenops, Lebistes reticulatus, Macropodus opercularis, Nannostomus aripirangensis, Scatophagus argus, Botis macracanta, Brachygobius xanthozona, Monodactylus argentus* och *Cichlasoma meeki.*

Genom byten har avdelningen förvärvat ejdrar och gravänder och genom köp bl. a. följande djur: gråsälar, vikare, indisk elefant, grågäss, sädgäss, fjällgäss och dvärgvaktel.

Allmän verksamhet. "Pedagogdagar" för folkskolläraredistrikten i Stockholm ha nu nära nog blivit en tradition på Skansen och ha ägt rum också under senaste verksamhetsår. Härvid ordnas bl. a. föredrag under rundvandring bland djuren. Även många andra slag av in- och utländska studiegrupper ha under året vägletts genom avdelningens försorg.

Samarbetet med Zoologiska institutionen vid Stockholms universitet har fortsatt. En del av kursen i etologi har förlagts till Skansen under docenten E. Fabricius ledning. Härutöver har samarbete inletts mellan de båda institutionerna gällande en sedan länge pågående etologisk undersökning av bävern.

Under vinterhalvåret 1959—1960 fortsatte avdelningen sitt nu landet runt välkända arbete att omhänderta oljeskadade svanar och änder. I samarbete med Skånes ornitologiska förening, som upprättat fågelräddningsstationer utefter Skånekusten, har djurvårdare Åke Nordh under en "oljeinvasion" i Sydsverige instruerat frivilliga medhjälpare och lett räddningsarbetet därstädes.

Arbetet med återutplanteringar av berguven till olika platser av Sverige har fortsatt också under 1960. Bl. a. har en berguv förts till Kållands skärgård i Västergötland, där återinförandet av arten sker i regi av Skaraborgs läns naturskyddsförening.

Som rådgivare vid skötseln av träd- och skogspartier på Skansen och Svindersvik har länsjägmästare Folke Thörn också under 1960 biträtt avdelningen.

Under vintern har British Broadcasting Corporation gjort en televisionsinspelning av Skansens djur under medverkan av Mr. James Fisher och föreståndaren, vilka därvid i anknytning till de olika djuren diskuterade biologiska frågor och modern naturvård. Detta program har sedermera sänts i brittisk och amerikansk television.

Bibliotek. Den naturhistoriska avdelningens bibliotek tillväxer snabbt, främst genom den ström av litteratur som automatiskt tillföres avdelningen eller dess föreståndare från in- och utländska institutioner och forskare. I föregående årsredogörelse lämnades en exposé av det naturhistoriska bibliotekets status.

Under 1960 ha flera av de större amerikanska museerna och universitetsinstitutionerna generöst och med retroaktiv verkan överlämnat betydande publikationsserier. Vidare har ett stort antal böcker och periodica som gåva lämnats avdelningen från polska institutioner, med vilka föreståndaren knöt kontakt under ett besök i Polen. Särtryckssamlingen har vuxit i avsevärd grad och räknar nu omkring 6 800 separat. Antalet löpande tidskrifter uppgick vid 1960 års slut till 310.

Fältarbeten, expeditioner och övriga undersökningar. Under 1960 har avdelningens undersökningsverksamhet ytterligare vidgats. Expeditioner och fältarbeten ha i institutionens regi förutom i Sverige pågått också utanför vårt lands gränser, ehuru i intim anslutning till undersökningarna i hemlandet.

De sedan 1956 pågående undersökningarna gällande vissa gåsarters och knölsvanens ekologi ha under 1960 i samarbete med zoologiska, limnologiska och botaniska institutioner samt enskilda forskare utförts i fält i Skåne, Blekinge, Östergötland och Södermanland samt i laboratorier i Lund, Göteborg, Stockholm, Uppsala och Helsingfors. Anslag för dessa arbeten ha erhållits från Statens naturvetenskapliga forskningsråd och Viltforskningsrådet. Zoologiska institutionen i Lund har alltsedan arbetenas start visat ett mycket stort tillmötesgående.

Under 1960 ha undersökningarna bedrivits enligt följande.

Sädgåsen och bläsgåsen. Vissa kompletterande detaljundersökningar av provytor på säd- och bläsgässens betesplatser i Skåne ha utförts. För övrigt befinner sig undersökningen över gässen nu i slutskedet. Bearbetningen av materialet har i stort sett färdigställts, och redigeringen av de tre arbeten, som komma att slutredovisa gåsundersökningen, pågår. Dessa behandla de skånska sädgässens systematik (professor Erik Dahl), de i Skåne uppträdande gässens ekologi (fil. mag. Gunnar Markgren) och deras sträckförhållanden (amanuens Sven Mathiasson). — Professor Dahls taxonomiska undersökningar av sädgässen i Skåne påbörjades redan innan Nordiska museet och Skansen tog initiativ till den ekologiska undersökningen. Enär dessa två undersökningsfält

av arten på många sätt komplettera varandra och då professor Dahl intimt alltsedan 1956 följt och övervakat de i Skåne utförda arbetena, har det tett sig naturligt att hans egen arbetsdel redovisas samtidigt med de två andra forskargruppernas resultat. Manuskripten till dessa tre arbeten beräknas föreligga färdiga under 1961.

Knölsvanen. Undersökningen i Blekinge har pågått i samarbete med Kungl. Flygvapnet, Kungl. Fiskeristyrelsen, Zoologiska institutionen i Lund och Limnologiska institutionen i Uppsala. Fältarbetena, som under 1960 ingått i sin slutfas, ha som förut letts av fil. lic. Björn Berglund. Riksdagsmannen, civiljägmästare Hans Wachtmeister har under hela sommaren på olika lokaler handhaft provtagningarna för de biologisk-kemiska och bakteriologiska analyserna, vilka utförts vid Limnologiska institutionen i Uppsala under professor Wilhelm Rodhes överinseende. Kungl. Flygvapnet har fortsatt regelbundna räkningar från luften av svanbestånden på vissa platser. Dessutom ha större fågelräkningar med flyg utförts längs hela Blekingekusten. Fiskeriassistenten Gunnar Sellerberg har utfört vissa fiskeribiologiska och statistiska studier gällande svanbetade lokaler och fisket därstädes.

I Östergötland och Södermanland har fil. lic. Viking Olsson fortsatt undersökningarna genom insamling av spillningsprover från knölsvanar i havsvikar. Dessa prover äro under analys hos docenten Hans Luther i Helsingfors. Vidare ha ytterligare ringmärkningar förekommit av unga knölsvanar i Valdemarsviken. Märkningarna uppgå nu till 58 och återfynden till 7.

Knölsvanundersökningen slutföres under förra hälften av 1961. Kompletterande provtagningar för de biologisk-kemiska och bakteriologiska analyserna måste utföras denna vår, eftersom dylika prov mot beräkning aldrig blevo tagna våren 1960. Detta fördröjer i någon mån undersökningens slutresultat. Emellertid är bearbetningen av övrigt material delvis under utförande. Slutresultaten av de olika arbetsgruppernas undersökningar beräknas föreligga klara under 1961.

Vitkindad gås. Under 1960 utfördes i Europa en räkning av antalet övervintrande vitkindade gäss, en art som under senare år tycks ha minskat i antal. På internationell begäran organise-

rade avdelningen en motsvarande räkning i Sverige, som förlades till april och Gotland, där dessa gäss regelbundet bruka rasta under sträcket mot häckplatserna på Ishavets öar.

Denna inventering skedde den 29 april från luften dels genom räkning, dels genom fotografering, vilket skedde från två oberoende av varandra arbetande observatörer i två olika flygplan. Undersökningen möjliggjordes genom välvilligt tillmötesgående av Kungl. Flygvapnet. Svenska jägareförbundet hade ställt viltforskningskonsulenten Nils Höglund och jaktvårdsassistenten R. Beinert till förfogande som observatörer, och från The Wildfowl Trust i England hade dr G. V. T. Matthews infunnit sig. Resultatet blev att ca 3 500 vitkindade gäss konstaterades uppehålla sig vid Gotland den 29 april 1960.

Avdelningen har tagit initiativ till en ekologisk undersökning av de vitkindade gässen på Gotland. Dessa arbeten skola påbörjas 1961, och anslag härför har erhållits från Viltforskningsrådet.

Bävern. Avdelningen har tagit initiativ till en inventering av bävern i Sverige. Arten har sedan den en gång utrotats och därefter återinplanterats på olika håll i landet spritt sig till nya trakter och kraftigt ökat i antal, varför det är av intresse att få dess nuvarande förekomst kartlagd. Inventeringen skall utföras under 1961 och sker i regi av Kungl. Domänstyrelsen, Svenska jägareförbundet och Svenska naturskyddsföreningen.

Ryggradsdjuren i fjällkedjan. De ekologiska undersökningarna gällande vertebraterna i den svenska fjällkedjan ha under året fortsatts av föreståndaren jämte medhjälpare. Genom att fjällämmeln för första gången sedan 1942, efter ett 18-årigt skede på låg populationsnivå, under 1960 hade ett toppår, uppstod en situation, som nödvändiggjorde en höggradigt intensifierad undersökningsverksamhet. Sålunda organiserades ett rapportsystem i fjälltrakterna, varjämte två expeditioner arbetade i fjällkedjan. Den första av dessa besökte i maj—juni Torne lappmark, varvid tundraområdena och lågfjällen kring Lainio älv, högplatån vid Sautso och Råstonselkä undersöktes. Den andra expeditionen, som var i fält i juli—augusti, organiserades huvudsakligen som en stickprovsundersökning av olika områden i fjällkedjan, där föreståndaren tidigare under en eller flera säsonger hade arbetat. Här-

vid kunde direkta jämförelser göras mellan förhållandena under ett lämmelår och dem som gälla under "normala" år, dvs. då lämmelpopulationerna äro i bottenläge eller frekvensmässigt mycket svaga. Denna andra expedition arbetade även utanför de svenska gränserna, varvid följande utomsvenska områden besöktes: tundrorna vid Ishavskusten alltifrån Varangerhalvön och Pasviksälven i öster till Porsangerhalvön i väster, delar av Finnmark, norsk-finsk-svenska fjällområden kring Kilpisjärvi och Könkämädalen (på finska sidan i Enontekiö socken), norska fjällkedjan från Ishavskusten ned till Helgeland. I Sverige återbesöktes de i maj—juni undersökta områdena kring Lainio älv och Sautso samt Råstonselkä, vartill följande områden undersöktes: Torne lappmark: Kilpisjärvi, Könkämä älvdal, Paittasjärvi, barrskogspartier i Kirunatrakten samt mellan Torne och Kalix älvar; Lule lappmark: Tjautjasjaure, Dundret, Muddus, Sjaunja, barrskogspartier mellan Lilla och Stora Lule älv och kring Saggat; Kvikkjokks delta, Änok; i Sareks nationalpark Luottolako, Lanjektjåkko, Låotakjaure, Låotaktjåkko, Vartojaure, Kukkesvagge, Perikjaure, övre Rapadalen och Pårekjaure; vidare Karatj och barrskogspartier kring Pärlälven; Pite lappmark: fjällen väster om Sildutjokk och Vuoggatjålme samt i Laisälvens källområden; Lycksele lappmark: Vindelälven, Tärnafjällen, Klippfjällkomplexet från Fättjaure i väster till Dikanäs i öster; Åsele lappmark: Marsfjället och Gittfjället, partierna kring Kultsjön samt slutligen Slengajaurehplatån i Lapplands sydvästra hörn på gränsen till Jämtland.

Genom dessa ekologiska arbeten erhölls ett tvärsnitt av fjällämmelsituationen i hela den lappländska delen av fjällkedjan. Områden i Jämtland, Härjedalen och Dalarna kunde på grund av tidsbrist och ekonomiska skäl inte besökas, men rapporterna därifrån visa, att söder om nordvästra Jämtland lämmelfrekvensen var mycket obetydlig.

I n s a m l i n g s a r b e t e n. I samarbete med Naturhistoriska riksmuseet företogs i maj en expedition i Västerbotten, där konservator Verner Berg jämte lokala medhjälpare insamlade material av grönbenor för fysiologiska undersökningar av flyttfåglar.

Analyserna utföras av professor François Bourlière, Paris, och avse en komplettering av de undersökningar föreståndaren utfört gällande samma art i tropiska Afrika.

Under medverkan av Station Biologique de la Tour du Valat i Camargue, Frankrike, bedrevs i april—maj under ledning av stationens chef, dr Luc Hoffmann, insamlings- och prepareringsarbeten av gulärlor, vilka under vårflyttningen från tropiska Afrika till norra Eurasien rasta i Camargueområdet, där de befinna sig ungefär halvvägs mellan övervintrings- och häckningsområdena, vilka utgöra start resp. mål för vårflyttningen. Detta material har direkt samband med förste intendenten Curry-Lindahls fysiologiska undersökningar av nordiska flyttfåglar i tropikerna. För arbetena i Camargue, som skola fortsätta även under våren 1961, har anslag erhållits av Statens naturvetenskapliga forskningsråd.

Ringmärkningar. Alltsedan 1954 har institutionen med egna ringar märkt flyttande fåglar, som häcka på Skansen. Våren 1961 utfördes av fil. stud. Anders Sällström en märkning i större skala av hägrarna i den fria kolonin på Skansen. Härav har redan en del intressanta återfynd erhållits.

Hittills ha inga återfynd av Skansen-märkta fåglar publicerats, men meningen är att inom kort lämna en översikt av återfynden alltsedan det första märkningsåret (1954).

Huggormens biologi, ekologi och fysiologi. Under 20 år har skriftställaren John Bernström, Tidö, bedrivit omfattande studier av huggormen, varvid värdefulla data om artens fortplantningscykel, ekologi, fysiologi och allmänna biologi kunnat utvinnas. Det har för avdelningen länge tett sig som mycket angeläget att få detta material bearbetat och publicerat. Därför har hr Bernström beretts en arbetsplats vid avdelningen, som av Statens naturvetenskapliga forskningsråd erhållit ett anslag för lön till hr Bernström under den period, som beräknas åtgå till bearbetning och färdigställande av ett tryckfärdigt manuskript.

Inventeringsarbeten. På uppdrag av Kungl. Vetenskapsakademiens naturskyddskommitté har föreståndaren organiserat och lett inventeringar och undersökningar av vertebratfaunan inom vissa områden, där omfattande vattenregleringar planeras. Motsvarande arbeten gällande evertebrater ha organiserats av professor Per Brinck, Zoologiska institutionen, Lund, och gällande floran av professor G. E. Du Rietz, Växtbiologiska institutionen, Uppsala.

Anslag. För zoologiska undersökningar, expeditioner, publiceringsverksamhet m. m. har avdelningen eller dess föreståndare under 1960 erhållit följande anslag från svenska forskningsråd:

Statens naturvetenskapliga forskningsråd	22 920: —
Viltforskningsrådet	8 750: —
	31 670: —

Publikationer. Ett nummer av Acta Vertebratica har utkommit under året, nämligen Fugitive reactions in avian behaviour av fil. lic. Martin Markgren, Lund. För framställningskostnader av detta arbete har Statens naturvetenskapliga forskningsråd beviljat anslag.

Övriga vid avdelningen publicerade skrifter återfinnas s. 310 ff. under namnen Kai Curry-Lindahl, Åke Nordh, Helmut Pinter och Sven O. Rydh.

Resor, kongresser och symposier. I juni—juli deltog föreståndaren dels som svensk delegat, dels som styrelseledamot i International Union for Conservation of Nature and Natural Resources' (I.U.C.N.) 7:e generalförsamling och 8:e tekniska möte i Warszawa och Kraków. Under och efter förhandlingarna hade de polska värdarna anordnat exkursioner i södra, östra och norra Polen, varvid bl. a. Bialowieżaskogen besöktes. Denna skog utgjorde de sista vilda visenternas hemvist, innan arten utrotades i vilt tillstånd. Numera är visenten återinplanterad där som vild. Utöver de styrelsesammanträden med I.U.C.N., som ägde rum i Warszawa och Kraków, har föreståndaren i april resp. september bevistat dylika i Bruxelles. I sep-

tember deltog han i en konferens i Köln och ett symposium i Paris, anordnade av International Union of Directors of Zoological Gardens and Aquariums.

I april och juni var föreståndaren kallad av belgiska myndigheter att i Bruxelles delta i överläggningar mellan Belgien och Kongo angående de stora kongolesiska nationalparkernas framtida status. Utvecklingen i f. d. Belgiska Kongo efter självständighetsdagen 1 juli 1960 har föranlett, att förste intendenten Curry-Lindahl under hösten och vintern 1960 vid fyra olika tillfällen kallades till överläggningar dels i Bruxelles med belgiska myndigheter, dels i Paris med UNESCO, i båda fallen rörande problem som sammanhänga med bevarandet av Kongos nationalparker. I april tillbringade han en kortare arbetsperiod vid Musée Royal du Congo Belge i Tervuren.

Förste djurvårdare Sven Borg reste under våren till Hamburg i samband med urval, inköp och transport till Stockholm av en elefantunge.

Besök. Avdelningen har för studiebesök eller diskussioner besökts av följande utländska personer: ambassadrådet Jean Bourgaux, Belgiska ambassaden, Stockholm; dr T. Bourgeois, Institut de Zoologie, Université Officielle du Congo Belge et du Ruanda-Urundi, Elisabethville; dr C. Cheuvart, Institut pour la Recherche Scientifique en Afrique Centrale, Mabali, Belgiska Kongo; Mr. Nicholas Crocker, British Broadcasting Corporation, London; dr P. Deuse, Institut pour la Recherche Scientifique en Afrique Centrale, Astrida, Ruanda-Urundi; Mr. James Fisher, Ashton, England; dr E. Graham, Director of the United States' Soil Service, Washington; docent L. von Haartman, Universitetets zoologiska institut, Helsingfors; ambassadör R. Herremans, Belgiska ambassaden, Stockholm, professor E. Hindle, Director of the International Wildfowl Research Bureau, London; professor A. Ide, Japanese National Parks, Tokyo; dr W. Littlewood, Amerikanska ambassaden, Stockholm; dr G. V. T. Matthews, The Wildfowl Trust, Slimbridge, England; dr J. Spaepen, Retie, Belgien; professor J. M. Speirs, Toronto, Kanada; dr W. E. Stevens, Canadian Wildlife Service, Ottawa; dr V. Stilton, Université Officielle du Congo Belge et du Ruanda-Urundi, Elisabethville; dr L. Swift, Director of the United States Forest Service, Washington; Mr. G. Treichel, International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, Bruxelles; Mr. G. van den Brink, Soest, Holland; ambassadrådet P. van Haute, Bruxelles; dr L. Vlijm, Zoölogisch Laboratorium, Vrije Universiteit, Amsterdam; professor K. H. Voous, Zoölogisch Museum, Amsterdam.

I studiesyfte eller för diskussionsändamål har avdelningen under en eller flera dagar besökts av bl. a. följande svenska personer (där ej annat anges är hemorten Stockholm): docent Paul Ardö, Zoologiska institutionen, Lund; fil. lic. Björn Berglund, Botaniska institutionen, Lund; dr Sten Bergman, Rönninge;

fil. stud. Anders Bjärvall, Zootomiska institutionen; överdirektör Gösta Björkman, Kungl. Veterinärstyrelsen; konsulent Rune Bollvik, Svenska naturskyddsföreningen; överdirektör G. A. Bouveng, Bromma; docent Erik Bylund, Geografiska institutionen, Uppsala; överjägmästare Fredrik Ebeling, Falun; fil. lic. Gustaf Edin, Östersund; professor Gunnar Erdtman, Palynologiska laboratoriet, Bromma; intendent Lars-Erik Esping, Svenska naturskyddsföreningen; docent Eric Fabricius, Zootomiska institutionen; konservator Hjalmar Fleischer, Kolthoffs naturaliemagasin, Uppsala; fotograf Sven Gillsäter; konstnär Bertil Gullander; professor Bertil Hanström, Zoologiska institutionen, Lund; docent Åke Holm, Zoologiska institutionen, Uppsala; författaren Lars Holmberg, Bjärred; veterinärrådet Sune Hydén, Kungl. veterinärstyrelsen; assistent Bengt-Owe Jansson, Zootomiska institutionen; major Carl Lagercrantz; redaktör Erik Larsson, Svenska naturskyddsföreningen; konstnären Lindorm Liljefors, Skyttorp; redaktör Nils Linnman, Sveriges radio; lektor Gunnar Lundeqvist; hr Hugo Magnusson, Harstena; professor Hugo Osvald, Ultuna; ingenjör O. F. Reuterwall, Varberg; professor Wilhelm Rohde, Limnologiska institutionen, Uppsala; redaktör B. Rosén, Skid- och friluftsfrämjandet; docent Gustaf Rudebeck, Naturhistoriska riksmuseet; docent Hugo Sjörs, Kungl. Skogshögskolan; pälsdjursuppfödare Rune Swanberg, Sävsjö; jägmästare Hugo von Sydow, Kungl. Domänstyrelsen; riksdagsman Hans Wachtmeister, Wambåsa; byråchef Torsten Wennmark, Kungl. Domänstyrelsen; lektor Lars Wilsson, Sollefteå.

Personal. Naturhistoriska avdelningens föreståndare har varit förste intendenten Curry-Lindahl. Under hans fältarbeten och tjänsteresor har docenten Karl Borg tjänstgjort som vikarierande föreståndare. Docent Borg har dessutom under hela året fungerat som avdelningens veterinär. Under vissa perioder har stadsveterinären Uno Plazikowski tjänstgjort som vikarierande föreståndare. Sekreterare vid avdelningens kansli har varit fröken Harriet Morell med fil. kand. Gun Rosencrantz som vikarie. För vissa uppgifter ha fil. mag. Bengt-Owe Jansson och fil. stud. Anders Sällström biträtt avdelningen. Förman Albin Johansson har förutom funktionen som fodermästare även haft det direkta överinseendet av arbetena i de olika djurvårdaredistrikten. Vikarie för honom ha varit förste djurvårdare Sven Borg och under kortare perioder förste djurvårdare Tore Glemmefors.

Högtidligheter, fester och övriga programinslag på Skansen

I samband med skolornas vinterlov den 28/2—6/3 anordnades sedvanliga skidtävlingar ("Skansenloppet"), instruktion i konståkning, "snögubbstävling", barnprogram på Solliden och bioföre-

ställningar på Högloftet. Dessutom ingick en Skansendag i Idrotts- och friluftsstyrelsens skollovsprogram, vilken annonserades genom en rebustävling i TV, som också utsände de flesta Skansenarrangemangen, bl. a. en frågetävling för ungdomar, ledd av Gösta Knutsson.

På Sollidens skridskobana gjorde Stockholms konståkningsklubb och Stockholms allmänna skridskoklubb ett antal uppvisningar under januari och februari.

Firandet av Valborgsmässoafton med studentuppmarsch, sång, konsert, eldar och fyrverkeri ingick i en Eurovisionssändning.

Under sön- och helgdagar i april och maj anordnades bl. a. följande program: riduppvisning av Stockholms ryttarförbund, Sleipners terräng, Typernas gångtävling, Friluftsfrämjandets familjesöndag, Folknykterhetens dag, Norges nationaldag "17 maj" samt Expressens hattparad, vari ingick ett estradprogram med bl. a. Monica Zetterlund, Lars Lönndahl och Charlie Norman.

En tanke att i ny form återuppliva de gamla vårfesterna realiserades i samarbete med Barnens dag ("Mitt sommarbarn") och Åhlén & Åkerlund den 21 och 22 maj. Som gästartist medverkade Jacqueline Boyer, den franska sångerskan som vunnit 1960 års schlagertävling i Eurovisionen. I söndagens program, som bevistades av H. K. H. Prinsessan Margaretha, medverkade Vecko-Revyns Fröken Sverige tillsammans med operasångare Anders Näslund som respektive majdrottning och majgreve i ett stort majtåg, som avslutades med program på Sollidenestraden. Samtidigt anordnades hantverksdag i Stadskvarteret.

I sommarens programvecka ingingo två radioprogram och ett TV-program, samtliga direktsända från Solliden. Radioprogrammet "Bästa man på Skansen" gick för fjärde året i följd varje onsdag fr. o. m. 1/6 t. o. m. 31/8 med Egon Kjerrman och hans orkester. — Det andra radioprogrammet "Jazz under stjärnorna" sändes sju månader i juli och augusti på sen kvällstid. Konferencier var Olle Helander, och programmets musikaliska stomme utgjordes av Arne Domnérus orkester. I varje program uppträdde minst en svensk eller utländsk stjärnsolist. Bland dessa kunna noteras Monica Zetterlund, Quincy Jones med sin orkester samt Stan Getz.

Sångerskan Jacqueline Boyer överlämnar till H. K. H. Prinsessan Margaretha en signerad grammofonskiva vid B. D:s och Skansens vårfest för "Mitt sommarbarn". Foto Gunnar Larsson, Stockholm.

TV-programmet "Den gången ... — en Skansenkväll" arrangerades av Gunnar Wersén, presenterades av Folke Olhagen och sändes 7 lördagar fr. o. m. 2 juli t. o. m. 12 augusti. I redaktionen återfunnos dessutom Lars Boberg från Sveriges radio, Georg Eliasson från Skansen samt Mats Rehnberg. För musiken svarade radions underhållningsorkester under William Lind, och i varje program uppträdde ett antal gäster, kända namn från den litterära och musikaliska världen, professionella underhållningsartister i stjärnklass, idrottsstjärnor med flera. Bland dessa kunna nämnas Fredrik Borelius, Barbro Alving, Lars Forsell, Per Rådström, Erik Asklund, Ingegerd Granlund, Johannes Norrby, Sven Salén, Gunder Hägg, Kalle Schröder, Max Hansen, Ingvar Wixell, Anders Näslund, Maj Lindström, William Clauson, Margareta Kjellberg, Evert Taube, Sven-Bertil Taube och Yngve Gamlin.

Skansens bidrag till konsertverksamheten i Sommar-Stockholm hade formen av inomhuskonserter i Skogaholms herrgård, underhållningsmusik av Skansenorkestern samt solistframträdanden på stora estraden.

Skogaholmskonserterna anordnades i likhet med de närmast föregående åren i samarbete med Stockholms musikbildningskommitté. De genomfördes under ledning av musikdirektör Karl-Eric Andersson och med ekonomiskt bidrag från Stockholms stad och Föreningen Svenska tonsättares internationella musikbyrå.

Repertoaren bestod av verk från 1700- och 1800-talen, och de medverkande uppträdde i dräkter från samma epoker. I konserterna medverkade Pro arte antiqua, Blåsarkvintett —54, Bel cantokören, Jan Eyron, Lilian Sjöstrand, Lars Sellergren, Christina Gorne, Ingegerd och Lennart Hedwall, Stockholmstrion, Lars Frydén, Tullo Galli, Bengt Ericson, Björn Sjögren, Margot Rödin, Elisabeth och Erik Sædén, Solwig Grippe, Gunnar Ahlmark, Karin Langebo, Roland Bengtsson, Pro arte-trion, Ove Meyer Leegard, Ulf Björlin, Per-Olof Gillblad och Busk Margit Jonsson.

Skansenorkestern bestående av 8 man stod även i år under ledning av Karl Nilheim och konserterade alla dagar, utom måndagar och TV-lördagar, på lilla estraden vid Solliden.

Solistkonserter ha givits av France Ellegaard, Sylvi Lin, Christina Gorne, Nicolai Gedda och Kim Borg. Jussi Björling

Jussi Björling med familj vid sonen Lars-Olofs konfirmation i Seglora kyrka på Skansen den 14 augusti 1955. Vid detta tillfälle sjöng Jussi från orgelläktaren.

gav dels en konsert som vanligt den 6 juni, dels den 20 augusti, som blev hans sista.

Jussi Björling sjöng första gången på Skansen den 15 september 1935. Och han kom igen. Det blev i själva verket en tradition att han åtminstone någon gång varje år skulle komma till oss. Sam-

manlagt framträdde han här 53 gånger, ibland tillsammans med Kungl. Hovkapellet men i de flesta fall vid solistkonserter, därav tre gånger med fru Anna-Lisa. Publiktillströmningen var som regel överväldigande, och det fanns de som infunno sig redan kl. 10 på morgonen för att säkra sig en plats. I hög grad bidrog Jussi Björling att bevara och ytterligare markera den ställning av huvudstadens och rikets främsta festplats, som redan Artur Hazelius ville ge Skansen. Det är därför meningsfullt att det var här uppe, på Sollidens estrad, som han fick avsluta sin gärning och en sista gång, den 20 augusti, lät höra sin röst för en beundrande och entusiastisk lyssnarskara.

Evert Taube hade under sommaren fyra framträdanden, och den svenska populärmusiken representerades för övrigt av Jules Sylvain, som på sin 60-årsdag jämte sångsolister och den förstärkta Skansenorkestern gästuppträdde i ett program, Lasse Dahlquist, som ävenledes tillsammans med sångsolister och förstärkt Skansenorkester presenterade sin melodiproduktion i ett program, och Anna Lisa Ericson som gav en operett- och visafton.

Arméns och Marinens musikkårer ha medverkat vid ett antal tillfällen. Av utländska programinslag kunna nämnas Wiltener Tyrolerkapelle, Bryn skoles och Moss guttemusikkorps, en rysk ungdomstrupp, Regnbuepigerne från Danmark, radiogosskörerna från Danmark, Norge och Sverige samt folkdanslag från Tjeckoslovakien, Österrike och Tyskland.

Två gånger under juli månad gästades Skansen av studentspexare, nämligen lundensarna med "Marie Antoinette" och uppsaliensarna med "Gustav III".

Sigge Fürst ledde fyra fredagar i augusti en programserie kallad "Det glada kalaset". Ett tjugotal personer ur publiken inbjödos att på estraden intaga kaffe, medan ett antal artister bjödo på olika slag av underhållning.

Vissa dagar voro på sedvanligt sätt reserverade för olika organisationers festprogram. Svenska ungdomsringens fest med allmogebröllop ägde rum under pingsthelgen den 4 och 5 juni, Gås Anders spelmansstämma den 12 juni, Garnisonens dag den 16 juni, Missionsförbundets ungdomsmöte den 18 juni, Polisens fest den 3 juli, Frälsningsarméns årliga högtid den 4 juli, vilken dock

måste inställas på grund av regn, Sveriges nykterhetsvänners jubileumskongress den 31 juli, Sverige-Amerikadagen den 7 augusti, Värmlandsfest den 14 augusti med särskild anknytning till Frödingjubiléet och framförandet av "Värmlänningarna" med Arvika-amatörerna, Stockholms fackliga centralorganisation den 21 augusti, Barnens dag den 27 och 28 augusti, Korporationsidrottsförbundets familjesöndag och Stockholms-studenternas fest den 4 september, Frikyrkodagen den 11 september, Linskördedag den 18 september, Sångardag den 25 september samt De Blindas dag den 2 oktober.

Midsommarhelgen firades på sedvanligt sätt den 24 och 25 juni och fransk folkfest den 14 juli.

Barnens dagsarrangemanget på Skansen omfattade utom sedvanlig estradunderhållning demonstrationer av rökning och halstring av sik, siklöja och ål i det fria. Gratis avsmakning av läckerheterna uppskattades av en stor och intresserad publik.

I samarbete med Sveriges slakteriförbund anordnades söndagen den 30 oktober en "Stekaresöndag". På Sollidenplanen och vid Bollnästorget helstektes två oxar. Pristävling med prisutdelning förrättad av Jarl Kulle utfyllde programmet.

I Stockholms festspel, vilken stiftelse Nordiska museet tillhör, ingingo konserten av Jussi Björling den 6 juni, jubileumsspelmansstämman den 12 juni och två Skogaholmskonserter.

Skansens vattenspel på Solliden spelade två à tre gånger per kväll fr. o. m. medio av juli.

För den moderna dansmusiken har Leif Kronlunds orkester svarat. Avlösande orkester har varit Curt Silvéns orkester, som spelat på måndagar och vikarierat under semestertiden.

Eric Östs spelmanslag spelade till gammaldansen på Bollnästorget. Svenska ungdomsringen har under maj—september anordnat kurser i gammaldans och i anslutning därtill gammaldans för allmänheten till Spelmanslaget Bure och Torsten Lindströms kapell.

S. k. lekvall har anordnats varje fredag under ledning av Knut Ringqvist.

Skansens folkdanslag och ringleksbarn ha dagligen under sommaren visat folkdanser och ringlekar.

Skansens vaktparad har stått under Ivar Lundgrens ledning och medverkat på söndagarna från april till oktober med undantag för juli månad.

Bilbana och karusell med lekstuga i gamla Bragehallen hade även i år ordnats för barnen. Det lilla tåget körde dagligen från april till oktober.

Under sommaren har ett försök gjorts att introducera marionetteater på Skansen i ett för ändamålet uppställt tält vid Bollnästorget. Föreställningarna sattes upp av Stockholms marionettteater under ledning av Mikael Meschke. Trots goda recensioner motsvarade icke besöksfrekvensen förväntningarna.

Skansenteatern har varit upplåten åt produktionsledaren Lorens Marmstedt, som givit "Kvartetten som sprängdes" av Birger Sjöberg.

Julmarknaden ägde rum den 4 och 11 december med de traditionella arrangemangen. Bröderna Arvid och Axel Kling från Arvika voro auktionsförrättare.

För anordnandet av ovan i korthet relaterade program har närmast svarat direktör Georg Eliasson, amanuensen Margareta Tullander samt fröken Sonja Ekström. Kapten Gustaf Blomquist har under sommarmånaderna tjänstgjort som inspektör på Skansen.

Tyresö

Slottet har liksom tidigare varit tillgängligt för besökande varje söndag under tiden 15 maj—11 september och efter anmälan även vardagar. Antalet besök har uppgått till 2 420, därav 707 barn. Fri entré har lämnats åt skolbarn från Tyresö kommun. Parken har avgiftsfritt hållits öppen 1 maj—30 september.

Bland yttre och inre underhållsarbeten kan nämnas, att fönster och portar på slottets nordfasad och på östra flygeln ommålats samt att sittmöblerna i matsalen och i övre hallen omklätts med nytt tyg.

I egenskap av slottsvaktmästare har rustmästaren Arvid Caster haft den direkta uppsikten över slottet och dess inventarier. Parken har stått under vård av trädgårdsmästaren Hugo Alenby.

Julita gård

Huvudbyggnaden och de museala anläggningarna ha hållits öppna för besökande dagligen under tiden 15 maj—11 september och de två följande söndagarna. Antalet besök i huvudbyggnaden har varit 15 888 och i museet 19 982 eller sammanlagt 35 870.

Svenska flaggans dag har på sedvanligt sätt högtidlighållits med deltagande av föreningar och sammanslutningar i orten. Sveriges kristliga gymnasist- och studentrörelse har genomfört sina möten i Julita under juni och augusti med ett 70-tal deltagare vardera gången. — Under juli och augusti har varje söndag musikandakt hållits i gårdskapellet.

Bland yttre och inre reparationsarbeten kan nämnas, att framtagning och konservering av väggmålningarna i stora husets matsal fortsatts. I galleriet har möbeln omklätts med röd sidendamast. — Under sommaren har i galleriet varit anordnad en tillfällig utställning av porträtt och begravningsvapen, tillhöriga den under reparation varande Österåkers kyrka.

Museets representant på platsen har varit major Nils Adlercreutz, som även förestått gårdskontoret. Efter hans bortgång den 20 september har det löpande arbetet vid gårdskontoret ombesörjts av personal från Skansen. Museet bevarar i tacksamt minne de insatser major Adlercreutz hade tillfälle att göra under sju års verksamhet på sin viktiga post. Skogsförvaltningen och tillsynen av arrendegårdarna har omhänderhafts av forstmästare Axel Gustawsson, Gnesta.

Svindersvik

Huvudbyggnaden, paviljongen och köksflygeln ha varit tillgängliga för besökande söndagar och tisdagar under tiden 15 maj —11 september. Antalet besök har uppgått till 1 515, därav 153 barn.

Vaktmästare på Svindersvik har varit fru Astrid Sandberg.

Härkeberga

Den gamla kaplansgårdens manbyggnad har under året besökts av 670 personer, därav 239 barn.

Bland de årligen återkommande underhållsarbetena kan nämnas, att halmtaken på stallet och östra lidret reparerats.

Vaktmästaren på kaplansgården fru Inga Carlberg slutade sin anställning i februari månad; sedan dess har platsen varit vakant, men fru Astrid Mark har utövat viss tillsyn. Hr Albin Rylander har på sedvanligt sätt bistått museet beträffande byggnadsvården.

Arkivet

Bland gåvor märkes en samling skissboksblad med akvareller och teckningar, utförda av konstnärinnan fru Olga Hallencreutz och skänkta av henne. Från fröken Elisabeth Melander, Bromma, har mottagits ett bokmärksalbum. Konstnären Erik Tryggelin, Stockholm, har skänkt 6 skissböcker jämte en samling om 74 blad blyertsskisser, utförda av honom på 1890-talet. Fröken Greta Linder, Stockholm, har överlämnat en samling om 540 olika jul- och nyårskort, påskkort, gratulationskort m. fl. kort. Av Tyresö kommunalfullmäktige har mottagits en portfölj med 8 litografier, utförda av konstnären Björn Jonson. Konservator C. L. Lundins dödsbo har överlämnat en samling mönsterritningar. Från Sveriges radio ha erhållits 4 inspelningsband för program rörande Nordiska museet och Skansen. Enligt testamentariskt förordnande av författaren har arkivet av hr Ernfrid Jäfverts dödsbo mottagit hans Ordbok över facktermer i handskomakeriet.

Bland inköpen till arkivet märkes en större excerptsamling, "Anteckningar rörande Kongl. hofven 1526—1654", bestående av sammanställningar, anvisningar och excerpter av fil. dr J. G. Théel (1846—1885), amanuens vid Riksarkivet. Vidare har inköpts en samling kortregisterblad med anteckningar av arkivrådet Joh. Ax. Almquist rörande säterier och förläningstagare i Östergötland. Slutligen må bland inköpen nämnas ett nyförvärv till skråarkivet, nämligen en protokollsbok för Krukmakareämbetet i Jönköping 1708—1723.

Bland årets förvärv till lapska arkivet märkes f. folkskolläraren Aug. Ljungs donation av hans stora samling av excerpter — avskrifter och utdrag — ur lappmarkssocknarnas kyrkböcker. Detta mycket omfattande genealogiska och statistiska material, som komplett omfattar tiden från de äldsta bevarade kyrkoboksnote-

ringarna fram till vår tid, har legat till grund för ett flertal forskares arbeten på hithörande områden. Såsom komplement till tidigare donationer från professorskan Emilie Demant Hatt och hennes make professor Gudmund Hatt, omfattande fältanteckningar från lappmarkerna, brevväxlingen med Johan Turi etc., har lapska arkivet såsom slutlig gåva från de numera framlidna donatorerna fått en större brevsamling, bl. a. korrespondensen med kirunadisponenten Hjalmar Lundbohm.

Arkivet har förestått av intendenten Lundwall i egenskap av arkivarie. För olika avdelningar inom arkivet ha svarat: för bildarkivet intendenten Liedgren, för Lapska arkivet förste intendenten Manker, för Etnologiska undersökningens arkiv intendenten Olsson och för de folkloristiska samlingarna dr philos. Carl Herman Tillhagen. Inom arkivet har under året vidare tjänstgjort fröken Margarete Fohlmeister.

Biblioteket

Bokbeståndet har under året ökats med 1 544 band och broschyrer huvudsakligen modern facklitteratur och -tidskrifter, som erfordrade ett utrymme motsvarande 27 hyllmeter. Antalet utlånade volymer har uppgått till omkring 7 500, inberäknat vad som framtagits för studium på stället. Nära 600 volymer hade först måst inlånas från andra svenska och utländska bibliotek. I gengäld utlånade museet omkring 500 volymer av sitt eget bokbestånd till sådana bibliotek. På det sättet betjänar museets bibliotek en stor krets av forskare som icke har tillfälle att besöka museet.

Om bibliotekets naturhistoriska sektion, som förvaras på Skansen, kunna närmare uppgifter inhämtas ovan s. 261 f.

Biblioteket har med biträde av amanuensen Ehrnborg förestått av t. f. förste intendenten Jansson. Biblioteksassistenten Frendel återinträdde i tjänst den 1 september. Under årets första fem månader ombesörjde fru Karin Blomström all låneexpediering. Dessutom ha som extra arbetskrafter under kortare perioder tjänstgjort förra bibliotekarien Laura Stridsberg och fil. stud. Mare Zastrov. Bibliotekets vaktmästare är expeditionsvakten Enar Eriksson.

Undervisningsavdelningen

Under året ha 21 172 personer erhållit undervisning i Nordiska museet. Dessa ha varit fördelade på 797 grupper, av vilka omkring 625 utgjort klasser från folkskolor, yrkesskolor, flickskolor och läroverk i Stockholm och de övriga bestått av skolklasser från Stockholms förstäder och landsorten samt grupper av vuxna.

Femte och sjunde klasserna vid Stockholms folkskolor och enhetsskolor ha erhållit regelbunden undervisning efter ett schema, som uppgjorts vid terminernas början av Stockholms skoldirektion. Flertalet besök av skolklasser från landsorten har organiserats av Svenska turistföreningen, men visningarna ha i regel ombesörjts av undervisningsavdelningens personal.

Vid sidan av den mera elementära undervisningen har även en kvalificerad sådan bedrivits. Blivande lärare och instruktörer samt utövande yrkesmän, som komplettera sin utbildning, ha i stor utsträckning erhållit undervisning i museet. Härvid ha även tjänstemän från övriga avdelningar medverkat, särskilt vid den textila undervisningen, som huvudsakligen meddelats av intendenterna Nylén och Stavenow samt amanuensen Wintzell.

Av dem som under året erhållit en mera kvalificerad undervisning i samlingarna märkas följande skolor, institutioner och föreningar: Nyckelviksskolan, seminariet för nordisk och jämförande folklivsforskning i Uppsala, Socialvårdsförbundet, Statens skolköksseminarium, lärare i Sundbybergs skolor, Sveriges väv-lärarinnors förening, Auktoriserade guiders förening, kurser anordnade av Lantbruksstyrelsen och Överstyrelsen för yrkesutbildning.

Även på Skansen har undervisning skett, fastän i mindre omfattning. Här har bl. a. undervisats Svenska turistföreningens guider, Auktoriserade guiders förening och Statens skolköksseminarium.

Förutom den undervisning, som bedrives av museitjänstemännen, ha många skolor och institutioner gjort regelbundna studiebesök i museet under egna lärares ledning. Särskilt gäller detta de textila fackskolorna, som livligt frekventera det särskilda studierum som iordningställts för textilstudier. Museets tjänstemän ha därvid bistått med råd och framtagning av lämpligt material.

Bland de skolor, som på detta sätt utnyttjat museets rika samlingar, märkas Eneroths handarbetsseminarium, Stockholms stads yrkesskolor, Konstfackskolan och Fredrika Bremerförbundets skola.

Genom särskild överenskommelse med Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien har Nordiska museets undervisningsavdelning fr. o. m. sept. svarat för undervisningen även vid Lantbruksmuseet.

Liksom under tidigare år har museets undervisningsavdelning handhaft museets publiceringsverksamhet och bokförmedling.

Under året har avdelningens ordinarie föreståndare, förste intendenten Rehnberg, åtnjutit tjänstledighet, varvid tjänsten som museilektor uppehållits av biträdande museilektorn Lindberg. Förste intendenten Rehnberg har även under sin tjänstledighet handlagt frågor rörande publiceringsverksamheten. Vidare ha vid avdelningen arbetat folkskolläraren Hans Medelius samt under vissa delar av året fil. kand. Jane Blomberg, fil. kand. Barbro Carlsson, fil. kand. Ingela Gestad, fil. stud. Birger W. Grape, fil. stud. Lars Jonasson, fil. stud. Kristina Lagerquist, fil. stud. Lars Olsson, fil. stud. David Papp, fil. stud. Bo Särnstedt, fil. stud. Åsa Wall.

Bokförmedlingens expedition har t. o. m. 31 okt. förestått av Hans Albert Hansing, vilken även därefter och till årets slut handlagt vissa ärenden. Sedan den 1 nov. har Peter Pluntky arbetat vid bokförmedlingen.

Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning samt Institutet för folklivsforskning vid Nordiska museet och Stockholms universitet

Professor Granlund har undervisat och fullgjort examination såsom för en ordinarie lärostol i detta ämne vid Stockholms universitet under höstterminen. Under vårterminen var professor Granlund befriad från den elementära undervisningen men bibehöll undervisningen och handledningen av licentianderna samt all examination. Den elementära undervisningen upprätthölls av docenten Olof Hasslöf.

Under höstterminen föreläste professor Granlund över ämnet

"Systematisk etnologi och regionala ortsbeskrivningar". Docenten Hasslöf, som innehaft docentstipendium, föreläste under vårterminen över ämnet "Lagbildning och samhällsorganisation"; under höstterminen fortsatte han föreläsningarna över samma ämne samt föreläste därefter över ämnet "Maritimetnologiska undersökningar kring en sjöfartssläkt". Docenten Gustav Ränk, som även innehar docentstipendium, föreläste under vår- och höstterminen över ämnet "Etnologiska grundbegrepp i historisk belysning".

Seminarieövningar ha hållits varje vecka. Under vårterminen: Sam Owen Jansson: Kalender och kalenderstavar; Börje Heggestad: Drag i en finnbys utveckling till skogsarbetarsamhälle; Knut Kolsrud: Bosetningens spredning i dens sammenheng med gårddeling på Helgeland 1550—1900; Carl-Herman Tillhagen: Maraföreställningen. Några synpunkter på hur en folkloristisk forskningsuppgift löses; Albert Eskeröd: Tjeckoslovakisk folkkonst; Svante Svärdström: Lån och återbetalning av kulturgodset; Peter Pfab: Stockholms segelmakare. Yrkestraditioner under 200 år; Harald Hvarfner: Statisk kultur i teori och praktik; Odd Nordland: Nålebinding. Forskning i en enkel tekstilteknikk; Eerik Laid: Estlandssvensk bebyggelse och folkkultur; Per-Uno Ågren: Båtar i övre Norrland; Bo Sommarström: Lapska fångstredskap; Skans Torsten Nilsson: Nås socken i Västerdalarna. Befolknings- och odlingsutveckling fram till storskiftet 1803—06; Barbro Carlsson: Om Hyltén-Cavallius och Wärend och Wirdarne efter Carl Gullberg; Hans Kruse: En introduktion av en stadsundersökning i Enköping. Under höstterminen behandlades följande ämnen: Margareta Jersild: Årsindelningen på de norska rimstavarna; Chie Nakane: Japansk bondekultur och dess historiska förändringar; Bengt R. Jonsson: Problem i svensk balladtradition; Olle Veirulf: En Lima-karta från 1676; Nils Nilsson: Båtundersökningar i Blekinge; Tordis Dahllöf: Kalendariska frågor kring Mikaeli; Nils Ludvig Rasmusson: Rikets vapen och flagga; Gunnel Thörnquist: Vasavapnets förebild bland redskap och föremål; Thomas Görling: Ordet Vasas etymologi och tolkning (de tre sistnämnda i samband med besök på utställningen Rikets vapen och flagga på Statens historiska museum); Arne Biörnstad: Resa i Polen; Åsa Wall: Barn och samhälle. Referat av Asko Vilkunas

bok "Die Ausrüstung des Menschen" med jämförande material ur svensk folktro och folksed; Carl Olof Cederlund: Undantagsinstitutionen i Mönsterås socken ca 1860—1960. Kontrakt och muntlig tradition; Ulf Peder Olrog och Svea Jansson: Levande balladtradition; Karin Ymse: Teorier om social struktur; Per-Henrik Rosenström: Kopparslageriet i Dalarna. Gästföreläsningar ha hållits av professor Knut Kolsrud, Oslo, dr philos. Odd Nordland, Oslo och professor Chie Nakane, Tokio. Kurser i föremålskunskap ha hållits under vår- och höstterminen av fil. lic. Harald Hvarfner. Docenterna Ränk och Hasslöf ha biträtt vid seminarieövningarna.

Under vårterminen disputerade fil. lic. Ilmar Talve för doktorsgraden på en avhandling "Bastu och torkhus i Nordeuropa", varvid docenten Hasslöf fungerade som fakultetsopponent. Under läsåret har en av eleverna avlagt licentiatexamen i ämnet och tre innehaft licentiandstipendium. Under samma termin innehade två och under höstterminen tre elever doktorandstipendium.

Professor Granlund har fungerat som sakkunnig vid två tillfällen, då det gällt forskardocentbefattningar, samt vid ett tillfälle vid förslag till preceptur i medeltidsarkeologi i Lund; i övrigt har han fullgjort åligganden som ledamot i betygsnämnder m.m. Professor Granlund är ordf. i styrelsen för Institutet för visforskning, v. ordf. i Etnologiska sällskapet samt styrelseledamot i Samfundet för svensk folklivsforskning.

En organisationsplan för nordisk och jämförande folklivsforskning har utarbetats, vilken godkänts av undervisningsnämnden den 30 november och överlämnats till universitetskanslern den 15 december.

Institutet för folklivsforskning är som forsknings- och undervisningsinstitution knutet till professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning. Kostnaderna för dess verksamhet bestrides genom anslag, huvudsakligen av statsmedel, från Nordiska museet och Stockholms universitet (före 1 juli Stockholms högskola). Under ledning av professor Granlund har verksamheten koncentrerats på att utarbeta material från fältforskningar och insamlingsarbete. Sålunda har materialet från Gotlands-

expeditionerna 1957 och 1959 färdigställts och materialet från Gotlandsexpeditionen 1960 (se Fältarbeten, Etnologiska undersökningen) bearbetats. Vidare har materialet från tidigare byundersökningar i Högsby socken i Småland kompletterats och bearbetats liksom en undersökning av de s. k. hamnerna i Götaland. En samling äldre skisser har iordningställts och renritats. Två frågelistor ha utsänts, och de inkomna svaren från Institutets meddelare ha accederats och bearbetats. Utöver professor Granlunds fältundersökningar ha Institutets undersökningar måst fullfölja tidigare igångsatta arbeten, varvid ekonomiskt stöd delvis erhållits från privata institutioner. Docenten Ränk har slutfört sina arkivforskningar i Kammararkivet rörande 1600-talets baltiska herrgårdar samt bedrivit arkivforskningar i Uppsala beträffande svenska surmjölkskulturer. Ett manuskript har färdigställts om en undersökning av 1700-talets estniska folkdräkter på grundval av en akvarellsamling i Nationalmuseum, och en monografi över baltiska byggnadsformer har förberetts. Docenten Ränk har under vårterminen avgivit sakkunnigutlåtande till humanistiska fakulteten vid finska universitetet i Åbo rörande tillsättandet av docent i finsk-ugrisk folklivsforskning. Förste amanuensen Jonas Berg har bedrivit arkivforskningar för att komplettera materialet om Högsby socken, och fil. lic. Helmut Hagar har utarbetat kartor i anslutning till Högsbymonografin. Båda ha erhållit bidrag från Samfundet för svensk folklivsforskning. Samfundet har även lämnat anslag till en översättning och källkontroll av professor Karlis Straubergs' manuskript "Die sozialen Grundlagen der Ehe bei den skandinavischen Völkern und ihren Nachbaren". Arbetet har utförts av fil. kand. Barbro Ryberg. Professor Straubergs har omarbetat vissa kapitel och skrivit flera nya. Fil. kand. Anna-Britt Sifversson har kompletterat och utarbetat materialet om den äldre torghandeln i Stockholm. Fil. lic. Gertrud Nyberg har fortsatt bearbetningen av inkommet material rörande den horisontella vävstolens varianter och utbredning i Sverige samt vävningens teknik. Fil. kand. Peter Pfab har med bidrag av Nordiska museet och Stockholms stadsmuseum uppteckнat traditioner om segelsömmares arbete i Stockholms stad samt har förberett en publikation härom.

Professor Granlund har gjort fältundersökningar på Gotland och i Högsby i Småland samt i västra Sverige (se Fältarbeten, Etnologiska undersökningen). Under en månad har han med anslag från Statens humanistiska forskningsråd och Samfundet för svensk folklivsforskning rest på västra Irland. De irländska forskningarna avsågo studier i fältindelning, byorganisation, äldre arbetsliv och bostadsskick. Materialet från denna resa har utarbetats under höstterminen. Arbetet med ny utgåva av Per Brahes Oeconomia har slutförts med ekonomiskt bidrag från Statens humanistiska forskningsråd.

Inom Institutet ha under året tjänstgjort: såsom förste amanuens fil. stud. Jonas Berg, kanslibiträdena fröken Lisa Löfman och fru Margit Stoye och som tekniskt kontorsbiträde fru Margret Bengtsson. Statsstipendium har genom K. Arbetsmarknadsstyrelsen utgått till professor Straubergs (t. o. m. 30/6), som samtidigt fungerat som extra assistent vid Institutet. Från Arbetsmarknadsstyrelsen har bidrag erhållits till avlöning av ett antal arkivarbetare. Fil. dr Sven Ljung har som extra arbetskraft utfört vissa specialuppdrag.

Utställningar

Den 19 februari öppnades i H. M. Konungens närvaro en utställning av *Folkkonst i Tjeckoslovakien* i museets sal för tillfälliga utställningar. Till öppnandet förelåg en kort, i färg och svart-vitt illustrerad översikt på svenska över den tjeckoslovakiska folkkonsten och dess ställning i dagens samhälle. Utställningen pågick till och med den 18 april. Svensk kommissarie var förste intendenten Eskeröd.

Utställningen *Kosta Glas 1742—1960* öppnades den 10 maj i salen för tillfälliga utställningar och blev livligt besökt icke minst av sommarens utländska turister. Nordiska museets egen samling av Kostaglas hade kompletterats med lån från Smålands museum i Växjö och från Kosta glasbruk. På så sätt blev såväl 1700-talets hyttarbetade produktion som 1800-talets tidigare föga uppmärksammade pressglastillverkning nära nog lika allsidigt belyst som den moderna utvecklingen alltsedan 1917, då Edvin Ollers inledde sin pionjärverksamhet vid Kosta. Vad beträffar den mo-

Konungaparet besöker utställningen Kosta Glas 1742—1960.

derna utvecklingen framhävdes i övrigt särskilt funktionalisten Elis Berghs betydelsefulla insats.

Utställningen hade arrangerats av intendenten Lagercrantz i samarbete med fru Mona Morales-Schildt från Kosta. Intendent Lagercrantz skrift "Kosta genom århundradena" förelåg till utställningens öppnande och var försedd med text även på engelska med tanke på de utländska besökarna.

Med anledning av femte internationella kongressen för genealogi och heraldik i Stockholm öppnades på museets initiativ den 26 augusti utställningen *Släkten och vapnet (Les ancêtres et les*

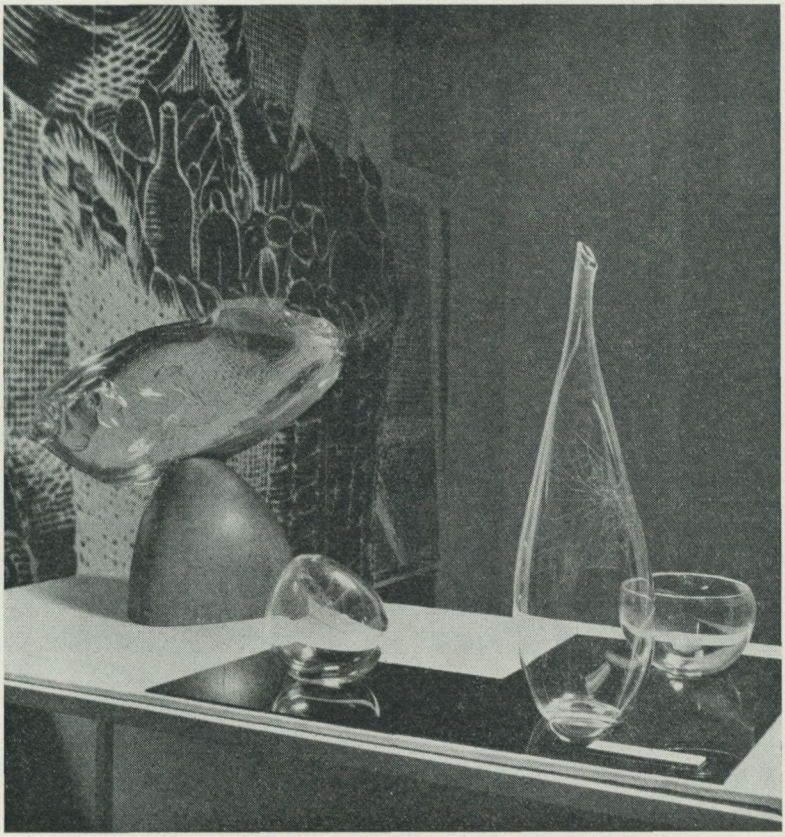

Från den tillfälliga utställningen Kosta Glas 1742—1960.

armoiries de famille) i salen för tillfälliga utställningar. Täckande kongressens program, visades inte blott svensk heraldik på föremål från medeltid och nyare tid utan även hur forskningsarbetet rörande den svenska adelns släkthistoria bedrivits alltsedan 1500-talets slut fram till våra dagars stamtavlearbete i Riddarhusets regi. Ett tredje avsnitt av utställningen utgjorde en demonstration av den borgerliga släktforskningens arbetssätt, dess hjälpmedel och resultat.

Till utställningen gjordes betydande inlån av föremål och arkivalier från offentliga institutioner och privatpersoner. Till

Den heraldiska avdelningen på utställningen Släkten och vapnet.

museets vapenporslin, glas, silver, möbler och textilier med adlig ägarebeteckning fogades sålunda, i en praktfull upptakt till utställningen, 1500- och 1600-talens begravningsvapen för att därmed framhålla den förnämsta manifestationen av svensk heraldik. I en särskild avdelning visades adliga, prästerliga och borgerliga sigill i avgjutningar från Riksarkivet. Utställningen gav även möjlighet att genom studier av inlånade arkivalier och föremål aktualisera och kanske även ge en lösning åt vissa heraldiska och stilhistoriska problem. För att underlätta de utländska kongressdeltagarnas studium var all text översatt till franska. Även den publikation "Adelshovets heraldik", som utgavs till utställningen, författad av fil. dr Sigurd Wallin, är försedd med fransk översättning och återfinnes här på s. 61 ff.

Utställningens kommissarie var förste intendenten Lagerquist, biträdd av fil. stud. Christian Axel-Nilsson. Avdelningen för

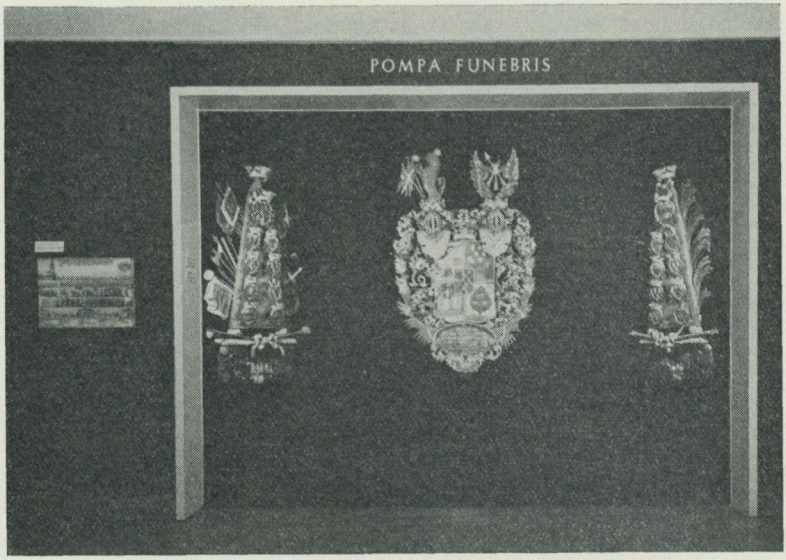

Huvudbaner och anträd på utställningen Släkten och vapnet.

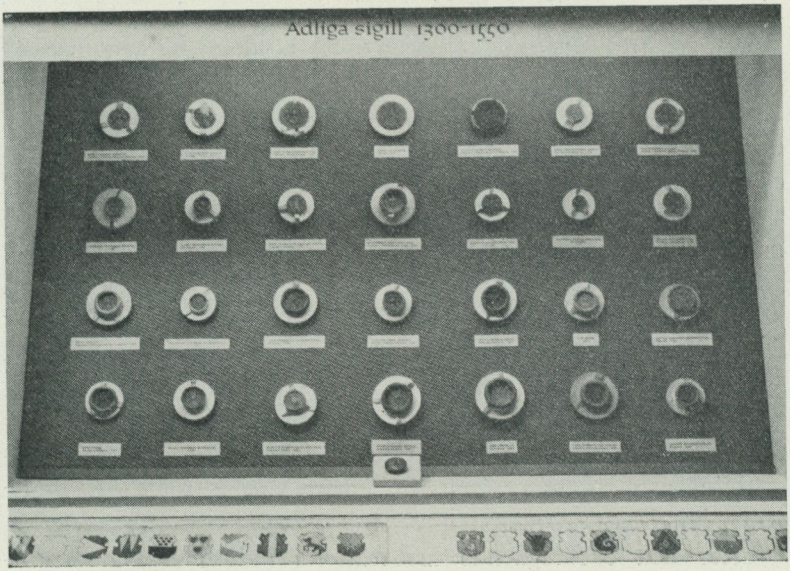

Riksarkivets avgjutningar av medeltida sigill på utställningen Släkten och vapnet.

adelns genealogi ordnades av riddarhusgenealogen fil. dr Folke Wernstedt, och den del av utställningen, som behandlade den borgerliga släktforskningen, fick sitt material genom Genealogiska föreningen och iordningställdes av dess arkivarie, hr Arvid Lundbäck.

Från den 17 november över årsskiftet disponerades utställningssalen av Livrustkammaren, som i samarbete med Riksarkivet där visade utställningen *Gustav Vasa — riksbyggaren.*

I anslutning till den permanenta textilavdelningen öppnades den 16 september en tillfällig utställning *Siden, sammet, skinn eller lärft. Möbelklädsel i äldre tid,* som kvarstod över årsskiftet. Prover av vävnader, broderier och andra material, som varit vanliga som möbelklädsel från 1600-talets mitt till 1900-talets början, ställdes ut tillsammans med fotografier av stolar. Utställningen var anordnad av intendenten Stavenow, delvis som ett svar på allmänhetens förfrågningar om lämplig klädsel på äldre möbler.

I Skansens stora utställningshall öppnades den 18 juli en utställning *Dagens grafik — Seklers teknik,* anordnad av Skansen i samarbete med Grafiska sällskapet. I tre salar i hallens inre utställdes ett representativt urval av modern svensk grafik. I skyltfönstret hade anordnats ateljéer för framställning av grafik. Här kunde man få se färgträsnitt skäras och tryckas. Kopparstick och andra gravyrtekniker utfördes av konstnärer, och deras plåtar avtrycktes i en koppartryckspress. Vid ett par arbetsbord tecknade litografkonstnärer direkt på de slipade stenarna, vilka sedan gåvo avtryck i en litografpress. Detta slag av utställning, som knappast i denna utsträckning och med ett sådant uppbåd av framstående konstnärer och fackmän torde ha förekommit förut, kommer säkert att åter upprepas på Skansen som ett led i konstpropagandan. Utställningen omfattades med ett livligt intresse av allmänheten och kunde hållas öppen till mediet av oktober. Utställningen ordnades av förste intendenten Bengtsson med biträde av fil. kand. Inga Arnö.

Efter den i föregående årsberättelse redovisade glasutställningen i Skansens trapphall följde en utställning av *Mölnlycke textilier,* som kvarstod under våren och vid månadsskiftet maj—

Från utställningen Dagens grafik — Seklers teknik. Litograftryckaren Anton Söderström trycker litografier i den hundraåriga pressen.

juni avlöstes av *C. G. Hallbergs guldsmeds AB:s* jubileumsutställning. Det var hundra år sedan guldsmeden C. G. Hallberg blev sin egen och öppnade verkstad och affär i Stockholm. Hans firma utvecklades raskt — framför allt under ledning av generalkonsuln Jean Jahnsson — till en av Nordens största i sitt slag. Utställningen visade dels ett urval av firmans äldre produktion, dels vad de inom densamma arbetande moderna formgivarna kunna åstadkomma av dagens nyttoting. Utställningen hölls öppen in i oktober och avlöstes av en mönstring av Skansens egna tillverkningar från

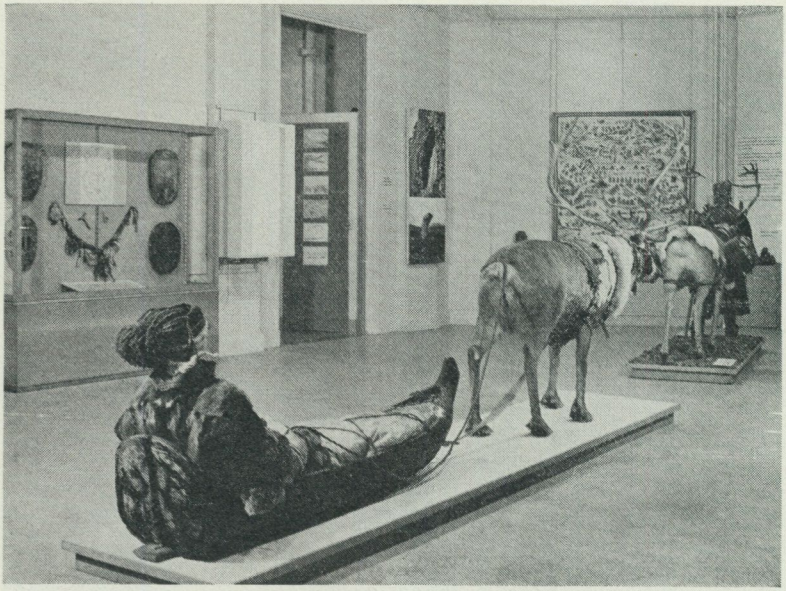

Utställningen Nomaden van het Noorden torde ha varit den hittills största lapska exposén utanför de nordiska länderna. Foto Fanny Lopez, Rotterdam.

stadskvarterets verkstäder. Dessutom visades textilier från Handarbetets vänner.

Den 30 november kunde i trapphallen *Reijmyre glasbruks* utställning öppnas till högtidlighållande av brukets 150-åriga verksamhet. Här visades en fyllig representation av äldre tillverkningar fram till våra dagars prydnads- och nyttoglas. Utställningen kvarstod över årsskiftet.

Utställningen *Guld-Silver-Ädelsten* fortsatte sin vandring under senhösten 1959 med början i Linköping, där den invigdes den 14 november av styresmannen och visades t. o. m. den 29 i samma månad. Den 8 december kunde utställningen åter öppnas, denna gång i Falun, där konsthallen stod som värd. Här kvarstod utställningen till efter nyår. Västerås nya biblioteksbyggnad blev nästa lokal, där utställningen den 5 februari öppnades i närvaro av landshövding K. R. Casparsson. Från Västerås gick utställningen till Kalmar, där den öppnades av styresmannen den 16 mars.

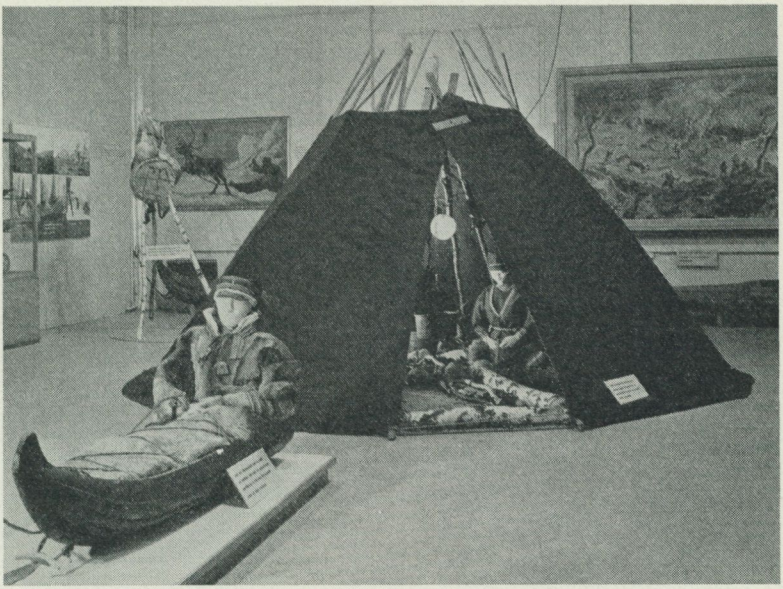

Från Nordiska museets utställning Nomaden van het Noorden i Museum voor Land- en Volkenkunde i Rotterdam. Foto Fanny Lopez, Rotterdam.

Efter denna sejour följde ett uppehåll under sommaren, tills utställningen den 16 september kunde öppnas i Sundsvall, där den kvarstod t. o. m. den 9 oktober. I Nyköping, som blev nästa plats, invigdes utställningen den 20 oktober av styresmannen i närvaro av landshövding Ossian Sehlstedt. Sedan den visats t. o. m. den 16 november, kunde den åter öppnas i Kristianstad den 25 i samma månad, även denna gång av styresmannen.

En utställning av ett trettiotal bonadsmålningar med en nykonstruerad, skyddande montering har under året gästat Eskilstuna museum under tiden 28 juni—18 sept. och Nyköpings museum under tiden 28 sept.—5 dec. En mindre del av denna samling, eller 15 stycken bonadsmålningar, utställdes därefter i Västerås stifts- och landsbibliotek från den 14 december.

Under tiden 9 april—20 september visades i Museum voor Land- en Volkenkunde i Rotterdam en utställning med titeln *Nomaden van het Noorden,* belysande lapparnas kultur. Initia-

tivet togs av museets direktör dr C. Nooteboom, för utställningsmaterialet svarade Nordiska museet och för utställningsplanen förste intendenten Manker.

Utställningen, som torde ha utgjort den hittills största lapska exposén utanför Norden, omfattade ca 500 nummer fördelade på 40 grupper, representerande de väsentligare dragen i lapparnas och speciellt de renskötande nomadernas kultur. Efter en introduktion med kartor, stora fotomontage och en bildsvit av Skum började föremålsmontaget med en historisk återblick på förkristet kultmaterial, gudabilder i trä och sten (seitar) samt s. k. trolltrummor, bland vilka märktes den trumma Carl von Linné förevisade under sin hollandsvistelse 1735—38, nu inlånad från Linnémuseet i Uppsala. Därpå följde grupper av skidor, stavar och spjut, bl. a. en myrfunnen förhistorisk skida, samt renskötselredskap, kör- och klövjedon, drag- och klövjerenar, kåta med komplett inredning, förrådsställning, montrer med allehanda bohag, skinn- och textilarbeten etc. Lapparnas rika dräktvariation belystes speciellt med en monter mösstyper alltifrån Kolahalvön till Härjedalen. I en avdelning med enbart monterbelysning utställdes ett par grupper kompletta dräkter samt mer utsökta slöjdalster i trä, ben och tenn jämte en kollektion "lappsilver", den metall vari lapparna sedan gammalt gärna omsatt någon del av sitt levande kapital, renhjorden.

Mot allt detta, som numera i stort sett hör kulturhistorien till, stod såsom final ett fotomontage visande lapparna, samerna, av i dag med moderna bostäder och modern utrustning, gärna anlitande de moderna transportmedlen bil, snövessla och flyg.

I utställningsplanen hade inkomponerats ett antal kända större konstverk: Helmer Osslunds "Torne träsk", Folke Ricklunds "Renskillning" och Ossian Elgströms "Björnfesten" (inlånad från Luleå museum) samt den holländske målaren Mart. Hoffmans kända Linné-porträtt och en replik av Ehrenstrahls målning av den hollandsfödde lappländske brukspatronen Abraham Momma-Reenstiernas renskjuts.

Utställningens invigning förrättades i närvaro av styresmannen och förste intendenten Manker av Sveriges ambassadör i Nederländerna Sven Dahlman.

Depositioner och utlån

I Strindbergsmuseet, Drottninggatan 85 i Stockholm, ha deponerats en elektrisk bordslampa och en nattljusstake, som tillhört inredningen i August Strindbergs hem i "Blå tornet".

Till Stiftelsen Löfstadmuseet har såsom deposition överlämnats en vagn, som tillhört Axel von Fersen d. y., att utställas i slottets stallflygel.

Modellkammaren i Varvsmuseet i Karlskrona har såsom deposition under ett års tid mottagit en s. k. spansk fiol.

Mellan Kristianstads museum och Nordiska museet har ett depositionsbyte ägt rum, varvid ett lavetthjul och en silversked deponerats i det förstnämnda museet. I utbyte har Nordiska museet erhållit en träask med runkalendarium och ett reseschatull innehållande diverse pjäser i förgyllt silver.

Depositionstiden för det allmogeskrin, som 1959 utlånades till Stadsmuseet i Östersund, har förlängts.

Till följande museer och organisationer ha under året tillfälliga utlån beviljats:

Nationalmuseum, en litografipress; Statens historiska museum, en silvertallrik med Erik XIV:s vapen, en blysmälta, ett knytband och en järnskopa; Malmö museum, en oljemålning av Kilian Zoll och en samling tygprover; Halmstads museum, en oljemålning som ovan; Östergötlands och Linköpings stads museum, ett dricksglas och en glasassiett samt ett antal dräktplagg; Stiftelsen Upplandsmuseet, förlängt lån av två ryor; Södermanlands länsmuseum, leksaksfigurer av tenn och gjutformar för tennsoldater samt 30 bonadsmålningar; Västerbottens läns museum, en samling leksaker; Kristianstads museum, tre skrålådor och en sigillstamp; Örebro läns museum, en minnespenning i brons samt en fältsäng som tillhört Karl XIV Johan; Eskilstuna konstmuseum, 30 bonadsmålningar; Liljevalchs konsthall, 63 bonadsmålningar och 15 målade möbler; Skövde konsthall, ett broderi; Sundsvalls museum och Kristianstads museum, ytterligare 12 silverföremål utöver Nordiska museets vandringsutställning Guld-Silver-Ädelsten; Kungl. Biblioteket, ett bord och två stolar; Sveriges kreditbank, fyra lampor; Försäkringsaktiebolaget Skandia, 10 brädspelsbrickor; C. G. Hallbergs guldsmeds AB, sju silverskedar; Apoteket

Gripen, schatull för husapotek, spritprovningsglas och två glasretortrar; Vecko-Journalens antikutställning, en samling föremål; Stockholms stads bostadskonsulenter, fyra stolar; Västerås stifts- och landsbibliotek, 15 bonadsmålningar; Victoria & Albert Museum, London, ett möbeltyg och ett sängomhänge; Drammens museum, ett norskt keramikstop; Museum voor Land- en Volkenkunde, Rotterdam, en samling lapska föremål.

Fältarbeten

Etnologiska undersökningen

Förste intendenten Albert Eskeröd har under en månad med stöd av ett anslag från Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien företagit undersökningar av landsbygdens bebyggelse i Skåne efter 1850 i jämförelse med driftsformer och levnadsstandard.

Bebyggelseundersökningarna på Gotland med stöd av Wilhelmina von Hallwyls Gotlandsfond pågingo under fem veckor i maj och juni, varvid professor Granlund, fru Ingalill Granlund och intendenten Nyman studerade ett tiotal socknar på norra och mellersta Gotland, ett antal fiskelägen på södra kusten och en del trähus i Visby. Professor Granlund har dessutom kompletterat tidigare undersökningar i Högsby i Småland samt i en del socknar i västra Sverige.

Äldre traditioner bland torparna på Ängsön i Västmanland upptecknades under några dagar i maj månad av intendenten Olsson. I samarbete med landsantikvarien Bertil Waldén mätte och fotograferade intendent Olsson i juni gårdar i Sångshyttans by i Hällefors socken samt en gård i Älgviken i Grythyttans socken i Västmanland. I juni och juli mätte och fotograferade intendent Olsson den gamla Folkets husbyggnaden i Gersheden i Värmland, två gamla folkskolor i Väla och Örslösa socknar i Västergötland samt den förr som gästgivargård använda Bäckagården i Marbäcks socken söder om Ulricehamn. I samband därmed studerades även i sydvästra Småland alster av klockmakaren Carl Nilssons i Villstad produktion från förra hälften av 1800-talet. En del av den äldre bebyggelsen i socknarna kring Arlanda flygfält i Uppland har uppmätts och fotograferats.

Amanuensen Wintzell har bland estlandssvenska åldringar på

Kustbohemmet på Ramsö utanför Vaxholm tecknat upp äldre estlandssvenska traditioner.

Med anslag från stadskollegiet i Stockholm fortsatte fil. kand. Anna-Britt Sifversson sin utredning om stadens äldre torghandel.

Med stöd av ett forskningsanslag från Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien undersökte fil. dr Eerik Laid väderriornas tidigare förekomst, användning och konstruktion i södra och mellersta Sverige. Dr Laid fortsatte också sitt år 1958 inledda upptecknings arbete på Björkö-Arholma i Uppland rörande nargöbornas näringsliv och utlandssvenskarnas anpassningsproblem.

Fil. lic. Helmut Hagars tidigare påbörjade insamling av material om seldon och draganordningar avslutades under en två månaders resa i Värmland, Dalarna, Härjedalen, Jämtland, Hälsingland och Ångermanland.

Fil. stud. Sigun Hallström har under fyra veckor i juli och augusti samlat traditioner rörande det äldre näringslivet på Torsö i Vänern.

Dr philos. Tillhagen har studerat ölbrygd på Gotland och folklig läkekonst i Ångermanland, Bergslagen och Småland samt har fortsatt undersökningarna rörande de svenska zigenarnas levnadsvanor och assimilering i samhället.

Ön Tjörn i Bohuslän har ända fram till de senare årens allmänna moderna omgestaltning av bygdens kulturella struktur utgjort ett reliktområde för ålderdomliga men livskraftiga kulturformer. Under dessa förutsättningar har en allmän kulturinventering här påbörjats, närmast föranledd av den under året invigda bron till fastlandet. Inventeringen, som ledes av förste intendenten Manker, född på ön, avser dels själva kulturlandskapet, dess här sedan gammalt markanta indelning i bygd, utmark ("hamnera") och strand, dels märkligare gårds- och husformer, strandbebyggelse etc. Som uppmätare och ritare har konstnären Eduard Ole medverkat. Inom ramen för denna undersökning faller en specialinventering av öns kvarnbestånd, sedan handkvarnarna en gång utbyttes mot vatten- och väderkvarnar, en inventering som fullföljes i samarbete med civilingenjör Leif Olsson, Göteborg.

Lapska avdelningens fältarbeten ha under året varit koncentrerade till det av Försvaret planerade robotskjutfältet mellan

Pärlälven och Pite älv, vilket i stort sett sammanfaller med Udtja skogslappbys område. Med medel, som genom Flygförvaltningen ställts till förfogande, ha sålunda under ledning av förste intendenten Manker omfattande kulturhistoriska och etnografiska undersökningar påbörjats inom området. Arbetet inleddes i början av juli med en helikopterrekognoscering, som möjliggjorde en snabb kännedom om det helt väglösa landskapets beskaffenhet, skogsvidder och myrland i ständig växling, samt en markering av viktigare studieobjekt, skogslapparnas olika anläggningar för sin renskötsel, förutom huvudbosättningen, byn Udtja, smärre säsongvisten med kåta och förrådsbod, renhagar, kalvningsplatser, flyttningsstigar etc. Undersökningarna, omfattande karteringar, byggnadsuppmätningar, traditionsuppteckningar etc., fullföljdes för sommaren av fil. lic. Bo Sommarström under medverkan av skogslapparna inom området och personer i de kringliggande byarna Nausta, Tjäura och Juokil m.fl. Ett slutförande av detta fältarbete planeras för nästa år.

Av Etnologiska undersökningens meddelare omfattar den fasta staben 165 personer. Av dessa ha 112 med ledning av museets frågelistor sänt in bidrag under året. Det material, som insamlats under resorna, har i viss utsträckning bearbetats. Under året ha inkommit 900 accessioner omfattande 6 800 sidor text, 200 teckningar och 1 150 fotografier. Frågelistor ha utsänts rörande havandeskap och barnsäng, spädbarnsvård, barn i krypåldern, barn i förskoleåldern, väderrior, stolplador och stackhjälmar jämte ett upprop om trumpetsignaler. En pristävling har utlysts i tidningen Året Runt om amerikabrev.

Under föreståndarskap av styresmannen ha vid Etnologiska undersökningen arbetat intendenten Olsson och kanslibiträdet Hullström. De lapska undersökningarna ha omhänderhafts av förste intendenten Manker.

Kulturhistorisk film

Strax före julen 1958 anhöll Jack Douglas Enterprises, Inc. i Hollywood att få göra en del filmupptagningar på Skansen i färg för den amerikanska färgtelevisionen. Upptagningarna skedde under ledning av förste intendenten Eskeröd, som också hade upp-

gjort program och synopsis. Det kom att omfatta vissa rent dokumentära filmningar men i miljöer på Skansen, nämligen tillverkning av julbockar, ljusstöpning i Bollnässtugan, tillverkning av ljusstakar med krusat papper och julgransprydnader, tunnbrödsbakning i Älvrosgården och tillverkning av spånfåglar. Vissa andra tagningar hade mera karaktär av rekonstruktioner, nämligen tillverkning och uppsättning av löktnek, korna och hästen ges av löktneken på juldagsmorgonen i Värmland, dopp i grytan, julbadet, julbocken kommer med julklappar i Hälsingland, och julbonaderna sättas upp i Oktorpsgården, Halland. Filmproducenten har under år 1960 ställt en komplett kopia av tagningarna i 16 mm färg till Nordiska museets förfogande. En kort film i 16 mm färg har upptagits av förste intendent Eskeröd av ett fiske med flytkrokar, "lägga knubb", i Dagstorpssjön i N. Rörums socken i Skåne.

Högreståndsavdelningens undersökningar

Undersökningarna ha under det gångna året inneburit dels fortsättning av pågående arbeten, dels komplettering av äldre undersökningsmaterial och dels påbörjande av nya forskningsarbeten.

Stadsundersökningarna under året ha berört tre objekt: Alingsås, Borås och Vadstena. I Alingsås har en gård uppmätts och fotograferats. I Borås ha tio gårdar från 1800-talets förra hälft och mitt varit föremål för undersökningar, varjämte ett antal gårdar fotograferats; dessa arbeten ha till större delen bekostats av staden. I Vadstena ha, främst tack vare ett anslag ur Humanistiska fonden, tidigare bedrivna byggnadsundersökningar kunnat återupptagas. Under året ha 18 gårdar uppmätts och fotograferats. I dessa arbeten ha deltagit intendenten Rosén, arkitekten Bertil Wetter och fil. stud. Reine Unnerbäck samt partiellt teknologen Karin Sjöstedt och ingenjör Karl Erik Rosén.

Vidare har intendenten Rosén biträtt vid inredningen av de Wahlundska rummen i Kalmar nationshus i Uppsala, och i Stockholm har Stocklassas borst- och penselfabrik uppmätts av arkitekten Wetter och stud. Unnerbäck.

De sedan flera år pågående undersökningarna av mindre och medelstora herrgårdar i Mälardalen ha under året fortsatts, främst

inom Södermanland, där ett tiotal gårdar varit föremål för ingående undersökningar. I dessa arbeten, som till större delen bekostats genom anslag ur Konung Gustaf VI Adolfs 70-årsfond för svensk kultur, ha i första hand deltagit intendenten Rosén, arkitekten Wetter, stud. Unnerbäck, teknologen Sjöstedt och under kortare tid fil. kand. Anders Åman.

Inom Södermanland ha de kommande arbetena förberetts av förste intendenten Andrén, som besökt ett tjugotal gårdar. Denna inledande undersökning har liksom tidigare skett i samarbete med inventeringen av gårds- och privatarkiv i Södermanland, utförd av förste arkivarien W. Enblom.

Vidare ha enstaka herrgårdar i landet varit föremål för kompletterande undersökningar, främst Apertin i Värmland, Misterhult och Östanå i Småland, Frugården och Baggården i Västergötland samt Hässelby, Hässle gård, Kolhammar och Öråker i Uppland.

På Näs gård i Uppland ha föremålsundersökningarna fortsatts av förste intendenten Lagerquist och intendenten Gunnel Hazelius-Berg i samarbete med doktorinnan Annie Silverstolpe på Näs.

Undersökningarna inom Spångaområdet, utförda av intendenten Lagercrantz, ha fortsatts.

Högreståndsavdelningens kulturhistoriska undersökningar ha förestått av förste intendenten Andrén. Fast anställda ha varit intendenten Rosén, arkitekten Wetter och amanuensen Stjernswärd.

Naturhistoriska avdelningens fältundersökningar redovisas s. 262 ff.

Offentliga uppdrag och museal rådgivning

Museets medverkan i den offentliga kulturminnes- och naturvården i egenskap av remissinstans eller genom enskilda tjänstemäns konsulterande verksamhet blir för varje år alltmer omfattande. I tillämpningsföreskrifterna till den nya lagen om byggnadsminnen, som träder i kraft 1 jan. 1961, stadfästes den sedan länge av riksantikvarien tillämpade praxis att inhämta museets uppfattning i ärenden rörande nyare tidens äldre byggnadsmin-

nen. Som exempel på aktiv medverkan från museets sida må nämnas restaureringen av Skottsbergska gården i Karlshamn (se Fataburen 1960, s. 145 ff.), vilken i juni invigdes i närvaro av landshövdingen Erik von Heland och styresmannen.

Bland de enskilda tjänstemännens uppdrag under året på museets intresseområde må följande omnämnas:

Förste intendenten *Andrén* har varit ordförande i Svenska museimannaföreningen.

Förste intendenten *Bengtsson* har varit ordförande i Konsthantverkarnas gille, Stockholm; ledamot i nämnden för Postmuseum; ledamot i styrelsen för Sveriges pressmuseum; ledamot i styrelsen för Lidingö hembygdsförening; ledamot i Lidingö stads natur- och kulturskyddskommitté; lärare vid Skolan för bokhantverk, Grafiska institutet samt i guldsmedslära vid Statens hantverksinstitut.

Styresmannen professor *Berg* har varit ordförande i Skandinaviska museiförbundets svenska sektion; president för Committee nr 3 (etnografiska och folkloristiska museer) av International Council of Museums; v. ordförande i Konstfackskolans styrelse; v. ordförande i Nämnden för Löfstadmuseet; av Kungl. Maj:t förordnad ledamot i styrelsen för Det nordiska institutet för folkdiktning, Köpenhamn; av Vitterhetsakademien utsedd ledamot i Marinens museikommitté; ledamot i styrelsen för Gustav Adolfsakademien; ledamot i styrelsen för Medicinhistoriska museets vänner.

Intendenten *Biörnstad* har intill årsmötet varit sekreterare i Svenska museimannaföreningens facksektion.

Förste intendenten *Curry-Lindahl* har varit ordförande i Föreningen för biologiska resestipendier; sekreterare i International Council for Bird Preservation, London; sekreterare i Svenska sektionen av International Council for Bird Preservation; styrelseledamot i International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, Bruxelles; styrelseledamot i Fondation Internationale Scientifique, Bruxelles; styrelseledamot i International Wildfowl Research Bureau, London; styrelseledamot i The Academy of Zoology of India, Agra; styrelseledamot i Nordisk Herpetologisk Forening, Köpenhamn; ledamot av International Commission on National Parks, Washington; ledamot av Standing

Committee for the Preservation of the Arctic Fauna, Köpenhamn; Research Associate vid Institut pour la Recherche Scientifique en Afrique Centrale, Lwiro, Kongo; ledamot av Vetenskapsakademiens naturskyddskommitté; ledamot av Sveriges ornitologiska förenings styrelse och arbetsutskott; ledamot av Svenska naturskyddsföreningens förbundsråd och arbetsutskott; ledamot av Svenska jägareförbundets förtroenderåd; av Nordiska museet utsedd ledamot av styrelsen för Stiftelsen Blekinge Naturvård; såsom sakkunnig deltagit i sammanträden med Domänstyrelsen angående jakt- och fridlysningstider samt licensgivningar; medarbetare i Svenska Dagbladet.

Förste intendenten *Eskeröd* har varit sakkunnig hos Skogs- och Lantbruksakademien för dess museala samlingar.

Professor *Granlund* har varit ordförande i styrelsen för Institutet för visforskning; v. ordförande i Etnologiska sällskapet.

Bibliotekarien *Jansson* har varit sekreterare i Skandinaviska museiförbundets svenska sektion; v. ordförande i De vetenskapliga specialbibliotekens förening; ledamot av styrelsen i Nordiska vetenskapliga bibliotekarieförbundet.

Intendenten *Lagercrantz* har varit ledamot av Svenska slöjdföreningens facksektions nämnd; medarbetare i Expressen.

Förste intendenten *Manker* har varit styrelseledamot i Skytteanska Samfundet, Umeå; hedersledamot av Svenska Fjällklubben; ledamot av Bohusläns Gille.

Förste intendenten *Lagerquist* har varit ordförande i Föreningen för svensk hemslöjd; sekreterare i Föreningen för svensk kulturhistoria; ledamot av styrelsen för Svenska hemslöjdsföreningars riksförbund; suppleant i styrelsen för Samfundet S:t Erik.

Intendenten *Nylén* har verkat som föreläsare vid Stockholms stads yrkesskolor i textil konsthistoria.

Intendenten *Stavenow* har varit sekreterare i Svenska museimannaföreningen.

Dr philos, *Tillhagen* har tjänstgjort som sakkunnig hos Arbetsmarknadsstyrelsen och Socialstyrelsen i zigenarfrågor.

Amanuensen *Wintzell* har föreläst vid kurser anordnade av Överstyrelsen för yrkesutbildning i färgning och märkning.

Förvaltning m. m.

Anslag och donationer. Under år 1960 ha till museet överlämnats följande anslag, gåvor och donationer.

Statens anslag till avlöningar utgick för budgetåret 1960/61 med 457 200 kr och till undersökningar av äldre svensk folkkultur och folktradition med 83 200 kr. Härtill kommer statens anslag till Institutet för folklivsforskning 48 200 kr, vilket intill den 1 juli 1960 utgick från Stockholms högskolas stat men från denna dag utgör en delpost av anslaget till museet, varför det sammanlagda statsanslaget för budgetåret utgjorde 588 600 kr. Vidare har museet erhållit ett tilläggsanslag av 18 000 kr för budgetåret 1959/60 för bestridande av ökade lönekostnader i samband med av riksdagen beslutad retroaktiv lönehöjning.

Under året ha 25 arkivarbetare varit sysselsatta inom museet avlönade med ett särskilt anslag på ca 235 000 kr, som med stort tillmötesgående ställts till museets förfogande av Arbetsmarknadsstyrelsen. Som arbetsledare har nu som tidigare fungerat dr philos. Carl-Herman Tillhagen.

Stockholms stad har beviljat Skansen ett ordinarie anslag på 25 000 kr och därtill ett bidrag på 7 500 kr för anordnande av kammarkonserter i Skogaholms herrgård på Skansen. Vidare har staden genom Stockholms skoldirektion anvisat ett anslag på 17 500 kr till avlönande av en biträdande museilektor.

Såsom bidrag till omdaningen av vissa djuranläggningar på Skansen har ett lotterimedelsanslag på 700 000 kr ställts till förfogande av svenska staten.

Ur Konung Gustaf VI Adolfs 70-årsfond för svensk kultur har utgått ett anslag på 10 000 kr för fortsatt inventering av mindre herrgårdar i Mälarlandskapen.

Kungl. Flygförvaltningen har tilldelat museet ett anslag på 10 000 kr för etnografiska undersökningar på det blivande robotskjutfältet i Jokkmokks socken, av vilka kr 5 412: 10 kr tagits i anspråk under 1960.

Från Luossavaara-Kiirunavaara AB har överlämnats ett anslag på 15 000 kr såsom bidrag till tryckningskostnaderna för Acta lapponica XV, Fångstgropar och stalotomter.

Statens naturvetenskapliga forskningsråd har beviljat anslag

på sammanlagt 22 920 kr, dels för tryckning av skriftserien Acta vertebratica, dels för forskningar rörande knölsvanen och huggormen samt fältarbete i Camargue i Frankrike. Likaledes har Viltforskningsrådet ställt anslag på 8 750 kr till förfogande för fältarbeten om knölsvanen och den vitkindade gåsen.

Längmanska kulturfonden har beviljat ett anslag på 2 000 kr för tryckning av ett arbete med titeln Amelie Rundbergs Strängnäsminnen.

Till avdelningen "Ting kring måltiden" har Hantverkslotteriet överlämnat ett anslag på 1 000 kr och arkitekt Robert Berghagen 425 kr. Till samma ändamål har en givare som önskar vara okänd skänkt 300 kr.

Sveriges bleck- och plåtslagerimästareförbund har såsom första bidrag till uppförande av en bleck- och plåtslageriverkstad överlämnat 6 000 kr, och från Sveriges gravörmästareförening har museet mottagit 2 000 kr till inredning av en gravörverkstad, vilka båda verkstäder planeras ingå i stadskvarteret på Skansen.

Såsom bidrag till kostnaderna för hantverksdagen på Skansen den 22 maj överlämnade Stockholms stads hantverksförening 2 500 kr.

Reijmyre Glasbruks AB har skänkt 500 kr till ny belysning i Trapphallen på Skansen.

Till Svindersviks underhåll och restaurering har Sveriges allmänna hypoteksbank överlämnat 750 kr; Svenska livförsäkringsbolaget, Försäkringsaktiebolaget Fylgia och Allmänna pensions- och livförsäkringsbolaget Valand ha vardera överlämnat 400 kr till detta ändamål.

Genom Gastronomiska akademien i Stockholm har museet från A. Påhlssons bageri AB, Malmö, mottagit 1 000 kr till forskning rörande äldre brödtyper.

Överintendenten Åke Wiberg har överlämnat en gåva på 5 000 kr till kulturhistorisk undersökning av herrgårdarna Apertin och Misterhult.

Såsom bidrag till anordnandet av kammarkonserter på Skansen har Svenska tonsättares internationella musikbyrå (STIM) överlämnat 3 000 kr.

För anskaffande av en ny orgel till Seglora kyrka har bildats

en orgelfond, till vilken Stockholms stifts kyrkobröder genom insamling inbetalat 2 000 kr.

Den år 1959 i samband med Folket i Bilds 25-årsjubileum startade insamlingen bland fackliga korporationer och företag för uppförande av ett gammalt Folkets hus på Skansen har fortsatt, och under året ha följande bidrag influtit och fonderats: Stockholms fackliga centralorganisation 5 000 kr, Hyresgästföreningen i Stockholm 5 000 kr, Kooperativa förbundet 5 000 kr, Hyresgästernas sparkasse- och byggnadsföreningars riksförbund u.p.a. 5 000 kr, Folkets husföreningarnas riksorganisation 5 000 kr, Folket i Bild 5 000 kr, Reso 2 000 kr, Svenska byggnadsarbetareförbundet 2 000 kr och Svenska kommunalarbetareförbundet 1 000 kr, eller sammanlagt 35 000 kr.

Samfundet Nordiska museets Vänner. Samfundets styrelse har under året utgjorts av: ordförande H.K.H. Prins Bertil, vice ordförande friherre J. Nordenfalk, skattmästare disponenten Nils Westerdahl samt vidare friherrinnan Susan af Ugglas, f. Lewenhaupt, advokaten friherre Carl von Plomgren, byggnadsingenjören Oscar Hegert och direktören Gillis Tempelman, de båda sistnämnda som suppleanter. Styresmannen har varit samfundets sekreterare. Som inköpsnämnd ha fungerat H.K.H. Prins Bertil, disponent Nils Westerdahl och styresmannen. Samfundets medlemsantal utgjorde den 1 januari 1960 217 personer, av vilka 120 ständiga och 97 årligen betalande ledamöter.

Årsmötet var förlagt till Tottieska malmgården, där museets tjänstemän förevisade Samfundets inköp och märkligare nyförvärv under året.

Medaljer. Artur Hazelius-medaljen i silver har tilldelats byggnadskonsulenten Folke Rystedt, Kil, för värdefulla insatser i hembygdens kulturminnesvård och fru Signe Widholm, Bergsjö, för hennes hängivna arbete till hembygdsforskningens fromma i Hälsingland. Samma medalj har vidare tilldelats hr Carl-Gustaf Lindbohm för de förtjänster han inlagt såsom restaurangchef på Solliden. På museets högtidsdag den 30 november tilldelades fru Alma Nilsson, Forshult, lantbrukare Karl Nilsson, Kalvsvik,

lantbrukare Gunnar Persson, Östraby och målaremästare Joh. Sjöqvist, Hultsjö, Hazelius-medaljen i silver såsom ett erkännande av deras insatser för utforskningen av hembygdens historia och svenskt folkliv.

Professor Dag Strömbäck mottog på sin 60-årsdag medaljen För hembygdsvårdande gärning för sina insatser inom svensk folklivsforskning. Vid nämndens besök i Sandviken i juni utdelades samma medalj till kommunalborgmästare Karl-Erik Nygren, Sandviken för de förtjänster han inlagt i samband med restaureringen av Högbo bruksherrgård.

Skansenföreningens, Samfundet för Nordiska museets främjande, medlemsantal utgjorde den 31 december 1960 10 801. Av dessa äro 41 hedersledamöter.

Besök m. m. För Skansen var besökssiffran under hela året 1960 1 937 222 mot 1 968 619 för 1959. Motsvarande siffror för Nordiska museet var 107 648 mot 102 733 för 1959.

Museets samlingar ha ökats med ca 3 000 inventarieförda föremål, varigenom dessas antal stiger upp emot 262 000.

Vid institutionens kansli under året diarieförda skriftliga ärenden uppgå till 2 556, av vilka 44 remisser från offentliga myndigheter. Utgående skrivelser enligt kopieboken äro 3 134.

Kansli och ekonomiförvaltning. Under året har kansliet förestått av bibliotekarien Jansson i egenskap av t. f. sekreterare. Kansliets arbetskrafter i övrigt ha varit byråsekreterare Huss, fru Lilly Sahlin, fru Elisabeth Bergqvist, fröken Inga Östlund och fr. o. m. den 1/2 med halvtjänst fru Ingrid Baron. Fröken Harriet Morell har tjänstgjort på naturhistoriska avdelningens kansli.

Föremålsregistreringen har under året förestått av intendenten Nyman.

Den ekonomiska förvaltningen har stått under ledning av direktör Brunnberg. Räkenskapskontoret har förestått av kamrer Hegnell. Vid detsamma ha dessutom arbetat kamrer Nyblin, kassör Gustavsson, kansliskrivarna Kjell och Solberg och kontorsbiträdet Svensson.

Årskortsexpeditionen har förestått av kansliskrivare Kihlskog.

Programredaktionen och reklamavdelningen har förestått av direktör Brunnberg med biträde av direktör Georg Eliasson, amanuensen Tullander och fröken Sonja Ekström.

Driften vid Skansens restauranger har liksom tidigare stått under ledning av en särskild restaurangkommitté. Ordförande i denna är direktören Arne Edfelt, övriga ledamöter styresmannen, direktör Brunnberg och direktören för Skansens restauranger Sture Håård.

Nordiska museets Nämnd har under året utgjorts av hovrättsrådet friherre J. Nordenfalk, ordförande, tillika delegerad för finansförvaltningen, 1943;[1] överintendenten fil. dr Åke Setterwall, 1950; styresmannen professor Gösta Berg, 1956; riksarkivarien fil. dr Ingvar Andersson, 1956; överintendenten fil. dr och med. dr Åke Wiberg, 1956; direktören Bengt Petri, 1959, samt bankdirektören Lars Erik Thunholm, 1959.

Museets tjänstemän. Tjänstemannastaben utgjordes den 31 december 1960 av följande personer:

Styresman: professorn fil. dr Gösta Berg, (1924) 1956.[2] — Ekonomisk direktör: civilingenjören Artur Brunnberg, 1956. — T. f. sekreterare: fil. lic. Sam Owen Jansson, se nedan. — Förste intendenter: fil. dr Albert Eskeröd, (1937) 1947, föreståndare för museets allmogeavdelning; fil. dr Erik Andrén, (1937) 1958, föreståndare för museets högreståndsavdelning; Kai Curry-Lindahl, 1954, föreståndare för Skansens naturhistoriska avdelning; fil. lic. Mats Rehnberg, (1938) 1957, tjänstledig; fil. dr Ernst Manker, (1939) 1957, föreståndare för lapska avdelningen; fil. dr Marshall Lagerquist, (1936) 1958; fil. dr Bengt Bengtsson, (1938) 1958. — T. f. förste intendent: fil. lic. Sam Owen Jansson, se nedan. — Kamrer: civilekonom fil. kand. Sam Hegnell, 1938. — Professor i nordisk och jämförande folklivsforskning: fil. dr John

[1] Årtalet betecknar året för inträde som ledamot av nämnden.

[2] Årtalet betecknar det år befattningen tillträddes. — Inom parentes året för inträde i museets tjänst.

Granlund, (1930) 1955. — Arkivarie: intendenten Lundwall, se nedan. — Bibliotekarie: t. f. förste intendent Sam Owen Jansson, (1929) 1945. — Intendenter: fil. dr Anna-Maja Nylén, (1938) 1950; fil. lic. Sten Lundwall, (1946) 1950; fil. lic. Bo Lagercrantz, (1948) 1955; fil. lic. Anders Nyman, (1956) 1957; ingenjör Sander Rosén, (1932) 1958. — Fil. lic. Arne Biörnstad, (1952) 1958; fil. lic. Rut Liedgren, (1943) 1958; fil. lic. Elisabet Stavenow, (1956) 1960; fil. lic. Marianne Olsson, f. Hagstroem, (1948) 1960. — Amanuenser: fil. kand. Kerstin Sjöqvist, f. Carlson, (1944) 1952; fil. kand. Inga Wintzell, f. Wikland, (1950) 1952; fil. kand. Kersti Holmquist, f. Wallér, (1949) 1954; Brita Stjernswärd, (1931) 1933; Margareta Tullander, (1937) 1939; fil. kand. Karin Ehrnborg, f. Hallström, (1947) 1959. — Biblioteksassistent: fil. kand. Yvonne Frendel, 1958. — Biträdande kamrer: Alvar Nyblin, (1930) 1947. — Huvudkassör: Henning Gustavsson, 1952. — Byråsekreterare: fil. kand. Ann Marie Huss, f. Hedenius, (1954) 1960. — Kansliskrivare: Lillemor Kihlskog, f. Andersson, (1944) 1948; Inga Lisa Kjell, f. Hultqvist, (1942) 1948; Gunvor Solberg, f. Karlsson, (1946) 1948; Mona Palmé, f. Löthgren, (1946) 1948. — Kanslibiträden: Dagmar Hullström, (1937) 1946; Lilly Sahlin, (1948) 1959; Lisa Löfman, 1960; Margit Stoye, f. Bergschöld, 1960. — Kontorsbiträden: Elsa Svensson, 1954; Margret Bengtsson, 1960. — Fotografer: Märta Claréus, f. Claréus, 1937; Åke Grundström, 1949; Ulla Wåger, 1952. — Kopister: Tyra Christensson, f. Ollén, 1938; Terttu Höglund, f. Rantanen, 1958; Gun Östlund, f. Andersson, 1960. — Konserveringsateljén: Marie Louise Dagel, f. Wulfcrona, textilkonstnärinna HKS, (1952) 1953; Birgitta Carlsson, f. Elg, textilkonstnärinna HKS, 1955.

Gösta Berg

Utgivna skrifter

Från institutionen har utgivits:

Fataburen, Nordiska museets och Skansens årsbok 1960. 340 sid., 1 färgpl.

I serien Nordiska museets handlingar:

Nr 37: Stockholms bokbindare 1460—1880. Anteckningar av Arvid Hedberg. Band II. Tiden från omkring 1700 till 1880. Utgiven av Erik Andrén och Yvonne Frendel. 331 sid.

Nr 53: Bastu och torkhus i Nord-Europa, av Ilmar Talve. xii, 544 sid.

Nr 54: Generationsväxlingen inom romantikens klassicism, av Sten Lundwall. 260 sid., 16 pl.-sid., 1 färgpl.

I serien Acta Lapponica:

Vol. XV: Fångstgropar och stalotomter. Kulturlämningar från lapsk forntid, av Ernst Manker. 406 sid., 1 karta.

I serien Acta Vertebratica:

Vol. 2, Nr 1: Fugitive reactions in avian behaviour, by Martin Markgren. 160 sid.

I serien Svenskt liv och arbete:

Nr 25: Gruvminnen. 281 sid.

4 nummer i serien Meddelanden från Skansens naturhistoriska avdelning (särtrycksupplagor).

Livgardisten kommer till gud, av Mats Rehnberg (särtryck ur Om visor och låtar). 72 sid.

Spelkort, av John Bernström, ny genomsedd upplaga. 90 sid.

Svenska byar utan systematisk reglering. En jämförande historisk undersökning I—II, av Sigurd Erixon. 266 sid., xix, 29 kartbl.

Kosta genom århundradena, av Bo Lagercrantz. 76 sid.

Adelshovets heraldik, av Sigurd Wallin. 15 sid.

Näs i Rö, av Karl Asplund (särtryck ur Fataburen). 36 sid.

Tjeckoslovakisk folkkonst. 32 sid.

Vägledning genom Nordiska museets samlingar. Nittonde upplagan (81—85 tusendet). 32 sid.

A Guide to Nordiska museet. 5. edition. 32 sid.

Studiebesök på Nordiska museet. 4 sid.

Skansens program.

I samarbete med Föreningen för svensk kulturhistoria och Folklivsarkivet i Lund har museet under året utgivit 4 häften av tidskriften Rig.

Förste intendenten Andrén:

Svenskt silver. 3:e omarb. uppl. 119 sid.

En grupp Bogesundsmöbler, i Fataburen, sid. 231—236.

Kaffekanna i rokoko från 1780, i Fataburen, sid. 228—230.

Köksflygeln på Claes Grills Svindersvik, i Gastronomisk kalender 1961, sid. 104—112.

Redigerat (tillsammans med Yvonne Frendel) A. Hedberg, Stockholms bokbindare 1480—1880, del II. 331 sid.

Förste intendenten Bengtsson:

Skottsbergska gården i Karlshamn. En rundvandring genom en storköpmans gård från 1700-talet, i Blekingeboken, sid. 75—88.

Brukspatronens finvåning. Restaureringen av Skottbergska gården i Karlshamn, i Fataburen, sid. 145—162.

Styresmannen professor Berg:

Fideikommissen och vården av kulturminnena, i katalogen över 1960 års antikutställning i Ostermans marmorhallar, sid. 12—13.

G. J:son Karlin 23/4 1859—15/5 1939, i Skånes hembygdsförbunds årsbok, sid. 87—94.

Isläggar och skridskor, i De dövas

julgåva, sid. 19—22 (omtryck ur Fataburen 1943).
Några äldre brödtyper i Sverige, i Folkeliv og kulturlevn, studier tilegnet Kai Uldall 14. september 1960, sid. 180—200.
Skansenkonserter — och den sista, i Jussi Björling, en minnesbok, sid. 114—115.
Vardagskost och gästabud under fem århundraden, i Bonniers kokbok, sid. 9—24.
Korta boknotiser i Rig.
Recension i Folk-Liv 1959: 2, sid. 45—47.
Redigerat (tillsammans med M. Lagerquist och S. O. Jansson) Fataburen och (tillsammans med M. Lagerquist och S. Svensson) Rig.

Intendenten Biörnstad:

Interiör i allmogestil, i Fataburen, sid. 203—206.

Förste intendenten Curry-Lindahl:

Djuren i färg — däggdjur, kräldjur, groddjur. 2:a uppl. 190 sid.
Ecological studies on mammals, birds, reptiles and amphibians in the Eastern Belgian Congo, Part II (= Annales du Musée Royal du Congo Belge, tom. 87). 201 sid.
Sarek, i serien Sveriges nationalparker. 58 sid.
Våra fåglar i Norden, del II. 2:a uppl. Sid. 559—1 022.
Changements de paysage et changements de faune en Suède, i La Terre et la Vie, sid. 169—193.
Lämmelår i fjällen, i Sveriges natur, sid. 203—207.
Ornitologisk förening bildad i Belgien, i Vår fågelvärld, sid. 85—86.
Serious situations with regard to Swedish populations of the Long-tailed Duck *(Clangula hyemalis),* i Newsletter of the International Wildfowl Research Bureau, Nr. 10, sid. 15—18.
Recension i Oryx, vol. 5, sid. 387—388.
Redigerat (tillsammans med B. Hanström och B. Kullenberg) Acta Vertebratica.

Förste intendenten Esekeröd:

Skånes kust, illustrerad av författaren. 224 sid.
Dokumentär folklivsfilm — en uppgift för amatörer, i Filmteknik, nr 1, sid. 59—65.
Fågelmakaren och hans fåglar, i Fataburen, sid. 83—96.
Kring Näsgårdarna och deras människor, i Folkeliv og kulturlevn, studier tilegnet Kai Uldall 14. september 1960, sid. 146—157.
Livets symbol i granna färger, i Vi, nr 16/17, sid. 18—19.
Slöjdundervisning och museum, i Svenska Museer 1959: 2, sid. 11—14.

Biblioteksassistenten Frendel:

Biträtt vid redigeringen av A. Hedberg, Stockholms bokbindare 1480—1880, del II.

Professor Granlund:

Barfotaspringning på Gregorius och i samband med Marie Bebådelsedag. En vårsed och dess ursprung, i Folkloristica, festskrift till Dag Strömbäck, sid. 245—254.
Cecilias bod. Ett uppländskt 1500-talsmonument, i Fataburen, sid. 117—134.
Artiklar i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, bd V.
Recension i Rig, sid. 90—92.
Svensk redaktör för Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid.

Amanuensen Holmquist:

Kniv och gaffel vid 1600-talets mitt, i Fataburen, sid. 237—241.

Bibliotekarien Jansson:

Gyllental m. fl. artiklar i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, band V.
Redigerat det svenska partiet (sid. 102—147) i Nordens Museer 1956/60.
Redigerat (tillsammans med G. Berg och M. Lagerquist) Fataburen.

Intendenten Lagercrantz:

Iris, Vineta och Gröna Anna. Rörstrandsserviser 1860—1960. 96 sid.
Kosta genom århundradena. 76 sid.
Ett stycke 1700-talsnordism i nordstjärnans tecken, i Fataburen, sid. 217—224.
Inför 60-talet, i katalogen över 1960 års antikutställning i Ostermans marmorhallar, sid. 6—8.

Förste intendenten Lagerquist:

Khevenhüller i dikt och verklighet, i Fataburen, sid. 53—82.
"Ting kring måltiden", i Fataburen, sid. 225—227.
Redigerat (tillsammans med G. Berg och S. O. Jansson) Fataburen och (tillsammans med G. Berg och S. Svensson) Rig.

Fil. dr Laid:

Estlandssvenska samlingar i Nordiska museet, i Kustbon, nr 1, sid. 4—8.
Estniska Nationalmuseet i Dorpat 50 år, i Folk-Liv 1959: 2, sid. 61—63.

Intendenten Liedgren:

Lärokursen för fruntimmer, i Fataburen, sid. 97—116.

Fil. dr Ljung:

Kring gråbrödraklostret i Växjö. Några kompletterande notiser, i Kronobergsboken 1958—59, sid. 109—121.
Växjö stads medeltida sigill, i Kronobergsboken 1958—59, sid. 123—130.
Utgivit Enköpings stads tänkeböcker 1540—95, häft. 1, i Samlingar utg. av Svenska fornskrift-sällskapet. 128 sid.
Recensioner i Historisk tidskrift, Rig och Opuscula Medica.

Arkivarien Lundwall:

Generationsväxlingen inom romantikens klassicism (gradualavhandling). Nordiska museets Handlingar 54. 260 sid.
En renässansfantasi av F. W. Scholander, i Fataburen, sid. 202—209.

Förste intendenten Manker:

Fångstgropar och stalotomter, kulturlämningar från lapsk forntid. Acta Lapponica XV. 406 sid.
Nomaden van het Noorden. Katalog till utställning i Museum voor Landen Volkenkunde, Rotterdam. 72 sid.
Kulturlandskapet Tjörn, i julpublikationen Hällungen, sid. 36—39.
Nordiska museets same-expo i Holland, i Samefolkets egen tidning, sid. 99—100.
Nåidkonst. Trolltrumman som inspirationskälla, i LKAB-tidningen, nr 2, 13—15.
På Andreas' tid, i Vår glada västkust, sid. 74—80.
Samekultur, i Tusen sevärdheter i Sverige, sid. 326.
Schefferus och seitarna, i Kungl. Vetenskaps-societetens årsbok, sid. 63—70.

Djurvårdaren Nordh:

Kan de räddas, i Sveriges natur, sid. 12—15.

Intendenten Nylén:

Bygdedräkt rätt — nationaldräkt fel, i Svensk slöjdtidning, nr 1, sid. 1—5 och 12.
Fashions, i Gazette (specialnr av Industria), sid. 86.
Folkdräkterna och de stora mode-

epokerna, i Svensk slöjdtidning, nr 2, sid. 8—10.
Förkläde, i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, band V.
Hemslöjd och kulturmiljö, i Föreningens för svensk hemslöjd årsberättelse, sid. 3—20.
Kjol, livstycke och tröja, i Svensk slöjdtidning, nr 5/6, sid. 2—5.
Linneplagg, i Svensk slöjdtidning, nr 4, sid. 8—10.
Made by hand, i Kontur, nr 9, sid. 49—53.
Nordisk tradition i estlandssvenska folkdräkter, i Kustbon, nr 2, sid. 2—5.
Statliga regleringar inom ett etnologiskt fält. Om Bruksvallarna i Tännäs, i Rig, sid. 15—24.
Till trasmattans historia, i Svensk hemslöjds mönsterblad Trasmattor, sid. 6—7.

Intendenten Olsson:

Byggnadssätt och heminredning i Ydre under 200 år, i Ydre-boken, sid. 403—412.

Djurvårdaren Pinter:

Afrikanska årstidsfiskar, i Akvariet, sid. 2—4.
Die Kultur und Vermehrung der Madagaskar-Gitterpflanzen im Aquarium, i Aquarien und Terrarien, sid. 99—101.
Kritische Betrachtung zur Systematik einiger Colisa-Arten, i Die Aquarien- und Terrarien-Zeitschrift, sid. 198—201.
Nachzuchten mit dem Kardinalsammler, i Die Aquarien- und Terrarien-Zeitschrift, sid. 68—70.
Nachzuchten mit Synodontis nigriventris David 1836, i Aquarien und Terrarien, sid. 257—259.
Nothobranchius the bottom fish, i All Pets Magazine, sid. 56—57.
Odling av kardinaltetra, i Akvariet, sid. 90—92.

Djurvårdaren Rydh:

Beobachtungen an Süsswassernadeln der Gattung Dorichtys, i Die Aquarien- und Terrarien-Zeitschrift, sid. 229—230.
I dödens närhet, i Akvariet, sid. 82—83.
Life with the Turkeyfish, i The Aquarium Journal, sid. 402—405.
När pappan tog hand om barnen, i Akvariet, sid. 138—140.

Professor Ränk:

Fil och filbunke, ett bidrag till mjölkprodukternas typologi och kulturhistoria, i Mjölkpropagandan, nr 8—10, sid. 181, 209 och 236.
Helmi Kurrik in memoriam, i Mana, sid 234—235.
Homo sapiens, i EÜS Album XIII, sid. 96—112.
Ingermanländska rior. Några uppgifter i J. G. Sparwenfelds ryska dagbok 1684, i Rig, sid. 77—81.
Livet i den gammalestniska bondgården (på estniska), i Eesti talu, sid. 22—39.
Människan och hennes miljö (på estniska), i Tulimuld, sid. 301—303.
Recensioner i Folk-Liv 1959: 2, sid. 14—27, 48—50.

Intendenten Stavenow:

Bobergiana, i Arkitektur, nr 4, sid. 28—29.
Skridskosport i 1880-talets Stockholm, i Fataburen, sid. 242—245.

Amanuensen Stjernswärd:

Från Gustaf Bondes grand tour, i Fataburen, sid. 63—192.

Professor Straubergs:

Latviešu kulta vietas (lettiska kultplatser), i Latviešu akademiskās zinas XII, sid. 15—23.
Latviešu kultavietu vārdi (med resu-

mé: Die kultische Toponymie Lettlands), i In honorem Endzelini, sid. 138—148.
Die Exzerptesammlung N. E. Hammarstedts über Volksglauben und Brauchtum im Norden, i Folk-Liv 1959: 2, sid. 60—61.

Dr philos. Tillhagen:

Ein schwedischer Märchen- und Sagenerzähler und sein Repertoire, i Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde, Jahrg. 10, sid. 9—22.
Märken för malm, ' LKAB-tidningen, nr 1, sid. 26—27.
Stålet i den folkliga läkekonsten, i Uddeholmaren, nr 1/2, sid. 10—13 och 16, nr 3, sid. 8—9, och nr 4, sid. 12—13 och 15.
The conception of the nightmare in Sweden, i Humaniora honoring Archer Taylor, sid. 317—329.
Utgivit Die Prinzessin von der Katzenburg (på svenska med tysk övers.), i årsskriften Von Prinzen, Trollen und Herrn Froh (= Märchen der europäischen Völker, Bd 1), sid. 205—207, 214—217.

Amanuensen Wintzell:

Ur en färgares anteckningar, i Fataburen, sid. 200—202.

STYRELSEBERÄTTELSE FÖR ÅR 1959

Nordiska museets nämnd får härmed avgiva berättelse rörande museets ekonomiska förvaltning år 1959.

Beträffande institutionens verksamhet i övrigt hänvisas till årsberättelsen för 1959, tryckt i Fataburen 1960.

Angående räkenskaperna för 1959 får nämnden anföra följande:

Efter verkställda avskrivningar redovisas för 1959 ett överskott av kronor 2 223: 17, som har balanserats till 1960. De från föregående år överförda vinstmedlen, kronor 10 602: 53, har under året disponerats för avskrivning å anläggningar.

Beträffande resultatet av den ekonomiska verksamheten under året samt ställningen vid årets slut hänvisas till nedanstående balans- samt vinst- och förlusträkningar.

Balansräkning den 31 december 1959

Tillgångar

Kassa, postgiro, banker		779 962: 92
Diverse fordringar		
Fordringar enl. reskontra	316 233: 43	
Fordran hos fondförvaltningen	25 749: 91	341 983: 34
Förskotterat för vissa ändamål		
Fältforskningar och förlagsverksamhet	38 839: 90	
Övrigt	15 712: 89	54 552: 79
Restaurangernas inventarier och varulager		578 864: 07
Skansens materiallager		7 428: 82
Skogsprodukter å Julita gård		49 449: 75
Balanserade anläggningskostnader etc.		
Å avdelningen på Skansen	264 340: 29	
„ „ „ Lejonslätten	15 000: —	
Övrigt	10 731: 32	290 071: 61
Kapitaltillgångar		
Museibyggnader	3 000 000: —	
Restaurangbyggnader	3 875 000: —	
Julita gård	1 101 800: —	
Svindersvik	401 000: —	
Tyresö slott	190 000: —	
Cirkus	300 000: —	
Sjöberg	60 000: —	
Samlingar och inventarier	4: —	8 927 804: —
	Kronor	11 030 117: 30

Skulder

I förskott uppburna inkomster		
Årskort för 1960	36 597: —	
Av beviljat statsanslag	287 200: —	
Förskottsbetalda hyror etc.	53 805: —	377 602: —
Diverse skulder		
Leverantörer	349 828: 52	
Källskatt	239 724: 28	
Upplupna skuldräntor	49 692: 50	
Övriga skulder	50 491: 29	689 736: 59
Reserverat för olika ändamål		
Byggnadsunderhåll och inredningsarbeten	230 943: 68	
Inköp till samlingarna	3 135: 48	
Förlags- och vetenskaplig verksamhet	80 510: 27	
Övriga ändamål	195 085: 47	509 674: 90
Lån av fondförvaltningen för fastighetsinvestering		968 000: —
Inteckning- och reverslån		
Lån hos försäkringsbolag	3 221 042: —	
Mälarprovinsernas Hypoteksförening	200 679: 40	
Kungl. Bostadsstyrelsen	64 669: 71	
Stockholms stad	151 384: 87	
Övriga reverslån	72 000: —	3 709 775: 98
Nordiska museets fria pensionsstiftelse		191 715: 31
Eget kapital		4 581 389: 35
Vinst- och förlustkonto		
Årets vinst		2 223: 17
	Kronor	11 030 117: 30

Nordiska museets fondförvaltning

Balansräkning den 31 december 1959

Tillgångar

Värdepapper enl. bil. 1		2 516 499: 49
Investering i byggnader å Skansen		968 000: —
Banker		530 811: 46
Upplupna fondräntor enl. reskontra		20 270: 12
	Kronor	4 035 581: 07

Skulder

Skuld till Nordiska museets kassaförvaltning	25 749: 91
Fondkapital	
Fonder enl. bil. 2	4 009 831: 16
Kronor	4 035 581: 07

Vinst- och förlusträkning för 1959

Inkomster	
Inträdesavgifter	2 363 808: 76
Årskort och årsbok	383 234: —
Statliga och kommunala anslag	617 100: —
Fondräntor	182 994: 15
Inkomstarrenden och -hyror	500 271: 88
Vetenskaplig verksamhet	64 154: 91
Förlags- och undervisningsverksamhet	201 165: 06
Inkomstbringande företag på Skansen och Julita	2 124 866: 46
Utnyttjade donationer och reserverade medel	27 202: 53
Övriga inkomster	67 509: 61
Kronor	6 532 307: 36
Utgifter	
Löner, pensioner, understöd och sjukomkostnader	2 958 597: 45
Omkostnader för årsbok och årskortsexpedition	56 137: 21
Vetenskaplig verksamhet	271 873: 02
Förlags- och undervisningsverksamhet	170 724: 31
Annonser och reklam	104 631: 24
Attraktioner och utställningar	421 953: 72
Underhåll av byggnader samt inredningsarbeten	313 716: 35
Inköp och underhåll av inventarier	55 569: 96
Djurföda	184 627: 52
Expeditions- och kontorskostnader samt telefoner	113 541: 04
Utgiftsarrenden och -hyror	33 543: 20
Ränteutgifter	150 451: 03
Försäkringspremier	51 713: 60
Gas, elektricitet, vatten och värme	222 658: 89
Parkanläggningar och vägar samt inre och yttre renhållning	320 694: 92
Diverse driftskostnader för inkomstbringande företag på Skansen och Julita	687 524: 24
Övriga driftskostnader	265 676: 34
Avskrivning å anläggningar	50 940: —
Reserverat för reparation av Cirkusbyggnaden	60 000: —
Till fonderna överförd andel av fondräntorna	35 510: 15
Årets överskott	2 223: 17
Kronor	6 532 307: 36

Stockholm den 7 april 1960.

J. Nordenfalk

Åke Setterwall — Gösta Berg — Ingvar Andersson

Åke Wiberg — Bengt Petri — L. E. Thunholm

Ovanstående balansräkning och vinst- och förlusträkning överensstämma med Nordiska museets räkenskaper, vilka granskats på sätt som angives i revisionsberättelsen av den 2 juni 1960.

Bernhard Karlgren — Sven Hagström

Edvin Wide

Bil. 1

Fondförvaltningens värdepapper den 31 december 1959

	Nom.	*Bokf.*	*Nom.*	*Bokf.*
Obligationer				
3 %	20 000: —	15 665: —		
3,5 %	434 000: —	431 107: 50		
4,5 %	659: 80	105: 55		
6 %	1 311: 17	1 048: 94	455 970: 97	447 926: 99
Förlagsbevis				
3,5 %	50 000: —	49 750: —		
4 %	573 000: —	567 240: —		
4,5 %	5 000: —	5 000: —		
5,5 %	21 000: —	20 460: —		
6 %	11 000: —	12 705: —	660 000: —	655 155: —
Aktier			426 035: —	698 417: 50
Inteckningslån				
4 %	65 000: —	65 000: —		
5,5 %	220 000: —	220 000: —		
5,75 %	300 000: —	300 000: —		
6,75 %	45 000: —	45 000: —		
7,43 %	35 000: —	35 000: —	665 000: —	665 000: —
Reverslån			50 000: —	50 000: —
		Kronor	2 257 005: 97	2 516 499: 49

Bokfört värde den 31/12 1959 å inneliggande obligationer, förlagsbevis och aktier efter avdrag av värderegleringsreserv uppgår till kronor 1 709 825: 43. Deklarationsvärdet samma dag kronor 2 318 191: —.

Institutionens värdepapper förvaltas på följande sätt:

	Nom. belopp	*Bokf. belopp*
Hos Stockholms stads fondförvaltning		
För allmänna fondförvaltningen	1 492 885: —	1 687 625: 50
Avkastningen utgör säkerhet för reverslån hos Stockholms stad å kronor 150 000: —		
Hos Skandinaviska Banken		
För Ebba Lindaus fond	8 700: —	19 409: —
Hos Stockholms Enskilda Bank		
För Lagergrenska fonden	345 600: —	372 649: 50
För J. M. Dahlqvists donation	62 370: 97	56 124: 49
Hos Svenska Handelsbanken		
För J. Bäckströms familjefond	200 000: —	200 000: —
Hos Sundsvalls Enskilda Bank		
För A. G. Jansons fond	96 950: —	130 686: —
I eget förvar		
För allmänna fondförvaltningen	50 500: —	50 005: —
Kronor	2 257 005: 97	2 516 499: 49

Från aztekernas gudaspis till chokladälskarnas Paradis

När svenska folket äter sina favoritpraliner — Aladdin, Fortuna och Paradis, för att nämna de allra populäraste — funderar de väl knappast på var allt detta goda kommer ifrån. Men det är faktiskt en hel del intressant kulturhistoria förknippad med de moderna chokladprodukterna. Kakaon, även dess namn, är ett arv från den gamla aztekiska kulturen i Mexico, där man drack den kokt med kryddor, vatten och vildhonung. Inspirerad av dess goda smak och stora näringsvärde gav Carl von Linné kakaon dess latinska namn, Theobroma, vilket betyder "Gudaspis".

Pralinen föddes i mitten av 1700-talet vid det franska hovet. Dess upphovsman var den fantasifulle köksmästaren hos maréchal Du Plessy-Pralin, en ädling vars hela berömmelse alltså vilar på att han lånat sitt namn till en läcker chokladbit med lika läcker fyllning.

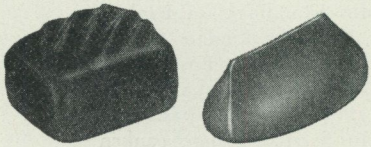

Köp hem en ask Marabou praliner och infoga Er själv i kultursammanhanget.

MARABOU

Nordiska museets fonder den 31 december 1959

Allmänna fonden	102 922: 47
Herman Fritiof Antells fond	100 000: —
Carl och Sophie Lundströms fond	10 000: —
Hilmer Åbergs fond	40 640: 90
Bobergska fonden	82 697: 33
Museibyggnadens underhållsfond	200 000: —
August och Thérèse Hazelius fond	50 000: —
O. Gröndahls donationsmedel	7 240: —
Valter Fevrells svenska fond	6 837: 37
Alexander och Sigrid Skånbergs fond	440 710: 11
Henrik Krooks fond	21 401: 30
Peter och Malin Beijers fond	25 800: —
Axel Wilhelm Casséns testamentsmedel	30 000: —
Oscar Hirschs fond	25 000: —
Ebba Lindaus fond	20 000: —
Hilda Kumlins fond	24 216: 54
Byggmästare A. G. Jansons fond	106 275: 40
Constance Anderssons fond	50 000: —
Grosshandlare Teodor Ericsons fond	50 913: 93
Jenny Maria Dahlqvists donation	121 353: 58
Folkets Hus-fonden	20 000: —
Markisinnan Mary Moore Lagergrens fond	369 540: —
Grosshandlare J. Bäckströms familjefond	204 051: 31
Fonden "Kyrka och kultur"	31 396: 80
Apotekare Ivar Röings fond	40 000: —
Pensionsfond för tjänstemän	363 651: 30
Walter och Wilhelmina von Hallwyls donationsfond	749 221: 69
Walter och Wilhelmina von Hallwyls pensionsfond	252 636: 42
Sundbornprostens donation	33 668: 79
Artur Hazeliusfonden	52 080: 88
Johan August Hazelius fond	100 000: —
H. Lichtensteins fond	3 556: 60
Professorskan Thérèse Kjellbergs minnesfond	71 680: 60
Fritz Ottergrens fond	25 954: 63
Artur Hazelius fond av 30/11 1901	8 675: 28
Artur Hazelius monumentsfond	48 298: 20
Östgötagårdens fond	11 721: —
Gunnar Hazelius fond	8 684: 35
Grillska förnyelsefonden	7 330: 32
Fondförvaltningens värderegleringsreserv	91 674: 06
Kronor	4 009 831: 16

Lumorama 23"

En vackrare TV än Lumorama 23" får man leta efter! Stig Lindberg har svarat för formgivningen och Luma för det tekniska. Det betyder högsta kvalitet — skarp och nyansrik bildåtergivning, förnämligt ljud via två framåtriktade bredbandshögtalare och pålitlig funktion.

- 23" Lumoramaruta — planare bildyta utan avmaskningar och med bredare tittvinkel.
- Skyddsglas (med kontrastfilter) direkt förenat med bildröret — inga dubbelreflexer och inget oåtkomligt damm innanför skyddsglaset.
- Bildrör med 2 års garanti!
- Mottagaren kan lutas i önskad vinkel.

Riktpris **1.415:–** + oms.

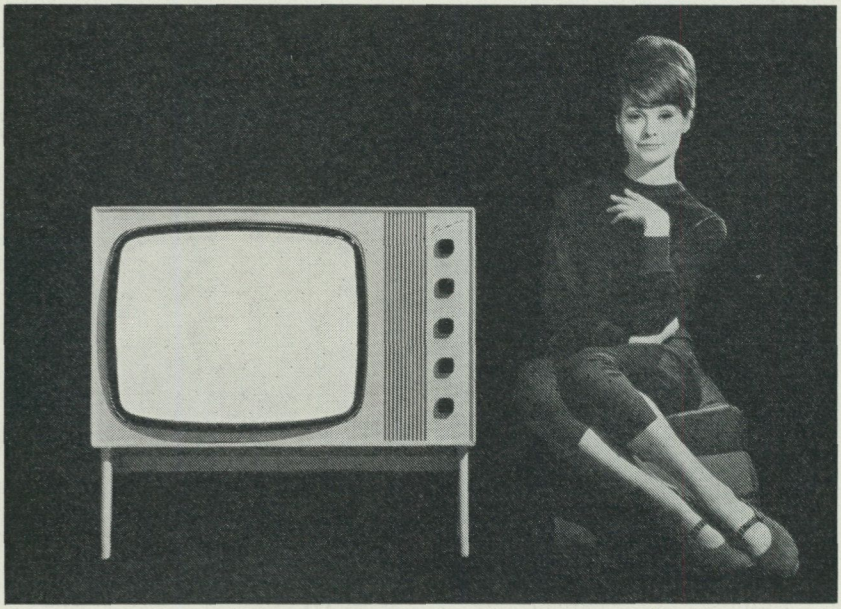

LUMA TV säljs med garanti och fullständig service i kooperativa varuhus och TV-butiker.

REVISIONSBERÄTTELSE FÖR ÅR 1959

Undertecknade, som av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien respektive Stockholms Stadsfullmäktige utsetts att granska Nordiska museets räkenskaper och dess nämnds förvaltning för år 1959, få efter verkställd revision avgiva följande berättelse.

Vi hava tagit del av nämndens protokoll, räkenskaper och andra handlingar, vilka lämna upplysning om museets ekonomi och förvaltning.

Räkenskaperna hava före revisionen underkastats särskild siffergranskning av auktoriserad revisor, som häröver avgivit berättelse.

I de vid revisionen granskade räkenskaperna för år 1959 för Nordiska museet ingå jämväl räkenskaperna för Skansenföreningen och för Walter och Wilhelmina von Hallwyls donationsfond.

Räkenskaperna för Nordiska museets pensionsstiftelse ha granskats utan anmärkning.

De i nämndens berättelse av den 7 april i år lämnade och av oss påtecknade uppgifterna om tillgångar och skulder samt inkomster och utgifter överensstämma med räkenskaperna.

Efter vad vi under revisionen inhämtat om nämndens handhavande av institutionens förvaltning få vi tillstyrka, att ansvarsfrihet meddelas nämnden för den tid revisionen omfattar.

Stockholm den 2 juni 1960.

BERNHARD KARLGREN SVEN HAGSTRÖM

Utsedda av Kungl. Vitterhets Historie
och Antikvitets Akademien.

EDVIN WIDE

Utsedd av Stockholms Stadsfullmäktige.

Återupplev Skansens ljuvliga sommardagar hela vintern — filma dem med

"HOLIDAY ZOOM"

Holiday Zoom är utrustad med ett förstklassigt zoomobjektiv f:1,8 med kontinuerligt variabel brännvidd från 10—30 mm, inbyggd parallaxfri reflexsökare samt inbyggd precisionsexponeringsmätare.

En suverän filmkamera som ger Er spännande möjligheter året om.

Pris: kr 590:—
inkl. pistolgrepp

Finnes hos varje välsorterad fotoaffär

Generalagent: BRENDLER & ÅKERBERG, Stockholm 42

Förteckning över personer och institutioner som 1960 överlämnat gåvor till Nordiska museet och Skansen[1]

Gåvor till Nordiska museets arkiv

Arménmuseum; Signe Bergmans dödsbo; A. Billow; E. Bratt; Lena Böklin, Nyköping; K.-E. Drakenberg; S. Eklund; O. Engkvist; Siri Estberger, Ljungaverk; V. Fevrell; Mimmi Gustafsson; Olga Hallencreutz; Karin Hanses; B. Hellström; Maria Hertzmans dödsbo; M. Hofrén, Kalmar; E. Jäfverts dödsbo; B. Lagercrantz, Lidingö; Elsa Lindberg; Greta Linder; B. Lindham, Heby; C. H. Lindström, Julita; C. Lundin, Sollentuna; Brita Lundqvist; L. Madsén; Elisabeth Melander; Anna Malmgren-Törnqvist; H. Nilsson; C. de Pándy; W. Petterssons dödsbo, Sala; Maria Rappe; Käthe Rieck, Stralsund; G. Samuelssons dödsbo, Uppsala; Miralda Sehlberg, Fittja; Werner Silfversparres Grafiska AB; N. Sjölin, Kramfors; Stadsmuseet; K. Stenring; Svenska Handelsbanken; Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag; Svenska tobaksmonopolet; Svenska turistföreningen; Sveriges konditorförening; Ebba Söderman; Ellen Thollander; Elisabeth Thorman; E. Tryggelin; Tyresö kommunalfullmäktige; Eva Upmarks dödsbo; F. Wennerberg; E. Wikman, Åbo; Mary Wålstedt, Holsåker; Eva von Zweigbergk; Östergötlands och Linköpings stads museum, Linköping.

Gåvor till Naturhistoriska avdelningen

S. Almgren, Bandhagen; J. Backelin, Älvsjö; I. Blomberg; L. Carlson, Norrtälje; J. Elfqvist, Bromma; G. Ekström, Karlstad; H. Fernström; A. Fredriksson, Sollentuna; S. Hofvander, Trollbäcken; E. Holden, Hägersten; Mayvor Isacsson, Vällingby; S. Kvillström, Bromma; B. Lundblad, Enebyberg; E. Nylund, Lännersta; L. Olsson, Farsta; B. Palmefjord, Bromma; L.-H. Persson, Bromma; H. Pinter; Lilly Romberg, Spånga; Viola Rosborg, Vällingby; S. O. Rydh; T. Seigerlund, Hejde; Lillemor Sjöberg, Farsta; Kerstin Svensson, Uppsala; K. Söderholm; Skeppare Vellerstedt, Fårösund; M. Werden, Farsta; Anna Åhlén.

---

[1] Givarens adress är Stockholm, där ej annat angives.

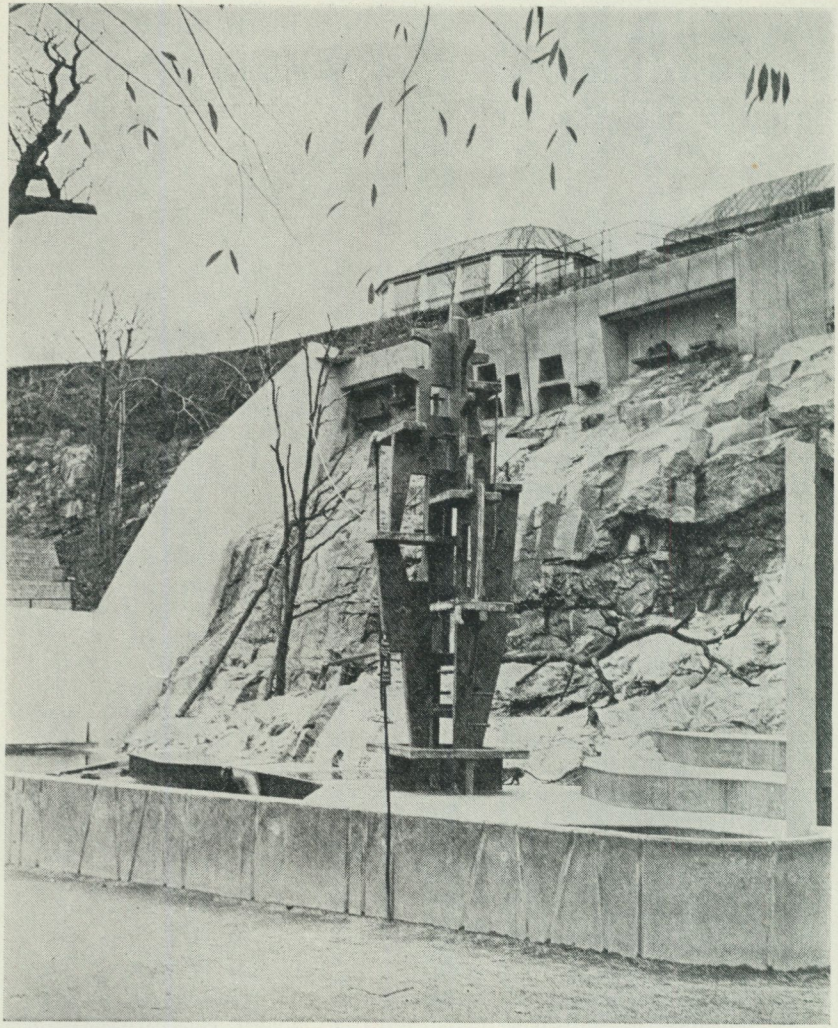

Byggnadsarbetena för det nya apberget har utförts av

AB VÄGFÖRBÄTTRINGAR

STOCKHOLM · LUND KARLSTAD · UMEÅ

Gåvor till Allmoge- och Högreståndsavdelningarna

Rustmästare Birger Andersson, Hägersten	Perukstock — locktänger — tresseringsmaskin — vaktbrickor — linhäckla — hårklippningsmaskin
Hemmansägarna Einar och Bernhard Andrén, Kuouka	Bärträ — slaga — snötrampor — skinntorkningsskiva — från Jokkmokks socken, Lappland
Andrén & Söner	Plastförpackningar, 3 st
Aronsson & Söner, metallvarufabrik, Eskilstuna	Gravlykta
Fru Aja Arvén, Sala	Duk med tryckt mönster
AB Athena, Ystad	Gravlyktor, 4 st
AB Bahco	Wellpapplådor, 3 st, för firmans tillverkningar
Fröken Signe Ballé	Kuddbroderi — spetskragar
Fru Anna Elisabeth Barthelsons dödsbo	Klänning — förkläde — underkläder — vedhämtare
Förste intendent Bengt Bengtsson, Lidingö	Tavla, fotografi av folkdansare, Karlshamn 1899
Fil. dr Eva Bergman	En samling emballage
Fru Maud Bergman	Bleckburk för tobak
Fröken Signe Bergman, testamentarisk gåva	Porträtt i pastell av givaren, utfört 1894 av Sylvia Reisky von Dubnitz — 2 st hyllningsadresser
Fru Astrid Bergqvist, Älvsjö	Plåtask för tobak
Fröken Berith Bergström	Husgeråd i skala 1: 10
Skriftställare John Bernström, Västerås	Märkband — fragment av bränd lera med krönt lejon i relief, funnet på Tidö
Godsägare Kjell Bernström	Dryckeshorn, pressat i stålplåt, Olofström 1888 — 2 st överrockar
Billeruds AB, Säffle	Pappersemballage, 26 prover
Direktör Arne och fru Dicki Biörnstad	Diverse emballage
Herr Hans Björkegren, London	Kuddöverdrag
Disponent och fru Gunnar Björkman	Vinkanna av silver, stämplad Conrad Gadd, Kristianstad 1731 — matbestick av förgyllt silver med Stenbockska vapnet — handfat med kanna, förgyllt silver, J. Ronander, Stockholm 1753
Styrmand Jörgen Bloch, Charlottenlund, Danmark	Lejon av tågvirke
Doktorinnan Berta Borgström	Pappersdekorationer
Fru Elsa Braconniers dödsbo	Klänning med jacka, 1920-talet — div. textilier
Överste E. O. Bratt	Docka i gångstol — pärlbroderad servetthänkel

A:B. BANAN-KOMPANIET

tvätta
med
pekfingret!

Slå 252500 *till*

Nockeby Tvätten

det bästa "tvättmedlet" för såväl vit- som kemtvätt

Fröken Berta Broman	Klänning från 1957 — blus från 1921 — combination — hemskyddsbindel
Disponent Elis Bromé och fru Anna-Lisa Byström, Östersund	Seite från Arjeplogs socken, Lappland
Fru Margareta Brunius	Möbeltygsprov
Buteljglasbrukens Försäljnings AB	Glasemballage, 159 prover
Fru Jane Bäcklin-Svedberg, Solna	Klänning från 1925
Herr David Carlsson, Solna	Tallrik — duk — 4 bakformar från Karl XIV Johans tid — aladåbform av koppar — uppläggningsfat av porslin från Oscar II:s och drottning Sofias silverbröllop — skrivunderlägg som tillhört prins August — stop av lergods — soppskål av porslin, Wedgwood — oljemålning sign. Lembke 1863
Fröknarna Vera och Naja Nadeschda Cedergren	En samling tapetfragment — 2 gustavianska bänkar
AB Cerbo, Trollhättan	Plastemballage, 34 prover
Godsägare Eric Cervin, Vidökna	Näsduk
Colgate-Palmolive AB	Tandkrämstub — raktvålshylsa — burk med tandpulver
Fru Svea Collin	Mineralvattenflaskor, 5 st
Riksantikvarie Sigurd Curman, Solna	Skånsk vävnad från Curmanska villan, Lysekil
Herr Fredrik Dahlström	Sidenstubb från 1700-talets förra del — tygprover
Bibliotekarie Maj Dalén	Gratulation från 1838
Fil. mag. Gunnar Danielson, Lidingö	Elektrisk rakapparat
Fil. kand I. Sofia Danielson, Lidingö	Frimurarring — 4 föreningstecken — polkagris från Gränna — pappask — plåtaskar — plastburk
Justitieråd innan Gulla Dybergs dödsbo	Nattröja — stärkkrage
Fru Brita Eek	Läderkoffert
Fru Chenie Ekström	En samling påskägg, målade — Höganäskruka med lock — smörform — bräde med kavel för plissering — pappersdukar — div. andra föremål
Fru Elsa Gernandt-af Ekström	Empireklänning — violett frack med svarta knäbyxor från 1910 — 3 herrhalsdukar — herrväst
Emballagestandardiseringen	Modell av lastpall — medicinburk
Hemmansägare Simon Emilsson, Åshammar	Kolkrok — 2 kolhackor — kolgrep — från Ovansjö socken, Gästrikland
Fru Elisabet Engström	Eldgaffel
Hemmansägare Anton Eriksson, Porsi	Huggkrok — 5 listhyvlar — potatismyll — från Jokkmokks socken, Lappland

NORRKÖPINGS TIDNINGARS AKTIEBOLAG

Utgivare av Norrköpings Tidningar
och Östergötlands Dagblad

Vårt verksamhetsområde omspänner även
BOKTRYCK – OFFSET – TIDNINGSTRYCK

S:T ERIKS

THREE TOWNS EXPORTÖL

Säg TT

kort och *gott!*

STOCKHOLMS
BRYGGERIER

Fröken Elisabeth Falk	Skål, Rörstrand — 4 punschglas — 5 vinglas — 5 kaffekoppar — 3 par nylonstrumpor i originalförpackning — 2 dukar — modefotografier
Fru Elin Falke, Hälsingborg	Tavlor, 2 st, med religiösa motiv
Fru Hélène Falkman	Broderad kudde från 1800-talets förra del
Fru Karin Falkman	Docka från 1880-talet
Lektor Valter Fevrell	Vaxduksportföljer, 2 st — oljemålning, "Majsångarna", G. Wihlborg 1926
Fru Eivor Fisher	Mönsterdukar, 2 st, med broderiprov
Fröken Siri Fleetwoods dödsbo, testamentarisk gåva	Byrå — 2 par stolar — spelbord — spegel — karmstol — spegelbord — glasflaska — kopparform — glastillbringare — dricksglas — 2 dockor — dockbyrå — dockskåpsmöbler — 2 syetuier — 2 silverljusstakar — silversockertång — metallljusstake
Hemmansägare Manfred Fransson, Blattnicksele	Koskälla — knipholk — från Sorsele socken, Lappland
Frälsningsarmén	Insamlingsbössa — kaffekanna — kaffekopp — sockerskål — gräddkanna
Textilkonstnärinnan Märtha Gahn	Prover på tygtryck, 7 st, till Stockholmsutställningen 1930
Fröken Dagmar Granlund, Djursholm	Skrin med intarsia — målad rokokosekretär — spegel med målad ram — spelbord — 2 servetter av linnedamast
Tekniska fabriken Gripen, Linköping	En samling förpackningsmaterial, 18 nr
Redaktör Arvid Grundel	Gungstol
Hemmansägare Holger Grundström, Sorsele	Rävtana från Sorsele socken, Lappland
Fröken Hilda Gustafson	Tobaksskrin — kartong för brevpapper
Fröken Christina Gyllencreutz	En samling emballage
Hagaplast AB, Anderstorp	Prov på plastpåsar
Landshövdingskan Ellen Hagen	Broderade dukar och bonader
Fröken Margit Hallberg	Damastduk från Vadstena — 22 knivar med benskaft — 4 örngottsbroderier — drällduk med servett — damastduk med 12 servetter — 5 drällservetter — damastduk — damastservett — handduk — 2 näsdukar dat. 1833 — örngott dat. 1833 — 2 broderade dukar — skånsk förningsduk

VÅRT MÄRKE — KVALITETSMÄRKET

för { boktryck
litografiskt offsettryck
ståltryck

IVAR HÆGGSTRÖMS BOKTRYCKERI AB

Gamla Brogatan 26, Stockholm

Telefon 229970

SLOTTS senap

Kungligt gott på Skansenrestaurangernas bord

AB Olof Nyberg

RENSGATAN 14

TEL. 340830

Byggnads- och inredningsglas
Speglar och sliperi
Allt i plast

Kommendörkapten Edward Hamilton, Lidingö	Plåtburk, Ryska marmeladfabriken, Stockholm
Fru Ingrid Hanses, Leksand	Underkjol och benkläder från skolslöjd 1929—30
AB Sven Hansson & Co, Bromma	Papp- och pappersemballage, 79 prover
Fru Gina Hazelius	Lavemangskanna — värmeplatta, Wedgwood — 2 kommoder med marmorskiva från 1902 — piedestal — cykel från ca 1902
Intendent Gunnel Hazelius-Berg	Kam av horn — bokmärke — 2 mässingsgem — souvenirglas med Artur Hazelius bröstbild i guldtryck — hårnät från 1920-talet
Modellör Sigvard Hedblom	Järnspets till ispik, Vilhelmina socken, Lappland
Fru Dagmar Hedenstedt, Bromma	Hästsko från Öland
Fru Edith Hedmans dödsbo, testamentarisk gåva	Damur med sköldpaddsfodral
Herr Helmer Hellman, Upplandsbodarna	Sågar, 2 st, från Älvkarleby socken, Uppland
Konsul Jerker Henke, Bromma	Möbler — husgeråd
Fru Marianne Hjort	Kragsilver till lapsk bruddräkt — silverring, lapsk — ett par brudstrumpor
Professor Gunnar Holmgrens dödsbo, Bromma	Virkad dopmössa från 1850
Fru Märta Holmström, Bromma	Förkläde — 2 kavajkostymer — herrcombination
Fru Ann-Marie Huss	Armband och halsband av frön, 1925
Herr Eric Håkansson, Habo	Verktyg för märkning av träd, från Gustav-Adolfs socken, Västergötland
Fru Inger Hålling	Bröllopsdekoration — skinkpinne
Fröken Ingeborg Isåker	Kopp med fat samt emaljerad bägare från utställningen 1897 i Stockholm
Fru Ruth Janér, Rio de Janeiro	Sängöverkast och 2 kuddöverdrag av broderad tyll med kantspets, franskt arbete från 1800-talets början
Fru Hilma Jansson, Odensala	Vepa, vävd av hemspunnet garn, från Odensala socken, Uppland
Bibliotekarie Sam Owen Jansson, Bromma	Marmeladburk — plåtburk
Programsekretær Kathrine Johnsen, Vadsö, Norge	Sjösamiskt fiskeredskap från Tana, Finnmarks fylke, Norge
Hemmansägare Eric Jonsson, Åshammar	Klyvsåg — vändhake — skogslykta — från Ovansjö socken, Gästrikland
Herr Arne Josephson	Pärlbroderad klänning från 1920-talets slut
AB Jutesäckar	Säckar, 17 st, från skilda länder

BIRGER NILSSONS VERKSTÄDER

FRIHAMNSVÄGEN 1, STOCKHOLM NO

Plåt, Smide, Metall- & Mekanisk Verkstad

Växel: 62 36 52
62 47 85, 62 72 81

Spec. **STÄLLVERK och TRANSFORMATOR-KIOSKER, GRAFISKA MASKINER ROTERANDE LJUSREKLAMER INDUSTRIMONTERINGAR**

AB Stockholms Foderaffär

Spannmål - Foderämnen - Gödning
Utsädesvaror - Stråfoder - Torvströ
i parti & minut

Telefoner: 27 24 53 - 27 30 53
Postgirokonto n:r 499 535

ALLA människor och **ALLA** kameror kan ta fina färgkort på papper!

Kodacolor färgfilm

Kyrkovaktmästare Karl Jönsson, N. Rörum	Fiskeflytkrokar, "knubb", tillverkade av givaren, från N. Rörums socken, Skåne
Fröken Peggy Karlsson	Kappsäck dat. 1879 — brun fjäderboa
Tunnbindarmästare Viktor Karlsson, Falkenberg	Smördrittel av bok, nytillverkad
Karstens Bageri	Pappburk för pepparkakor
Fru Elsa Kinell	Hattask av trä — 2 damhattar — damvantar — krage — bandprover, allt från 1850—60-talen
Herr L. Kristoffersson, Örby	"Harv" för pärlfiske använd i Ljusnan 1893
Fröken Inez Kåge	Dockvagn med sängkläder, från 1886
Fröknarna Margit och Sigrid Lamm	Domino från 1800-talets slut — 2 klänningar och 1 blus från 1910 — broderad tyll
Fröken Marie-Louise Larsson, Uppsala	Ungmorsklänning — brudnäsduk från 1890
Herr Wihlborg Larsson, Perstorp	Timmerbila från Perstorps socken, Skåne
Fröken Jenny Lind, Bromma	Dörrdraperi — pung — livband från Skåne, dat. 1848 — ask med trappljus
Fru Elsa Lindberg	Penna i form av gevär — 2 gratulationer från 1899 — burk med kryddor — sats med speceri- och kryddburkar av porslin — en samling emballage
Museilektor Ernst-Folke Lindberg	En samling emballage
Förman Filip Lindberg, Strå kalkbruk	Adventsljus
Herr Oscar Lindelöv, Stuvsta	Norrbottensdräkt
Doktorinnan Brita Linder	Axelväska till lottadräkt
Fröken Greta Linder	Tavla från Skansens julmarknad med Verner von Heidenstams autograf — pärlbroderad servettring av silver
Hemmansägare Ture Lindgren, Sorsele	Jordbruksredskap och husgeråd från gården, Sorsele socken, Lappland
Fröken Birgit Lindmark	Broderier till dräktplagg
Fröken Elsa Lindquist	Schalnål — hårkam — stenkolshalsband
Fil. dr Sven Ljung	Bokbärare
Fru Siri Lundberg, Sundbyberg	Blomranka av sorgkräpp
Fröken Gerda Lundbäck	Broderad matsalsduk, förmodl. från 1888
Bibliotekarie Maj Lundgren	Resepipa
Godsägare Hans Malmberg, Gryt	Träbrickor till vargnät från Gryts socken, Östergötland
Konstnär Helmer Mas Olle, Siljansnäs	Laggad bytta dat. 1849, norskt ursprung
Fru Elisabeth Mattsson	Barbe av knypplad spets

Halldins Åkeri & Renhållningsverk

Utför transporter och gårdsrenhållning samt levererar grus och sand m. m.

Infordra offert — Tel. 46 05 33

Entreprenör för Skansen

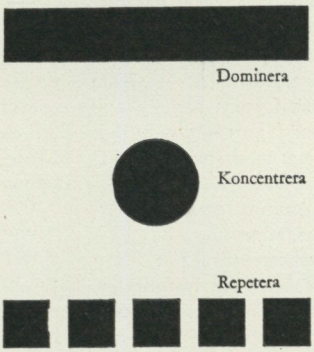

Annonsering
Affischering
Trycksaker
Sales promotion
Public relations

AB SVENSKA TELEGRAMBYRÅN

Stockholm
Göteborg
Malmö
Hälsingborg

NORDSTRÖM & SON AB

Firman grundad 1874

Kontor och lagerexp.: Brahegatan 4. Tel. 67 06 35 (växel)
Butik: Sibyllegatan 16. Direktlinje: 62 67 60

Stor sortering av:

SKINN & LÄDERVAROR
PJÄXOR TOFFLOR GALOSCHER
PORTFÖLJER PLÅNBÖCKER PORTMONNÄER
HANDSKAR LIVREMMAR

Amanuens Hans Medelius	En samling emballage, Högby socken, Öland
Fröken Elisabeth Melander, Bromma	Sidenförkläde — nattlampor
Metallindustrien, Landeryd	Gravlyktor, 3 st
Fru Eivor Milles	Linnedamastservett från 1700-talet
Fru Kerstin Modin	Ölbuteljer — plåtburk — ask med ljus
Fröknarna Molin, Vadstena	Pälsskärp
Fröken Karin Montelius	Bordsstudsare från 1893 — 1 par kandelabrar — majolikavas, Rörstrand — tekök — kassaskrin — blomkruka, Rörstrand
Professor Poul Morville, Hellerup, Danmark	Klänning av röd organza
Herr John Möllebäck, S. Åby	Räfsa — 2 "sillabräden" — från S. Åby socken, Skåne
Fru Elin Neovius	Huva av svart siden — tygprov
Fru Ida Nilsson, V. Ämtervik	Bordsprydnad i form av majstång
Hemmansägare Klas Edvin Nilsson, Murjek	Föremål från gården, 10 st, Jokkmokks socken, Lappland
Fru Inger Nordenfelt	Damskor, 3 par
Generalskan Marie-Louise Nordenskjöld, Stegsholm	Vagga med 2 madrasser och vitt sidentäcke
Fröken Ester Nordfors	Broderad kaffeduk
Nordiska museets Vänner	Tavla av Pehr Hilleström "Ett slotter öhl" — rya från Roslagsbro socken, Uppland — flamskvävnad från Skåne — Rörstrandsterrin från 1763 — 1 par gustavianska braceletter — sockerskrin, Olof Gravander, Kristinehamn 1762 — snusdosa av guld med Karl XIV Johan i miniatyr av C. G. Gillberg
Hemmansägare Artur Nordkvist, Porsi	Föremål från gården, 7 st, Jokkmokks socken, Lappland
AB Norrmalms Livsmedel	Äppellåda av trä
Civilingenjör Otto Nylén	Isyxa, S. Unnaryds socken, Småland
Agronom Gustaf Nymans dödsbo	Porträtt i olja, 4 st — 4 silhuetter
Fröken Betty Olsson	Märkduk 1869 — sidenkudde — spetskragar — mönsterdukar — bokomslag — solfjäder från 1897 — luktflaska — sömnads- och spetsprover — lysduk — kudde — ylleschal
Fröken Ebba Olsson	Brunt stenfat
Skogvaktare Gunnar Olsson, Oforsen	Timmerbila — märkyxa — späntkniv — timmerklave — från Rämmens socken, Värmland
Intendent Marianne Olsson, Lidingö	Hattask — likörflaska — plåtburkar — tobaksburk

ZETTERLUND & THELANDERS
BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

KUNGSTENSGATAN 12, STOCKHOLM VA
TELEFON 23 11 80 (VÄXEL)

Stockholms läns Fiskförsäljning ek. för.
TEL. växel 23 12 50 STOCKHOLM

Viktor Petterssons rörledningsfirma
LUNTMAKARGATAN 86
Tel. 310437, 346618, efter kontorstid 370706

UTFÖR:

Gas-, vatten-, avlopps- och värmeledningar

Arkitekt Per-Olof Olsson, Lidingö	Emballage
Omni International AB, Solna	Plastemballage, 10 bägare, 2 skålar
Gravörmästare N. Otting	Gravörverkstad
Dr pol. Cálmán de Pándy	Nålhus — tobakspung — krukväxtpinnar — märkduk — damhandskar
Herr A. Persson, Lesjöfors	Selkrok från Rämmens socken, Värmland
Gravörmästare Georg Persson, Västerås	Silvertesked, Jonas Elg, Västerås 1781
Förvaltare A. W. Petterssons dödsbo, Sala	Kläder — snöspade — leksakshäst
Adjunkt Eivor Pettersson	Svart brudklänning — 2 brudlakan från 1884
Victor Pettersons Bokindustri AB	Prover på pappemballage, 32 st
Fru Ellen Pira, Nynäshamn	Osthöna — virkad huvudbonad — daglinne — från Ljusdals socken, Hälsingland
Fröken Ida von Plomgrens dödsbo	Dräkter — dräkttillbehör, 57 nr
AB Plåtmanufaktur, Malmö	Plåt- och plastemballage, prover på förpackningar, hel- och halvfabrikat, 81 poster
Fru Ulla Quarles	Möbeltyg i jugendstil
Undervisningsrådet Alice Quensel	Muff av mård från omkr. 1910
Fru Daisy Rabenius, Djursholm	Sengustaviansk säng — hårkam av sköldpadd
Friherrinnan Maria Rappe	Guldarmband, Gustaf Magnus Sjöblom, Stockholm 1850 — dubbelbägare av silver, Adolf Nyman, Linköping 1843 — dryckeshorn av silver, J. Selling, Arboga 1843—44 — dryckeskanna av silver, Melcher Graf, Arboga — 9 tennfat — brudnäsduk från 1850
Förste intendent Mats Rehnberg	Tvåvånings barnsäng
Fru Märtha Reuterswärd	En samling tryckstockar
Fru Bertha Richert	Diplomatportfölj från 1764
Riksarkivet	Stol — dubbelpulpet
Fru Asta Rodéhn, Fittja	Kort ur lottospel
Fru Karin Roman, Bromma	Ask med nattljus — 2 flickklänningar — gossbyxor — flickkalsonger — flickförkläde — blus — barnparasoll — strumpor och strumpeband — medicinsked av porslin
Fru Olga Rosén, Fittja	Kaffekopp med fat från Nargö, Estland
Greve Reinhold von Rosen, Sorunda	Sköljkopp med fat och glas, ca 1893
Fru Gertrud Samsioe, Saltsjöbaden	Provbok för spetsar från 1849

En kvalitetsfirma för

KÖTT-, FLÄSK- och CHARKUTERIVAROR

AB Hj. Westerlunds Eftr.
STOCKHOLM

EK tapeter
ETABL. 1873

ERICSSON & KÖHLERS NYA AB
BIBLIOTEKSGATAN 9
(vid Stureplan)
TELEFON: 111956, 111957

FATABUREN bör bindas!

Vi har tryckt denna årsskrift och kan även leverera pärmar till densamma à kr. 4:— (exkl. porto).

Rekvirera pärmar och lämna inbindningen till Er egen bokbindare!

TRYCKERI AB THULE S:t Eriksg. 33, Sthlm K, Tel. 52 02 45

Fröknarna Hildur och Elin Schöldström	Mönsterduk dat. 1826 — krage — silkesschal — brudlakan — brudstrumpor och brudnäsduk från 1877 — halssmycke av järn — sigill för munlack — silverspänne — m. m.
Elvira Charlotta Segerberg, Västerås, testamentarisk gåva	Sengustaviansk byrå — 4 tavlor — 6 ljusstakar — skrin — spegel med förgylld ram
Fru Astrid Sieurin, Förlövsholm	Barnjacka — 2 babymössor — spetskrage — halsband av gulmetall
Överstinnan Gull af Sillén	Silverbeslaget dryckeshorn, Johan Pehr Rönbäck, Göteborg 1867
Doktorinnan Annie Silverstolpe	Badrock — västskärp — nylonhängslen — sysax
Konsthandlare Max Skaj	Fajanstallrik, Rörstrand 1763
Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien	Stolklädsel av halvsidendamast — möbelband
Skånska Litografiska AB, Malmö	Prover på papp- och pappersförpackningar, pappersetiketter och reklamskyltar
Fru Karin Smirnoff, Bromma	Dopdräkt anv. av något av Siri von Essens och August Strindbergs barn — barnmössa — barnklänning — broderi till spjällband
Herr Jakob Sporre, Oforsen	Späntkniv — märkyxa — timmerbila — tumklave — från Rämmens socken, Värmland
Fru Maja Steenberg	Kanna och 2 bägare av tenn, jugendstil
Fröken Tyra Stenbergs dödsbo, testamentarisk gåva	Märkduk dat. 1810 — 2 broderade eldskärmar
Fru Ingrid Stigmark	Ärmstrykbräda — docka — korgväska — toalettväska — m. m.
Amanuens Brita Stjernswärd	Servisdelar, Rörstrand 1904
AB Stocklassa Borst- och penselfabrik	Munlack
Herr Sigurd Stokke, Udtja	"Släppkäpp" för kraftprov, Jokkmokks socken, Lappland
Amiralinnan Melanie Strömbäck, Bromma	Sockertopp
Fru Karin Ståhlfors dödsbo, testamentarisk gåva	Barntäcke av broderat siden — sänggardin — klänningstyg — skjortbröst från 1854
Hemmansägare Magnus Sundberg, Murjek	Föremål från gården, 55 st, Jokkmokks socken, Lappland
Civilingenjör Sven Sundius	Anus-skrapa från Tornedalen
Hemmansägarna Gunnar och Sofia Eugenia Sundström, Blattnicksele	Föremål från gården, 30 st
Hemmansägare Johan Sundström, Blattnicksele	Kransåg från Sorsele socken, Lappland

Vår specialité:

LAX • FÅGEL • VILT

EGNA RÖKERIER

NILS FRIDELL

ÖSTGÖTAGATAN 37
Tel. 42 39 17 - STOCKHOLM - Tel. 42 39 18

ELDIN & CO

Norr Mälarstrand 84
Tel. 54 45 15, STOCKHOLM

Kontorsmaterial & Trycksaker

Specialavd.: PLASTPÄRMAR
FICKOR OCH REGISTER I PLAST

IVAN HEDENBY

Klaratorget, Stockholm
Kontor: Folkskoleg. 22[IV]
Tel. 68 68 73

Grönsaker och rotfrukter i parti

Skansens restauranter
begagna alltid
Tårt- och Fatpapper
från
SVENSK PAPPERS MANUFAKTUR A.-B.
Sundbyberg Tel. Sthlm 28 17 83

JEP

Uppsättning av kakelugnar (även antika)
öppna spisar, isolering, plattsättning
JOHN ERICSSONS PLATTSÄTTNING AB
NORR MÄLARSTRAND 74 · TEL. 52 02 20

Fröken Gertrud Swedmark	Garnityr av järnsmycken i schatull
Fröknarna Gertrud och Signe Swedmark	Brudlakan och örngott från 1843 och 1875 — damastservett
Svenska Box AB	Hopfällbar WM-låda
Svenska Wellpappindustriföreningen	En samling wellpappemballage
Rektor Gertie Söderberg, Bromma	Kappa till dörrdraperi komponerad av Alf Wallander — bård till kakelugnshylla, 1890-talet — sorgsolfjäder från 1897 — sidenduk — solmössa — gardinprov — spets — bok med prover på virkade spetsar
Fru Elsa Södermark	Broderad duk — 1 par damskor
Herr Helmer Söderström, Åtvidaberg	Yxa
Fröken Tekla Sörensens dödsbo	Duk av knutet nät, trätt mönster, 1880
Fröken Ellen Thollander	En samling smycken och småsaker — oljemålning av J. J. F. Julin
Fröken Ebba Thollander, Uppsala, jämte syskon	Flickjacka från 1860 — sybåge med broderi
Fru Karin Thomsson, Dala-Järna	Möbeltygprov
Fröken Elisabeth Thorman, Bromma	Klappträ från 1812 — spetsprover — fotografialbum m. m.
Herr Wiktor Thorstensson, Åshammar	Skogslykta — vändhake — 4 kolningsredskap — klyvsåg — från Ovansjö socken, Gästrikland
AB Svenska Tobaksmonopolet	En samling tobaksförpackningar, 107 nr
Civilingenjör Ludvig Traugott, Djursholm, och fru Gladys Wolff	Spetsprover, 10 st
Konstnär Erik Tryggelin	Oljemålning — 3 gouacher — laverad teckning av Odelmark — penntecknning av Julius Kronberg — mahognyspegel med bord
Trästandard AB	Lastpall — pallram
Herr Björn Thulin	Trådgardiner från Skåne
Fröken Margareta Tullander	Laggkärl från England
Fru Edla Törnestam	Dräkt från Ore socken, Dalarna
Utställningen Tjeckoslovakisk folkkonst i Nordiska museet	Flätad piska — 4 träfåglar
Grevinnan Karin Wachtmeister	Tyg- och sömnadsprover — 2 fotografiramar av järn
Direktör Gunnar Wagner	En samling emballage
Fru Siv Wahlgren, Vällingby	Virkad antimakass
Civilingenjör Gösta Wasastierna, Eskilstuna	En samling schalknäppen, skärpspännen och div. knappar från 1800-talets förra del
Kungl. Vattenfallsstyrelsen	Torvrivare — såg
Fröken Salla Welander	Näsduk från 1858
Fru Maja Wenström, Uppsala	Näsduk

DE-HÅ:s LIVSMEDELS AB

Maria Prästgårdsgata 15 – Tel. 41 53 11, 43 01 35

KÖTT, CHARKUTERIER OCH KONSERVER

Westins lampskärmsindustri, Sollebrunn	Gravlyktor, 2 st
Arkitekt Bertil Wetter, Lidingö	Klänningskartong, Dior, Paris
Överintendent Åke Wiberg	Fragment av stofttapet från Apertin, Värmland
Patron C. Widlund, Karlstad	Servett av linnedamast
Herr Emil Wikman, Åbo, Finland	Samovar och kaffekök från Nargö, Estland
AB Georg Wikström, Södertälje	Gravlyktor, 3 st
Herr Gustaf Winnberg, Skinnskatteberg	Redskap använda vid kolning och timmerhuggning, 34 st, från Skinnskattebergs socken, Västmanland
Fru Lala Wistrand, Örebro	Vävbok — vävnads- och sömnadsprover
Fröknarna Ebba och Agnes Wulfcrona	Ljusskärm — 2 blyertsporträtt — kofta av brokad — sidentäcke — herrväst — brudlinne — brudnäsduk — örngott — 2 damastservetter — handskar — 2 barnklänningar — sockertopp — m. m.
Fru Hedvig Wulffcrona	Träsked till lutfisk
AB Ystad-Metall, Ystad	Gravlyktor, 2 st
Köpman Joel Zackrisson, Rö	Trädgårdsprydnad i form av folierad glaskula
Agronom Fredrik Zethelius, Länghem	Flossad vävnad med adliga vapen, dat. 1696
Bankir A. H. Zethræus, Hemmestavik	Spjällband av glaspärlor
Fru Ingegerd Zielfelt, Växjö	Paraduniformshatt för kronofogde
Redaktör Eva von Zweigbergk	Gångmatta av lärft
AB Åkerlund & Rausing, Lund	Prover på förpackningar
Fru Signe Åström, Bromma	Herröverrock från 1931 — herrhattar — damasker — nattskjorta — damhattar
Fröken Jenny Åhlström	Broderade hängslen — baldekorationsband
Sjukgymnasten Frida Österberg	Klockkedjor av hår, 2 st, 1890-talet
Östergötlands läns hemslöjdsförening, Linköping	En samling prover från föreningens produktion 1913—1956
Herr C. E. Österlind	Sockerdosa av nysilver från 1917 — klädgalge av ståltråd

Gåvor till Nordiska museets bibliotek

T. Althin; Karen Andersen, Frederikshavn; Aron Andersson; E. Andrén, Solna; R. Appleton, Bromley; G. Berg; J. Berg; Eva Bergman; G. Bergman; C.-M. Bergstrand, Göteborg; J. Bernström, Västerås; Verla Birrell, Salt Lake City, Utah; Björneborgs jernverks AB, Björneborg; O. Blehr, Oslo; Karin Blomström; Board of trade and conventions, Philadelphia; Albert Bonnier; AB Bruzaholms bruk, Bruzaholm; AB H. Bukowskis konsthandel; Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsbeschädigte, Bonn; C. A. Burgers, Vught;

Canterbury museum, Christchurch; Centralen för folkkonst och slöjd (ÚLUV), Prag; Christophers bokförlag; Ciba-Gesellschaft, Basel; Carl M. Cohrs sølvvarefabriker A/S, Fridericia; Crown Publishers, New York; S. Curman; K. Curry-Lindahl;

K.-H. Dahlstedt, Uppsala; Dansk historisk fællesforening, Viborg; Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbund, Falun; De Laval Ljungström Pump AB, Torpsbruk; P. Delouvrier, Alger; N. Dencker, Uppsala; R. Dethorey; A. Dørumsgard, Rælingen;

Ecklesiastikdepartementet; Edizioni "Il Saggiatore", Milano; S. Egnell; I. Ekstam, Solna; E. Emsheimer; S. Eriksen, København; S. Erixon, Vällingby; A. Eskeröd, Näsbypark;

K. Fiskeristyrelsen, Göteborg; H. A. Frenzel, Berlin; Kerstin Friberg, Färila; Föreningen för svensk kulturhistoria;

Esther von Geijer; T. Gerle; K. G. Gilstring, Vadstena; Gertrud Grenander-Nyberg; P. Guggenbühl, Zürich;

B. Hagård, Danderyd; G. Hahr; Hallands läns landsting, Halmstad; Gunnel Hazelius-Berg; Heilmittelwerke, Wien; N. Helander, Kumla; Brita Hellström; R. Hemmer, Helsingfors; H. Henningsen, Helsingør; Ingegerd Henschen; Hercules Powder Co., Wilmington; A. Holmberg; Nieves de Hoyos Sancho, Madrid; Hyresgästernas förlags AB; Höganäs-Billesholms AB, Höganäs; Högbo bruks AB, Sandviken;

ICA-förlaget, Västerås; ICOM, Paris; Imperial Chemical Industries Ltd, London; Informationsstelle der Basler Museen, Basel; J. Ingelow, Vetlanda; I. Ingers, Lund; Institut Tessin, Paris; International Secretariat for Research on the History of Agricultural Implements, København;

P. Jahier, Firenze; S. O. Jansson, Bromma; John Johansson Gummi AB, Bromma; Jordbrukets forskningsråd; E. Jäfverts dödsbo; Jönköpings mekaniska werkstads AB, Jönköping;

G. Khevenhüller, Launsdorf; Konungarikets Sveriges stadshypotekskassa; H. M. Konungens bibliotek; Kungl. biblioteket; Kunstindustrimuseet, København; K. H. Källén, Hedlandet; R. Källström; Köla arkiv- och folkminneskommitté, Adolfsfors;

B. Lagercrantz, Lidingö; S. Lagercrantz, Uppsala; M. Lagerquist, Lidingö; Martha Lagerström, Själevad; E. Laid; Landbrugsmuseet, Kgs. Lyngby; E. Lehmann, Ankarsrum; B. Lidholm, Lidköping; Liljevalchs konsthall; A. Lindblom; Inga Lindskog; J. W. Lindström, Uppsala; J. Lingis; S. Ljung; LKAB; LT:s förlag; Lunds konsthall, Lund;

C. M:son Mannerfelt, Djursholm; O. Moser, Klagenfurt; J. Möller; Mölnlycke sytråd AB, Göteborg;

Nacka stads kulturnämnd, Nacka; Natur och Kultur; Å. Nisbeth; N. Nordqvist, Bromma; Norsk søfartsmuseum, Oslo; Norske museers landsforbund, Oslo; N. Olsson, Ystad; A. V. Opolovnikov, Moskva; H. Ottenjann, Cloppenburg;

S. Perman; B.-A. Person, Lund; AB S. P. Persson, Malung; Marianne Petersen, Oslo; P. Pluntky;

Rabén & Sjögren; N. L. Rasmusson; Red. av Beklädnadsfolket; Red. av Färgeriteknik, Göteborg; Red. av Globen; Red. av Jorden runt; Red. av Lantarbetaren; Red. av Metallarbetaren; Red. av Nordisk boktryckarkonst; Red. av RLF-tidningen; Red. av Rättvik gm G. Ekström, Västerås; Red. av Skogsindustriarbetaren; Red. av Svensk jakt; Red. av Svensk slöjdtidning; Red. av Urnyheterna, Malmö; Red. av Vi; Red. av Vår stad; M. Rehnberg, Lidingö; V. Rehnberg, Landskrona; Reijmyre glasbruk AB, Rejmyra; Riksantikvarieämbetet; Rikets allmänna kartverk; Riksarkivet; Riksbankens direktion; Riksdagens ekonomibyrå; Riksdagsbiblioteket; Maj-Lis Rissler-Stoneman; Roche-produkter AB; L.-G. Romell, Djursholm; B. Russak, København; G. Ränk, Vällingby;

U. Saalas, Helsingfors; A. Sandberg, Vadstena; E. Schlee, Schleswig; H. Seitz; G. Sellin, Vällingby; Å. Setterwall; M. Sjöbeck, Hälsingborg; Sjösås pastorats hembygds- och fornminnesförening, Sjösås; SKIF; I. Skre, Stord; Skytteförbundens överstyrelse; Slöjdföreningens skola, Göteborg; Sparbanken, Falköping; Stadsbiblioteket, Göteborg; Stadskansliet; Harriet Stangenberg; Statistiska centralbyrån; A. Steensberg, København-Valby; Stockholms högskola; Stockholms jernkramhandlareförening; Stockholms stads auktionsverk; Stockholms stadsbibliotek; AB Stocklassa borst- och penselfabrik; K. Straubergs, Bandhagen; D. Strömbäck, Uppsala; Gertrud och Signe Swedmark; Svenska boktryckareföreningen; Svenska bryggareföreningen; Svenska institutet; Svensk-franska konstgalleriet; Svenska kyrkans biskopar gm G. Hultgren, Uppsala; Svenska museimannaföreningens facksektion; Svenskt visarkiv; S. Svensson, Lund; Sveriges bageriidkareförening; Sveriges hantverks- och småindustriorganisation; Sveriges spelmäns riksförbund; S. Svärdström;

I. Talve, Åbo; K. Tekniska högskolans bibliotek; Texassvenskarnas banbrytareförening, Austin; Elisabeth Thorman, Bromma; C.-H. Tillhagen, Lidingö; Tryckeri AB Björkmans Eftr.; Tryckeri AB Thule; Tunabygdens fornminnes- och hembygdsförening, Borlänge;

Uddeholms AB, Uddeholm; K. Uldall, Lyngby; Universitetsbiblioteket, Lund; Universitetsbiblioteket, Uppsala;

S.-B. Vide, Lund; S. E. Vingedal, Näsbypark;

E. Widéll, Vänersborg; E. Wikman, Åbo; K. Rob. V. Wikman, Åbo; R. Wolfram, Wien; N. G. Wollin; Mary Wålstedt, Holsåker;

Znamierowska-Prüfferowa, Marja, Toruń; Åhlén & Holm AB; Åhlén & Åkerlunds Förlags AB; Frida Österberg;

1908 års Västeråsstudenter.

NORDISKA MUSEET

visar under sommarsäsongen:

TYRESÖ SLOTT i Södertörn.

Söndagar kl. 12.00—16.30. Visningar varje hel- och halvtimme. Sista visningen kl. 16.30. Avgifter: vuxna 2 kr, barn 1 kr. Parken öppen dagligen kl. 10.00—18.00. Ingen avgift. Bussförbindelser från Ringvägen: upplysningar per tel. 70 01 78 eller 63 05 00.

SVINDERSVIK i Nacka.

Tisdagar 14.00—16.00 och kl. 18.00—20.00. Sön- och helgdagar kl. 13.00—16.00. Avgifter: vuxna 2 kr, barn och militär 1 kr. Övriga tider visningar för gruppbesök efter överenskommelse tel. 63 05 00. Bussförbindelse från Borgmästargatan till Nacka station.

JULITA GÅRD i Södermanland.

Söndagar kl. 12.00—17.30, vardagar kl. 11.30—17.30. Avgifter: vuxna 1 kr, barn 50 öre, skolbarn i grupp 25 öre per barn. Bussförbindelse från Katrineholm. Värdshus och gästhem finnes. Beställningstelefon 01 50/910 50.

HÄRKEBERGA KOMMINISTERGÅRD

(11 km från Enköping).

Visas efter tillsägelse hos vakten i huvudbyggnaden. Avgift 50 öre.

MATSGÅRDEN i Östbjörka by, Rättviks socken

(ca 10 km från Rättvik).

Visas efter tillsägelse i Givarsgården, Östbjörka.

I övrigt alla upplysningar per telefon 63 05 00

Vackert glas
från
SKANSENS
GLASHYTTA

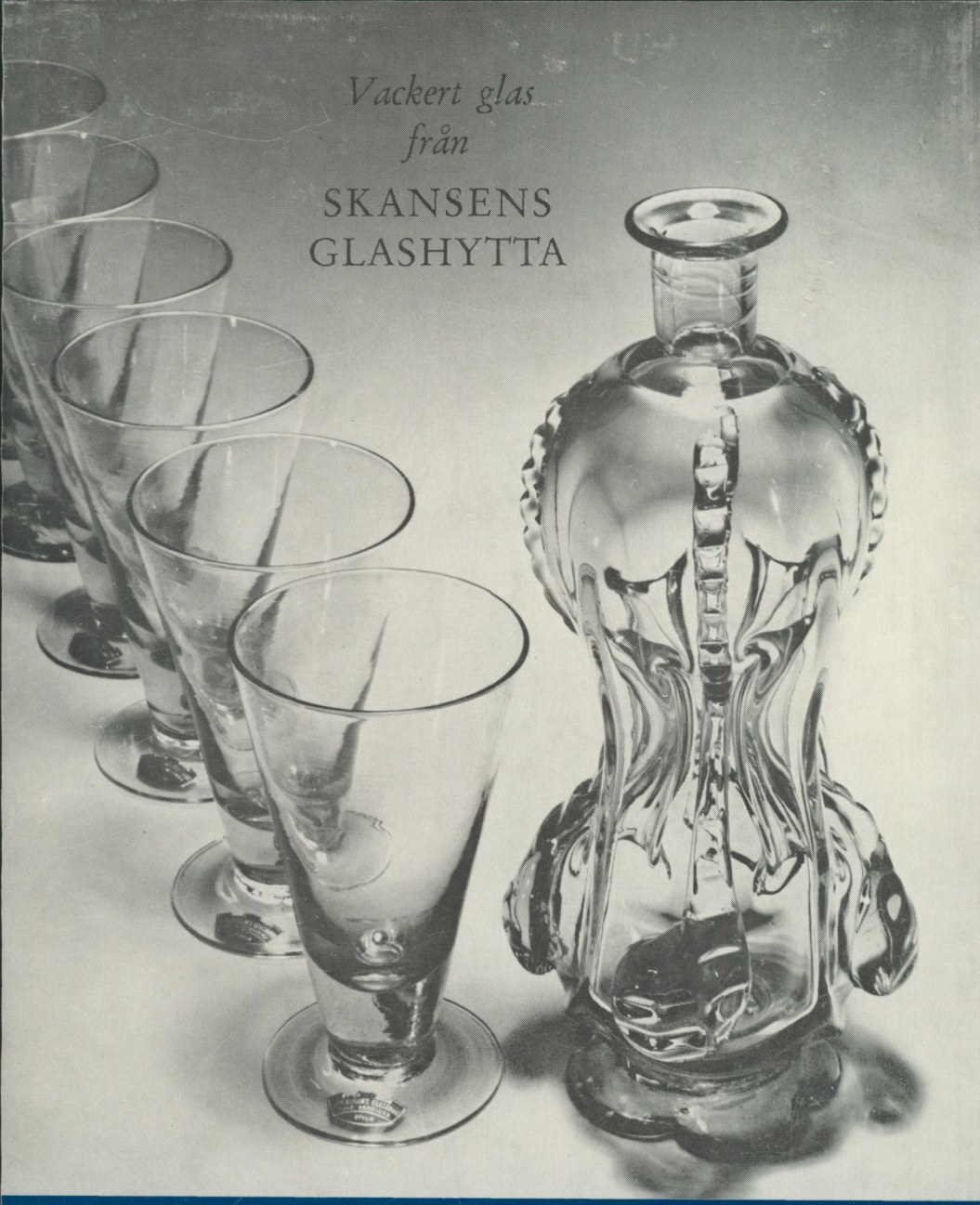

Årskort till Nordiska museet och Skansen kostar 18 kronor,
varvid årsboken Fataburen medföljer.
Fataburen separat kostar 12 kronor.